Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

VIII. évfolyam, 3. szám **Volume VIII., Issue 3.**

2008. július – szeptember / July – September 2008

ISSN 1570-0070

Kiadó
'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.
Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240
Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés
A lap a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**
Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím
A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:
Email: mikes_int@federatio.org
Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher
Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.
Account: Postbank rek.nr. 7528240
Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution
The periodical can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**
If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address
The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:
Email: mikes_int@federatio.org
Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2008, All Rights Reserved

TARTALOM CONTENTS

Kedves Olvasó! **4**

Dear Reader, ... **4**

Szerzőink / Our authors **5**

Szerkesztőség / Editors **9**

LISZKAY, István : Versek ***10***

SULYOK, Vince : Ártatlanok közt ***11***

MAGYAR, Benedek : Hungarian Pseudo-Democracy: A Formula for Market Failure ***12***

MAGYAR, Benedek : A magyar pszeudo-demokrácia: A piaci balsiker záloga ***18***

RÓZSA, Dóra : The Group Characteristics of Musical Talent ***24***

A ZENEI TEHETSÉG CSOPORTTULAJDONSÁGA 31

PHILOSOPHIA PERENNIS ***32***

ANGI, István : The History of Aesthetics in the Hungarian Philosophy in Transylvania to Our Days **32**

LACZKÓ, Sándor : Az Erdélyi-Szontagh vita a 'nemzeti filozófiáról' **49**

MARISKA, Zoltán : Tanszabadság és felekezeti hovatartozás **53**

HUNGAROLOGIA ***61***

HORVÁTH, Izabella : A hunok nagy története Eurázsia területén, magyar őstörténeti kapcsolatokkal **61**

HORVÁTH, Izabella & DU, Yaxiong : Középkori ujgur kézirat töröknek tudja az ázsiai hunokat (Xiongnu) **66**

OBRUSÁNSZKY, Borbála : The Hungarian billog and its parallel with paizi **72**

OBRUSÁNSZKY, Borbála : Földanya kultusz Belső-Ázsiában **75**

ÍGY ÍRTUNK MI ***85***

ILLYÉS, Elemér : Román történetírás **85**

ILLYÉS, Elemér : Magyar egyházak Romániában **93**

ILLYÉS, Elemér : Román kultúrforradalom — és a nemzeti kisebbségek **98**

ILLYÉS, Elemér : Románia és az emberi jogok **100**

ILLYÉS, Elemér : Románia — a nemzetiségi sajtó és a nemzetiségi könyvkiadás **102**

ILLYÉS, Elemér : A kisebbségek és a nemzetközi jogvédelem **110**

ILLYÉS, Elemér : Románia — A nemzetiségek jogi helyzete **112**

ILLYÉS, Elemér : Minoritizmus és a romániai magyarság **115**

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST 122

© Copyright Mikes International 2001-2008

Kedves Olvasó!

Az elmúlt időszakban az Elektronikus Magyar Könyvtár munkatársai digitalizálták a SZELLEM ÉS ÉLET (1936-1944) című filozófiai folyóiratot, amelyet málnási Bartók György szerkesztett és nevével fémjelzett. E nagy értékű folyóirat repertóriumát a Mikes International hamarosan kiadja elektronikusan, bevezető tanulmány kíséretében. A folyóirat digitalizált változatát a következő címen lehet elérni:

http://epa.oszk.hu/szellem_es_elet

A Böhm-Bartók Társaság által 2007. január 10-én kiírt BÖHM-BARTÓK ÖSZTÖNDÍJ pályázatra (’*Böhm Károly bölcselete*’) a megadott határidőig nem érkezett be pályamunka, ezért idén a díj nem kerül kiosztásra. Az ugyancsak a Böhm-Bartók Társaság által 2007. március 15-én kiírt BÖHM-BARTÓK DÍJ pályázatra (’*Kolozsvári Iskola - Badeni Iskola — A két filozófiai iskola közötti párhuzamok és különbségek kritikai elemzése*’) a megadott határidőig egy érvényes pályamunka érkezett. A Társaság eredményhirdetést 2008. augusztus 3-án tart.

A Szerkesztőség

Hága, 2008. július 15.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Dear Reader,

Since April this year all issues of the periodical SPIRIT AND LIFE (1936-1944), edited hallmarked by György Bartók, can be accessed in electronic facsimile version. The work has been performed by the co-workers of the Hungarian Electronic Library. Mikes International will publish electronically the repertory of the periodical soon, including an introductory essay. The electronic version of the periodical can be accessed at the following address:

http://epa.oszk.hu/szellem_es_elet

The Böhm-Bartók Society invited applications for its BÖHM-BARTÓK SCHOLARSHIP on 10 January 2007 entitled ‘*The Philosophy of Károly Böhm*’. No papers were received by the Society until the deadline, hence this year the prize will not be awarded. The Society also invited applications for its BÖHM-BARTÓK PRIZE on 15 March 2007 entitled ‘*Kolozsvár School of Philosophy – Baden School of Philosophy — A Critical Analysis of the Parallels and Differences between them*’. One paper was received by the Society until the deadline. The official announcement of results will be held on the 3 August 2008.

The Editors

The Hague, July 15, 2008

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

Szerzőink / Our authors

ANGI, István

Végzettsége: zenetanár, filozófus; foglalkozása: esztéta. Zenei tanulmányait a kolozsvári (akkori nevén) "Gh. Dima" Zeneművészeti Főiskola Pedagógia szakán 1953-1958 között, filozófiai tanulmányait, mint aspiráns, a moszkvai "M.V. Lomonoszov" Egyetemen 1963-1965 között végezte. *Zene és affektivitás* c. értekezésével megszerzi a filozófia doktora címet. 1958-tól a kolozsvári "Gh. Dima Zeneművészeti Főiskola, mai nevén a "Gh. Dima" Zeneakadémia tantestületének tagja, 1979-től mint egyetemi tanár. Főbb művei: *Zene és esztétika, Az esztétikum zeneisége*, *Zenei szépség modelljei; Zeneesztétikai előadások I., II, Értéktől jelentésig*.

Music master, philosopher, aesthete. He completed his music education at the Gh. Dima Music College at Kolozsvár between 1953 and 1958. Then he continued his studies in Moscow at the Lomonosov University in philosophy (1963-1965). With his thesis *Music and affinity* he earns his Ph.D. degree. Since 1958 he is member of the faculty of the Gh. Dima Music Academy, since 1979 as university professor. Mr. Angi is author of many books and articles.

DU, Yaxiong

1945-ben született a kínai Hebei tartományban. A mesteri fokozatot kínai irodalomból a Nanjingi Egyetemen szerezte, majd a University of British Columbia-n doktorált zenetudományból. 1980 óta a pekingi Kínai Zenekonzervatórium zenetudományi tanszékének professzora. 1987-1999 között tanszékvezető. Zenegyűjtő és kutató terepmunkát végzett Kína minden tartományában, valamint Új-Zélandon, Magyarországon, Algériában, és az Egyesült Államokban. 1987-88 között vendégkutatóként dolgozott a Magyar Zeneakadémián. 1991-1992 között doktori kandidátusokat tanít az Indianai Egyetemen. 1986-ban elnyeri a kínai kormánytól a Kiváló Nemzeti Szakértő díjat. 1989-ben a magyar népzenével kapcsolatos munkájáért a magyar állam a Kulturéremmel tünteti ki. 1996-ban a Rockefeller Alapítvány Bellagio kutatója. Több mint 20 zenetudományi könyve és 300 tudományos cikke jelent meg kínai, magyar, angol, japán és koreai nyelven.

Born in 1945. He got his M.A from the Nanjing Art University and his Ph.D. from University of British Columbia in 2002. He has been a professor of the Musicology Department at the Conservatory of China in Beijing for over 20 years. From 1987 to 1999 he acted as department head. Mr. Du did fieldwork in ethnomusicology in every province of China, as well as in Algeria, New Zealand, Hungary and the United States. From 1987-1988, as a visiting scholar, he worked in the Hungarian Musicology Institute in Budapest. From 1991-1992, he was a Fullbright Fellow of Chinese music in Indiana University and studied Native American music. In 1986 he was named Outstanding National Expert of Music by the government of China. In 1989, he received a Cultural Medal from the Republic of Hungary for his work on Hungarian folk music. He also won the Fulbright Fellowship, and the Rockefeller Foundation's Bellagio residency. Mr. Du has published 20 books and over 300 scholarly articles in Chinese, English Hungarian, Japanese and Korean.

HORVÁTH, Izabella

Orientalista-néprajzos. Az illinois-i egyetemen antropológiából és középkori művészettörténelemből szerzett oklevelet, és 1979-ben mesteri fokú posztgraduális képzést végzett nyelvészetből. 1989 óta nemzetközi tudományos fórumokon tart előadást, az Egyesült Államokban, Magyarországon, Ausztriában, és Németországban, valamint Kínában. Több mint 40 tudományos cikke jelent meg magyar, angol, török, kínai, orosz, és ujgur nyelvű tudományos folyóiratokban, illetve lexikon kötetekben. Két kötet szerzője: *A griffek útja Belső-Ázsiától a Kárpát-medencéig* (kétnyelvű, magyar-angol, 1992) és *A hunok legkorábbi története* (kétnyelvű, magyar-kínai, 2000) amit férjével, Du Yaxiong kínai népzenekutatóval együtt fordítottak kínaiból. Nyolcadik éve él és kutat Kínában, ahol több egyetemen tart előadást kutatási eredményeiről. Tagja a Harvard University égisze alatt működő Central Eurasian Studies Society (CESS)-nek.

Holds two Bachelor degrees — anthropology, and medieval art history — and a Master degree — linguistics, from the University of Illinois. She has been a presenter at international scholarly forums since 1989 in the United States, Hungary, Austria, Germany and China. She has contributed over 40 articles in Hungarian, English Turkish, Chinese, Russian, and Uygur journals, and lexicon volumes. Ms. Horváth is the author of two books: *The Journey of the Griffins from Inner Asia to the Carpathian Basin* (bilingual, Hungarian-English, 1992) and *The earliest history of the Huns* (bilingual, Hungarian-Chinese, 2000) which was coauthored with her husband, Yaxiong Du, a Chinese ethnomusicologist. This is her 8^{lh} year in China where she does field work and gives lectures at various Chinese universities on the results of her research. She is the member of the Central Eurasian Studies Society based in Harvard University.

© Copyright Mikes International 2001-2008

ILLYÉS, Elemér (1919-1989)

Történész. A kolozsvári Tudományegyetem jogi karán doktori diplomát szerzett. Kiegészítő tanulmányokat a római és heidelbergi egyetemen végzett. 1942 óta Nyugaton élt. 1945-ben kivándorolt Brazíliába. Később áttelepedett Portugáliába, ahonnan a hetvenes évek közepén Nyugat-Németországba költözött. Élete utolsó éveit a Garda tó partján lévő Pieve di Tremosineben töltötte. Kutatásai és publikációi középpontjában Erdély múltja és jelene, valamint a nemzetiségi kérdés állott. írásai az *Új látóhatárban,* a *Katolikus Szemlében* és az *Irodalmi Újságban* jelentek meg. 1981-ben hasonmás kiadásban megjelentette Orbán Balázs „A Székelyföld leírása" című hatkötetes művét. Főbb művei: *Erdély változása,* München 1975, 1976, németül: *Nationale Minderheiten in Rumänien, Siebenbürgen im Wandel,* Wien 1981, angolul: *National Minorities in Romania. Change in Transylvania,* Boulder CO 1982; *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area,* New York 1988.

Historian. Received his LL.D.-degree from the University of Kolozsvár (Faculty of Law). He complemented his studies at the University of Rome and that of Heidelberg. Lived in the West since 1942. In 1945 he immigrated to Brazil. Later he moved to Portugal, and then in the '70s he settled in West-Germany. He spent his last years of his life in Pieve di Tremosine, on the shores of Lake Garda. The main focus of his research and publications is the past and present of Transylvania, and the national question. His writings appeared in the *New Horizon* (Új Látóhatár), *Catholic-Review* (Katolikus Szemle), and the *Literary Journal* (Irodalmi Újság). In 1981 he published in facsimile the monumental six-volume large work of Balázs Orbán *'Description of the Szekler Land'*. His own works, several books, were published in Hungarian, German, and in English, The two main volumes in English are: *National Minorities in Romania, Change in Transylvania,* Boulder CO 1982; *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area,* New York 1988.

LACZKÓ, Sándor

A Szegedi Tudományegyetem Társadalomelméleti Gyűjteményének vezetője, a Magyar Filozófiai Társaság főtitkára, az SZTE BTK Filozófia Tanszékének oktatója, egyetemi doktor. Kutatási területei: a magyar filozófiai gondolkodás története, illetve a klasszikus és kortárs etikai gondolkodás. Számos publikáció és könyv szerzője, illetve szerkesztője.

Mr. Laczkó leads the Collection of Social Studies at the University of Szeged and is the secretary of the Hungarian Philosophy Society. Next to that he is professor at the department of Philosophy, University of Szeged. His areas of research include: history of the Hungarian philosophy and classical and modern ethics. He is the author and editor of numerous publications and books.

LISZKAY, István

Költő. Több évtizede él Nyugat-Európában.

Poet. Living in Western-Europe for several decades.

MAGYAR, Benedek

Ausztráliában született magyar szülők gyermekeként. Az RMIT University-n végzett büntetőjogi szakon. Ezt követően az Ausztrál Szövetségi Rendőrségnél (Sydney-ben) a Csalás és Általános Bűnözés Osztályon kezdett dolgozni mint elemző. Majd Melbourne-ben a Hírszerző Osztályon különböző tisztségeket töltött be, többek között politikai indíttatású ügyek felderítésén dolgozott, végül a pénzügyi bűnözésre specializálódott. Ezalatt megkezdte közgazdasági és üzleti tanulmányait a Swinburne University-n (Melbourne). Ezirányú tanulmányait részben az Erasmus Egyetemen (Rotterdam School of Economics, Hollandia) folytatta. Ezek után Hollandiába költözött, ahol rövid ideig egy amerikai vállalatnál dolgozott, s ezalatt megkezdte közgazdasági master tanulmányait a rotterdami Erasmus Egyetemen. Miután ezt a diplomát megszerezte, Amszterdamban dolgozott az ABN AMRO Banknál. Annak érdekében, hogy tovább fejlessze banki karrierjét, Londonba költözött, ahol egy nagy befektető banknál dolgozik. Nagy érdeklődést tanúsít a magyar ügyek iránt és aktívan követi a politikai és gazdasági helyzetet Magyarországon. Többedmagával egy alapítványt hozott létre ennek az ügynek az érdekében.

Born in Australia to parents of Hungarian origin. Graduated at RMIT University in the field of Criminal Justice. Then he commenced employment with the Australian Federal Police, Sydney as an analyst attached to the Fraud & General Crime Division. Later moving to Melbourne he undertook various posts within the Intelligence Division including investigations into politically motivated crimes, finally specialising in financial crime. During this time he commenced studies in economics and business at Swinburne University, Melbourne. Part of these studies was completed at Erasmus University, Rotterdam School of Economics in the Netherlands. Later moving to the Netherlands and working briefly for a large US listed company he commenced Master Studies in economics at

© Copyright Mikes International 2001-2008

Erasmus University Rotterdam. After successfully completing his post graduate studies he accepted a position with ABN AMRO Bank in Amsterdam. Subsequently wishing to further advance his banking career, he moved to London where he is currently employed with a large investment bank. He maintains a keen interest in Hungarian affairs and actively monitors the current political and economic climate in Hungary. He has established a charitable foundation with other interested parties to assist in this purpose.

MARISKA, Zoltán

1979-ben magyar-orosz szakos középiskolai tanári diplomát a szegedi József Attila Tudományegyetemen, majd 1985-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófiai szakán — summa cum laude — oklevelet szerzett. 1986 óta a Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense; kandidátus, PhD-fokozattal rendelkezik. Kutatási területei: a magyar filozófia története, illetve a filozófiai antropológia.

Holds a Hungarian-Russian master degree from the József Attila University of Szeged (1979) and also a master degree — with summa cum laude — in philosophy from the Eötvös Lóránd University of Budapest (1985). Since 1986 he is adjunct professor at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy); holds a Ph.D.-degree. Areas of interest: history of Hungarian philosophy and philosophical anthropology.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

Történész-orientalista. 1992-1997 között az ELTE-n történelem-mongol szakon végez, majd 1997 és 1999 között a Mongol Állami Egyetemen végez posztgraduális képzést, és 1999 decemberében megvédi a doktori címét. 2000-2002 között a Pécsi Tudományegyetemen alakuló Ázsia Központ külső szakértője volt, majd a Shambala Tibet Központ mongol programjait szervezte. Közben több tanulmányutat tett Mongóliába és Kínába. 2005-től a Körösi Csoma Sándor Egyetem előadója, 2006-tól tart előadást az ELTE Jogi Karán is. Ezen kívül több magyar tudományos egyesület tagja, alapító tagja: Magyar Őstörténeti Munkaközösség, Magyar Történelmi Társulat, László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület. Számos könyv és tanulmány szerzője.

Historian, orientalist. She completed her studies at the University Eötvös Loránd in Budapest between 1992 and 1997 in history and Mongol civilization. This is followed by a postgradual study at the Mongol State University, where she is awarded a Ph.D. degree in 1999. Between 2000 and 2002 she is external consultant of the Asia Center at the University of Pécs. Next to that she organizes the Mongol programs of the Shambala Tibet Center. During this period she participated in several expeditions in Mongolia and China. Since 2006 she lectures at the University Eötvös Loránd in Budapest. Ms. Obrusánszky is member and/or founder of several Hungarian scientific associations and she is author of numerous books and articles.

RÓZSA, Dóra

Debrecenben a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense, pedagógia tanár és ECHA diplomás tehetségfejlesztő szakértő. Tudományos kutatómunkáját a Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Bölcsészettudományok Doktori Iskola pszichológia programjának alkalmazott pszichológia alprogramja keretében végezte. Témája a zenei tehetség fejlődése és kibontakozása. Számos tanulmánya jelent meg ebben a témakörben. Megemlítést érdemel, hogy a gyakorlatban szülőként is tapasztalatokat szerzett, mert mind a négy gyereke professzionális zenész, ketten hegedűművészek, egy csellóművész és egy fuvolaművész, jelentős magyar és külföldi zenekarokban.

Associate professor of the Department for Pedagogy and Psychology of the Kölcsey Ferenc Teacher Training College of the Reformed Church of Hungary (Debrecen), teacher of pedagogy and talent developing specialist in Gifted Education with ECHA DIPLOMA. She performed her scientific research work in the frame of the sub-programme psychology applied psychology of the psychology programme of the Doctoral School of the Interdisciplinary Liberal Arts of the University in Debrecen. Her subject is development and evolvement of talent. She published several essays on this subject. It is worth mentioning that as a mother she could collect experience in practice, too. All her four children are professional musicians, two of them are playing the violin, one the cello and one the flute, and they are playing in well-known Hungarian and foreign orchestras.

SULYOK, Vince

1932-ben a Győr melletti Ménfőn született és egri főiskolai hallgatóként vett részt a 1956-os forradalomban, amiért utóbb el kellett hagynia Magyarországot. Norvégiában talált második otthonára, ahol egyetemi diplomát szerzett, majd az Osloi Egyetemi Könyvtárban évtizedeken át volt a közép- és kelet-európai részleg (s benne a bőséges

© Copyright Mikes International 2001-2008

hungarica-gyűjtemény) szakértője és vezetője. 1958-ban Rómában jelent meg verseskönyve (*Rámdöntött világ*), 1961-ben Brüsszelben (*Céltalan ég alatt*). A norvég, a német, az orosz és a magyar irodalom jeles műfordítója. Sulyok Vince sok éves munkájának eredményeképp 1995-ben megjelent az *Ungarns Historie og Kultur* (*Magyarország története és művelődése*) című, 700 oldalas, enciklopédikus mű, mely hiteles és bőséges ismeretet közvetít a magyar kultúráról a skandináv világ számára.

Born in 1932 in Ménfő, near Győr (Hungary). Took part in the 1956 Revolution as a college student in Eger and therefore he ought to leave his country. He found refuge in Norway, where he gained an academic degree and was for decades with the Oslo University Library as the expert and leader of the Central and Eastern-European section. In 1958 his volume of poems entitled '*A world knocked over on me*' was published in Rome and in 1961 another one, '*Under aimless sky*' in Brussels. Mr. Sulyok has an extensive literary translation record; he translates the Norwegian, German, Russian and Hungarian literature. In 1995 his 700 pages large encyclopaedic work written in Norwegian entitled *Ungarns Historie og Kultur* (*Hungary's History and Culture*) was published, which has already proved to be an invaluable source to the whole Scandinavian world interested in Hungarian history and culture.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

~ ~ ~ ~ ~ ~

LISZKAY, István : Versek

[21]

Kezdetben vala a csók

Evangélium

[23]

Az eltévedtek balladája zendül

Patria Mea I.

[25]

Ezer éve élek emigrációban.
Abból az országból,
Amelyben, ha az nemzet beszennyeződött,
Mindenki azt mondhatta, hogy ezt 'mások' tették.
Most azonban mindezt a nemzet maga teszi.
Nem 'mások'.

Önszennyező.

Ezer éve él egy nemzet emigrációban.
Ezer évig él egy nemzet emigrációban.

Keresi önmagát
Önmagától
Emigrálva

Ezer éve
Ezer évig
Önmagában

Emigráns.

Patria Mea II.
2006.

[26]

A szó megállt a levegőben

Gondolat volt

Íge

Pólya
Bebugyoláló

A szó megállt a levegőben

Szünet nélkül szól mert egyedül áll
Elérhetetlenül de visszavonhatatlanul
Csak a tiszta csendben hallható a hangja

A szó áll a levegőben

Bebugyoláló

Íge

Áll

[30]

Kárpátok havasán lélekzik a végtelen erdő
Fenyvesek illata leng, hajadban nő a gyopár

[31]

Ógörög istennő vagy, kinek ívben hajlik a teste
Kebled mint a narancs, cseresznyeszem a szemed
Arcod almája piros, szád foga villan a fényben
Hangodon fátyol a szó, ajkadon mákony a csók

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

SULYOK, Vince : Ártatlanok közt

Ártatlanok közt... *inter innocentes...*
lavabo inter innocentes manus meas...
ártatlanok közt mosom a kezem...
mossák a kezüket, noha fehér
(tiszta?) kezeket látunk már mindenütt
A keze tiszta már mindenkinek.
Akié nem az volt, megmosta az már,
vagy meghalt; vagy nyugdíjba ment. Ma már
fehér keze van mindenkinek;
A KEZE PATYOLATFEHÉR MINDENKINEK. Minek itt hát
további kézmosás („mossa, mossa...
Ágnes asszony, a patakban...” A beszennyezett kezűek
(ha ugyan voltak ilyenek, mit lehet
itt tudni biztosat ennyi sok év után?)
nincsenek itt már: habfehér
itt a keze már mindenkinek. De akkor
miért mégis ez az örökös kézmosás?
Inter innocentes... ártatlanok közt...
mossák a kezüket őrületig, mintha nem látnák,
hogy tiszta már itt mindenki,
mindenki keze, de mégis mossák
ártatlanul az ártatlanok közt, mert habfehéren
se érzik, hogy valóban s igazán tiszták.
Ezért mindenki csak tovább „mossa, mossa...
Ágnes asszony a patakban”. Kezüket
mossák, vagy mossák a múltat? Egyformán tiszta
itt mindenki már, és egyformán ártatlan. Egyként ünnepli
a mélybe (jó mélybe) beásott
HŐSÖKET. De Ágnes asszony
tovább mossa, még egyre mossa
véres lepedőjét a patakban,
vértől veres leplét egyre mossa.

Torrevieja, 2007-11-07.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

MAGYAR, Benedek :

Hungarian Pseudo-Democracy: A Formula for Market Failure

Long ago *Charles Louis de Secondat, Baron de Montesquieu*[1] noted that such is the character of despotic government that when they wish for some fruit, they cut down the tree and then pick the fruit.[2] This is quite a fitting description of Hungary's new elite: its political and economic commissars. As was explored in a previous article[3] (see: *The Bolshevik Legacy — Hungary's Poisoned Souls*) the predisposition of the present political ruling class as the sons and daughters of former secret police interrogators, executioners, and hardline communist party functionaries is fundamental to our understanding the type of pseudo-democracy we observe in Hungary today. This predisposition provides us with a base from which to extrapolate upon our understanding of the dynamics of Hungarian politics and society and get to the root of the problem.

The opposition party FIDESZ[4] have often referred to Ferenc Gyurcsány and his cronies as excommunists. This is clearly inaccurate for this would assume they are men and women who possess some political or moral conviction and are ideologically driven. Absolutely nothing could be further from the truth. These individuals adhere to the values of a bygone dictatorial era and are mere rational economic actors who strive to maintain their economic dominance at any cost. This by itself would not be so disquieting if it were not for the fact that next to being rational economic actors that they are devoid of any morals aside self-preservation, malice and greed. Given this, it appears more appropriate to identify Ferenc Gyurcsány and his regime, the inner-circles of the Hungarian elite, as agents who seek to sustain an economic oligarchy or economic elitist system. Thus we could coin the phrase *eco-oligarchists* or *eco-elitists* as either or is a more apt description of their motivations and strategy. By deliberately creating information asymmetries in the political market, the ruling elite have distorted incentives which have increased political volatility and resulted in grave economic and social consequences. These destructive predispositions generate incentives that are clearly inconsistent with good governance and have resulted in a form of market failure in the political system.[5]

The Political Market Model

Politics is a market like any other and like its economic counterpart can and does fail. In this political market there are consumers i.e. the voting public and there are vendors i.e. politicians, generally organised into political parties. These politicians offer a unique service; they consent to improve and nurture the well-being of society through healthcare, education, economic stability, justice and so on. They state their case before the consumers and should the voting public delegate such responsibility, of sustaining and increasing their well-being, the public will elevate them to a position of authority to carry this task. Once this transaction takes place we should see the transfer of goods and services between the vendors to the consumers i.e. politicians are elected to high office with all its benefits and consumers have someone to represent their interests. It is implied that the job of political parties and politicians is value maximisation, that is, to create a larger pie, which will result in a larger share for consumers. In addition, it is inferred that the political elite will uphold the morals and norms of the society they serve. This principal has evolved historically, by virtue of the fact that consumer's contribution to the nation's wealth entitles them to such rights as citizens. This can be modelled as principal-agent relationship where politicians and their parties are agents of the public who delegate enormous authority and compensate them accordingly to advance their interests.

However, politicians and political parties like any other type of services in the economic market are *experience goods*. This is because the vendor i.e. the politician offering his services knows more *a priori* about the quality of the service he offers and his predisposition than does the consumer i.e. the voting public. It is only reasonable that this should be the case since human beings are *boundedly rational*. They are not all knowing and cannot foresee all possible circumstances. They often rely heavily

[1] (1689 – 1755) French political philosopher, historian and novelist.

[2] G. C. Morris: *Montesquieu and the Varieties of Political Experience,* edited by David Thomson, (1966).

[3] Published by *Amsterdam Studies* on 28 November 2007 (http://www.federatio.org/amsterdamstudies.html)

[4] FIDESZ – Originally known as the *Fiatal Demokraták Szövetsége* today as the Hungarian Civic Union a conservative and Christian democratic party. Currently the largest opposition party in Hungary.

[5] Here we refer to good governance as defined by Kersbergen & van Waarden, 2001, as reducing wasteful spending, investing in primary education, social protection, promoting the private sector by regulatory reform, reinforcing private banking, reforming the tax system and *most importantly*, greater accountability in government and corporate affairs.

© Copyright Mikes International 2001-2008

on information providers such as the media to bridge the knowledge gap. In situations where the media is not impartial or the political leanings of information providers are asymmetric, this tends to generate a problem that often is a central theme in economics, that is, of market failure or more specifically, moral hazard or post-contractual opportunism. This is essentially market behaviour that is induced as a result of imperfectly observable information i.e. politicians once elected have little incentive to carry out their promises. There is no effective monitoring mechanism and the predisposition of the politicians and their parties will only be known long after they are elected. This can often mean that political parties and politicians can be elected whose incentives are clearly not aligned with that of the voting public.

Understanding Democracy

Within the concept of our political market model it is implied that we refer to a democratic system of government. In ancient Athens democracy was said to exist from around 500BC to 330BC because all citizens could take part in public decisions[6]. A principle we might refer to today as majority rule. Unfortunately since then the term has lost much of its meaning often being employed by regimes attempting to gain legitimacy. For the purposes of our discussion it is crucial that we come to terms with the principal drivers of a democracy. This is fundamental because the European Union (EU) in its most recent enlargement has clearly failed to understand the complexities and dynamics in former communist states such as Hungary. This gross over-simplification led to the application of a generic formula for these states, rather than examination on a case by case basis. This oversimplification stems from a failure to understand the rise and formation of societies. It therefore failed to take account for the real world situation in Hungary and allowed Stalinist functionaries to maintain positions in high public office with access to the resources to carry out their aims. These states were subject to the *Acquis Communautaire* and Copenhagen Criteria. The latter, amongst other things demanded stable institutions, guarantee of democracy, the rule of law, human rights. What they did not examine is that the individuals in the driver's seat were the same as before.

Beyond the basic democratic foundations common to most modern societies, there are many types of democracy that have been formed owing largely to cultural and historical circumstances. Renowned French sociologist Alexis de Tocqueville was one of the few who saw this fine but important distinction[7]. De Tocqueville saw through the common misconceptions and argued that an absolute ruler is not democratic merely because he governs by such laws and maintains such institutions that are favourable to the great mass of people. Democratic government can mean only one thing: a government where the people more or less *participate* in their government. This binds the idea of democracy to political liberty. For de Tocqueville the idea that a government is democratic where there is no political liberty was palpable absurdity designed merely to give appealing illusions to the masses. However, his central theme on democracy rests more with the idea that democracy is the equalisation of conditions, that is, members of society are *socially equal*. This does not imply economically or intellectually equal but socially equal in that there is no hereditary difference of conditions. Intuitively, this implies that if members of society are socially equal then sovereignty is in the hands of the people as a whole.[8]

The Hungarian Path to Democracy

During the early phases post-1989 many challenges faced former iron-curtain countries in their move to adopt a market system. There were the economic issues such as the need to determine property rights and decide, who will own state owned enterprises, how such titles will be transferred and what prices will be charged. There was a need for capital markets and to form banking, financial and monetary systems, accounting procedures and a need to redraft laws to allow for new kinds of economic organisations and patterns of ownership.[9] There were also the political and social changes such as the redrafting of a constitution, creating new government organs and determining their powers and scope, redrafting existing laws, the need to negotiate with sprouting opposition parties, and the subsequent division of power. One factor which was intentionally or otherwise overlooked was the modernisation of the cultural values of the Hungarian state. The leadership at the helm exploited a situation of complete information asymmetry. Hungarians had never known a democracy in their lifetime and thus could not appropriately gauge what constitutes a democracy. This disastrous decision has created a form of partial modernisation in Hungary, which those in power exploited to the extreme.

[6] See: Oxford Concise Dictionary of Politics, 2003.

[7] See: Raymond Aron, *Main Currents in Sociological Thought*, 1972.

[8] See: Raymond Aron, *Main Currents in Sociological Thought 1*, 1972.

[9] See: Paul Milgrom & John Roberts, *Economics, Organisations & Management* (1992).

© Copyright Mikes International 2001-2008

It would be naïve and counter-intuitive to assume that as rational economic actors, the ruling class of the day in Hungary simply stood aside and allowed democracy, post-1989, to take its natural course. Their predecessors i.e. their parents and/or sponsors had provided them with titles and positions of wealth, and from a rational choice perspective it would not prove optimal to simply relinquish such status[10]. In reality, nor did they, the old networks remained in place and post 1989 the then ruling elite were well positioned to meet the imminent changes. As George Schöpflin points out: the former ruling elite were able to salvage assets e.g. money property and networks which they used to rebuild their new image[11].

Under the Veil of Democracy

In reality the dismantling of the state security services and apparatus of the former dictatorship in Hungary has simply not taken place. Nor have those responsible for the suppression of the 1956 revolution, the labour camps, show trials and the torture and murder of untold thousands even been identified. For example, in Hungary an attempt was made in November 1991 when the Hungarian parliament attempted to pass a law that would have removed the statute of limitation for the crimes of murder and treason. The Constitutional Court declared the bill unconstitutional and thus it fell to ground. Although the bill had a clear intention to prosecute, its principal aim was to identify those who had committed heinous crimes and to make public their identities[12]. A law was passed in March 1994 requiring the screening of high-ranking officials, but the enforcement and political will behind this initiative is clear when the then Prime Minister Gyula Horn was himself a member of the *pufajkás brigades* (those responsible for helping Soviet forces to suppress the revolution).

In Hungary, as in many other Central European countries the state security files have been sealed for 30 to 40 years. The head of Department 3/3 in Hungary, the department responsible for monitoring dissidents, in fact ordered the destruction of many files following 1989.[13] The rationale in each case has been to allegedly avoid the widespread witch hunts and allow the wounds of the past to heal. This widely circulated propaganda serves the interests of the present ruling elite and none other. One of the key foundations of any democratic government or institution can be measured by its degree of transparency and its application of justice. Revealing the horrors of the past does not damage social cohesion but rather repairs and restores the necessary equilibrium in society. Justice is concerned with existence and application of a proper balance. As in Plato's *Republic* justice relates to social functions that are properly fulfilled and balanced e.g. fair trial where balance is achieved between the ability of the defendant to establishing innocence and the ability of the prosecution to establish guilt. For Plato the concept of justice is integrated with the pursuit of the common good[14]. Without justice there can be *no* democracy. As George Washington noted the administration of justice is the firmest pillar of government. It is the very lack of justice which has created the divisions in Hungarian society and not opposition parties which have the temerity to ask awkward questions.

Likewise, without transparency the voting public cannot ascertain the actions of their government. A government that is not accountable to its people is akin to the abuse of entrusted power, that is, corruption. Who is it that made such an arbitrary and unilateral decision that the secret files should be sealed? On whose authority was such a decision made? Two questions here makes the answer very obvious: *a)* who benefits? *b)* Who had the power and resources to carry it out? These files should be public knowledge and opening these files will enhance the quality of the political market. It will enable the voting electorate to make an informed decision which in turn can only result in a more efficient outcome.

The Hungarian Reality of Pseudo-Democracy

Thus, present day Hungarians find themselves in a dilemma where the country post-1989 has partially modernised[15] but has not undergone the process towards modernity. This is not unique to Hungary as many nation states have undergone partial modernisation in terms of accepting new institutions and structures but not necessarily adopting the cultural underpinnings that led to their formation. These are two very distinct processes; one refers to modernisation in terms of institutions and structures

[10] Here we adopt the definition from the theory of rational choice, which states: *the action chosen by a decision - maker is at least as good, according to his/ her preferences, as every other available action*. For further information see Martin J Osborne, An Introduction to Game Theory, 2004.

[11] See; (www.opendemocracy.net/articles) *Hungary: country without consequences* by George Schöpflin.

[12] See: Helga.A. Welsh, 1996, *Dealing with the communist past: Central and Eastern European experiences after 1990.*

[13] See: Helga A Welsh, *Dealing with the communist past: Central and East European Experiences after 1990, May 1996.*

[14] See: Plato: *The Republic,* Penguin Classics, 2003.

[15] See: *Nation Building & Citizenship*, Reinhard Bendix, 2002.

© Copyright Mikes International 2001-2008

whilst the other to norms, values, outlooks and perspectives. As German philosopher Jürgen Habermas points out, there are distinct differences between social modernisation and cultural modernisation. Social modernisation reflects the processes of an expanding economy and bureaucratised state i.e. institutions and structures driven primarily by the mediums of power and wealth accumulation. In turn, cultural modernisation according to Habermas is characterised by the increasing structural differentiation of cultural value spheres i.e. science, morality and art which are governed by claims to seek truth and authenticity[16].

It is this latter form of modernity that is most needed but has simply not taken place in Hungary post-1989, and what the ruling elite fear above all else. Their fear stems from a reawakening of the Hungarian consciousness and identity which they have gone to great lengths to obliterate. Their aim for the last sixty years has been to sedate the Hungarian people so as to create docile and humble servants. This process is not new to Hungarian history. During the period of Habsburg rule a concerted effort was made by the authorities in Vienna to practice *Kultur Politik* i.e. a cultural policy with the explicit aim of redrafting the Hungarian identity to their specifications. It was during this time that stylish theories of Hungarian origins became the flavour of the day such as the highly dubious Finno-Ugric origins of the Magyars.

The reader may wonder why the ruling elite of a country would pursue such a destructive path — in effect to be in a state of open war with its own citizens. By examining the payoffs from pursuing such a strategy i.e. allowing both societal and cultural modernisation to occur the answer becomes quite clear. A democracy that sustains a steady-state path[17] of economic growth accompanied by some degree of wealth-distribution simply must undergo of some form of *structural differentiation* in both the social and cultural value spheres of society. As the late economist, Simon Kuznets pointed out; modern economic growth demands ideological shifts in society alongside even greater innovations in the social and political structure. In essence this implies that economic growth and the variables that drive it are simply not compatible any form or degree of authoritarian rule. Kuznets points out that modern economic growth demands a stable, but flexible political and social framework capable of accommodating structural differentiation and resolving conflicts[18]. The key point to grasp is that it is *this* very form of structural differentiation that is resisted by the ruling elite in Hungary. The Israeli sociologist S.N. Eisenstadt noted that some of the key characteristics of modernisation, among others, include the need for:

1) Highly differentiated political structure in terms of specific political roles and;

2) Weakening of the traditional elites and of the traditional legitimacy of the rulers and by the establishment of some sort of ideological, and often also institutional, accountability of the rulers to the ruled, who are the holders of potential political power…[19]

Thus we can see that an egalitarian movement towards modernity (i.e. cultural and social modernisation) would imply a form of decentralisation and dissolution of power, and crucially, of the value systems of the ruling elite. With this form of structural differentiation in society, change is further fuelled by the distribution of wealth away from the traditional elites. Such a scenario that involves the destruction of inherited privilege is something the *eco-elitists* in Hungary will not entertain. It further explains why they use every means at their disposal to degrade Hungarian cultural values and constrain the degree of economic growth.

Conclusion

Hungary is a prime example of political market failure and hence a failed democracy borne through apathy and ignorance. Such apathy and ignorance were cultivated and nurtured in Hungarians over the previous forty-five years and continued to this day by the current regime of Ferenc Gyurcsány. The country is sick, because its elite are sick, sick with the afflictions handed down to them by their parents and sponsors. Such undisciplined minds can only lead to undisciplined and unwholesome acts.

Never again, can so many afford to invest their futures and the futures of their children in the hands of so few and rely on a hope and prayer, during election time, once every four years. This is equivalent to asking investors to put their life savings in a

[16] See: Passerin d'Entrèves, M & Benhabib, S (1996) Habermas and the unfinished project of modernity, Cambridge.

[17] The steady state is a long run equilibrium concept where economic growth continues for a very long time. It excludes the impacts of business cycle upswings and downswings.

[18] See: Simon Kuznets, Modern Economic Growth: Findings and Reflections (1973), The American Economic Review, Vol.63, No.3.

[19] See: Modernisation and Conditions of Sustained Growth, S.N. Eisenstadt, World Politics, Vol.16, No.4, (July 1964), pages 576 - 594.

© Copyright Mikes International 2001-2008

financial scheme and to not bother to check on the returns for four years. Even to the lay person the idea would be blatantly ludicrous.

Participation in a democracy is not just an obligation but a responsibility. On the one hand participation is required to ensure democratic legitimacy but likewise active vigilance by members of the intellectual elite is crucial to sustain a democracy. As Edmund Burke once said *all that is necessary for the triumph of evil is for good men to do nothing*. In Hungary they have done nothing. Hungarians have been abandoned by their intellectual elite who appear to cherish comfort and security over justice and democracy. They hold a lion's share of the blame for not demonstrating the necessary courage of their convictions and providing the needed leadership. This vacuum has been gladly filled by the spawn of a decadent communist legacy.

At present, it appears that the contention of many western writers that after 1956, Hungary's bravest and brightest went into exile; irreparably damaging Hungary's future appears to be true. The Hungarian intelligentsia of today have done little to diminish this image. Doing nothing is not a solution and not a choice. By doing nothing Hungary's intellectuals are in fact aiding and abetting those with an ideology infected with the sickness of greed, hatred and the desire for despotic rule.

It is naïve to assume that these individuals will simply fade away from public life. Even with an election and a change of government these *creatures* will still be operating in the background and will continue to possess the financial muscle to significantly influence all aspects of Hungarian life. Hungarians need to awaken to the brutal reality that these persons will simply not step aside and engage in any legitimate power sharing exercise unless forced to do so. This implies that Hungarians need to become more assertive with their democratic rights. Democracy is not concerned merely with rights, but also with responsibilities as citizens and it demands constant vigilance. As Thomas Jefferson the architect of the American Declaration of Independence noted; governments derive their just powers from the consent of the governed. When governments become destructive to the ends of ensuring the life, liberty and the pursuit of happiness of those they govern, it is the right of the people to alter or abolish it and institute a new government[20].

Throughout history there have been thieves and butchers in high political office and there have been those labelled as radical and nationalistic because they have the courage to resist those who would take what is rightfully theirs. There are those known as depraved men and those who *are* depraved men and it is high time that we learned to appreciate the difference.

The Way Forward

Threats by one party against another are only credible, as it is in the party's best interest making the threat, to carry it out. The Gyurcsány regime has lived and thrived on this principle. They have managed to drive fear and intimidation into the heart of their citizens and created a sense of helplessness and despair in society. Unfortunately, one of the legacies of communism has been to breed a *spoon-fed* society that is overly dependent on central authority, and a highly self-seeking society possessed with cynicism. These merchants of misery have pushed this well known recipe under communism to subdue the spirit of resistance and divide society. After all, as the Germans saying goes: *Hoffnung stirbt zuletzt* — hope dies last.

Let all Hungarians once for all awaken to the rude reality that since the late 1940's when their parents/sponsors seized power the left of Hungarian politics has done nothing but attempt to leave Hungary in a retarded vegetative state and subservient to foreign interests. They are not positive builders, developers, creators and thinkers they are in fact zilch. In the past sixty years let Hungarians point to one positive development that has come from the presence of the *Gyurcsány class* in Hungary. Since then, Hungary has done nothing but played a zero sum game.

Despite this situation, there is a way forward but it must start with a change in mental attitude. This is the responsibility of the intellectual elite. Hungarians need to realise that no one will come their aid. No one will solve their internal social, political and economic problems for them. Not the European Union, nor the United Nations nor any other mythical force. It is up to Hungarians to start determining the course of their own destiny and who they want at the helm. With this change in mentality Hungarians would automatically see a world of possibilities before them. If Hungarians unite behind their common culture, history and heritage they would see this regime and their cronies disappear like wisp of smoke. The *Gyurcsány class* would be powerless in the face of such united and focused opposition. Hungarians are only as strong as they are united, which explains why the left of Hungarians politics have gone to such great lengths to turn Hungarians against their own brethren across the border in Erdély and even within the country itself.

Hungarians throughout history have faced onslaughts of every conceivable form and this is just another that has to be dealt with. No words of the author could better paraphrase the way forward than those of the late Albert Wass:

[20] American Declaration of Independence.

© Copyright Mikes International 2001-2008

"Life is about work, and from work a future develops and it is up to all of us to determine what shape that future takes. The foundation has been laid before us. It is just about what we build upon it; a castle or an amusement park.....only those should step foot on this land who seek a brother and not spoils, who are lured by a love of country and not by the fat of the land..... You should love your country and your countrymen more than yourself and aside from it you not covet any other false idols. Honour your home and the land on which you live, so that your remains may reside there for eternity. The wheel of history often turns sometimes for better, sometimes for worse. Only those survive who travel the path of truth and justice and are able to grip unyieldingly.[21]

~ ~ ~ ~ ~ ~

[21] Wass Albert, *Jönnek: Adjátok vissza a hegyeimet*, 1993.

© Copyright Mikes International 2001-2008

MAGYAR, Benedek :

A magyar pszeudo-demokrácia: A piaci balsiker záloga

Charles Louis de Secondat, Montesquieu[1] báró rájött arra, hogy a despotikus kormányzat módszerét az jellemzi, hogy ha egy gyümölcsöt óhajt, akkor kivágja a fát és így szedi le gyümölcsét.[2] Ez a leírás kitűnően illik Magyarország új elitjére: a politikai és gazdasági komisszárokra. Amint egy előző cikkben[3] elemeztük (lásd *A bolsevik örökség — Magyarország megmérgezett lelkei*) a mai magyar uralkodó osztály benső hajlamai, akik a régi politikai rendőrség vallatóinak, kivégzőinek, és kemény hitű kommunista pártfunkcionáriusoknak fiai és lányai, magyarázzák csak meg annak a pszeudo-demokráciának a létét, melyet ma Magyarországon láthatunk. Ezeknek a hajlamoknak az ismerete biztosítják számunkra a legjobb alapot a mai magyar politikai és társadalmi élet dinamikájának megértésére és az általa okozott problémák kibogozására.

Az ellenzéki párt, a FIDESZ[4] Gyurcsány Ferencet és társait sokszor ex-kommunistának nevezi. Ez nyilvánvalóan nem egy helyes megjelölés, mert feltételezi, hogy ezek valami politikai és morális meggyőződéssel bíró, ideológiailag motivált férfiak és nők lennének. Semmi sem áll távolabb azonban az igazságtól. Ezek az egyének egy elmúlt kor értékrendszeréhez ragaszkodnak és, mint racionális gazdasági szereplők, csak arra törekednek, hogy gazdasági hatalmukat minden áron fenntartsák. Ez a magatartás önmagában még nem lenne annyira nyugtalanító, ha nem olyan gazdasági szereplők lennének, akiknek nincs semmi más erkölcsi értékük, mint önmaguk fenntartása, rosszindulat és kapzsiság. Ebben a perspektívában sokkal helyesebb Gyurcsány Ferencet és politikai rendszerét, a magyar elit belső köreit, inkább, mint a gazdasági oligarchia uralmának vagy a gazdasági elitista rendszernek az ügynökeit tekinteni. Ezen az alapon jogosult lenne őket gazdasági oligarcháknak vagy gazdasági elitistáknak hívni. Azáltal, hogy tudatosan teremtenek információs aszimmetriát a politikai piacon, az uralkodó elit eltorzította az ösztönző erőket s evvel megnövelte a politikai bizonytalanságot, mely súlyos gazdasági és társadalmi következményekkel járt. Ezek a romboló hajlamok olyan irányban befolyásolják az embereket, melyek nyilvánvalóan ellenkeznek a jó kormányzás elveivel s a piaci működésképtelenség egy formáját honosították meg a politikai rendszerben.[5]

A politikai piacmodell

A politika egy piac, mint bármely más társadalmi szféra, és éppúgy megbukhat, mint a piaci gazdaság. A politikai piacon a fogyasztók a szavazók, míg az eladók a politikusok, akik általában politikai pártokba tömörülnek. A politikusok egyetlen szolgáltatást ajánlanak, mégpedig azt, hogy megígérik a társadalmi jólétnek a fenntartását és állandó javulását, egészségügyi és nevelésügyi intézkedések révén, a gazdasági stabilitás megőrzésével, az igazságszolgáltatás biztosításával, és így tovább. Álláspontjukat kifejtik a fogyasztók előtt, s ha azok delegálják számukra a jólét fenntartásával és növelésével járó felelősséget, abban az esetben megfelelő hatalmi pozíciókat biztosítanak nekik, hogy ezeket az elkötelezettségüket meg tudják valósítani. Amikor ez a tranzakció megtörtént, akkor megkezdődik az áruk átutalása és a szolgáltatások megvalósítása az eladók és a fogyasztók között, vagyis a megválasztott politikusok megkapják a magas pozíciójukkal járó előnyöket és a fogyasztók érdekeinek lesz megfelelő képviselete. Mindebből következik, hogy a politikai pártok és a politikusok feladata az értékek maximálása, tehát egy nagyobb szétosztható tortának a megteremtése, melyből a fogyasztóknak egy nagyobb rész fog jutni. Ezen kívül a fenti modell azt is magában foglalja, hogy a politikai elit megőrzi az általuk szolgált társadalom erkölcsi értékeit és más szabályait. Ez az elv a történelmi fejlődés folyamán alakult ki azért, mert a fogyasztók hozzájárulása a nemzet gazdagságához feljogosítja őket erre, mint polgárokat. Ezt a viszonyt a vállalati vezető és alkalmazottja közötti hasonlattal

[1] (1689 – 1755) francia politikiai filozófus, történész és regényíró.

[2] G. C. Morris, *Montesquieu and the Varieties of Political Experince*. Ed. by David Thomson, (1966)

[3] Megjelent az *Amsterdam Studies* kiadásában 2007. november 28-én (http://www.federatio.org/amsterdamstudies.html)

[4] Eredetileg a Fiatal Demokraták Szövetségeként volt ismert, ma a Magyar Polgári Szövetség néven egy konzervatív és kereszténydemokrata párt. Jelenleg a legnagyobb ellenzéki párt Magyarországon.

[5] A jó kormányzat fogalmát Kersbergen & van Waarden, 2001, értelmezése szerint használom, mint a haszontalanul kiadott összegek lecsökkentését, az alapfokú oktatás intézményeibe való beruházást, a szociális védőháló megteremtését, a magánszektor tevékenységének előmozdítását a szabályozás megreformálása által, a magánbankok megerősítését szolgáló intézkedéseket, az adószedés megreformálását és, legfőképpen, a nagyobb felelősséggel való cselekvést a kormány munkájában és a vállalati vezetésben.

© Copyright Mikes International 2001-2008

lehet kifejezni, ahol a politikusok és a politikai pártok a kollektivitás alkalmazottai, akikre ez utóbbi nagy tekintélyt ruház át, és megfelelően kompenzálja őket, mivel érdekeit védik és előremozdítják.

Persze a politikusok és a politikai pártok, mint bármely más szolgáltató a gazdasági piacon, tapasztalatból ismert javakat szállítanak. Ennek az a jelentősége, hogy az eladó vagy szolgáltató, vagyis a politikusok, olyan szolgáltatásokat ajánlanak, melyeknek értékét már előző tapasztalataiból ismerik és ezen az alapon ajánlják a fogyasztóknak, tehát a szavazóknak. Ez utóbbiak magatartása, akik az ajánlatot elfogadják, egy racionális magatartás, mert az ember korlátozott racionalitásának felel meg. A fogyasztók nincsenek mindennek tudatában, és nem láthatnak mindent előre. Megítélésük sokszor az információszolgáltatókon, a médiákon, nyugszik, amelyeknek szerepe, hogy a fogyasztóknak a szükséges felvilágosításokkal szolgáljanak. Az információt szolgáltatók viszont részrehajlók, s politikai álláspontjuk aszimmetrikus; ebből következően adódnak olyan problémák, amelyek a gazdaságban központiként jelentkeznek, mert a piac bukását előidéző morális véletlenekhez vagy poszt-kontraktuális opportunizmushoz vezethetnek. Ez egy olyan piaci magatartásnak felel meg, mely a nem tökéletes információból ered, vagyis abból, hogy a fogyasztók nem ismerik fel, hogy a politikusokat semmi sem ösztönzi arra, hogy a választások előtt tett ígéreteiket betartsák. Nincs megfelelő mechanizmus a politikusok belső hajlamainak feltárására, s ezek csak jóval a választások után nyilvánulnak meg. Ebből következik, hogy sok esetben olyan politikai pártok és politikusok kerülnek hatalomra, akiknek a céljai nem egyeznek meg avval, amit a választók elvárnak tőlük.

A demokrácia jellegzetes vonásai

A politikai piaci modell feltételezi a demokratikus kormányzati rendszert. A régi Athénben a város demokratikus önkormányzata (Kr.e. 500-tól 330-ig) azt jelentette, hogy minden polgár részt vehetett a döntések meghozatalában.[6] Ezt ma a többség uralmának nevezzük. Sajnos, azóta ez a fogalom sokat vesztett igazi jelentéséből, mert sokszor használták egyes politikai rendszerek azzal a céllal, hogy legitimitást nyerjenek. Meggondolásaink szempontjából igen fontos, hogy tisztázzuk a demokratikus elvek legfőbb pontjait. Ez annál inkább fontos, mert az Európai Unió kibővítésére vonatkozó legutóbbi erőfeszítéseiben teljesen félreismerte a politikai helyzet komplikált voltát és dinamizmusát olyan volt kommunista országokban, mint Magyarország. A helyzet elhibázott leegyszerűsítése egy általános megítéléshez vezetett, anélkül, hogy az egyes országok közötti különbségeket figyelembe vette volna. Ez az általános leegyszerűsítés abból származott, hogy a vezetők nem értették meg a társadalmak kialakulásának és felemelkedésének folyamatát. Így nem számolt a Magyarországon uralkodó valóságos politikai helyzettel, melyben sztálinista funkcionáriusok megtarthatták magas közéleti pozícióikat s ezeken keresztül hozzájuthattak azokhoz az erőforrásokhoz, melyek lehetővé tették céljaik elérését. Ezek az országok tehát részesültek a közösségi tagság már elért előnyeiben, mert megfeleltek a koppenhágai kritériumoknak. Ez utóbbiak magukban foglalták a stabil intézmények, a demokratikus garanciák, a jog elsőségének és az emberi jogok védelmének követelményeit.

A legtöbb modern társadalomban uralkodó alapvető demokratikus jellegzetességeken túl vannak még más típusú demokráciák is, melyeknek kialakulása elsősorban kulturális és történelmi előzményeknek köszönhető. Az ismert francia szociológus Alexis de Tocqueville az egyike azoknak, akik észrevették ezt a fontos, de sokak által nem tett megkülönböztetést.[7] De Tocqueville félretette azt az elterjedt, hamis koncepciót, hogy egy abszolút hatalmat élvező uralkodó nemcsak abszolutizmusa miatt nem kormányoz demokratikusan, bár törvényei és az általa létrehozott intézmények a nép nagy tömegeinek érdekeit szolgálják, hanem azért is, mert a demokrácia alapvető követelménye, hogy a nép kisebb vagy nagyobb mértékben *részt vegyen* a kormányzásban. Így a demokrácia eszméje összefügg a politikai szabadság eszméjével. Tocqueville szemében az az elképzelés, hogy egy kormányzat demokratikus lehet még akkor is, ha nincs az országban politikai szabadság, teljesen hamis volt, mely csak arra szolgált, hogy a tömegeket ebbe az illúzióba ringassa. De Tocqueville szerint a demokrácia legfőbb jellege az életfeltételek egyenlővé tétele volt, vagyis hitt abban, hogy a társadalom minden tagja *társadalmilag egyenlő*. Ez nem jelenti a gazdasági vagy intellektuális, hanem kizárólag a társadalmi egyenlőséget, melynek értelmében nem lehet átörökölt különbség a társadalom tagjai között. Ez intuitív módon azt jelenti, hogy ha egy társadalom tagjai társadalmilag egyenlők, akkor a nép a maga egészében szuverén.[8]

[6] Lásd az *Oxford Concise Dictionary of Politics* 2003-as kiadását.

[7] Lásd Raymond Aron, *Main Currents in Sociological Thought*, 1972.

[8] Lásd Raymon Aron, *Main Currents in Sociological Thought* 1, 1972

© Copyright Mikes International 2001-2008

A magyar út a demokrácia felé

Az 1989 utáni korban sok, addig a vasfüggöny mögé eső, ország nagy nehézségekkel küszködött a piaci rendszer bevezetését illetően. A gazdaság szempontjából rendezni kellett a tulajdonjogok kérdését és eldönteni, hogy kinek a tulajdonába kerülnek az állami vállalatok, milyen módon történik, és milyen áron történik a tulajdonjogoknak ez az átírása. Szükség volt pénzügyi piacokra és a bank-, pénzügyi- és monetáris rendszer kialakítására, könyvelési szabályok bevezetésére és a meglévő jogrendszer átformálására, mely lehetővé tesz új gazdasági intézményeket és tulajdonjogi viszonyokat.[9] Ezekhez járult a politikai és társadalmi változások szükségessége, mint, többek között, az alkotmány és a régi törvények újraalkotása, új kormányzati szervek létrehozása és azok kompetenciájának és hatalmának meghatározása, valamint az egymás után megalakuló ellenzéki pártokkal való tárgyalások a hatalom megosztásának szempontjából. Ugyanakkor a magyar állam kulturális értékrendszerének modernizálására tudatosan vagy tudatlanul nem került sor. Az ország vezetése kihasználta a teljes információs aszimmetria által nyújtott lehetőségeket. A magyar lakosság egész életében nem élt egy demokratikus rendszerben s így nem tudta felmérni, hogy tulajdonképpen mi képezi a demokratikus berendezkedést. A hatalmon lévőknek ez a tragikus elhatározása a részleges modernizáció egy formáját hozta létre Magyarországon, melyet a hatalmon lévők a végletekig kihasználtak.

Naiv lenne és minden intuíciót meghazudtoló, ha azt képzelnénk, hogy az akkor Magyarországon uralkodó elit, mint racionális gazdasági cselekvő, egyszerűen félreáll, s hagyja az 1989 utáni demokratikus fejlődést a maga útját járni. Az előző nemzedéktől, tehát szüleiktől és/vagy támogatóiktól örökölték társadalmi és gazdasági pozíciókat, s a racionális döntés elmélete szerint ezekről lemondani nem képviselné a legjobb megoldást.[10] A valóságban nem is tették ezt, a régi hálózat helyben maradt, s az 1989 utáni uralkodó elitnek mindene megvolt, hogy a szükséges változásokkal sikeresen szembenézzen. Amint Schöpflin György írja, az előző uralmon lévő elit tagjainak lehetőségük volt arra, hogy értékeiket, vagyis anyagi tulajdonaikat és hálózatukat átmentsék, s felhasználják új imázsuk kialakítására.[11]

A demokrácia leple alatt

A Magyarországon előzőleg uralkodó diktatúra titkosszolgálatainak szervezeteit a valóságban nem oszlatták fel. Az 1956-os forradalom leverésért, a munkatáborokért, a kirakatperekért, a kínzásokért és az emberek megszámlálatlan tömegeinek gyilkosságáért a felelősöket nem is kutatták fel és nem azonosították. 1991-ben a magyar parlament ugyan megkísérelte egy olyan törvény megszavazását, mely eltörölte volna a gyilkosságokat elkövetők és árulók megbüntetésének elévüléséről szóló előző jogi szabályt, de az Alkotmánybíróság ezt a törvényt alkotmányellenesnek nyilvánította és megsemmisítette. Bár a törvénynek nyilvánvaló célja volt a bűnösök elítélése, elsősorban a gyűlöletből fakadó bűnök elkövetőinek azonosítását és nyilvánosságra hozatalát remélték vele elérni.[12] 1994 márciusában a képviselőház megszavazott egy törvényt, melynek értelmében a magas rangú állami tisztségviselők múltját át kell világítani, de a politikai akarat ennek végrehajtására hiányzott, hiszen Horn Gyula akkori miniszterelnök maga is tagja volt a *pufajkás brigádoknak* (amelyek a szovjet erőket segítették a forradalom leverésében).

Magyarországon, mint több más közép-európai országban, az állami biztonsági szervezetek iratait 30-40 évre titkosították. A 3/3-as osztály feje, az az osztály, amely a disszidensekkel foglalkozott, 1989 után elrendelte sok irat megsemmisítését.[13] Az érvelés minden esetben az volt, hogy el akarják kerülni a várt széleskörű boszorkányüldözést és időt adni a sebek begyógyulására. Persze ez a nagyméretű propaganda csak a ma uralmon lévő elit érdekeit szolgálja és senki másét. Bármely demokratikus kormányzat vagy intézmény őszinteségét elsősorban a politikájának transzparenciáján és az igazságszolgáltatás szabadságán lehet lemérni. A rettenetes múlt feltárása nem teszi tönkre a társadalmi kohéziót, hanem inkább helyrehozza és megújítja a társadalomban szükséges egyensúlyt. Az igazság elismerése a megfelelő egyensúly létét és alkalmazását jelenti a társadalmon belül. Amint Platon *Republikájában* az igazságosság a társadalmi viszonyok funkciójára vonatkozik, amelyek természetesen kiegyensúlyozottak a korrekt igazságszolgáltatás révén, melyben az alperes bebizonyíthatja ártatlanságát s a

[9] Lásd Paul Milgrom & John Roberts, *Economics, Organisations and Management* (1992)

[10] Itt a racionális döntés elméletére hivatkozunk, melynek értelmében: *egy döntéshozó döntésének, az ő preferenciáinak megfelelően, legalább olyan jónak kell lennie, mint a cselekvés bármely más lehetséges módozata.* További információkért evvel kapcsolatban lásd Martin J. Osborne, *An Introduction to Game Theory*, 2004.

[11] Lásd (www.opendemocracy.net/articles) George Schöpflin: *Hungary, country without consequences.*

[12] Lásd Helga A. Welsh, 1996, *Dealing with the Communist Past: Central and East European Experiences After 1990.*

[13] Lásd Helga A. Welsh, *Dealing with the Communist Past: Central and East European Experiences After 1990*, May 1996.

© Copyright Mikes International 2001-2008

vádat képviselő ügyész bebizonyíthatja a bűn elkövetését. Platon számára az igazságosság a közös jó megvalósításának szerves része.[14] Igazságosság nélkül nincs demokrácia. Amint ezt már George Washington megmondta, az igazságosság a kormányzás legbiztosabb támasza. Valójában az igazságosság hiánya hozta létre a magyar társadalom teljes megosztódottságát és nem az ellenzéki pártok, amelyek merészelnek kellemetlen kérdéseket felhozni.

Hasonlóképpen, transzparencia nélkül a választók nem lehetnek megfelelően informálva kormányuk tevékenykedéseiről. Egy kormányzat, mely nem érzi felelősnek magát népe irányában, visszaél a rábízott hatalommal, ami egyenlő a korrupcióval. Ki volt az, aki egy ilyen egyoldalú és önkényes döntést hozott, hogy a titkos iratokat nem szabad nyilvánosságra hozni? Ki adott erre jogot a döntéshozóknak? Két kérdés adja meg erre a nyilvánvaló választ: a) Ki húzott hasznot ebből? b) Kinek volt hatalma és álltak a megfelelő eszközök rendelkezésére, hogy ezt a döntést végrehajtsa? Ezeknek az iratoknak nyilvánosaknak kellene lenniük, s nyilvánossá tételük hozzájárulna a politikai piac helyzetének megjavulásához. Lehetővé tenné a szavazóknak, hogy szavazatukat a körülmények teljes ismeretében adják le, s ez pedig elősegítené egy hathatósabb eredmény elérését.

A magyar pszeudo-demokrácia valósága

Így a mai magyarok egy dilemma előtt állnak, vagyis 1989 után országuk részlegesen modernizálódott[15], de nem valósult meg a modernizációs folyamat. Ez nem egy egyedülálló eset, mert több más nemzetállam részben modernizálódott új intézményeket és struktúrákat teremtve anélkül, hogy magáévá tette volna azokat a kulturális alapelveket, mely ezeknek létrehozása szükségessé tett volna. E két folyamat teljesen különálló; az első az intézmények és struktúrák modernizációját jelenti, míg a másik a normák, értékek, perspektívák, és a jövő kilátásainak modernizációjára vonatkozik. Amint a német filozófus Jürgen Habermas megjegyezte, nagy különbség van társadalmi és kulturális modernizáció között. A társadalmi modernizáció a gazdaság és a bürokratikus állam kiszélesedésének folyamataira vonatkozik, vagyis intézményes és strukturális reformokra, melyeket a hatalom erőforrásainak és a nemzeti vagyon megnövekedésének szükségessége teremtenek meg. Viszont, Habermas szerint, a kulturális modernizációt a különféle kulturális területek növekvő strukturális különbözősége jellemzi, tehát a tudományok, a moralitás és a művészetek, melyeknek fejlődését az igazság és az eredetiség keresése teszi elkerülhetetlenné.[16]

A modernizációnak ez az utóbbi formája, mely, bár ez lett volna a legszükségesebb, az 1989 utáni Magyarországon egyszerűen nem következett be, s ez az, amitől a hatalmon lévő elit a legjobban fél. A magyar öntudat és identitás feléledésétől félnek leginkább, s ezért ezeknek az elpusztítását igyekeztek mindenáron elérni. Céljuk az utóbbi hatvan év folyamán az volt, hogy elaltassák a magyar népet s alázatos, és engedelmes szolgákat formáljanak tagjaiból. Persze ez nem egy újdonság a magyar történelemben. A Habsburg uralom alatt a bécsi hatóságok tudatosan egy olyan kulturális politikát alkalmazta, melynek célja a magyar identitástudat átalakítása volt a saját érdekeiknek megfelelően. Ebben a korban alakultak ki olyan a magyarok eredetére vonatkozó tetszetős elméletek, mint, például, a magyarok nagyon kétséges finn-ugor eredete.

Az olvasónak nyilván meglepetést okozhat, hogy egy ország uralkodó elitje miért követ egy ilyen pusztító politikát — a valóságban háborút folytatva a saját polgárai ellen. Egy ilyen stratégia követéséből eredő hasznokat megvizsgálva, a válasz egyszerre nyilvánvalóvá válik. Egy a kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés[17] útján haladó demokrácia, amelyre a nemzeti vagyonelosztásnak egy bizonyos foka jellemző, egyszerűen nem kerülheti el a társadalom szociális és kulturális értékrendszerének legalább részleges strukturális differenciálódását. Amint a már nem élő közgazdász, Simon Kuznets, kifejtette, a modern gazdasági fejlődés megkövetel bizonyos ideológiai átalakulásokat a társadalom életében, melyeket nagy szociális és társadalmi újítások jellemeznek. Ennek a tételnek a lényege az, hogy a gazdasági fejlődés és az ezt hordozó más alapvető jelenségek teljes mértékben összeférhetetlenek a tekintélyuralom bármely formájával. Kuznets megállapítja, hogy a modern gazdasági fejlődés egy stabil, de hajlékony politikai és társadalmi környezetet tesz szükségessé, mely helyet ad a strukturális differenciálódás folyamatainak és előtérbe helyezi a konfliktusok megoldását.[18] Pontosan ez a strukturális differenciálódás az, amit a magyar uralkodó elit mindenképpen el akar kerülni. Az izraeli szociológus, S. N. Eisenstadt, már megállapította, hogy a modernizáció legfontosabb jellemzői, többek között, a következők:

[14] Lásd Plato, *The Republic*. Penguin Classics, 2003.

[15] Lásd: *Nation Building & Citizenship*, Reinhard Bendix, 2002.

[16] Lásd Passerin d'Entrèves, M. & Benhabib, S.(1996), *Habermas and the Unfinished Project of Modernity, Cambridge.*

[17] A kiegyensúlyozott gazadasági fejlődés (steady-state) mint gazdasági fogalok azt fejezi ki, hogy a gazdasági fejlődés hosszú távon fennmarad. Kizárja a gazdasági ciklusok növekedési, illetve összehúzódási folyamatainak hatásait.

[18] Lásd Simon Kuznets, *Modern Economic Growth: Findings and Reflections* (1973), The American Economic Review, Vol. 63, No. 3.

© Copyright Mikes International 2001-2008

1) *Egy kimondottan differenciált társadalmi struktúra, ami a politikai szerepeket illeti, és*

2) *A hagyományos elit szerepének és az uralmon lévők hagyományos legitimációjának gyengülése, és az uralmon lévőknek az alattvalókkal, mint a politikai hatalom lehetséges letéteményeseivel, szembeni valamilyen ideológia által, de sokszor intézményesen is megalapozott felelőssége.*[19]

Így nyilvánvalóvá válik, hogy egy az egyenlőséget kihangsúlyozó fejlődés a modernitás (kulturális és társadalmi modernizáció) felé decentralizációval és a hatalom bizonyos fokú meggyengülésével, de főképpen az uralkodó elit értékrendszerének fokozatos eltűnésével jár. Ezt a strukturális differenciálódást egészíti ki a nemzeti vagyon újraelosztása a hagyományos elit kárára. Egy hasonló, az örökölt kiváltságok megszüntetésével járó folyamat az, amit a magyarországi eko-elitisták elkerülni óhajtanak. Mindez megmagyarázza, hogy miért tesznek meg mindent, ami hatalmukban áll, a magyar kulturális értékek elpusztítására és a gazdasági növekedés lelassítására.

Konklúzió

Magyarország egy kitűnő példája a politikai piac balsikerének és a demokratikus erőfeszítések sikertelenségének apátia és tudatlanság által. Ezt az apátiát és tudatlanságot az elmúlt negyvenöt év alatt tudatosan létrehozták és fejlesztették a magyarokban, s Gyurcsány Ferenc jelenlegi rendszere ezt folytatja ma is. Az ország beteg, mert elitje beteg, mely a szülők és támogatóik által beléjük nevelt rossz vonásokat nem tudja levetkezni. Ez a fegyelmezetlen mentalitás csak fegyelmezetlen és káros tevékenységekhez vezethet.

Kérdéses, hogy oly sok ember a saját jövőjét és a gyermekei jövőjét miért helyezi oly kevés ember kezébe, és várja, reménykedve és imádkozva, a négyévenkénti választások ideje alatt az eredményeket. Ez avval a magatartással egyenlő, amikor befektetők az életük folyamán megtakarított pénzüket befektetnék egy alapba, s négy éven át nem törődnének avval, hogy annak mennyi a hozadéka. Egy be nem avatott megfigyelő számára ez a magatartás teljesen érthetetlen lenne.

Egy demokráciában való részvétel nemcsak kötelességet, hanem felelősséget is jelent. Egyrészt a részvétel szükséges, hogy demokratikus legitimitást biztosítson a vezetőknek; másrészt, a közeletben történteknek az intellektuális elit által gyakorolt kritikus és aktív kontrollja szintén elmaradhatatlan a demokrácia sikeréhez. Ahogy Edmund Burke kifejezte: *csak az szükséges a rossz győzelméhez, hogy a jó emberek semmit se tegyenek*. Magyarországon semmit nem tettek. A magyarokat az ország intellektuális elitje teljesen magára hagyta, mert ez utóbbiak komfortjukat és biztonságukat az igazságosság és a demokratikus berendezkedés elé helyezik. Ez az elit felelős elsősorban a modernizáció megvalósításához szükséges bátorság hiányáért, s emiatt nem tudja az országot ennek elérésére vezetni. Ezt a légüres teret aztán örömmel töltötte be a kommunista örökséget hordozó nemzedék.

Ezért ma igaznak tűnik sok nyugati írónak az a tétele, hogy Magyarország legbátrabb és legműveltebb nemzedékének 1956 után való száműzetésbe kényszerülése az ország jövőjét helyrehozhatatlanul veszélybe sodorta. A mai magyar intelligencia semmit sem tett, hogy ezt a felfogást meghazudtolja. Semmit sem tenni nem jelent megoldást és megfelelő döntést. Semmittevésükkel a magyar entellektüellek inkább azokat az ideológiai megszállottakat segítik, akik kizárólag önzésüket, gyűlöletüket és hatalom utáni sóvárgásukat szolgálják.

Naivság lenne azt hinni, hogy ezek a személyek egyszerűen el fognak tűnni a közéletből. Még egy választás és kormányváltás után is ők maradnak ott a háttérben, mert elég pénzügyi hatalommal rendelkeznek, hogy jelentősen befolyásolni tudják a magyar közélet minden területét. A magyaroknak fel kell ébredniük s meglátniuk azt a fenyegető valóságot, hogy ezek a személyek nem fognak egyszerűen visszahúzódni és egy legitim hatalommegosztásban részt venni, ha csak nem kényszerülnek erre. Ez azt jelenti, hogy a magyaroknak követelni kell demokratikus jogaik tiszteletben tartását. A demokrácia nem csak jogokat ad állampolgárainak, hanem azok felelős vállalását és fölöttük való állandó éberséget is szükségessé teszi. Amint Thomas Jefferson, az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat szerzője ezt kifejezi, a kormányban lévők hatalmukat a kormányzottak beleegyezésével gyakorolják. Amikor a hatalmon lévők nem azt a célt szolgálják, hogy az állampolgárok életét, szabadságát és a boldogságra való törekvését biztosítsák, a nép joga, hogy megváltoztassa, vagy eltörölje, és új intézményekkel helyettesítse be a kormányzás formáját.[20]

A történelem folyamán mindig voltak rablók és gyilkosok, akik megszerezték a hatalmat, és mindig voltak radikálisnak és nacionalistának minősített emberek, akik bátran szembeszálltak azokkal, akik el akarták venni tőlük, ami jogosan az övék volt.

[19] Lásd *Modernization and Conditions of Sustained Growth*, S. N. Eisenstadt, World Politics, Vol. 16, No. 4, (July 1964), 576-594. lapok..

[20] Az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Vannak olyanok, akiket teljesen korruptnak tartanak és olyanok, akik korruptnak születtek, s itt az ideje, hogy megtanuljunk különbséget tenni közöttük.

A jövő útja

Egy pártnak a fenyegetései egy másik párttal szemben csak akkor vehetők komolyan, ha az előző pártnak érdeke fenyegetéseit megvalósítani. A Gyurcsány rendszer ennek az elvnek az alapján dolgozik és uralkodik. Megfélemlítéssel sikerült beültetniük polgáraik szívébe a félelmet, s a társadalomban a reménytelenség és segítségnélküliség érzését megteremteni. Sajnos, a kommunista rendszer egyik öröksége, egyrészt, egy 'eltartott' társadalom, mely a legnagyobb mértékben a központi hatalomtól függ; másrészt, egy kizárólag a saját érdekeit kereső, cinikusan önző társadalom léte. A nyomorúságnak ezek a kereskedői ezt a két örökséget továbbra is fenntartották, hogy megosszák a társadalmat, és el tudják nyomni ellenállási szándékát. Végeredményben, ahogy a német közmondás kifejezi: *Höffnung stirbt zuletzt* — a remény tűnik el utolsóként.

Ébresszük fel a magyarokat egyszersmindenkorra a fenyegető valóságra, hogy az 1940-es évek vége óta, amikor szüleik és támogatóik hatalomra jutottak, a magyarországi baloldal semmi mást nem tett, minthogy az országot egy elmaradott, vegetatív állapotba tartsa, idegen érdekeket szolgálva. Ezek nem pozitív építők, fejlesztők, teremtők és gondolkodók; tulajdonképpen semmik. Próbáljanak csak találni a magyarok egy pozitív jelenséget az az utolsó hatvan év folyamán, mely a Gyurcsány osztálynak köszönhető. Ebben az egész korban Magyarország semmire sem jutott, semmit nem fejlődött.

E helyzet ellenére van kiút, de ennek a mentalitás megváltozásával kell kezdődnie. Ez az intellektuális elit feladata. A magyaroknak számot kell vetni avval, hogy senki nem jön segítségükre. Senki nem fogja megoldani számukra belső társadalmi, politikai és gazdasági problémáikat. Sem az Európai Unió, sem az Egyesült Nemzetek, sem valamilyen más mitikus intézmény. A magyaroknak saját maguknak kell kezükbe venniük sorsuk irányítását olyan vezetőkkel, akik érdekeiket szolgálják. A mentalitás megváltozása után, a magyarok előtt automatikusan a lehetőségek egy egész tárháza fog megnyílni. Ha a magyarok közös kultúrájuk, történelmük és hagyományaik nevében összefognak, a mai rendszer és fenntartói egy perc alatt el fogna tűnni, mint a füstkarikák. A *Gyurcsány csapat* hatalom nélkül marad egy ilyen egyesült és céltudatos ellenzékkel szemben. A magyarság csak akkor erős, ha összefog, s ez magyarázza meg, hogy a magyar baloldal miért tett meg mindent, hogy a Magyarországon élő magyarokat a határokon túl, például Erdélyben, élő honfitársaikkal szembefordítsa és az országon belül is ellentétet szítson.

Történelmük során a magyaroknak a veszélyek legkülönbözőbb formáival kellett szembenézniük, s a mai helyzet nem más, mint egy másik ilyen veszély, mellyel szembe kell szállni. Senki más nem tudná jobban megjelölni, hogy milyen irányba vezet a jövő útja, mint Wass Albert:

„Az élet munka, s a munkából születik meg a jövő, így mindnyájunk feladata a jövő kialakításához hozzájárulni. Az alapokat már előttünk lerakták. Csak tőlünk függ, hogy mit építünk ezekre az alapokra, egy kastélyt vagy egy szórakoztatóparkot… Csak azok lépjenek erre a földre, akik testvért és nem hasznot keresnek, akiket a haza szeretete hív és nem a föld gazdasága… Jobban kell szeretned hazádat és honfitársaidat, mint önmagadat, s mellettük semmiféle hamis bálványt nem szabad imádnod. Tiszteld otthonodat és azt a földet, amelyen élsz, hogy maradványaid abban nyugodhassanak az örökkévalóságban. A történelem kereke néha jót hoz magával, néha rosszat. Csak azok maradnak meg, akik az igazság és igazságosság útján járnak, és ennek érdekében hajthatatlanok maradnak."[21]

~ ~ ~ ~ ~ ~

[21] Wass Albert, *Jönnek: Adjátok vissza a hegyeimet*, 1993.

© Copyright Mikes International 2001-2008

RÓZSA, Dóra :

The Group Characteristics of Musical Talent

I. The situation of musical talent in Hungary

Hungary is a relatively small country, yet it is a musical empire. There is no musician or devotee of music who would not know the world famous composer Béla Bartók and Ferenc Liszt, the conductor György Solti, or the pianist György Cziffra. Singers such as László Polgár, Erika Miklósa, Éva Marton perform on in every continent, orchestras conducted by Zoltán Kocsis, Iván Fischer or János Rolla perform for large audience. Foreign students study at the Liszt Ferenc Academy of Music in Budapest and foreign music teachers study the Kodály concept at the Institute of Kodály in Kecskemét. In contemporary music the name of György Kurtág and György Ligeti is very well known all over the world. There are Hungarian musicians in almost all the prominent symphonic orchestras of the world. In short, Hungary does not lack musical talents.

In the last 15 years a significant change has taken place in the case of talent scouting and education as well. Instructors have been trained to look for talent. Complex educational programs are set forth in elementary and secondary schools. There are several opportunities of educating and taking care of musical talent in Hungary. Musical education of 3-6-year-olds takes place in joyful and regular form at nursery schools. Singing folk music and nursery rhymes are a part of children's daily activities. This helps to identify musical talent, which is among the earliest appearing skills and parents very often do not recognize the creative abilities of a child or they overlook its significance. According to experts the prestige of artistic education has faded. The number of classes has decreased, at the same time, more and more music schools function in the country, where the instruction of theoretical and instrumental music is parallel to the general education of children. In 1989-90 a total of 69,767 students studied music in 171 institutions in Hungary. In 2004 musical education was performed in 619 schools, the number of students has doubled by 2005. The flexibility of legal regulations allowed that any institution could launch musical education at a primary level, thus currently 872 art schools are at work. The education of dance also significantly increased, musical education fell a little behind, while its quality instruction was maintained in music schools. Music Schools are supposed to carry out theoretical and instrumental music education parallel with general education. In this program those students who want to make a musical career can have an increased number of private classes and the chance to practice with piano accompaniment. These music schools also provide the opportunity to play ensemble by forming chamber orchestras and organize performances. Assisting the preparation and participation in competitions is an important function.

Orienting the age group of primary schools (6-14 year-olds) to a musical career is based on a career motivational activity. In this of course the parental influence is of primary importance. The special feature of Hungarian musical education is the so-called musical arts middle school, where parallel to a general education, musical education is continuous and is concluded with a mid-level musical degree and GSE in the end. Naturally, there are other ways as well: beside traditional general education, it is possible to take up an intensive musical education in secondary schools, or at the preparatory courses of colleges in Szeged and in Debrecen.

"Speeding up" musical education means to disregard the average age criteria and to adjust education to individual needs. The Hungarian Academy of Music provides a special course for early talents. During the first academic year of the directorship of Dénes Kovács (in 1968-69) especially talented pianists, violinists and cellists had a chance to participate in a special preparatory course in the Music Academy, where pupils were accepted from 8 years of age. They are few, but they get the best opportunity. They have a chance to be admitted to the course of a special instructor following the entrance exam, and they are guided by this master up until the end of their secondary school studies. After that they can continue their studies in college, although many of them continue their musical studies abroad.

II. Choosing a group for the experiment

In our research of musical talent, to choose the appropriate group for a survey, we considered the following:

According to Bastian (1989) the best time to examine musical skills is in elementary school, because at this age the innate and acquired musical activity is more easily distinguishable. The interpretation of musical talent in this case is in agreement

© Copyright Mikes International 2001-2008

with that of Endre Czeizel's suggestions (1998), talent is giftedness, a potential, a promise, a possibility that surpasses the average.

Contrary to this notion Révész (1918) thinks that we can hardly talk about talent in early childhood, except perhaps in the case of music. He says it is safer to examine talent later in youth, in the real phase of its unfolding, at the age of 18 – 20. Wing (1941) calculates "musical adolescence" from 17 years of age.

It is important to ask the question whether it is really talent that we are examining here. Révész (1918) distinguishes "mediocre" and "real" talent. He maintains that mediocre talents very often have talent in multiple skills, thus for them it is a challenge to find their major field. The so-called real talent, however, is shown by particularly outstanding signs. These can be evident achievements, results, productions. He says that it is only the real talent that should be examined. However, it is the mediocre talent that will really profit from it, since they are the ones that need more guidance, both pedagogical and psychological, so as to follow the good example.

The improvement and the effects of musical ability of elementary school age groups have already been examined in Hungary (Barkóczi – Pléh 1977, Turmezeyné Heller E. 2007). These results explore mainly musical talent in singing education and its relationship to intelligence and creativity in primary schools. My test group consists of 17-19 year-old students of 11th and 12 grade of secondary music schools, who are yet to decide about their career, and who have already been devoted to music for a substantial amount of time. It is not important to examine musical abilities in their case, since these have already been manifested in many ways in the course of their instrumental education. They are the age group, who are musical talent "promises", oriented mostly to a musical career, who could become competent musicians, in short, whose talent is worth support (Czeizel, 1998).

It is highly important to examine the internal and external factors of their development, because talent – contrary to many popular beliefs – can not always reach the surface against all hindrance. They are in great need of support and proper guidance.

III. The characteristics of the group

I surveyed the group with a questionnaire method, regarding musical activities. I used three types of tests (Eysenck Personality Questionnaire EPQ, Super and the Gordon Survey of Interpersonal Values, SIV). There is no room for a detailed publication of all the data; I would highlight merely some of the most interesting results.

I will briefly describe the characteristics of the group. The survey sample consisted of 313 students. I surveyed 8 secondary music schools in the country, where musical education was started among the firsts: two in Budapest and six in the rest of Hungary.

The main characteristics of the pattern is that the most talented started playing music at an early age, namely at the age between 4-8. This group takes up more than 47 % of the whole of the sample tested.

One of the measurements of talent is undoubtedly the manifestation of achievement. In music it shows in the skill to perform successfully. Musical contests are regularly organized in Hungary. There are various categories according to musical instruments, instrument types, age groups and school level. Contesting of instrumental talent is generally organized in every 3 years, sometimes in every 2 years; the age groups are mostly divided as follows: 10-12, 13-14, 15-16, 17-19. The first two age groups include students in primary education, while the last two are in secondary education. There are thematic, or composer oriented contests as well. In my questionnaire I distinguished two groups. I marked "T1" those, who were highly ranked at a significant contest such as international, national or regional musical contest (T1 = 155 person). The other group called "T2" includes those, who never entered into a competition or was not ranked (T2 = 158 persons).The division of the sample (N=313) on the basis of contest results is the following:

Characteristically 77% of these talents have musician or musically literate family members (Table 1.) To sum it up, there is a remarkable correlation between musical achievement and family environment.

© Copyright Mikes International 2001-2008

1. Table

The ratio of musicians in the family, the division of T1 and T2 samples

Musicians in the family	All together	%	T1	T2
None	73	23,3	28	45
No professional musician, but they can play music	131	41,9	62	69
There is at least one professional musician	51	16,3	26	25
There are more professional musicians in the family	58	18,5	39	19
Total	313	100,0	155	158

My initial hypothesis was that I would find discrepancies among the results of those students, whose musical talent had been confirmed by a talent contest before the survey, as opposed to those, who had not received a major external verification.

As far as contest results, it seems that musician parents encourage their children more to such performances, because results show that families with more musicians reach two times more success than in the case of families with no musicians at all.

In order to improve, to be successful they practice a lot, during the term maximum 3.17 hours on average, minimum 1.38 hours, on weekends even more (3.93 and 1.96). There is no significant difference in the amount of time of rehearsals between the winners of competitions and the other group. However the difference was significant in the amount of time devoted to rehearsal on the weekends when there are no classes, the winners of competitions increase the amount of time of rehearsals much more than the ones who did not have results at competitions.

Among the judgment of importance in their activities they indicate practice tower high in the first place, then comes studying (even though they do not value good school qualification), social activities with friends, language studies, sports, and finally relaxing. Using Friedman trial for the difference in medians significant results were obtained (χ^2 = 479.6, df=5, p<0.001).

1. Figure

The data of activities in order of importance on the basis of the activity chosen at first place (Khi ²=479,6, df=5, p<0.001)

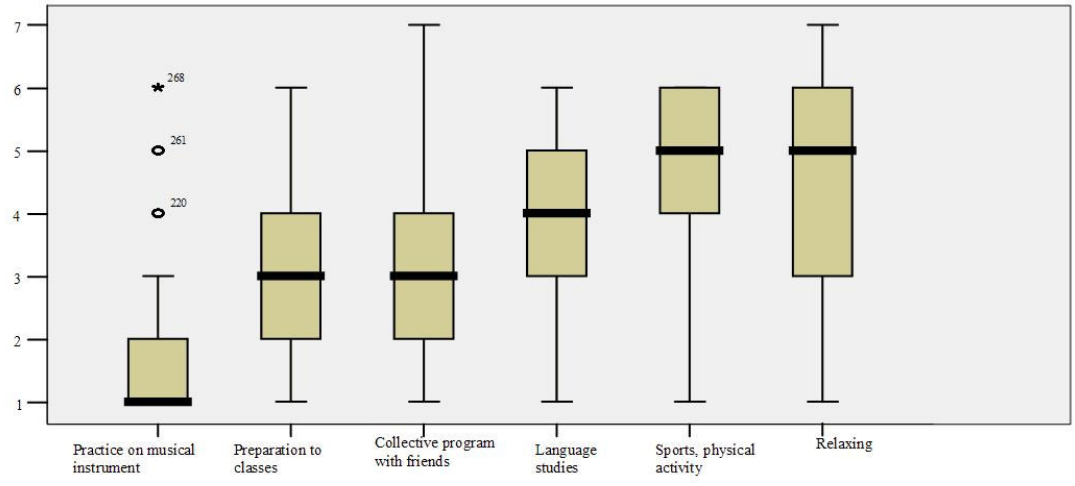

Unlike in the case of the characteristics of age range, pupils of the Musical secondary schools spend most of their time practicing on their musical instrument besides studying general subjects. They undertake this task on the basis of their own initiative.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Among those who had won musical contests, even fewer placed an importance onto studying general subjects and relaxing. More girls than boys put studying above all, more girls put practicing to the first place than boys, and more checked language studies.

I measured what they thought most important in order to advance their musical career in a scale from 1–7. (figure 2.)

2. Figure

A hierarchical order of aspects that are thought to be the most important in career procession

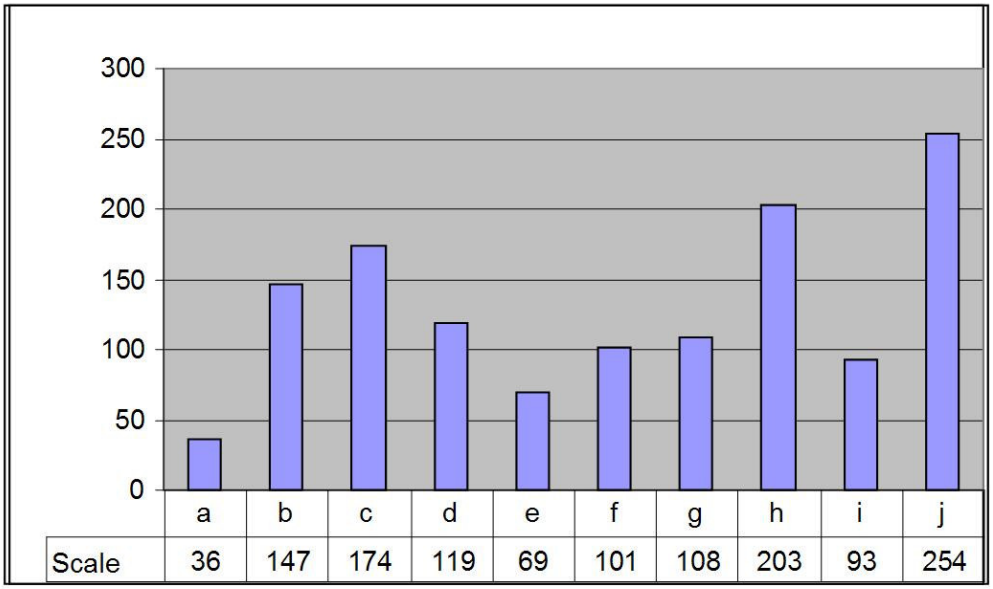

In order of importance:

1. diligence, persistance (j)
2. talent (h)
3. continued studies at the Academy of Music (c)
4. parental encouragement, aid (b)
5. higher studies elsewhere (d)
6. a recognised, well-known instructor (g)
7. financial stability, enough money (f)
8. good management, benefactors (i)
9. contest results (e)
10. good school qualification (a)

In the first two places we can see the internal factors of the personality.

Among other things, some people mentioned life-style, health, protection, good decisions, flexibility, ability to strive for something; we can all agree that these are also important.

IV. Super test, one of the methods in use

Besides seeking data on musical activities, I also searched for personality characteristics. One of my research methods was the Super-type work – that is data mining with the use of a value oriented questionnaire.

This method makes it possible to choose between values in connection with what best aids personal development, i.e. on the basis of a character's value preference in self-realization. **D.E. Super** (1962) developed a method that measures work – values, according to work place, work, career choice and expectations. The test consists of 45 statements, which can be grouped according to value areas and thus we get 15 so-called value dimensions. These can be assessed and compared, and a

© Copyright Mikes International 2001-2008

hierarchical order can be established. People under survey could mark their responses 1 – 5, thus 3 – 15 points could be gathered in each dimension. The statistical characteristics of the Super test (N=313) can be read in the following diagram:

2. Table

The values of the Super test

	Dimensions	Mean	Std. Deviation
1	Intellectual initiative	9,485	2,803
2	Altruism	10,805	3,089
3	Finances	11,600	3,047
4	Variety	11,297	3,046
5	Independence	11,313	2,894
6	Prestige	11,517	3,172
7	Aesthetic	11,786	3,184
8	Relationships	12,533	3,040
9	Games - Work	8,562	2,877
10	Self-realization	12,006	2,926
11	Hierarchy	10,313	2,974
12	Social, human values	7,562	2,716
13	Capacity	10,194	2,821
14	Management	7,722	3,058
15	Creativity	11,271	3,067

The value of results is between 7,562 and 12,533. It clearly shows the importance of relationship values, which is a characteristic of the age range. Perhaps it is important to mention that when they had to indicate the importance of activities in the questionnaire, only 41 of the responses indicated 'social activities with friends', while 208 indicated 'practicing' in the first place.

V. The aesthetic importance

In 2004 another experiment parallel with mine was carried out in Hungary (Duró-Kékes-Pigler, 2005), in which, among other factors, they registered data from secondary school students with Super test. These results served as a control for comparison to mine, as these tests were written by students in their final year at secondary grammar and technical schools. It is worth comparing the results with Duró - Kékes – Pigler, (Source: *Nevelés és értékkutatás*, page 141). (Table 3)

3. Table

A comparison of the Super test to show the difference between students attending other type of schools

Values		General value of the control sample N=178	**General values of the Musical Secondary school N=313**
1	Intellectual initiative	9,6	9,5
2	Altruism	9,7	10,8
3	Finances	13,3	11,6

© Copyright Mikes International 2001-2008

4	Variety	11,2	11,3
5	Independence	12,2	11,3
6	Prestige	11,9	11,5
7	Aesthetic	9,5	11,8 *
8	Relationships	12,7	12,5
9	Games - Work	8,9	8,6
10	Self-realization	12,8	12,0
11	Hierarchy	10,7	10,3
12	Social, human values	8,3	7,6
13	Capacity	10,7	10,2
14	Management	9,7	7,7
15	Creativity	11,7	11,3

We can see that there is an agreement in the value judgment of intellectual initiative, variety, prestige, relationships, games – work, capacity and creativity in comparison with respect to other age groups. I got lower results in 5 fields, these are: finances, independence, self-realization, hierarchy, social values and management.

In the case of two fields – the value judgment of altruism and aesthetics – the results are higher among musicians than among non-musician students. I do not quote the results of these tests in the above diagram, but nonetheless I carried them out among secondary school students and adult technicians.

Seeing the differences, one-sample t-test was used to find out their significance. When studying the positive differences we have found that there are significant differences between the two groups regarding aesthetics and altruism (t= 12,698 p<0,001 illetve t= 6,329 p< 0,001).

In my sample the hierarchy was the following: 1. relationships, 2. self-realization, 3. aesthetic values. Then comes financial values, prestige, then independence – variety – and creativity. The last position is taken up by social, human values. The order of the other pattern: 1. financial values, 2. self-realization, 3. relationships… and I found the most significant difference in the value judgment of aesthetics, which was only in the 13th position here.

In the assessment of the test I find it important to briefly touch upon the question of **aesthetic value** judgment, since there is a significant deviation in the value preference of musical students as opposed to those of general schooling. The difference between the distribution of results is more expressive, than in comparing the general values. See diagram a) for my research pattern and diagram b) for the control pattern (*Nevelés és értékkutatás* ib. page 184)

3. Figure

The division of responses in view of all the responses in %, that is the comparison of these two groups: a: musician sample, b: control sample

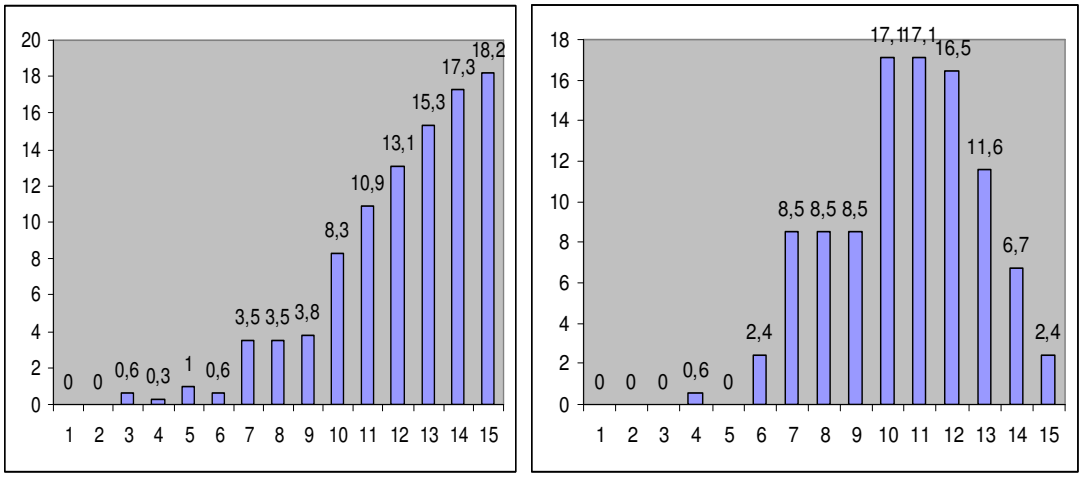

The question arises, whether sensitivity to aesthetic values is a consequence of musical education?

© Copyright Mikes International 2001-2008

VI. Conclusions and a comparison with the objectives of musical education

When Révész Géza (1946) writes about the features of musical talent, he interprets this concept as a result of the mutual presence of necessity, experience and aesthetic value judgment. He emphasizes the aesthetic quality above all: music can forge aesthetic experience in people, which they find valuable. It is valuable intellectually to own music, artistic creation. The awareness of this value characterizes a personality with musical talent. Even earlier, he put it this way: "The concept of musicality means above all an ability to enjoy the aesthetic value of music" (Révész, 1916. page 18) while the understanding of musical forms, the interpretation of musical works, the enjoyment of music, the musical taste is all based on the degree of musicality.

Critics are divided as far as innate musicality. Some say it is a learned skill. Révész believes it is a born talent, some are born musical, and some are not. It is not possible to develop from zero, but it can be improved. Those who are not particularly musical will not become musicians, will not develop a musical talent. One of the main tasks of musical education is to improve the musicality of talents, from early childhood till higher education. Révész considers musicality as an integral part of personality.

Zrinszky (2001) writes that the aesthetic is condensed in arts. Education of arts helps the reception, the experience and the integration of artistic works, it gives a chance to creative self-realization and creation. There are some critics (Mitrovics 1933; Poszler 1967), who emphasize aesthetic education: Mitrovics says that education leads to the self most definitively through an aesthetic angle. Poszler, however, believes that aesthetic education means "human education" on a larger scale.

"Can education count on the transfer of aesthetic sensitivity?" asks Zrinszky (2001), and the response is: *partially*. Poszler also says that due to the correlation of cognitive contents, it shapes the overall personality. We need to look at musical education as the most important aspect of personal development at all levels of institutional education since aesthetic value consciousness does not only manifest its effect in the field of music, but in all walks of life such as the relationship to society, the environment, that is to the world. The value consciousness of future musicians gives us reason to be optimistic as far as the future of the society is concerned, which is going through a value crisis today.

References

BARKÓCZI, I. - PLÉH, CS. (1977): *Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata.* Bács megyei Lapkiadó Vállalat.

BASTIAN, H. G. (1989): *Leben für Musik. Eine Biographie-Studie über musikalische (Hoch-) Begabungen.* Schott, Mainz

CZEIZEL Endre – BATTA András (eds.) (1992): A zenei tehetség gyökerei. Budapest; Mahler Marcell Alapítvány, Arktisz Kiadó

DURÓ, L. – KÉKES SZABÓ, M.- PIGLER.L. (2005): A pedagógiai gyakorlat pszichológiája. Nevelés és értékkutatás. BBS-INFO Kiadó, 2005.

MITROVICS Gyula (1933): A neveléstudomány alapvonalai. Debrecen- Budapest, Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés

POSZLER György (1967): A művészeti nevelés néhány alapkérdéséről. Alföld, 1967/5

RÉVÉSZ Géza (1916): Erwin Nyiregyházi. Leipzig, Veit & Co.

RÉVÉSZ Géza (1917): A tehetség időszerű problémái. Magyar Pedagógia

RÉVÉS Géza (1918): A tehetség korai felismerése. Benkő Gyula Csász. és Kir. Könyvkiadó, Budapest

RÉVÉSZ Géza (1946): Einführung indie Musikpsychologie. A. Francke AG. Verlag Bern

RÉVÉSZ Géza (1952): Talent und Genie. Grundzüge einer Begabungspsychologie. A.Francke, AG Verlag, Bern

RÓZSA Lászlóné (2001): A versenyeztető pedagógia szerepe a zenei nevelésben. Tanítóképző Főiskolák Tudományos Konferenciája (előadás) Debrecen, 2001. nov. 5.

RÓZSA Lászlóné (2001): Egy kreativitásvizsgálat adalékai a zenei tehetség portréjához Módszertani Közlemények 2001. 5. 206-212.

TURMEZEYNÉ Heller E. – MÁTH J. - BALOGH L . (2005): Zenei képességek és iskolai fejlesztés. Magyar Pedagógia 105. évf. 2. 207-235.

WING, H. D. (1941): A factorial study of musical tests. *British Journal of Psychology* 31, 341-355. o.

ZRINSZKY László (2001): Az esztétikai nevelésről. Új Pedagógiai Szemle 2001/12.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A ZENEI TEHETSÉG CSOPORTTULAJDONSÁGA

A jó zenei adottságokkal születettek közül sokan a zenei pálya felé orientálódnak. A magyarországi zeneoktatás speciális területe a zeneművészeti szakközépiskolai oktatás, ahol a közismereti tárgyak mellett klasszikus zenei (hangszeres, énekes és elméleti szakokon) oktatás folyik, előkészítve a felsőfokú zenei tanulmányokat. Az ebben az iskolatípusban tanulók között felvett széleskörű (N=313) vizsgálat eredményei közül mutat be a tanulmány néhány érdekesnek tűnő megállapítást. A vizsgált személyeket két csoportba soroltuk a szerint, hogy értek-e el eredményeket zenei versenyeken, azaz teljesítményük szerint. A tanulók legfontosabb tevékenységüknek egységesen a gyakorlást tartják. A versenygyőztesek és a másik csoport között nincs jelentős eltérés a gyakorlási időkben. Szignifikáns különbséget találtunk viszont arra vonatkozóan, hogy a versenygyőztesek (N=155) hétvégén, amikor nincs iskolai tanítás, több idővel növelik meg gyakorlási idejüket, mint azok, akiknek nincsenek ilyen eredményeik.

Mintánk eredménye a Super–féle tesztben a munkaértékek vonatkozásában a hasonló korosztályi (17-19 évesek) kontrollcsoporthoz hasonlítva az esztétikai értékek fontosságának megítélésében mutat szignifikáns különbséget, a rangsorban 10 hellyel előrébb sorolják az esztétikai értékeket. Ezt a zenei nevelés eredményének tekintjük, s úgy véljük, ez az értékítélet a személy életében más tevékenységterületeken is kifejti hatását, ami megerősíti a zenei nevelés fontosságát.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

PHILOSOPHIA PERENNIS

ANGI, István : The History of Aesthetics in the Hungarian Philosophy in Transylvania to Our Days[1]

Data to a possible retrospection

By way of introduction

The history of Hungarian aesthetics in Transylvania shows a picture similar to the past and present development of European cultures in general. It has followed the several centuries long road of culture, and it confers an overview to the vital questions of each age both on the field of literature and of arts.

Its inner structures make the system of relations it established with philosophy, literary and art sciences, the other humanistic disciplines and last but not least with literary and art criticism constant. Therefore the Hungarian aesthetics of Transylvania is also an *interdisciplinary* science, and as such it is *intradisciplinary* as well, since it creates constantly new conditions for the reception of even newer disciplines. Its practise is the art centred practise of assimilation, in which it assumes the odium of rising to the status of art itself. For criticism, in the alternatives of acceptance and rejection, always washes two coasts: it is either the alter ego of the given artefact or its otherness. And last but not least this aesthetics maintains its relationship with its ancestress, philosophy, which as Gaia, the Earth Mother, watches over its existence, and if it were to lose touch with her nonetheless, it could easily share Antaeus' fate.

Its structure is a dynamic-diachronic structure, which changes its system of relations from time to time, now favouring one factor, now another.

Its matrix is the following:

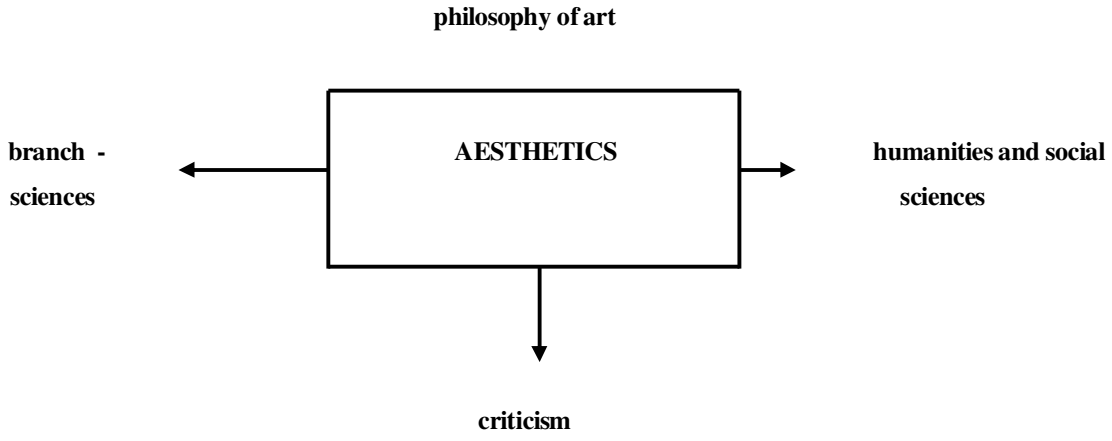

In what follows, we are going to analyze these internal historical changes of structure, a little bit paradoxically, the history of the history of aesthetics.

Classification coordinates

Sectioning the history of our aesthetics, we may speak about its beginnings, let's say, till World War I, we may continue with the interwar period, followed by the epoch that lasted to 1989. From this year on the present age has followed, the history of which will probably be evaluated by the next generations who, let us hope, will be merciful with us.

As regards the space, we can speak about the changing similarities and differences of the centres attracting scientific activity.

[1] Presented at the philosophical symposium entitled *OUR DUTIES FOR THE CAUSE OF HUNGARIAN PHILOSOPHY* organized between 26-27 September 2007 in Elspeet, the Netherlands by Mikes International.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Until World War I the attractive centre was Budapest. The differentiation between the Transylvanian and the strictly speaking Hungarian history of aesthetics is forced and maybe useless. Kolozsvár (Cluj-Napoca) for example depended on Budapest as much in this period, as Budapest depended on Vienna in the Austro-Hungarian Monarchy. On the other hand, no one was disturbed either in Kolozsvár or in Budapest by the fact that a scientific journal of national prestige such as the *Magyar Zenei Szemle* (Hungarian Musical Review) was born in Temesvár (Timişoara) and resided there till the Treaty of Trianon.

Between the two world wars, though the capital was Bucharest, Kolozsvár more or less maintained its central role for the Transylvanian culture. We refer to Károly Kós's many-sided artistic and art supporting activity, or Aladár Kuncz's work as a writer, essayist and critic, not to mention our periodicals of historical importance.

After World War II the canonizing omnipotence of party policy and ideology directed the attracting force of the centre towards Bucharest.

Of course, posterity can today boast of and remember tragically numerous cases of courageous and consistent attitudes, attitudes which questioned the role of the centralized, doctrinaire aesthetics; theological-didactic writings such as the bishop Áron Márton's[2] and the Franciscan preacher Father Asztrik's[3] or the dramatist András Sütő's[4] and the philosopher-essayist György Bretter's.[5]

The philosophical beginnings

The first general works on the history of aesthetics in Hungary, such as Radnai's, confined themselves entirely to the presentation of writings of literary history and criticism, which were more closely connected with the literary sciences – theory of literature, stylistics, rhetoric –, than with the philosophy of the age (or philosophy in general) itself. On the other hand in Transylvania the philosophical foundations of aesthetics were laid by the writings of János Apáczai Csere,[6] Pál Sipos,[7] then

[2] Áron **Márton** [Csíkszentdomokos (Sândominic), August 28, 1896. – September 29, 1980. Gyulafehérvár (Alba Iulia)] – preacher, writer of ecclesiastical and pedagogical works, the Romano-Catholic bishop of Transylvania. See: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I-IV* (Lexicon of the Hungarian Literature of Romania), Dávid Gyula (ed.) [Hungarian Electronic Library - HEL - 03628] The electronic edition is based on the editions published by the Kriterion Publishing House (Bucharest) and the Transylvanian Museum Society (Kolozsvár) from 1981, 1991, 1994 and 2002. The electronic edition was made with the cooperation of the Hungarian Electronic Library of the Hungarian National Library and of the Transylvanian Museum Society as well as the assistance of the Council of Hungarian Internet Providers in 2006, ISBN 963 200 508 2 (hereafter referred to as: **LHLR);** Cf. the relevant headword signed by *B. E. – K. K.*

His works: *Világnézet és nevelés* (World-view and Education*), Az elnémult harangok üzenete* (The Message of the Silent Bells), *„A nagy időkhöz nagy nemzedék kell"* (Great times Require A Great Generation); quoted by: Pál Péter Domokos *Rendületlenül* (Unwaveringly), Budapest, Eötvös Publishing House – Szent Gellért Publishing House, 1989.

[3] Cf. **P. Asztrik Pap**, *A Jézus-hágon* (On the Jesus-Pass), A book of verse, Kolozsvár, Szt. Bonaventura, New series I., 1944 (with István Toth's appreciation)...

[4] **András Sütő** (1927–2006), the life and the work of the outstanding essayist and dramatist has been analyzed-presented by numerous studies; we mention here the site dedicated to him in the *Contemporary Literary Database* a (CLD): http://www.kontextus.hu/kia/kia.php?ID=121&action=full

[5] See among others: Péter Egyed, *Bretter György filozófiája* (The Philosophy of György Bretter), Kolozsvár, Pro Philosophia, 2007 (forthcoming).

[6] **The Memory of János Apáczai Csere** – János Apáczai Csere (1625–59), who came from Burzenland, taught in Gyulafehérvár and Kolozsvár, the writer of philosophical and pedagogical works and a teacher is considered a pioneer of the Hungarian culture in Transylvania. He initiated and supported the mother tongue-based public elementary education and academic studies, the enriching of philosophical and natural scientific vocabulary, and through the personal example of his tragic fate he became the symbol of heroic persistence.

Edgár Balogh wrote among other things: "Sándor Tavaszy's work [*Apáczai Csere János személyisége és világnézete* (The Personality and World View of János Apáczai Csere), Kolozsvár, 1925] published on the 300th anniversary of Apáczai's birth was a worthy overture of Apáczai's reception in Romania. The Opposition issued a commemorative number for the Apáczai-anniversary on April 27th, 1925. In this publication opposite intellectual trends come together, which phenomenon characterizes the Apáczai-commemoration in general. Thus the Erdélyi Helikon (Transylvanian Helicon) and the Korunk (Our Age) contested with Apáczai's name on their banner: Aladár Kuncz's study entitled *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* (The Transylvanian Idea in the Hungarian Literature of Transylvania) (in the calendar of the Transylvanian Guild of Fine Arts, Kolozsvár, 1928) referred to Apáczai as the great representative of the Transylvanian idea, on the other hand Gábor Gaál in his reply entitled *Az "erdélyi gondolat" tartalma és terjedelme* (The Content and Extent of the "Transylvanian Idea") (Korunk 1928/12) stated that exactly the Korunk, left out from Kuncz's study, 'fulfils this Apáczai-like function when … it looks upon the lighthouses of time and transmits the ideas of the Descartes-like figures in the present age – in Hungarian with those who undertake this task proved thankless in Apáczai's age too". Apáczai's works are: *Magyar logikácska* (Little Hungarian Logic), *Magyar Encyclopaedia* (Hungarian Encyclopaedia) **LHLR.**

[7] **Pál Sipos** [Nagyenyed (Aiud), October 16, 1759 – Szászváros (Orăştie), September 15, 1816]: Calvinist priest, teacher, mathematician, philosophical writer. He studied in Nagyenyed from 1775. From 1783 he was an academic rector of the Calvinist school in Szászváros, from 1787 a tutor in Szirák in Count József Teleki's family. Between 1791 and 1797 he studied in Odera-Frankfurt, Göttingen and Vienna. From 1798 he was the headmaster and teacher of the Calvinist school in Szászváros; from 1805 teacher of mathematics in the Calvinist college of

© Copyright Mikes International 2001-2008

Károly Böhm,[8] as well as of their successors – György Málnási Bartók,[9] Sándor Makkai[10] –, which works entrusted to the Transylvanian line on the one hand the continuation of the Kantian traditions, on the other hand the cultivation of genuine artistic values. The six short studies written by Pál Sipos for Kazinczy were meant to confer philosophical support for the theory of literature. Böhm's main work, the *Ember és világa* not only dedicated an entire volume to the practice of aesthetics, but in it the philosophical analysis of values it also had artistic-aesthetic perspectives. It suffices to mention his analysis in the volume entitled *A szellem élete* (The Life of the Spirit) referring to the dynamics and relational meaning of the sentiments accompanying aesthetical values, such as, for example, the inner relations of the so called *emotional horseshoe*, which, together with the structure of *desire*, are built upon the interdependence of opposites. He wrote about the prototypical character of the emotions contained by the horseshoe: "It would be a question worth investigation: how many grams of brain are involved by the primacy of one or another emotion; but we must keep our overflowing meditation between proper limits.

The horseshoe of emotions:

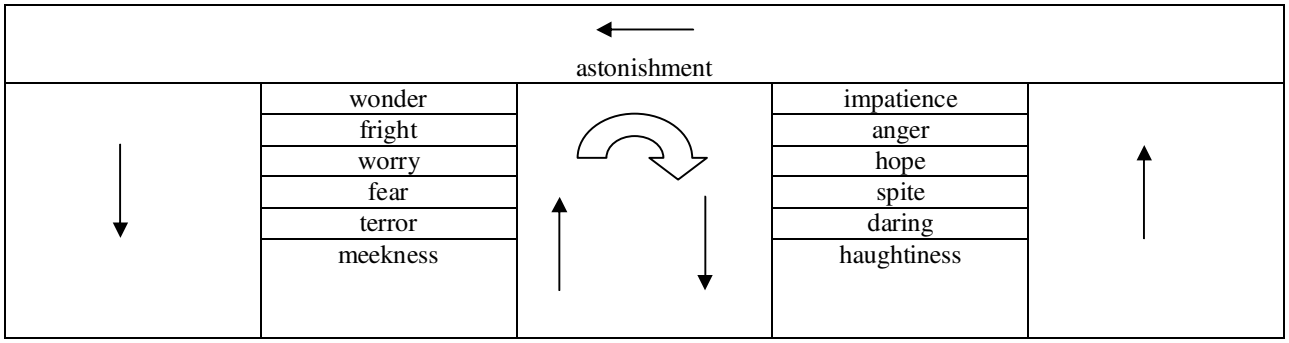

The elemental emotions are exhausted with the enumerated formations; there will be subspecies and variants, but they cannot be considered elemental formations."[11] He analyses the structural relations of desire surveying how the opposites change into and extinguish one another. His investigations reflect the Aristotelian analyses of virtues related to the so called moral centre: "Nevertheless, both in feeling and emotion, there is an element that arouses the desire. Joy and pleasure however do not show it, because stillness of this is based exactly on the absorbedness of the ego; but pain and all the emotions show it all the more clearly. For the ego, as we have seen in the 58. §, cannot be absorbed definitively, because this would mean its annihilation, and this is a meaningless idea with respect to existence. And because of that in any form of the emotion there lies the seed of the opposite emotion too, but with the opposite power relation; if this counter-seed blossoms, then the dominant emotion is annihilated or suppressed, since opposite emotion pairs completely paralyze one another, as we can see in attached survey:

wonder+ impatiance = 0
fright + anger = 0

Sárospatak… *As a philosopher he was the follower of Kant and Fichte. Magyar életrajzi lexikon 1000 – 1990* (Hungarian Biographic Lexicon 1000–1990), Revised edition, Editor-in-chief: Ágnes Kenyeres [Hungarian Electronic Library – HEL – 00355], HTML version, Basic Library of Hungarology (hereafter referred to as: **HBL**).

[8] Károly Böhm **[Besztercebánya (**Banská Bystrica**), September 17, 1846 – Kolozsvár, May 19, 1911)**: **philosopher, university professor, Member of the Hungarian Academy of Sciences; His works** *Az ember és világa* (The Man and His World) (1883–1906; he was awarded the great prize of the **Hungarian Academy of Science for it in** 1911); *Kriticizmus és pozitivizmus* (Criticism and Positivism) (1884); *A pozitivista philozófia rendszere* (The System of Positivist Philosophy) (1885); *A fil. propedeutika magyar gymnasiumainkban* (The Philosophical Propedeutics in Hungarian Secondary Schools) (1889–90); *Az értékelmélet feladata s alapproblémái* (The Role and Basic Problems of the Theory of Values) (Budapest, 1900; academic inaugural lecture); *Logika* (Logic) (1901); *Tapasztalati lélektan* (Experiential Psychology) (1904); *A megértés mint a megismerés középponti mozzanata* (Comprehension as the Central Moment of Cognition) (Budapest, 1910.; full academic membership inaugural lecture); *B. K. összegyűjtött művei* (Károly **Böhm**'s Collected Works) (1913). – HBL

[9] **György Bartók**, *of Málnás* (Nagyenyed, August 3, 1882 – Budapest, November 26, 1970) Main works: *Kant* [Torda (Turda) 1925); *Böhm Károly* (Kolozsvár, 1928); *Kant etikája és a német idealista erkölcsbölcselet* (Kant's Ethics and the German Idealist Moral Philosophy) (Budapest, 1930); *A "szellem" filozófiai vizsgálata* (The Philosophical Study of the "Spirit") (Budapest, 1934); *Ember és élet* (Man and Life) (Budapest, 1939); *Faj, Nép, Nemzet* (Race, People, Nation) (the criticism of racial theory, Kolozsvár, 1940). **LHLR**

[10] On Makkai see: Károly Veress, *Egy létparadoxon színe és visszája* (The Two Sides of an Existential Paradox), Kolozsvár, Pro Philosophia, 2003.

[11] Dr. Károly Böhm, *Az ember és világa, II. Rész: A szellem élete*, Hague, Hollandia, Mikes International, 2004, p. 137.

© Copyright Mikes International 2001-2008

worry + hope	**= 0**
fear + bravery	**= 0**
shame + haughtiness	**= 0**
despair+ daring	**= 0**
resignation+ killing	**= 0**
hate +love	**= 0**

Therefore when the emotion stands in one phase, the opposite phase still exists in a minimal degree. In impatience there is a little susceptibility to wonder, in anger to fright, in haughtiness to shame, in the intention to kill to resignation."[12] Exactly these opposite relations of emotion and desire explain the fact that the aesthetic values form pairs from beautiful–ugly, sublime–base to tragic–comic and grotesque–absurd.[13]

Aesthetics is equally important in György Málnási Bartók's Kant-analysis. He was the first to illustrate in Hungarian the entire set of ideas of the *Critique of Judgement*. The discursiveness and analytic style with which he presented the *Critique of Judgement* would do credit to any present day university lecture.[14] At the same time the aesthetic reflective judgement was presented quasi on the bases of systems theory: "The judgement, whose basic principles are analyzed and identified by the *Critique of Judgement*, occupies the third place among our cognitive capacities and it is the link between the intellect and reason. For Kant following the division of traditional psychology differentiates the three faculties of the soul: the cognitive faculty, the faculty of desire, and the feeling, which actually is the mediator between cognition and desire. The lawgiver of the cognitive ability is the intellect, the lawgiver of the faculties of will and desire is reason; finally the lawgiver of feeling is judgement. «Judgement – Kant said – is the ability which thinks of the particular, as its component, under the general. If the general (rule, principle, law) is given, then judgement, which subordinates the particular to the general, is *determinant.* If, however only the particular is given, to which judgement has to find the general, then judgement is *reflective*». Therefore according to Kant there is a determinant and a reflective judgement, regarding which one can suspect in advance, that even if it does not create its own laws, it has, however, an a priori principle of its own, by which it invents the laws. But this principle is only *subjective* a priori."[15]

Already at this moment, on the boundary of two ages György Málnási Bartók, formulated the demand of the interdependence of the European and Hungarian aesthetics in the pendular movement of the universal and the particular. Writing a preface to the belated edition of Sipos' mentioned analyses Málnási Bartók wrote this among other things in 1944: "In our Hungarian, and especially in our Transylvanian libraries lie many unpublished manuscripts, whose publication is desirable from the point of view of the history of the Hungarian thought and intellect. We still do not see clearly the influence which the European culture had on the development of the Hungarian soul, and neither do we see how the Hungarian soul reacted to these influences. Though exactly this reaction reveals the particularity of the Hungarian soul. The publication of these hidden manuscripts is indispensable to get acquainted with the Hungarian soul."[16]

Literary aesthetics

Between the two World Wars the development of aesthetics too was influenced the modern art theories and their programmes, ars poeticas. The diversity, difference of trends and tendencies was considered not only a national, but a general European phenomenon. As elsewhere, in Transylvania too this ideological diversity was carried out by the varied and contrasting programme activity of the periodicals. The *Korunk* founded by László Dienes was considered a characteristically radical left wing periodical already in its initial eclectic period. Later this feature was tendentiously increased by the Marxist

[12] *Ibid*., 148–189.
[13] István Angi, *Zeneesztétikai előadások I, II* (Lectures on Musical Aesthetics I, II), Kolozsvár, Scientia, 2003, 2005.
[14] The *Critique of Pure Reason* leads directly to the *Critique of Practical Reason*. The two domains form together a unit; but this unity is expressed neither in theoretical philosophy, nor in the practical; there is no visible connection between them which would elaborate the synthesis of the two as if taking place before our eyes. A third domain had to exist between the two, where the basic principles of both the theoretical and the practical reason meet and by this the dualism which seems to exist between the two domains and which indeed would exist without the discovery of this third domain comes to an end. This third domain is discovered and investigated by Kant's third important critical work, the *Critique of Judgement*, which crowns Kant's critical transcendentalism, makes it a whole, draws its final conclusions and applies its principles, method in the comprehension of the work of art and organic nature. This work with the variety of its content, points of views and bearing weaves the final threads of unity into Kant's entire philosophy, which is greatly clarified by the discussions of the *Critique of Judgement*. No wonder, that out of Kant's works this made the greatest impression on the representatives of German idealism." In: György Bartók: *Kant*, Kolozsvár, "The Road", 1925, 81–82.
[15] *Ibid*., 82.
[16] Preface to Pál Sipos' volume entitled *Természet és szabadság* (Nature and Freedom), Kolozsvár, 1944.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Gábor Gaál who took over the editorship. Today, those who evaluate his platform either identify themselves with it,[17] or condemn it utterly.[18] Ernő Gáll's *Diary* with its fact reporting chronological enumerations, in which he contrasts "his views for which he had assumed responsibility since the years of illegality and which he had as a Marxist thinker with the corruption of the «realized» idea", gives a general images of the age in the terms of subjective distanciations.[19]

At that time the *Erdélyi Helikon*, in constant debate with Gaál's standpoint, edited by Károly Kós and Miklós Bánffy, functioned as the periodical of the *Helicon collective* and, according to Aladár Kuncz's characterization, "is the maybe the most unifying and the most universal minority formation of all the European intellectual groups, which some day will be destined to introduce the purely artistic and pacifist ideas of the minority literatures into the European common knowledge."[20] The *Periszkóp* (Periscope) was the first literary and artistic review of the Hungarian avant-garde in Romania,[21] and as such it comprised all the nonconformist aesthetic endeavours of the border area in and outside Hungary. In Arad it was edited by György Szántó; in Budapest Árpád Szélpál, in Czechoslovakia Zoltán Fábry were the co-editors, while in Paris Lajos Tihanyi collected the manuscripts for the *Periszkóp*.[22] At the same time the *Pásztortűz*, whose initial radicalism was formulated by Emil Grandpierre Sr. and his collective, stated: "We wanted this title to be a programme in itself. Accurately expressing our aim. Our aim is […] to preserve the Hungarian traditions, to further develop the Hungarian feeling, the Hungarian idea, on the bases of the Hungarian traditions, and to fight, if there is a need, against all the feelings, against all the thoughts that are foreign to these."[23] Later on, this programme was greatly appeased by the sober voices of the Unitarian bishop György Boros, as well as of Mihály Szabolcska, Sándor Makkai and Áron Tamási who spoke about the "mission of the Hungarian literature of Transylvania".[24]

The first signs of a fundamental panorama

The components of the panorama were shaped in the case of the history of the Transylvanian aesthetics too by the multitude of *trends, tendencies* and *personal styles* enriched by different theories, worldviews. The trends made an impact on the artistic activity through their gentler programmes, while tendencies through their pointed, often aggressive programmes. Styles were exactly the concrete-personal carriers of this activity. They were characterized by a double mode of existence: they either appeared indirectly, subordinated to trends and tendencies, or they represented directly and much more independently the mode of description which conferred the panorama. In the latter case they usually were free of the canonizations of the spirit of the age[25] and the daily orders of the trends and ideologies.[26] It seems that in the Transylvanian evolution too an age would be unified, if it had many styles and few trends. But uniformity in itself does not make the panorama either positive, or negative. For, in the beginning, the rich variety of branches of arts, genres and artistic forms placed under the philosophical auspices of aesthetics, which protected the values, was indeed a positive characteristic. But after World War II the panorama of commanded uniformity forced upon the artists' creative activity by the totalitarian regime of state and party policy was far from being positive.

Genres in the state of dependence

In our country the much debated central role of literature in aesthetics and the various branches of arts required unanimously the inner division of aesthetics into generic levels. In this way, parallel with the aesthetics of literature and poetics, there are aesthetics of fine arts, of music and last but not least of folk art. This inner division had a productive development between the two world wars and some years even after this period too. The division was not greatly influenced by the contemporary *aesthetics – philosophy* relationships, but rather by the system of relations created by the inner laws of the

[17] Sándor Tóth, *Tanulmányok Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről* (Studies on Gábor Gaál, the Editor of the *Korunk*), Kriterion, Bucharest, 1971, and Sándor Tóth, *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából. Gaál Gábor Sorsa és utóélete Romániában.1946-1986* (Our Glorious Failures from the Age of Dictatorship. Gábor Gaál's Fate and Afterlife), Budapest, Balassi, 1997.

[18] Zsuzsa Tapodi, *Irodalom a politika szolgálatában. Gaál Gábor munkássága pályája utolsó szakaszában (1946-1954)* (Literature in the Service of Politics. Gábor Gaál's Activity in the Last Stage of his Career), Budapest, International Centre of Hungarology, 2001.

[19] Ernő Gáll, *Napló I* (1977–1990), *Napló II* (1990–2000).

[20] Aladár Kuncz, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában,* 1929, quoted by the **LHLR**.

[21] *Periszkóp 1925/1926. Antológia* (Anthology), Bucharest, Kriterion, 1979.

[22] Cf. Periszkóp in: **LHLR**, signed by *U. J. – Á. I.*

[23] See the relevant headword of the **LHLR** signed by *K. P. – D. Gy.*

[24] *Ibid*.

[25] Mihály Szegedy-Maszák's quite apposite definition according to which "The canon is the product of the imagination, but there can be no interpretation without it" reminds of the compelling power of canonization and self-canonization. In idem: *Minta a szőnyegen* (The Figure in the Carpet). Budapest, 1995, p. 76. Quoted by Zita Pál: *Transzközép - irányzatosság és/vagy pozíciókeresés* (Transcentre – Tendentiousness and/or Search for Positions), in: Otilia Ármeán – Ferenc Odorics (eds.): *Határon* (On the Border), Kolozsvár – Szeged, Pompeji, 2002.

[26] Tapodi, *op. cit.*, p. 65.

© Copyright Mikes International 2001-2008

given artistic branch or genre. But this system of relations required a close cooperation with the theory of the branches of arts, it demanded a mutual familiarity with their domains situated in the pendular movement of the general and the particular.

Of course, the presence of particularities was really important here. The artistic analyses of literary aesthetics and ars poeticas *depended on language*. Their means of expression existed in the rich variety of literary, poetic figures of speech, in the "language" of this variety, and its aesthetic quality was determined by the syncretism of the mother tongue and of the poetic language – from the material to the instrument and vice versa. The *instruments* of the spoken mother tongue, the words were the primary *materials* for the poetic expression, for *metaphors, symbols, hyperboles* and *topoi* alike, and these infiltrated organically into the language of theoretical criticism.

András Sütő's paraphrase of Christ's words, "let the words come to me",[27] shows quietly the Transylvanian inalienability of this relationship.

Marcell Benedek's unforgettable analyses, which preserve their close bound with language in their aesthetic existence like the analyzed paradigms themselves, clearly demonstrate that literary aesthetics exists in language, more precisely in one's mother tongue. And since there is a Hungarian literature and poetry in Transylvania, there is also a Transylvanian Hungarian aesthetics. *This aesthetics* is more than an *aesthetics in Hungarian*. Becoming identical with its object, aesthetics itself is transformed into a Hungarian aesthetics. The translation to a foreign language of the given aesthetic analysis is as noble and artistically demanding task as the translation of the analyzed poetical-literary creation is. Because both live in their language, to be more precise, both live in/speak their mother tongue.

Here is a fragment from Marcell Benedek's analysis. Analyzing the particular meaning of the style he quotes from Áron Tamási's short story entitled *A legényfa kivirágzik* (The Young Men's Tree Begins to Blossom), then analyzes the quoted fragment:

"«A whole hour must have passed since little Móka has been washing himself, brushing his boots, combing his head and arranging himself. Meanwhile he is fidgeting: sits down here, lies down there, leans over the window, scares away flies, then gets out of doors, but he can't stay still. Bunches of thoughts spring up in his noddle, flashing, running to and fro, and if he wants to catch them, they fly away as little birds searching for a mate.

'Never has such a thing happened to me!' he murmurs in the middle of the room, then folds his arms behind his back as priests deep in thought usually do, and starts to walk.

His mother watches him from the corner of her eye and stealthily smiles. Just after two glances thrown on his little boy she knows that he shows the signs of stirring manhood. She watches for a while his struggle, then with a wink she rouses him:

'When do you turn sixteen, Móka?'

'I?' – fusses the child tucking the skin under his yet smooth chin and gives at once the exact time:

'On Innocents' Day.'

'Today is King Stephen.'[28]

The boy gives no answer, only fidgets and frets, as if his blood were tickled with a silk leaf of grass.

The lamp gently burns. Its light flows over the wall like milk.»

How much warm humour, understanding, love is in these simple sentences, which, without affecting a popular style, are born from the soul of the Székely people! – Marcell Benedek wrote. – How lively the mother and the son are from their first words, and the room around them, the lamp are lively too!... The Székely tone sings in the characters' and the writer's sentences alike. There is no peculiar word or phrase in these few sentences – they are, however, unmistakably: Tamási's."[29]

The interdependence of art history and the history of aesthetics

Aesthetics of art

The history and criticism of art provided the facts and even the system of the aesthetics of fine arts. Moreover, with their investigative, analytical method they also determined the aesthetic particular in the spirit of interdisciplinarity.

The aesthetics of fine arts have similar and yet different requirements than literary and poetic aesthetics. In their case the means of expression are not governed only by the laws of language, but also by the Transylvanian particularity of the painted representation's social structure. Of course, language has a decisive role here as well. Imre Nagy's landscaps, Jenő Szervatius' sculpture *Uncle Emre's Ballad* and their portrait-graphics express the Székely man's mentality through the language of fine arts.

[27] András Sütő, *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* (Let the Words Come to Me), Bucharest, Kriterion, 1977.

[28] Of course, one must know to live according to the words of the calendar. Székelys count time according to the church calendar. For them *King Stephen* meant August 20, and Innocent's Day December 28. Therefore Móka had yet to wait four months to turn 16 and to come of age according to the custom of the age.

[29] Marcell Benedek, *Az irodalmi műveltség könyve* (The Book of Literary Culture), Kolozsvár, Béla Józsa Atheneum, pp. 344–355.

© Copyright Mikes International 2001-2008

The great forerunner, Balázs Orbán, the scientist, writer, ethnographer and geographer (1829–1890) was among the first persons who shaped the aesthetic topos of Transylvanian fine arts by means of his historical researches and valorous photograph collection. His works, the six-volume *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* (The Description of Székelyföld from a Historical, Archaeological, Natural Historical and Ethnographical Point of View) (1868–73) and the also six-volume *Utazás Keleten* (Oriental Journey) (1861) were seldom taken from the bookshelves. Balázs Orbán, who looked at his homeland from a general Hungarian perspective and compared it to the world, gradually became a local tradition, belonging to Udvarhely (Odorheiu Secuisec).

László Tompa celebrated the centenary of his birth with a poem in 1929. "S tekintsük: mint élt! Külországot jár, / Hogy benn tanítsa, amit künn tanult! / Majd fénylő múltról szól borús jelennek, / Oh, biztatónk már sokszor volt a múlt! / Holt regéi sok völgyünknek, hegyünknek / Az ő szaván át megelevenülnek" (Let us see how he lived! He travels abroad to teach at home what he has learnt outside the country! Then he speaks the about shining past to a gloomy present, Oh, the past gave us hope many times! The dead legends of our valleys and hills come to life in his words) – says the poem expressing the feelings of the Transylvanian Hungarians who became a national minority. Balázs Orbán, of a romantic disposition, considering the service of his people his firth duty proved to be a suitable ally of the living in the evocation of historical memories which preserve the nation's identity.[30]

Lajos Kelemen (Marosvásárhely, September 30, 1877 – Kolozsvár, July 29, 1963) had a great knowledge about the past of Transylvania in the 20th century, "he, however, did not condensed his great knowledge into a comprehensive, general work. His investigation revealed memorials immersed in details, hidden in villages, the local centres of Renaissance and Baroque art, the creations of several flourishing branches of folk art, known, and mainly unknown artistic values."[31]

In the Transylvanian Hungarian-aesthetics Hegel's statement about the indeterminate materiality of music[32] can be applied to the fine arts. For in the same way we can speak about the conceptual indeterminateness of painting; using a somewhat metaphoric expression, about the indeterminateness of its putting into "picturesque words" too.

The Transylvanian artist-aestheticians, art historians and critics, especially in the interwar period and immediately after this, defined their tasks and the meaning of their analysis as this duality of language and materiality.

Naturally, the artists defined their analyses both in their confessions and choice of themes.

Imre Nagy, who painted landscapes of Zsögöd (Jigodin), evoking the experience of his first car trip in this region, avowed that even looking at the swiftly passing land he could perceive the interconnectedness of man and his world. He recalled his voyage in this way: "Not far from Szenttamás lies Szentdomokos. If in spring or in autumn we travelled by carriage or by car between the two villages, we were filled with the sight of the beautiful country. The stripes running up the hillside revolved like the Székely skirt on the swinging body of a girl. With the sole difference that in spring the stripes beside the black ploughed land are green with the promise of the new crop, while in autumn the colours of fulfilment glow with the brown of the ripe corn and with red. The people must have taken the patterns from this environment."[33]

From the couleur local to Transylvanism

The road leads through the pendular movement between the universal and the particular generalization throughout Transylvania. The consistent recording of the "local" zones, colours and customs did not preclude the discussion of universal themes. In such cases the general spoke about the meaning of the universal, though it spoke the language of the given particular thing. Not only in literature, but also in the other arts. Béla Gy. Szabó's illustrations of the *Divine Comedy* speak Dante's language in Hungarian, so as Thomas Mann recalled the language of the Old Testament in German in his trilogy entitled *Joseph and His Brothers*. And Toniţa painted the little country girl's likeness in Romanian, in his mother tongue, in his portrait entitled *Cap de fetiţă* (The Portrait of a Little Girl). On the other hand, in the case of Sándor Mohi's one-figure composition entitled *Kislány falovon* (Little Girl on a Wooden Horse), in which he depicted his grand-daughter, it would be really difficult to discover aesthetically to which nation it belongs.

[30] After the political change of December 1989, a new chapter began in Balázs Orbán's reception. Already in the first year the Európai Idő (European Time) in Sepsiszentgyörgy had started to publish *The Description of Székelyföld* in fascicles (the series was finished in 1996 with the 26th fascicle). A selection of his works was published with the title *Sztambultól a Szejkéig* (From Istanbul to Szejke) (1995), and in the same year (February 4, 1995) the prize-winning statue portraying Balázs Orbán, sculpted by László Hunyadi, an artist living in Marosvásárhely (Târgu Mureş), was unveiled in Székelyudvarhely. (As an antecedent of this initiative Nándor Hargita, a teacher in the ceramic and timber industry school in Székelyudvarhely had already elaborated in 1900 the plan of a statue which was intended for Székelykeresztúr.) **LHLR,** signed by B. Gy.

[31] Elek Csetri, in: **LHLR.**

[32] "This interior without an object is the *formal character* of music in what regards both the content, and the mode of expression. For music too has a content, but not in the sense as fine arts or poetry; because it lacks exactly the objective shaping, either into the forms of real exterior phenomena, or into the objectivity of intellectual views and ideas." Hegel, *Esztétikai előadások III.* (Lectures in Aesthetics III), Budapest, Academic Publishing House, 1965, p. 106.

[33] **Imre Nagy**: *Feljegyzések* (Notes), Bucharest, Kriterion, 1979, pp. 124–126.

© Copyright Mikes International 2001-2008

The painting school of Nagybánya (today Baia Mare) discovered the colours and forms shared by the mixed population of the region and had a great role in its artistic cultivation. The ideological guidelines of this school were provided by the *Nagybányai Festők Társasága* (NFT) (The Society of the Painters of Nagybánya), which served the interests of the colony from the moment it had been established (1911) till its end (1944).[34] Its members, János Thorma,[35] Sándor Ziffer,[36] János Krizsán[37] developed the school's characteristic style. They had an important role in the formation of the Romanian art of painting. They mainly depicted the beauty of the landscapes of Nagybánya, being the forerunners of Transylvanism. This movement later on developed also on the field of literature and of fine arts as an aesthetic trend. "It was born as the ideology of the Hungarian mentality seeking the new sense of its existence in the post-Trianon Romania."[38]

The writer, poet, editor and graphic artist Károly Kós[39] had a great role in the founding of this movemet. The primary source of his Transylvanism was an artistic experience. "Becoming familiar with the Hungarian, Romanian, German folk art of Transylvania – Samu Benkő wrote – a an idea was born in him, which later developed and became known by the name of 'Transylvanism'."[40]

This Transylvanism according to Gusztáv Láng "proves the historical possibility of the Transylvanian Hungarians' cultural independence […], and by evoking the (idealized) Transylvanian tolerance it urged the collaboration of the intellectuals with different world views and party affiliations in order to solve the minority problems" (1971). The monographer János Varró traced back the characteristics of the Kós' style as a writer to his view as an architect. In his opinion

[34] The formulated and published constitution was sanctioned both by the Hungarian state and the Romanian legislation (1924).

The **later life and end of the NFT**: As an institution of the Hungarian minority it had been attacked constantly from the beginning of the '30s when the Iron Guard appeared. Due to these attacks the town council of Nagybánya took into its hands the free school of the colony in the autumn of 1935, and the Hungarian studio renters were one by one evicted. Though the NFT won the civil case against the town, the old painting school and the NFT temporarily stopped their activity. The Transylvanian intellectual life and the press always followed the fate of the artists' colony with attention, and the entire Hungarian society protested against the illegal expropriation in 1935. The periodical entitled *Magyar Kisebbség* (Hungarian Minority) informed the public opinion about the decision motivated by nationalist sentiments, considering it a flagrant infringement of minority rights.

The NFT and the free school led by Mikola and Krizsán could be re-formed only in 1940, then, as the World War II frontline approached, it came to an end definitively. **LHLR,** signed by M. J.

[35] **János Thorma** (Kiskunhalas, April 24, 1870 – Nagybánya, December 5, 1937): painter. He began his studies in the Mintarajziskola (School of Decorative Arts) as Bertalan Székely's pupil. Later he learned from Simon Hollósy, then he studied in Paris at the Julian Academy. He made his first important picture, the *Szenvedők* (Suffering People) (Hungarian National Gallery), which had been influenced by Zola's naturalism, in 1891. This was soon followed by the composition entitled *Ébredés* (Awakening). He finished one of his most important works, the *Aradi vértanúk* (The Martyrs of Arad) in 1896. This is one of the largest Hungarian historical paintings, which, although extremely popular because of its theme, could not be exhibited in the Millennium Art Gallery. Having been displayed in a separate exhibition, it was finally exhibited in the Historical Gallery in 1931, then in the Museum of Kiskunhalas. His artistic style is quite complex. He started his career as a follower of French naturalism, then he was influenced by Munkácsy's romantic realism; he tried to reconcile the principles of romanticism and naturalism. Starting with the 1920s he was the representative of the characteristic Nagybánya style. He was one of the founders of the Nagybánya Artists' Colony (1896), then, from 1902 onwards, as a teacher of the painting school he did great service to the cause of artistic education too. After 1919 he was the head of the colony, his enthusiastic activity prevented the colony from completely falling apart after the war. (**HBL**)

[36] **János Ziffer/Cziffer** (Eger, May 5, 1880 – Nagybánya, September, 1962): painter, Merited Artist. He studied in the School of Design in Budapest. In 1900 he was a pupil of Raupp at the Munich Academy. In 1904 he became Simon Hollósy's student. He worked in Nagybánya starting with 1906. In Paris and Berlin he became familiar with expressionism. His works were exhibited in several great European cities. In 1918 he definitively settled down in Nagybánya, where he taught from 1935 to 1945. He had an important role in the development of modern Romanian painting. In 1957 a one-man exhibition was organized of his works in Nagybánya. His first pictures reflected the influence of Simon Hollósy, later he became a follower of post-impressionism. His style is characterized by decorative painting, definite contours and strong colours. (**HBL**)

[37] **János Krizsán** [Kapnikbánya (Cavnic), January 27, 1886 – Nagybánya, April, 1948]: painter. From 1902 for four years he was the pupil of István Réti and Béla Iványi-Grünwald in Nagybánya. In 1926 he became a teacher at the Free Painting School of Nagybánya, and he worked here until his death as one of the most characteristic representatives of the so called 'second-generation' Nagybánya painters. His paintings immortalized the picturesque beauty of this landscape with careful absorption, in the spirit of the 'first-generation' ideas. – Bibliography: István Borghida: *János Krizsán*, Bucharest, 1959. HBL; the LHLR does not mention him**.**

[38] For more details about the role of the movement in the history of ideas and its historical modifications see Éva Cs. Gyímesi's study: *Gyöngy és homok* (Pearl and Sand), Bucharest, Kriterion, 1992. The passage quoted above is from the blurb of the book.

[39] **Károly Kós** [Temesvár (Timişoara), December 16, 1883 – Kolozsvár, August 24, 1977]. In 1918 he was appointed as a teacher to the Department of Architecture of the School of Applied Arts, but he resigned announcing this in a letter in which he wrote: "… I believe, I shall be more needed in Transylvania" – and he remained in his home in Sztána (Stana) assuming a many-sided role in the promotion of the economic, political and cultural life of the Hungarians who lived in the territories annexed to Romania.

His public message before long could be expressed only in the literary and artistic, architectural formulations of *Transylvanism*. **LHLR,** signed by B. E.

[40] [*Életrajz* (Biography) 1991, p. 243.]

© Copyright Mikes International 2001-2008

"Kós always saw and represented things embedded organically in their context, and due to this his writings give the impression of a series of well-composed, closed pictures" (1973).[41]

The "charismatic man" propagating the fraternity of Romanians, Hungarians and Saxons was subjected to accusations only after his death, when his honourable memory was defiled by angry persecution.[42]

Beyond the specific wavelength of the national ethos, in the communal existence of the different nationalities the subjects – natural landscape, town segment, faces, destinies – and the methods of elaboration are common. Let us take for example the art of the Nagybánya painters, which was determined first of all by the common object waiting for a representation – the blue sky specific to Nagybánya on the landscapes and the green-black contrasts of the ore extracted there on the still lifes and ceramics. The patterns of folk embroideries were inspired by the strips of ploughed fields and green crops covering the valleys and hills in this region. Géza Vida, the Nagybánya sculptor pointed this out to me in a conversation when, raising with two fingers the middle of the table cloth praised by me, he retransformed its two-dimensional plain into a three-dimensional form. While devising the embroidery pattern the folk artist worked in the opposite direction smoothing the strips of hilly ploughed lands, golden corn fields and green crops into the two sides of the cloth.

Géza Vida was the characteristic representative of the communal existence. Once he was asked to which nation he belonged. He answered he was a man of Máramaros, and he always answered in the language his companions asked him.

It is symptomatic how he is expropriated in present by the different nations. The lexicon headwords referring to him show this. "He makes mostly wooden sculptures immortalizing the rural life from the neighbourhood of his native town and representing ballad figures" – says the *Art Lexicon* published in Budapest.[43] The dictionary published by Constantin Prut in Bucharest strengthens the mentioned affiliation of the sculptor's ethos by enumerating his themes. These themes were formulated in Romanian by Vida himself regarding both the mythical world – *The man of waters* (Omul apelor), *The man of the night* (Omul nopţii), *The man of the woods* (Omul pădurii), *The rainmaker* (Solomonarul)[44], *The kobold of the mine* (Vâlva minei), *The sprite of the mine* (Priculiciul minei) – and the real world – *The bucium player* (Buciumaşul), *Repose* (Odihna), *Dance in Oaş* (Dans din Oaş), *The hora dancing girl* (Horitoarea), *The carnival* (Carnavalul).[45] While the Romanian source does not give the data referring to the years of study – at first he was János Ziffer's student in Nagybánya, then he studied for a period at the Academy of Fine Arts in Budapest –, the Hungarian Lexicon does not specify the programme titles of his works…

After all, the theory and practice of the road leading from the couleur local to Transylvanism are equally determined by the chiasmus *from the general view to the view's generality*. One of the most beautiful examples to this rhetoric is Jenő Szervátiusz's artistic creed. The choice of theme became an *ars poetica* in his wood-carvings. For example in the composition entitled *Emré bá* (Uncle Emré). According to one version of the legend, Uncle Emré, the simple-minded ballad hero of Székely villages had held his single lamb tight to his bosom to protect it from the cold and all evil even long after they both froze to death. Because, his little living property was dearer to him than his life. The ballad made an attempt to immortalize this *Most*

[41] Cf. the headword Károly Kós in the **LHLR**.

[42] The art historian Raul Şorban, who, after the Second Vienna Award, had become an assistant lecturer at the Ferenc József University by Zoltán Felvinczi Takács's side due to Kós' recommendation, after his death accused him of nationalism in a denunciation, just before the 100th anniversary of his birth, causing a real campaign against his memory: his writings were covered in school books, his name and books were banned from the press and libraries, his bust was removed from the hall of the museum in Sepsiszentgyörgy, even his grave was desecrated in the Házsongárd Cemetery… The writers protested in vain, the centenary could not be celebrated. **LHLR**, ibid. headword signed by Edgár Balogh.

Kós' volumes are: *Régi Kalotaszeg* (The Old Kalotaszeg) (study in architecture, Budapest, 1911); *Sztambul* (Istanbul) (Town history and architecture. Budapest – Constantinople 1918); *Erdély kövei* (The Stones of Transylvania) (31 linocuts accompanied with descriptions, printed by himself, Sztána 1922); *Átila Királról Ének* (Song of King Attila) (Ballad. Printed by himself, with linocuts, Sztána 1923, Budapest, 1989. Reprint); *Varjú-nemzetség* (The Varjú Family) (novel, Kolozsvár, 1925, 1930, Bucharest, 1955, Budapest, 1935, 1956); *A lakóház művészete* (The Art of the House) (study, Kolozsvár, 1928); *Erdély* (Transylvania) (Cultural History Sketch. 60 linocuts, Kolozsvár, 1929, Budapest,. 1933); *A Gálok* (The Gáls) (short novel and three short stories, Kolozsvár, 1930); *Kalotaszeg* (The History and Description of an Ethnographical Region. Kolozsvár, 1932, Budepest, 1938); *Az országépítő* (The Country Builder) (novel, Kolozsvár, 1934, Transylvanian Guild of Fine Arts); *Budai Nagy Antal* (play, Kolozsvár, 1936, 1947, Bucharest, 1957); *A székely nép építészete* (The Architecture of the Székely People) (Budapest, 1944); *Erdély népi gazdasági építészete* (The Farm-Architecture of the Transylvanian People) (Kolozsvár, 1944); *Budai Nagy Antal* (short novel, Kolozsvár, 1945, Bucharest, 1955); *Falusi építészet* (Rural Architecture) (popular specialist book, Kolozsvár, 1946); *Mezőgazdasági építészet* (Agricultural Architecture) (specialist book, 1957); *Hármaskönyv* (Tripartite Book) (Literature, articles, graphics. Collected writings with Edgár Balogh's preface, 1969); *Kalotaszegi krónika* (The Chronicle of Kalotaszeg) (short novels, memoir, play. Collected writings with János Varró's introductory study, 1973); *Életrajz* (Biography) (Published by Samu Benkő, 1991). *Ibid.*

[43] *Művészeti lexikon. IV*, Budapest, Academic Publishing House, 1968, pp. 683.

[44] The words *solomonar* and *garabonciás* in Romanian, respectively Hungarian popular culture designate a person with supernatural powers able to foretell the future from the stars, to forecast the weather, to make rain and to cause other natural phenomena. (Translator's note)

[45] Constantin Prut, *Dicţionar de artă modernă şi contemporană* (Dictionary of Modern and Contemporary Art), Bucharest, Encyclopaedic Universe, 2002, p. 517.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Important Thing: it preserved a value, more precisely it transformed a value into an artistic creation, into art. Uncle Emré's tenacious clinging subsided to the metaphor of love in the picture. The reality of the maniac attachment was shaped into an artistic value, which makes it our duty to realize the joy and sorrow of our responsibility. That painfully happy knowledge which the fox, conversing with the Little Prince, called the responsibility of taming.[46] The rhetoric of the legend reveals a typical example of the metaphor of lack: the division of the nothing in such a way that the one who receives this nothing exposes through it his own nobodiness. Zoltán Banner wrote in his Szervátius-monograph: "With its grotesque, diminished monumentality the Uncle Emré still belongs among the pity-figures of Bánya and Radna, its expressive carving reveals a tragic personal fate in the scarcely half meter birch stump. But the ecstatic painfulness expressed by the face is already a new voice in Szervátiusz's art, because this painfulness has the power to evoke the context, its dimensions also contain the element of Time, and the dread of loneliness and deprivation is a personal experience."[47]

The way in which the theme and the idea are elaborated represents the acknowledgement of the personal inspiration, for the narration is strengthened by the narrator's presence: the author is far more than the person signing the work; he includes himself into his creation. This can be observed on each picture in the series of character-analogies, in *Bluebeard* (1966) 42. B.) and in *The Miraculous Mandarin* (1965) 39. B.). In these works it seems that he carved the figure of the hero out of himself, that he identified himself with his theme, he carved himself into it… The metaphor of the Uncle Emré becomes subjectively symbolical too when in the confession-like composition *I Stand behind Mountains and Valleys* 2. B.) on the carved and painted table top, beside his own figure, amid the evoked ballad-motifs, exactly the half-witted, stupid peasant has the central position: holding the sculpture in his lap it seems as if he were fondling Uncle Emré himself. In this respect the Uncle Emré is first of all a balladic metaphor, more precisely its relief paradigm. It synthesizes and condenses as the literary ballad, in which, as Ágost Gregus demonstrated "all the three branches of poetry are marvellously united: the balladic epical, because it narrates something; the lyrical, because it is a song, the dramatic because it represents an action and shows the participants of this action as subjected to the quick and free fluctuation of emotions and they themselves reveal their feelings. If we add to this that the ballad usually sings about sorrowful events, we could briefly define it as: tragedy narrated in song. Tragedy signifies the dramatic, the song the lyrical, narration the epical character of the ballad."[48]

Music

Music is one of the earliest areas of the history of aesthetics in Transylvania.

In this case too there was a philosophical inspiration at the beginning, connected with the name and activity of the two Bolyais.[49] Due to the music historian András Benkő's writing entitled *A Bolyaiak zeneelmélete* (The Music Theory of the Two Bolyais) (in 1975, the 200th anniversary of Farkas' birth) the interest in their work was revived, nevertheless their writings belonging to the history of aesthetics fell into the category of forgotten aesthetics.

The mathematical-philosophical orientation of Farkas Bolyai, the father, besides raising similar interests in János Bolyai, the son, determined the activity of both regarding the aesthetics of music. Even if they moved in completely opposite directions.

In the crossfire of theory and practice, citing Leibniz, the father regarded music as "the mysterious practice of arithmetic".[50] In opposition to him, János, the partisan of practice, considered "the estrangement from the harmony satisfying the keenest hearing", "from the divine nature" for the sake of theory to be "the sacrilege with respect to the celestially beautiful music".[51] Farkas' *Musical Study* submitted music to the laws of mathematics; János's *Music Theory* liberated it, moreover, the latter regarded the musical world as the source of mathematical laws. The musical importance of the two great mathematicians is yet to be analyzed thoroughly from the perspective of aesthetics.

[46] István Angi, *Értéktől jelentésig* (From Value to Meaning), Kolozsvár, Pro philosophia, 2004, p. 17.
[47] Zoltán Banner, *Szervátiusz Jenő*, Bucharest, Kriterion 1976, p. 36.
[48] Ágoston Gregus, *A balladáról és egyéb tanulmányok* (On the Ballad and Other Studies), Budapest, Franklin, 1886, p. 189.
[49] **Farkas Bolyai** [Bolya (Buia), February 9, 1775 – Marosvásárhely, November 20, 1856]: college teacher, the greatest Hungarian mathematician of the period previous to the activity of his son, János, corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences (1832). From 1781 he studied in the Calvinist College in Nagyszeben (Sibiu). 12 years old he became the tutor of the 8 years old Baron Simon Kemény in Vécs. Starting with 1790 the two boys spent five years in the Calvinist College in Kolozsvár. In April 1796 he continued his studies with his pupil in Jena, and from October 1796 in the University of Göttingen.
János Bolyai (Kolozsvár, December 15, 1802 – Marosvásárhely, January 27, 1860): one of the most originally thinking mathematician of all times, the son of Farkas Bolyai. His education was at first directed only by his father. His unusual abilities were already revealed in his childhood. He became a college student in Marosvásárhely at 12, when 15 years old he finished his college studies. In 1818 supported by his father's landowner friends he enrolled at the Royal Engineering College in Vienna, where he distinguished himself with his talent for mathematics and music. **HBL**
[50] Farkas Bolyai, *Zenészeti dolgozat* (Musical Study), in: András Benkő, *op. cit*, p. 102.
[51] János Bolyai, *Zenészeti dolgozat* (Musical Study), in: András Benkő, *op. cit*, p. 102.

© Copyright Mikes International 2001-2008

The other side, the critical practice of aesthetics was represented by the early speciality periodicals and books published in Temesvár. The abundance of documents from this initial period would have done credit to the aesthetical-critical movements of the neighbouring countries, and moreover to the European countries with a longer, serious musical past as well. Dezső Járossy[52] founded the *Egyházi Zeneközlöny* (Ecclesiastical Music Journal) in 1908 and he also started in 1917 and edited until his death the *Zenei Szemle* (Musical Review), one of the best Hungarian musical speciality periodicals of the age. He published and edited with interruptions and under various titles between 1921 and 1929 the *Egyházi Zeneművészet* (Church Music), the *Musica Ecclesiastica,* the *Musikalische Rundschau* and from 1929 the *Banater Musikzeitung* too. As a music aesthetician, Járossy accentuated the role of tradition in the musical evolution, and realized the basic importance of popular music for the development of the modern national schools. He supported Béla Bartók and Zoltán Kodály in the most critical period; several works of the two great composers were published for the first time in the *Zenei Szemle*. He wrote with the highest appreciation about concerts held by Bartók and Enescu in Temesvár; he set a high value on Richard Wagner's works, which opened a new chapter in the history of music. His activity and artistic view had as an aim the consistent practice and protection of the national and universal musical values, an aim which he strived for in the interwar period too. Besides his writings supporting the promotion of the musical mother tongue – *A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben* (The Music Aesthetical Beautiful in the History of Music) (Budapest, 1909), *Forradalom és zeneművészet* (Revolution and the Art of Music) (Temesvár, 1920) – his activity in the field of the aesthetics of church music is also outstanding – *A hagyományos gregorián korális esztétikai méltatása* (The Aesthetical Appreciation of the Traditional Gregorian Choral) (Temesvár, 1906); *A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben* (The Music Aesthetical Beautiful in the History of Music) (Budapest, 1909); *Az eukarisztia zenéje* (The Music of the Eucharist) (Temesvár, 1910); *Az egyházi zene liturgikájának tankönyve* (The Schoolbook of the Liturgy of Church Music) (Temesvár, 1914). His aesthetics of music was among the first works which revived the symbols of the ethos-theory still valid today. He analyzed with appropriate subtlety the intimate relationship between the tones of church music and the aesthetical value categories both in the theory and practice of the Gregorian choral.

As we have seen with respect to the history of the aesthetics of visual arts, the historical works of the predecessors played a significant role in the development of the Transylvanian history of musical aesthetics too. As Balázs Orbán, who created the historical topos of our figurative art, our music historians and folklorists – János Seprődi,[53] Ödön Farkas,[54] István Lakatos[55] – contributed substantially to the creation of music aesthetical reflections.

At the same time Pál Péter Domokos, the enthusiastic follower and popularizer of Bartók's and Kodály's work, a continuer of their folk-song collecting activity, "wandered all over the Moldavian villages as a real wandering apostle and collected social and ethnographical materials referring to the Hungarian people living there" – wrote about him Szabó T. In order to promote the musical mother tongue he studied old songbooks, his work entitled *Zemlényi János kéziratos*

[52] **Dezső Járossy** (Csatád, December 7, 1882 – Eger, September 13, 1932) – music aesthetician, critic, organ-player, composer.

[53] **János Seprődi** [Kibéd (Chibed), August 15, 1874 – Kolozsvár, March 6, 1923]: music historian, folklorist. He received his teacher's diploma in Kolozsvár. From 1904 to his death he was a teacher in the Calvinist College in Kolozsvár. He studied the history of old Hungarian music and was an important folk-song collector. Besides Béla Vikár, Béla Bartók and Zoltán Kodály he was one of the discoverers and propagators of the original Hungarian melodies. He also tried to restore the original beauty of the Calvinist ecclesiastical music. – His main works are: *A reformátusok próbaénekeskönyvének bírálata* (The Critique of the Calvinists' Testing Songbook) (Budapest, 1904); *Emlékirat a magyar zene ügyében* (Memorandum for the Cause of the Hungarian Music) (Budapest, 1906); *A magyar népdal zenei fejlődése* (The Musical Development of the Hungarian Folk Song) (Kolozsvár, 1908); *Kájoni-kódex irodalom- s zenetörténeti adalékai* (Literary and Music Historical Data on the Kájoni-codex) [Irodalomtudományi Közlemények (Literary Bulletin), 1909]; *Eredeti székely dalok* (Original Székely Songs) (choral works for male choir, Kolozsvár, 1914). – Bibliography, Géza Illyés: J. S. [Református Szemle (Calvinist Review), 1933 – 1934]. **HBL**

[54] **Ödön Farkas** (Jászmonostor, January 27, 1851 – Kolozsvár, September 11, 1912): composer. The pupil of Kornél Ábrányi and Sándor Nikolics. He worked in Kolozsvár from 1879 until his death, he was the director of the conservatory, and in 1882–83 conductor in the Kolozsvár theatre. As a composer he attracted attention with his operas, which were popular in that period. He was a famous singing teacher, Erzsi Sándor and Ferenc Székelyhidy were his students. With his philharmonic orchestra he contributed greatly to the development of the musical life in Kolozsvár. **HBL**

[55] **István Lakatos**, His works**:** *Magyaros elemek Brahms zenéjében* (Hungarian Elements in Brahms' Music) (1935); *Az új magyar műzene* (The New Hungarian Art Music) (1936); *A román zene fejlődéstörténete* (The Evolution of Romanian Music) (1938); *A muzsikus Ruzitskák Erdélyben* (The Musician Ruzitskas in Transylvania) (1939); *A román népdal és irodalma* (The Romanian Folk-Song and Its Literature) (1939); *Egy erdélyi muzsikus vallomásai. Ruzitska György emlékezései [az] 1856. évből* (The Confessions of a Transylvanian Musician. The Memoirs of György Ruzitska from the Year 1856) (1940, 1944); *Brassai Sámuel és a muzsika* (Sámuel Brassai and Music) (1941); *Bibliográfia az 1919–1940 között erdélyi szerzőktől önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkákról* (Bibliography on the Works Referring to Hungarian Music by Transylvanian Authors Published Independently between the Years 1919 and 1940) (1943); *Zenetörténeti írások* (Writings in Music History) (1971); *Kolozsvári magyar muzsikusok emlékvilága. Szemelvények a XIX. század zenei írásaiból* (The Memory of Hungarian Musicians of Kolozsvár. Excerpts from the Musical Writings of 19th Century) (1973); *A kolozsvári magyar zenés színpad. Adatok az erdélyi magyar nyelvű zenés színház történetéhez* (The Hungarian Musical Stage in Kolozsvár. Data for the History of the Hungarian Musical Theatre in Transylvania) (1977). In: **LHLR,** signed by B. A See also: András Benkő, *A romániai magyar zeneírás három évtizede* (Three Decades of the Hungarian Music Writing in Transylvania) (1949–1974). Művelődés (Education) 1974/8.

© Copyright Mikes International 2001-2008

énekeskönyve (XVII. század) [János Zemlényi's Songbook (17th Century)] (1939) being a result of this work. He published a songbook for elementary schools, and 50 Csángó folk-songs in his work entitled *Mert akkor az idő napkeletre fordul* (For Then the Time Turns to East) (1940).

His pioneer activity inspired other collectors too to follow the tragic history of the Csángó church music. A painfully beautiful example of this history is presented by a CD issued in 1997, edited by László Dobszay and entitled *Gregorián énekek és balladák a csángóknál* (Gregorian Songs and Ballads Used by the Csángós). It contains a beautiful material from among the Latin ecclesiastical songs of the Moldavaina Csángós.

The example, as we have said, is painfully beautiful. For it belongs almost entirely to the past. Its extinction has a long history; and it is organically related to the dual mother tongue of our ecclesiastical music. Singing the Latin songs was one of the last refuges for the Csángós living in closed unity in their struggle to preserve their identity. Their mother tongue was driven out from their community life and it became confined to the inner family life. (We could evoke a series of sad recollections how they recited-sang fearfully, almost in whispers their almost forgotten ecclesiastical folk-songs into the collector's microphone in some remote corn field.) Therefore, only the Latin songs preserved their identity. For in the metaphorical transfers of the Latin declamation and the Hungarian intonation there lingered yet that which was common: the certainty of the sacral aesthetic experience. "The reform of the Second Vatican Council was a deadly blow for this practice: from the beginning of the 1970s the language of the mass was no longer Latin, the performers have not heard or sung the Latin songs since then, the bishop of Iaşi prescribed the exclusively Romanian singing" – wrote László Dobszay in the text accompanying the disk. Twenty years later the traces of this tradition could still be found. Of course, only recited by a few people and somewhat faded. "Sad as this it is, this memory will finally die out in a couple of years. Europe will lose something which is unrecoverably great" – we may read in the same text.

The disk testifies that it is possible for the Csángós to lose their second mother tongue as well as the first. As a supplement Moldavian ballads are recited on the disk, demonstrating that not only the Cságós' Hungarian and Latin songs, but also their profane and sacral musical culture wells up from the common source originating from the depth of the soul. On the CD, among other pieces, a 79 years old peasant of Bogdánfalva sings and plays on the harmonium the *Kyrie* of the *Second Gregorian Mass*. "In his youth he was a cantor – Dobszay wrote – though he cannot read music. On the recording we can hear the singing and playing of an old man with weak lungs, many may consider the performance alarming and unenjoyable. But listening to it with ears accustomed to folk-music, it is as if we heard a Middle Eastern or ritual song, which contains convincing faith, touching zeal and inner intensity penetrating the outer weakness. We have not had the heart to leave it out: let us regard it at least the last message of a destroyed culture…"

The dominant ideology and party policy of that age, hostile to Bartók's and Kodály's art, sealed the fate of the modern Hungarian musical movement in Transylvania too. The violinist and conductor István Nagy, who also had merits in the aesthetics of choir singing, said about the tragic end of his chamber choir in 1981: "Today it seems very strange and even unbelievable that Bartók too was accused of formalism. I quote: «The Hungarian composers in Transylvania have for a long time lived and even live today under the influence of Bartók's art, which – despite its constructive popular roots – contains many formalist, sometimes anarchic or excessively individualistic characteristics in sharp contrast with the popular tendency of his work, as well as under the influence of Kodály's art which mainly belongs to the peasants' culture, but in part also to the clerical culture.» Of course the post mortem condemnation did no harm to Bartók. But it did all the more harm to myself, because I had to face greater and greater obstacles. Here are some: I could not hold a concert in the great hall of the Students' House. The reason: the choir members would scratch the floor of the podium. (…) Soon I had to defend myself before a committee consisting of 7–8 members against the charge that I spread a formalist art. To my inquiry which these works were they could only name Bartók's Second String Quartet. To this personal opinion lacking any aesthetic analysis I could only answer that I did not consider it to be so. And this put an end to the Bartók-concerts, but I still had strength to fight against the difficulties emerging now and then from the shadows. I organized concerts, and I continued to perform Bartók's works with the choir; at least I attained one of my goals: with a few exceptions we sang all the choral works composed by Bartók. However, I got exhausted during the countless struggles, I had to give up concerts and in 1958 I said farewell to my choir."[56]

[56] **István Nagy** [Csíkszereda (Miercurea-Ciuc), July 5, 1907 – Kolozsvár, January 5, 1983) – conductor, violinist, music teacher. The significant cultivator of the Hungarian musical mother tongue and of the original folk-song culture. Already as a teacher in Marosvásárhely he had organized the mixed choir of the school, which became the interpreter of the Renaissance and modern Hungarian choral art. He continued this work on a higher level with the mixed choir of the teacher-training school in Kolozsvár, which attained national fame, as well as with the choir bearing his name. His writings published in the periodicals *Énekszó* (Singing), *Erdélyi Iskola* (Transylvanian School), *Ifjú Erdély* (Young Transylvania), *Néptanítók Lapja* (School-Teacher's Paper), *Művelődési Útmutató* (Educational Guide) – *Művelődés*, *Igaz Szó* (True Word), *Korunk*, *Lucrări de Muzicologie* (Studies in Musicology), *Utunk* (Our Road) and in the volume *Zenetudományi írások* (Musicological Writings) deal with the questions of the musical mother tongue, of music pedagogy and choral culture [*Három írás – A felfedezés öröme* (Three Writings – The Joy of Discovery)*; Harminc év multán is* (After Thirty Years Too)*; Bartók felé* (Towards Bartók) – in: *Zenetudományi írások,* András Benkő (ed.), Bucharest, Kriterion, 1983]. Cf. **LHLR**, signed by B.A.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Forgotten aesthetics

In a history determined by the attractions and repulsions of capitals it happens fairly often that some aesthetic works which have preserved their scientific validity and actuality to this day are forgotten.

We refer first of all to the aesthetics written by Sámuel Brassai, the excellent Transylvanian polyhistor. Except for Imre Mikó's book,[57] posterity rather neglects his activity in this field. Not even the Transylvanian lexicons and encyclopaedias discuss his aesthetic writings in detail.[58] Nor did the HBL renew its Brassai-article; it contains the bibliography referring to him only up to 1957.[59] Though he published several writings in the domain of aesthetics such as the *Logika lélektani alapon fejtegetve* (Discussing Logic on a Psychological Basis) (Pest, 1858); the *Magyar vagy cigány zene* (Hungarian or Gipsy Music) (Kolozsvár, 1860). About his most important work in the said domain, *A gyönyörűségről, amelyet a szépmívek szemlélése vagy hallása okoz bennünk* (On the Pleasure Caused by the Sight or the Hearing of Artistic Creations) he acknowledged: "it was the result of twelve years of induction", by which "I must have deserved an aesthetic patent".[60] László Mátrai considered his aesthetic activity directly epoch-making.[61]

Especially the disappearance from the scene of history of surveys, historical compendiums, evaluations of the tradition and theories of the age meant a sad loss. For this rendered impossible the re-evaluations, the critical borrowings. For instance **Béla Jánosi**'s activity as a historian of aesthetics was thus forgotten. Though the lexicons mention him, briefly acknowledge his activity, his masterpiece entitled *Az aesthetika története* (The History of Aesthetics) and the translation of Knight's history of aesthetics completed by himself with the chapter *A magyar esztétika története* (The History of the Hungarian Aesthetics) are not reflected in the present day investigations. Especially his writings referring to the Transylvanian aesthetic achievements are obscured, though his study on the aesthetics of the "Transylvanian polyhistor" – *Brassai Sámuel a művészi hatás okairól* (Sámuel Brassai on the Causes of the Effect of Art) – should rightfully be included to our analyses aimed at the history of science.[62]

From the search and protection of values to axiological aesthetics

The cultivation of the Hungarian aesthetics in Transylvania comprised all the main branches of research. In almost each important period of its history we encounter the urge to *refine the taste,* to develop the *aesthetic judgement*, an urging originating either from an institutional system or from the evocation of some inherent traditions. In the first case we can mention the different schoolbooks, in the latter mainly the works of theological writers such as Áron Márton, Dezső László[63] or Father Manszvét Lukács.[64]

---

[57] Imre Mikó, *Az utolsó erdélyi polihisztor* (The Last Transylvanian Polyhistor), Bucharest, Kriterion, 1971.

[58] "Imre Mikó's book, *Az utolsó erdélyi polihisztor* (Száz dokumetum és történet **Brassai Sámuel**ről) (One Hundred Documents and Stories on Sámuel Brassai), a Brassai-breviary and mosaic like portrait was published in 1971 and it was reprinted twice shortly afterwards. Several Romanian academic publications evaluate Brassai's activity positively. A more detailed analysis is József Kovács's study written related to Imre Mikó's book [Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie (The Yearbook of the Institute of History and Archeology), Kolozsvár, 1972, pp. 479–82]. Brassai, with whom the age of polyhistors came to an end, is present in our minority public life through his scientific polemics, his example as a teacher, his passion for the cultivation of language and as the founder of a popular newspaper and the editor of a world wide diffused periodical" we can read in the author's self characterization. See: **LHLR**, the headword *Sámuel Brassai's memory* signed by M. I.

[59] The end of the article: Bibliography: József Fitz: B. 5. (Budapest, 1911); Kelemen Gál: B. 5. (Kolozsvár, 1926); György Boros: Dr. B. S. élete (Dr Sámuel Brassai's Life) (Kolozsvár, 1927); Imre Mikó: B. S., az utolsó erdélyi polihisztor (Korunk, 1957).

[60] See Imre Mikó, *op. cit.*

[61] "By tracing back the aesthetical pleasure to associations, Brassai surpassed the aesthetics of the end of the century" –wrote László Mátrai in his study entitled *A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság* (The University of Kolozsvár and the European Science). Cited by Mikó, *ibid.*, p. 332.

[62] **Béla Jánosi** [Brassó (Braşov), October 26, 1857 – Budapest, September 13, 1921): aesthetician, member of the Hungarian Academy of Sciences (corresponding member from 1902, ordinary member from 1915). He studied in the university of Kolozsvár where he became a teacher and an arts doctor. He was a high school teacher in Arad from 1880 and in Budapest from 1893. From 1921 he was the member of the Kisfaludy Society. In his scientific work he was guided by Kant's philosophical ideas. His competition essay written on the aesthetics of the antiquity (1891) was awarded with Gorove-prize by the Hungarian Academy. – His main works: *Az aesthetika története* (I–III. Budapest, 1901–02); *Szerdahelyi György esztétikája* (György Szerdahelyi's Aesthetics) (Budapest, 1914); *Schedius Lajos esztétikai elmélete* (Lajos Schedius' Theory of Aesthetics) (Budapest, 1916). – Bibliography: Lajos Kéky: *J. B. emlékezete* (Béla Jánosi's Memory) (Budapesti Szemle, 1935). **HBL**

[63] **Dezső László** (Sepsiszentgyörgy, July 12, 1904 – Kolozsvár, November 15, 1973) – writer and editor interested in social science and ecclesiastical issues. His books: *Bethlen Gábor keresztyén élete* (Gábor Bethlen's Christian Life) (1929); *Az Erdélyi Református Egyház története* (The History of the Transylvanian Calvinist Church) (1929); *Értelem, erő, akarat* (Sense, Strength, Will) (1931); *Akarom: tisztán lássatok* (Széchenyi István és a magyar jelen. 1931) [I Want You to See Me Clearly (István Széchenyi and the Hungarian Present. 1931)]; *Amíg a diákból tanár lett* (Tanári székfoglaló beszéd. 1934) [While the Pupil Became a Teacher (Inaugural Lecture. 1934)]; *Két tűz között* (A modern magyar irodalom és a református egyház. 1935) [Between Two Fires (The Modern Hungarian Literature and the Calvinist Church. 1935)]; *Mit cselekedjem?* (a lelkészi szolgálat vezérfonala, 1935) [What Shall I Do? (the guideline of the pastoral service, 1935)]; *A siető ember* (Tanulmányok a magyar múltból. 1935) [The Hurrying Man (Studies on the Hungarian Past. 1935)]; *Az anyaszentegyház élete és*

© Copyright Mikes International 2001-2008

Critical aesthetics, aimed at the education of the public, also had an important role. It tried, with varying success, to refine the taste of the reading, concert attending and museum visiting public.

The abundant literature on the *aesthetics of artistic creations* had a similar importance. It encompassed the analytical evaluation of all the main branches of art, from literature, poetry to architecture, urban planning. We refer here to the authors of the documents concordant with the theories of art; in literature and poetry from Ernő Ligeti,[65] László Szabédi[66] to László Földes,[67] in art theory from Gyula László[68] to István Borgida,[69] in the musical world from Sámuel Brassai and the two Bolyais to Dezső Járossy.

---

szolgálata (The Life and the Service of the Church) (1938); *Reményik és Ady* (Reményik and Ady) (1941); *Ige-hit-egyház* (Word–Faith–Church) (1943); *Magyar önismeret* (Cikkek, tanulmányok, előadások. 1944) [Hungarian Self-Knowledge (Articles, Studies, Lectures. 1944)]; *Kegyelemből a hit által* (By Grace through Faith) (with János Vásárhelyi, 1947); *Őt hallgassátok* (Listen to Him) (with Dániel Borbáth and István Tőkés); *A magyar református lelkipásztor a történelemben*. XVI. sz. (The Calvinist Pastor in History. 16th century) (1992). **LHLR,** signed by Cs.P.

[64] The 1935 issue of the *Katolikus világ. Ferences havilap* (Catholic World. Franciscan Monthly Review), Kolozsvár published Father Manszvét Lukács's main aesthetic-educational writings elaborated in the spirit of the motto *Follow me…*

[65] **Ernő Ligeti** (Kolozsvár, February 19, 1891 – Budapest, January 11, 1945) – writer, journalist, editor. His main works are: *Magányosan ezer tavasz közt* (Lonely Amid Thousand Springs) (poems, 1913); *Asszony* (Woman) (short stories, 1920); *Belvedere* (novel, 1921); *Erdély vallatása* (Interrogating Transylvania) (political portraits, 1922); *Én jót akartam* (My Intentions Were Good) (poems, 1924); *Az ifjító szűz* (The Youth-Giving Virgin) (novel, 1925); *Föl a bakra* (Up to the Coach-Box) (novel, 1925); *A páneurópai mozgalom* (The Pan-European Movement) (study, 1926.); *A kék barlang* (The Blue Cave) (novel, 1927)*; Vonósnégyes* (String Quartet) (short stories, 1928); *A kuruzsló* (The Charlatan) (novel, 1929); *Az ő kis katonája* (Her Little Soldier) (novel, 1931); *A két Böszörményi* (The Two Böszörményis) (novel I-II. 1931); *Az idegen csillag* (The Foreign Star) (novel, 1932); *Jákob az angyallal* (Jacob with the Angel) (short novel, 1940); *Rózsaszüret* ("A Balkán regénye", 1941) [Rose Gathering ("The Novel of the Balkan", 1941)]; *Súly alatt a pálma* ("Egy nemzedék szellemi élete", Emlékirat, Kolozsvár, 1941) [Under Weight the Palm Tree ("The Intellectual Life of a Generation", Memoir, Kolozsvár, 1941)] Cf. **LHLR** signed by B.E.

[66] **László Szabédi**, Székely [Sáromberke (Dumbrăvioara), May 7, 1907 – Kolozsvár, April 18, 1959): Hungarian poet and literary historian in Romania. He studied Unitarian theology and the arts in Kolozsvár, Budapest and Strasburg. From 1931 he was the collaborator of the newspaper entitled *Ellenzék* (The Opposition) in Kolozsvár. From 1940 he was a teacher in the village Baré (Bărăi) (Kolozs County); from 1941 the dramaturge of the National Theatre in Kolozsvár; from 1942 one of the editors of the periodical entitled *Termés* (Crop) published in Kolozsvár. In 1944 he was one of the organizers of the Hungarian Popular Alliance; from 1945 the director of the Székely National Museum and a teacher in the Székely Mikó College. From 1947 till his death he lectured at the Bolyai University in Kolozsvár. He committed suicide. He was an important figure of the Hungarian literature in Romania. He translated several Romanian writings, collected and translated Romanian folk creations. His selected poems were translated to Romanian too. – His main works are: *Délia* (dramatic poem, 1936): *Alkotó szegénység* (Creative Poverty) (poems, 1939); *Veér Anna alszik* (Anna Veér Is Sleeping) (short stories, 1941); *Ész és bűbáj* (Reason and Charm) (studies, 1943); *Telehold* (Full Moon) (poems, 1944); *Zöld levél* (Green Leaf) (Romanian folk-song translations, 1945); *Válogatott versek* (Selected Poems) (1955); *A magyar ritmus formái* (The Forms of the Hungarian Rhythm) (1955); *Nyelv és irodalom* (Language and Literature) (studies, 1956); *Versuri alese* (Selected Poems) (selected poems in Romanian, 1956); **HBL**

[67] **László Földes** (Arad, June 26, 1922 – Kolozsvár, January 10, 1973) – literary critic, editor. As a critic he had a passion for "intellectual reflections". His original thoughts on literature, theatre, fine arts have not been organized into a solid system, but his lectures as a teacher, his initiatives as an editor (mainly in his activity as a publisher and in the years when he was the editor of the *Utunk*), his arguments written down or uttered in oral debates shaped the public opinion; they influenced significantly the view of the younger artist generations.
He left very few volumes. With Sándor Tóth he prepared for publication Gábor Gaál's university notes summarizing philosophy, social science and Marxism (Kolozsvár, 1947); a significant part of his activity as a critic is to be found scattered in the periodical publications of the age. The fact that he put aside the manuscript of his book analyzing the first decade of the Hungarian short story in Romania, and that he excluded all his studies written to the middle of the 1950s from the only collection of his studies [*A lehetetlen ostroma* (The Siege of the Impossible), 1968] published during his lifetime show his strict self-criticism. He had died before he could have published a second volume.
Tamás Deák characterized him thus in his obituary: "He was passionate in his abstractness too. He liked the abstract, the intellectual exercise, the philosophical joke, the show, the bravura. If we are going to write about his critical writings, we ought not to forget about this sensual pleasure Földes found in the abstract, because maybe this was his, the very modern man's «most modern» feature." **LHLR** signed by K. L.

[68] **Gyula László** [Kőhalom (Rupea), March 14, 1910 – Nagyvárad, December 13, 1998] – archaeologist, historian, art historian, artist. In his works published in Transylvania he studied the effect of the history of settlements upon the Transylvanian landscape; based on the material found in an Avar tomb near Mokrin in the Bánság he discovered some new aspects of the Eastern equestrian peoples' ancient religion. In Kolozsvár he continued the excavation of the pagan Hungarian burial place in Zápolya Street begun before 1914, and in this period he published his volume entitled *A honfoglaló magyar nép élete* (The Life of the Conquering Hungarian People). Cf. **LHLR** signed by B. E.

[69] **István Borghida** [Szatmár (Satu Mare), March 8, 1918 – Kolozsvár) – art historian, art critic. He completed his high school studies privately, he studied art history, aesthetics and psychology at the university of Kolozsvár, and he became the doctor of art history at the university of Bucharest. He edited the cultural column of the *Igazság* (Justice) from 1948, from 1949 he was a lecturer in art history at the Ion Andreescu Institute of Fine Arts. He organized one-man exhibitions, travelling shows, and in numerous articles and studies he discussed several great personalities of modern universal art (Daumier, Toulouse-Lautrec, Van Gogh, Käthe Kollwitz, Meštrović, Monet, Chagall) and the great contemporary Romanian and Hungarian artists. He presented in the *Korunk* the art of the Nagybánya Painting School, István

© Copyright Mikes International 2001-2008

It is a general characteristic of all these aesthetics conceived in the particular the discovery, appraisal and preservation of artistic and cultural values. Started either to refine the taste or to shape the judgement of values, or to discover the message of the work of art, the ultimate aim of these studies was the preservation of values even if the entertaining character of the aesthetic came to the fore. *And in this lies the philosophical determination of the Transylvanian Hungarian history of aesthetics*.

From the aegis of philosophy to the dominance of ideologies

The Hungarian aesthetics in Transylvania is indeed rooted in philosophy. This is revealed by the basic questions raised in our philosophical literature from János Apáczai Csere to Károly Böhm and the Kolozsvár School.[70] But the universal axiological demand did not and could not mean the compulsoriness of centralization for aesthetics. In its philosophical character the act of creating or searching for values became a philosophical value due to the freedom of the given thinker.[71] And this value was made aesthetic in the not at all centralized freedom of the given aesthetic investigation.

But when the creative aegis of philosophy was replaced by the ideological constraint, the value-destroying centralization became dominant. This became a characteristic symptom especially in the ideological structure of the one-party system socialist power.

For centrality and centralization are a mask for the dominant ideology, especially if applied to literature. For the privileged position of literature in comparison to the figurative and non-figurative arts is merely an illusion: it resides in the quantity of the surplus that can be expressed by words, and, especially in the mentioned totalitarian ideologies. Literature determining its ideological primacy could apply the canon of the official view to the aesthetics of other arts. Thus the party iconographies appeared in painting, the mass-songs in music, not to mention the subjugation of synthetic arts, the film and the theatre. The reports and critiques published in the press of that age reveal this clearly, even if they did not intend their praises to be a confession. See for example the so-called poetical-artistic content of the volume *Ceauşescu Omagiu* (Homage to Ceauşescu).[72]

Branch aesthetics under the pressure of multiple determinacy

The aesthetics reflecting the characteristics of different branches of art and genres has a completely different determinacy. The paradox of their particularity, *the definability of variety*, lies exactly in the fact that they are speciality sciences. For their evocative, stylistic, rhetorical, psychological etc. form of existence, similarly to the philosophical determinacy, has a universal origin in this case too, and they become particular only in their appearance, when they apply their analytic energy to a specific artistic issue of the given branch. In our case especially the questions related to stylistics and art history are characterized by such particularities in literature,[73] fine arts[74] and music[75] alike.

The aesthetic historical ambivalence of the attribute *Hungarian*

Which syntagm does characterize the history of aesthetics in Transylvania: *aesthetics in Hungarian language* or *Hungarian aesthetics*? Is the rhetoric of this syntagm metonymic or metaphoric? The dative or the genitive case is predominant in it?

Interpretation usually looks towards the owner. In our mother tongue it looks towards it exactly because it is elaborated in a mother tongue: the Hungarian language does not interpret things, it explains them, more precisely, it interprets in Hungarian. Perceived in its linguisticality the taking into possession of arts and culture is explained in Hungarian.

Weisz's photo-poetics, András Kós' sculptures, Miklós Jakabovits' pictures. The collaborator of the *Utunk* in matters of art, his writings were published in several Romanian and foreign periodicals. **LHLR,** without an author.

[70] Cf. *Böhm Károly és a "kolozsvári iskola"*. A kolozsvári Böhm Károly nemzetközi konferencia előadásai (Károly Böhm and the Kolozsvár School. The Proceedings of the International Conference Károly Böhm Held in Kolozsvár), Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia, 2000.

[71] See Imre Ungvári Zrinyi's analysis: *Öntételezés és értéktudat Böhm Károly filozófiájában* (Self-Assertion and Consciousness of Value in Károly Böhm's Philosophy), Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia, 2002.

[72] *Omagiu Ceauşescu*, Bucharest, Political Publishing House, 1973, 1978, 1988.

[73] Zoltán Szabó, *Kis magyar stilisztikatörténet* (The Short History of Hungarian Stylistics), Bucharest, Kriterion, 1970.

[74] **Károly Kós** (Sztána, August 31, 1919) – ethnographer, the writer of numerous studies. Son of Károly Kós Sr. His works are: *Mihez kezdjünk a természetben* (What Shall We Do in Nature) (1968, 1985); *A vargyasi festett bútor* (The Painted Furniture in Vargyas) (1971); *Népélet és néphagyomány* (The Life of the People and Popular Tradition) (1972); *Kászoni székely népművészet* (Székely Folk Art in Kászon) (with Judit Szentimrei and Jenő Nagy, 1972); *Szilágysági magyar népművészet* (Hungarian Folk Art in the Szilágyság) (with Judit Szentimrei and Jenő Nagy, 1974); *Tájak, falvak, hagyományok* (Regions, Villages, Traditions) (1976); *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet* (Hungarian Folk Art in the Kis-Küküllő Region) (with Judit Szentimrei and Jenő Nagy, 1978); *Eszköz, munka, néphagyomány* (Tools, Work, Popular Tradition) (1979); *Moldvai csángó népművészet* (Moldavian Csángó Folk Art) (with Judit Szentimrei and Jenő Nagy, 1981); *A vas ízei* (The Tastes of Iron) (selection with preface, photographs by Tamás Szabó, 1988). *Erdély népi építészete* (Folk Architecture in Transylvania) (Budapest, 1989). **LHLR,** signed by B.E.

[75] István Lakatos, Cf. note no. 54.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Regarding the alternative of the metonymical part and whole and the metaphorical transfer of meaning Claude Lévi-Strauss too argued for the latter, when he entitled his masterpiece *La pensé sauvage*[76] (The Savage Mind) and not *La pensé du sauvage* (The Mind of the Savages). For the savage thinking is a historical structure of the evolution of the mind, which, though interrupted, can be recalled by anyone, moreover, its understanding implies an evoked practice of familiarity. If someone is sufficiently familiar with a foreign language, then, while speaking it, he also thinks in that language. The writing of Hungarian literature is based on Hungarian thinking and the Hungarian literary creations are translated in the spirit of this language, unless the translators wish to distort the meaning.

Naturally, it is easier to assume a standpoint related to the above described dilemma in the domain of literature and poetry, which are bound to the words of the spoken language, than in the case of music or the fine arts, which operate with undetermined objective (Hegel), respectively general non-conceptual (Kant) expressive means. However, the work of art is here too bound to the *Ethos*[77] in the same measure as in any other artistic domain. At the most, to explain, understand them might be more difficult. For we understand the painted figure's gestures, clothing, his attachment to the landscape on the basis of our ethos, just as we do with the tone of our folk songs, and the vocal or instrumental compositions created in our musical mother tongue.

But the aesthetic reflective judgement *versus* determinant judgement (Kant) can transform conceptuality into imagery,[78] and imagery into conceptuality in the pendular movement of visual-conceptual creation. The metaphors are transformed into metonymies, and the metonymies into metaphors in the particular (national) or universal reflection of the Ethos.

And here we encounter the slight particularities. Because the non-Hungarian readers always receive our poetical-literary creations somewhat later,[79] but our paintings can be owned universally by anybody and without the need of translation, if one understands adequately the *couleur local* of colours, gestures and forms. And folk dances can be more quickly understood intellectually and emotionally than folk songs written for words.

On the contrary, the universal values of music, in their already mentioned undetermined objectivity, reach us directly, if we take the (pleasant) aesthetic trouble for example to experience the universal values of the Romanian music in its Romanian originality, to take possession of George Enescu in his musical mother tongue. Neither can our musical performances become universal, unless we perform Beethoven in "Beethovenian", Chopin in "Chopenian".

In fact, the alternative of *music aesthetics* or the *aesthetics of music* is contrasted here to the particular level of *Hungarian music aesthetics* and/or *the aesthetics of Hungarian music*.

The actual ambivalence can be therefore explained by the similarities and dissimilarities characterizing the generalizing powers of the horizon of understanding.

If in the case of philosophy, comparing the syntagms *Hungarian philosophy* and *philosophy in Hungarian*, we accepted the latter,[80] in the case of aesthetics let the alternative, evoking the tension of the Kantian theses-antitheses,[81] maintain its duality and let they preserve both their particularity and universality. Consequently, Transylvanian Hungarian aesthetic history *versus* the history of the Transylvanian aesthetics in Hungarian; and on the level of particularities Transylvanian Hungarian aesthetics *versus* the Transylvanian aesthetics in Hungarian.

From the polyhistor to modern essay writing

In the history of culture there is often tension between general expectations and particular realizations, accompanied by the structural changes in the epistemes of the history of thinking. The dissolving of these tensions – from dream to discovery,[82] as János Selye said – is put off. They either get stuck in the primary phase of expectation, or they consider the

[76] Cl. Lévi-Strauss, *La pensé souvage* (The Savage Mind), 1962.

[77] By *ethos* we mean, referring to the Greek aesthetics, the artistic reflection of the system of ethical laws (nomos) (its Greek meaning, *εθος* = habit; latin, *ethos* = character).

[78] *Imagery* (and not *imageness*) is an appropriate word, because it suggests the generalized essence of the artistic creation, the auditive or visual reflection of understanding.

[79] The universally European Ethos of alienation and the affective system of relations revealed in the existentialist particularities in all probability would have displayed a more varied literary image if the French translation of László Németh's novel entitled *Iszony* (Repulsion) (1947) had not been almost twenty years late (1964) and the Hungarian version of Sartre's novel entitled *Nausea* had not been published thirty years after the original (1968). It seems likely that not only the Hungarian literature would have been more closely connected to the European existentialist mood in its early period, but the inherent world of the European Ethos itself would have become more colourful too. This is the paradigm for the common loneliness of literatures written in world languages and in little languages.

[80] See the serial title of the books published by the *Pro Philosophia*: *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* (The Sources of the Philosophy Literature in Hungarian).

[81] Cf. Kant's analyses of the beautiful: Kant, *Az ítélő erő kritikája* (The Critique of Judgement), Budapest, Academic Publishing House, 1966, pp. 169–210.

[82] János Selye, *Álomtól a felfedezésig* (From Dream to Discovery), Budapest, Academic Publishing House, 1974.

© Copyright Mikes International 2001-2008

particularity of the realization omnipotent. The differentiations between the handyman versus the specialist, the polyhistor or the scientist suggest such an alternative. The odium of surmounting is borne by the truth *man probiert*. In the history of aesthetics in Transylvania the genre of the *essay* meant such an attempt. In its pendular movement it usually stopped on the border of the general and the particular in order to demand further openings towards philosophy or aesthetics. Anyway its fate is the Calvary of general servants.[83] Analyzing the similarities and dissimilarities between the English essay and our lyric poetry Bretter wrote: "The English essay directly assumes the role, which in our culture was in most cases assumed by lyric poetry in our intellectual past: it thinks instead of the people, it increases the common demand which has not yet been formulated in an abstract manner by science, of course, first of all, by social science. With respect to the manner in which it realizes this communal trait, it essentially differs from our lyrical traditions. The main line of our lyric poetry assumes a vates-like role – it prophesies."[84] Due to this prophetic role of poetry our history of aesthetics is able to surpass the Aristotelian alternative of history – poetry.[85] Our poetry, by saying that also which may happen, became philosophical; from Vörösmarty and Attila József to Domokos Szilágyi and so on, until the present. But philosophy is philosophy and lyric poetry is lyric poetry. And the essay, cultivating the borderline between *philosophy* and *lyric poetry*, this no man's land, has often to face the curse of stagnation. It either rises to become a philosophical essay, or serves philosophical lyrical poetry. Bretter continued so: "Our philosophical essay (we shall not mention here the line with a rich tradition oriented towards literary criticism and aesthetics) has another historical destiny: it replaces philosophy, and, because of this, it is speculative, often extremely so. The philosophical lyrical poetry required a lyrical philosophy: the essay, which does not point towards the system of abstract notions, logical to the utmost, but replaces the philosophical system. We require of the essay great metaphysical problems, but in its form it can use all the achievements of poetry to formulate its abstractness. We wish a poetical and at the same time philosophical essay, poetical and intellectual. And if it is really poetical – it is considered aestheticization; if it is really philosophical – it is considered empty speculation."[86]

The Hungarian history of aesthetics in Transylvania in its generic determinacy often stepped to the enticingly dangerous road of essay writing, its philosophical motivation was followed by the perspective of lyrical incompleteness, but it represented, exactly in its intermediateness, a "line with a rich tradition". The tasks of future expectations seem to shift towards hermeneutics along the fracture lines of *aesthetization and comprehension*, *speculation and narratives*.[87]

Kolozsvár, July 2007

~ ~ ~ ~ ~ ~

[83] György Bretter, *A mindenesek kálváriája* (The Calvary of General Servants), in: Itt és mást (Here and Other), Bucharest, Kriterion, 1979.
[84] György Bretter, *Milyen is az angol esszé?* (What Is the English Essay Really Like?) in: *Vágyak, emberek, istenek* (Desires, Men, Gods), Bucharest, Kriterion, 1970, p. 266.
[85] "The historian and the poet are not differentiated by their speaking in verse or in prose (for we could put Herodotus' work into verse, however, it would remain historiography in poetic metre as well, as it is in prose), but by the fact that the former narrates events which took place, the latter events which could happen. This is why poetry is more philosophical and more profound than historiography; for poetry speaks about the general, history about the particular cases." Aristotle, *Poétika* (Poetics), Budapest, Hungarian Helicon, 1974, p. 22.
[86] Bretter, *ibid*., p. 269.
[87] I can speak with the greatest appreciation about the documentary material of the **LHLR,** which played a determinant role in the elaboration of this work. I must be grateful to it also because it urged me to prove that some headwords – **aesthetics, history of aesthetics** – which were omitted, should have been included to it.

© Copyright Mikes International 2001-2008

LACZKÓ, Sándor : Az Erdélyi-Szontagh vita a 'nemzeti filozófiáról'[1]

„Mert idehaza a gondolat művelésének tudománya alig volt egyéb,
mint a külföldről való betelepítése az időnként
feltűnt újabb –újabb mozzanatoknak, …
Nekem ez ellen semmi kifogásom:
jöjön az ismeret akárhonnan,
csak jöjön."
Erdélyi János

Erdélyi János bölcseleti teljesítményének leegyszerűsített képe úgy él az utókor szakmai köztudatában, mint aki lezárta a „Hegel-pört", s megsemmisítő bírálattal illette az ún. „egyezményes bölcseleti iskola" képviselői által felvetett „nemzeti filozófia" koncepcióját, illetve aki mintegy átfestette, áthangszerelte a problémát. Ez a leegyszerűsített kép minden bizonnyal némi korrekcióra szorul, amennyiben sok igazságtalanságot is tartalmaz az „egyezményeseknek" tulajdonított „nemzeti filozófia" tárgykörében.

Mint ismeretes, a magyar filozófiai műnyelv és intézményrendszer (a magyar filozófiai tudományosság) három szakaszban alakul ki.

- *Korai szakasz:* XVII. század közepe
- *A nyitás korszaka:* XVIII. század vége, XIX. század első fele
- *A megszilárdulás időszaka:* XIX-XX. század fordulójának évtizedei

A történet Apáczai-Csere Jánossal kezdődik a XVII. század közepén. Majd 120 évvel később Sartori Bernáttal folytatódik, s ezzel a 18. század utolsó évtizedeiben kezdetét veszi a nyitás korszaka, amely a felvilágosodás eszméinek magyar recepcióján, a filozófia és a nyelvújítási mozgalmak kölcsönhatásán, a Kant- és Hegel-vitán, a Magyar Tudományos Akadémia filozófiai életet és nyelvet organizáló szerepén és a Philosophiai Műszótár megjelenésén át Erdélyi János bölcseleti tevékenységét felölelve eltart a XIX. század középső harmadáig. A folyamat az önálló magyar nyelvű filozófiai periodikák és a Filozófiai Írók Tára című könyvsorozat megjelenésével, a filozófia civil intézményeinek létrejöttével és felsőoktatáson belüli pozícióinak megerősödésével, összességében a magyar filozófiai műnyelv és intézményrendszer 19-20. század fordulóján bekövetkezett megszilárdulásával teljesedik ki. Mindezen előzményeket követően a 20. században már autonóm filozófiai mozgásokkal számolhatunk[2].

A nyitás korszakának végén, a 19. század középső harmadában zajló „Hegel-vita"[3] során születnek először válaszok a „nemzeti filozófia" mibenlétével, lehetséges, avagy lehetetlen voltával kapcsolatban. A vitában az egyik oldalon az ún. „egyezményes bölcseleti iskola"[4] képviselői, Hetényi János és Szontagh Gusztáv állnak, míg a másik oldalon Hegel

[1] *Elhangzott a Mikes International — Böhm-Bartók Társaság szervezésében megrendezett 2007. évi, 1. Mikes International Philosophiai Symposiumon. („TEENDŐINK A MAGYAR FILOZÓFIA ÜGYÉBEN."; 2007. szeptember 26-27., Elspeet, Hollandia.).*

[2] A magyar filozófiai hagyomány ezen korszakainak, irodalmának és személyiségeinek kritikai feldolgozása tekintetében ma már nem előzmények nélküli. Az elmúlt két évtizedben publikációk sokasága tanúskodik minderről.

[3] *Hegel* filozófiája a 19. század középső harmadában volt nagy hatással Magyarországon, s ennek nyomán filozófiai jellegű problémák először hatottak a magyar szellemi élet szélesebb rétegeiben. A *"Hegel-pör"* vitái alapvetően arról szólnak, hogy a különböző gondolatok mennyire állíthatóak a nemzeti reformtörekvések szolgálatába. Hegel magyar követői (Tarczy Lajos, Taubner Károly, Warga János és Erdélyi János) a társadalom fejlődését hegeli alapokon képzelték el, s Hegel filozófiájára támaszkodva igyekeztek a magyar filozófiai megújulás alapjait lerakni. Ezzel azonban kiváltották az ún. „egyezményes filozófia" képviselőinek bírálatát.

[4] Az „egyezményes filozófia" képviselői szerint nem szabad az önálló magyar filozófiát csupán egy filozófus eszméihez kötni. Mint mondják, át kell nézni a filozófia egész történetét, s józan kritikával egyezségre jutva kell kiválasztani, illetve megalkotni a *"tárgyra ugyan nem, de szellemre s előadásra a többi művelt nemzetekéitől különböző"* (*Propylaeumok a…* pp. 280.) magyar szellemű, magyar sajátosságokhoz leginkább igazodó bölcseleti teljesítményt. A filozófiát a magyar társadalom és kultúra szükségleteihez kívánják igazítani, s mint "nemzeti filozófiát", vagyis mint nemzeti alapokon nyugvó tudományt művelnék. A „egyezményesek" valójában nem képeznek szigorú értelemben vett filozófiai iskolát, pusztán tételeik és problémáik laza közössége (egyezsége) köti őket össze. A nemzeti és filozófiai

© Copyright Mikes International 2001-2008

elkötelezett magyar híve, Erdélyi János. A vita általunk érintett két alapdokumentuma *Szontagh Propylaeumok a magyar philosophiához,* illetve *Erdélyi A hazai bölcsészet jelene* című műve[5].

Erdélyi nagyrészt Szontagh nézeteinek bírálata során identifikálja önmaga bölcseleti nézeteit a „nemzeti filozófia" mibenlétével kapcsolatban. Mind Szontagh, mind pedig Erdélyi egy meghatározott nemzetkarakter és nemzeti gondolkodásmód tételezéséből indul ki, ugyanakkor teljességgel más alapokon jutnak el a „nemzeti filozófia" eszméjéig, illetve másként viszonyulnak hozzá. Az alapvetően Erdélyi Szontagh-kritikájából táplálkozó leegyszerűsített megközelítés szerint míg Szontaghra a *sajátképpeni, autochton, idegen hatásokat (recepciót) elutasító, elzárkózó, kizárólagosságigényt felmutató, praxisorientált, vagyis a filozófiától gyakorlati hasznot remélő, közérthetőségre törekvő, nyelvében és tartalmában par excellence „nemzeti filozófia" eszméje a jellemző*, addig Erdélyit ezzel ellenkező módon az *idegen hatásokkal szembeni nyitottság, a más filozófiai álláspontok iránt tanúsított tolerancia, a pluralitás, a recepciós igények megjelenítése, a filozófia egyetemesség-igényének a bejelentése és popularitásának elvetése, teoretikus voltának tételezése és közvetlen gyakorlati hasznosságának tagadása, - végső soron a hegeli filozófia és a „nemzeti filozófia" megfeleltetése jellemzi.*

Nos, valóban ennyire, szinte képletszerűen leegyszerűsítve szembe lehet állítani Szontagh és Erdélyi felfogását? Véleményünk szerint ezek a különbözések és szembeállítások némely esetben kissé túlzóak, sőt igazságtalanok. Erdélyi munkája alapvetően egy Szontagh-ellenes vitairatként értelmezhető. Művében az „egyezményes" álláspont bírálata, vagyis Szontagh-kritikája során - némiképp igaztalanul - többet tulajdonít Szontaghnak, mint ami annak bírált fejtegetéseiből kiolvasható. Ugyanakkor Szontagh és Erdélyi között több a közös vonás, mint azt ők gondolták, amennyiben végső soron ugyanazon, - a „nemzeti filozófia" mibenlétéről folytatott - diskurzus szereplői mindketten.[6] A felvetett ellentétek közül alkalmasint kettő területet emelünk ki. Nevezetesen a *nemzeti vagy univerzális, (kizárólagos vagy plurális), illetve recepcióellenesség vagy nyitottság* problémáját

* * *

Erdélyi jó hegeliánus (no persze akkor, amikor Európában már szinte senki se az), s a filozófia pluralitásának (és univerzalitásának) eszméjét természetesen tőle veszi. Hegel az *Előadások a filozófia történetéről* című műve bevezetésében a következőket írja: *„Meg kell értenünk azt, hogy a sok filozófiának ez a változatossága nemcsak nincs kárára magának a filozófiának, hanem hogy a filozófia tudományának exisztenciájához éppenséggel szükséges és szükséges volt, a filozófia lényegéhez tartozik. … A filozófia univerzalitása ennek nem szenvedi kárát."* Erdélyi Hegel gondolataiból levont, s az „egyezményesek" álláspontjával szemben megfogalmazott következtetése, hogy a filozófia amellett, hogy plurális, az univerzalitás szintjén áll, s kiváltképp nem lehet egy nemzet kizárólagos szükségleteihez igazítani. Mint mondja: *"Az egyetemes igazság, a lényeges tartalom egy és ugyanazon minden egyénben, nemzetben, s ez világfilozófiai is. A bölcsészet, mint egyetemes igazságok tudománya a tiszta gondolattal foglalkozik, melyeket az egy és oszthatatlan ész nevében a föld népei … egyformán fogadnak el."*[7] Mindez azonban nem jelenti részéről a nemzeti meggondolások teljes lehetetlenségét, hanem mindössze azt, hogy a nemzeti jelleg háttérbe szorul a filozófiában, ahogy közelítünk az „általános" és „magasabb" kérdések felé. Felfogása szerint van/létezik nemzeti költészet, nemzeti irodalom és nemzeti nyelv, de nem lehetséges kizárólagosan nemzeti alapokon művelt filozófia. Az igazság független a nemzeti különbözőségektől, mert egyetemes, ezért nem kritériuma a „nemzetisége".

Erdélyi ezen megállapításai vajon illenek-e teljes egészében Szontagh „nemzeti filozófiájának" szemléletére? Felfoghatóak-e annak tagadásaként, mintha Szontagh mindennek épp az ellenkezőjét állítaná? Szontagh szerint *„A philosophiában*

elmaradottság tudata, a polgári nemzetfejlődés hiánya, illetve igénye rendeli őket egymás mellé, mert – mint állítják – a filozófia és a polgári nemzet szoros kapcsolatban állnak egymással. A filozófia művelése és a nemzetfejlődés szerintük kölcsönösen feltételezik egymást, s a filozófiának nagy szerepe van a polgári nemzet létrehozásában, ugyanakkor a filozófia fejlettsége is függ a polgárosodás fokától. A polgári nemzet létrehozásához azonban szerintük önálló magyar filozófiára van szükség, amely immáron nem pusztán utánoz, hanem nyelvében és tartalmában is sajátosan magyar.

[5] *Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához.* Buda, 1839. p. 291

Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. Sárospatak, 1857. In. *Erdélyi János válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1988. pp. 775-826.

[6] Mindez részünkről korántsem Szontagh álláspontjának a rehabilitációját jelenti, pusztán arra szeretnénk utalni, hogy ne tulajdonítsunk neki többet, mint ami megilleti. Nem kívánjuk ezzel megkérdőjelezni azt a tényt sem, hogy az 1850-es évek végén éppen Erdélyi érveinek súlya alatt roppan össze az „egyezményes" filozófia, minek következtében gondolati hozadékuk szinte nyomtalanul eltűnik. A „nemzeti filozófia" eszméje viszont sokszor, sokféle formában bukkan fel a következő száz évben.

[7] *Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene*. Sárospatak, 1857. In. *Erdélyi János válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1988. pp. 780., ill. 796.

© Copyright Mikes International 2001-2008

elvkülönbség uralkodván … nem csak egy s ugyanazon philosophia nem létezik, hanem minden művelt nemzet … különbözővel bír. Nem elég azonban a philosophiát pusztán megismertetni s honosítani, hanem azt végre önállóan tovább is kell művelni, és pedig összeköttetésben a világ philosophiájával, mert a tudományok haladása nem egyes emberek vagy nemzetek dolga, hanem az egész emberiségé összevéve."[8] A filozófiát a nemzet szükségleteihez igazítaná, mert mint írja, mi máshoz lehetne, ha minden nép ezt teszi. A polgári nemzet létrehozásában a filozófia eszköz jelleggel segédkezhet, s a bölcselet így mint nemzetépítő tudomány jelenik meg számára. *A „sajátlag hazánk ege alatt kifejlődött filozófia"* ennek kifejeződése lenne csupán, mert aligha olvasható ki Szontagh Propylaeumának soraiból az abszolút értelemben vett nemzeti kizárólagosság, a filozófia pluralitásának és egyetemességének elvetése. Még akkor sem, ha a filozófia nála nem csak intézményi, (önálló kultúrterület) hanem tartalmi értelemben is igazodna bizonyos magyar sajátságokhoz. A „nemzeti filozófia" a magyar gondolkodásnak, észjárásnak megfelelő bölcseletet jelent, ám paradox módon mindebből mégse következik a filozófia univerzalitásának elvetése. Annak feltételezése viszont igen, hogy a „világfilozófia" mellett van „nemzeti filozófia" is, s e kettőnek eltérő a tematikája. A filozófia „univerzalitása" és „nemzetisége" Szontagh érvei szerint nem zárják ki egymást.[9]

Ami pedig a másik ellentétpárt (ellenképletet), a *recepcióellenesség versus nyitottság* problémát illeti: való igaz, hogy Szontagh „nemzeti filozófiája" az idegen befolyásokkal szembeni védekezés alapállásából fogalmazódik meg, s annak vágya hatja át, hogy ne pusztán utánzást és átvételt jelentsen a filozófia magyarországi művelése. A következőket fogalmazta meg ennek kapcsán: *„A compilatio örökké csak azt másolja s ismétli, mi már a világliteratúrában létezik: Általa tehát a világ végeig semmiféle tudományt elébb nem lehet vinni. Ha tehát philosophiai literatúránkban haladni és saját philosophiához jutni akarunk, … önálló philosophiára kell emelkednünk." „Ki tudományi pályán hazájának használni akar egy részről a tudománya álláspontját a világliteratúrában kell ismernie, másról nemzeti literatúrájának körülményeit és szükségeit, mert munkásságának feladata nem más, mint népe műveltségi szükségeinek, a tudomány elért fokában lehetőségileg mért kielégítése."*[10]

Véleményünk szerint - Erdélyi véleményével ellentétben - Szontagh nem volt a szó abszolút értelmében recepcióellenes, viszont nagyon is az volt, ha a problémát kizárólag a túlzott német (berlinista) hatásra, illetve Hegelre vonatkoztatjuk. Szontagh elzárkózóbb ugyan, mint Erdélyi, aki – Hegelt akarván érvényre juttatni – határozottan a recepció mellett foglal állást,[11] de részéről nem jelenti mindez a recepció teljes elutasítását. A recepció Szontaghnál nem kivétel, (mint azt Erdélyi sugalmazni próbálja), igaz, nem is főszabály. A hangsúly Hegel-ellenességén van inkább, s ez a fő különbség köztük, s nem pedig a recepció általános értelemben vett képletszerű elutasítása, vagy igenlése.

Szontagh nyilvánvalóan arra a problémára reflektál, hogy Magyarországon nincs autonóm filozófiai közeg, a filozófia nem önálló kultúrterület, s korábban csak és kizárólag recepciós szinten jelent meg, márpedig önálló kultúrszférává válását kívánatosnak tartaná, s azt a puszta „compilatio" szerinte nem segíti elő. A reflektálatlan másolást, az egyoldalúságokat utasítja el, s nem magát a recepciót. (Többször hivatkozik arra, hogy vitapartnerei nem eléggé tájékozottak a „világliteratúrában".) Igénybejelentése azonban talán kissé falsra sikeredett. Sokszor szerencsétlen megfogalmazásai, félreérthetősége (dilettantizmusa?) alapot adnak a bírálatra.

Ugyanakkor Erdélyi úgy vitázik Szontagh nézeteivel, hogy sok esetben maga sem mentes attól, amit neki tulajdonít. A filozófia egyetemessége nevében eltúlozza azt, amit Szontagh közölni kíván. Erdélyi – miközben élesen bírálja a szontaghi értelemben vett „nemzeti filozófiát" -, maga is a „nemzeti filozófia" tárgykörében mozog, s a (hegeli) filozófia és a magyar népszellem megfeleltetésén munkálkodik. Végső soron maga is a nemzet sajátságaihoz kötné a filozófiát, csakhogy ő eleve Hegelben, vagyis egy „idegen" filozófiában pillantja meg a magyar népszellem adekvát kifejeződését. Erdélyi „nemzeti filozófiája" úgy „sajátképpeni", hogy mindeközben „idegen"[12].

Több volna bennük a közös vonás, mint azt ők gondolták? A két felfogás, noha nem kompatibilis, mégis mutat némi rokonságot. A nemzetteremtés vágya, a nemzetfejlődés elősegítésének és a nemzeti műveltség megteremtésének az igénye feltétlenül közös bennük. S az, hogy a „nemzeti filozófia" gondolatkörén és fogalomrendszerén belül mozognak, inkább

[8] *Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához.* Buda, 1839. pp. 13-14. 15-16.

[9] Más kérdés, hogy az 1855-ben megjelent *A magyar egyezményes filozófia ügye, rendszere, módszere és eredményei* című művében már azt állítja, hogy minden egészséges filozófia valójában „nemzeti filozófia", a magyar filozófia pedig nem lehet más, csakis az „egyezményes" filozófia.

[10] *Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához.* Buda, 1839. pp. 279., ill. 11.

[11] *„Mert idehaza a gondolat művelésének tudománya alig volt egyéb, mint a külföldről való betelepítése az időnként feltűnt újabb –újabb mozzanatoknak, … Nekem ez ellen semmi kifogásom: jöjön az ismeret akárhonnan, csak jöjön." Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene.* Sárospatak, 1857. In. *Erdélyi János válogatott művei.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1988. pp. 803.

[12] Van azonban valami, ami mindkettejük számára alapvetően fontos, így mindkettejükben közös. Lévén a kiérlelt magyar filozófiai műnyelv, illetve a szilárd intézményrendszer hiányával kellett szembesüljenek, ezért ezek megteremtésében, csiszolásában mindketten érdekeltek.

© Copyright Mikes International 2001-2008

összeköti, mintsem elválasztja őket. Ugyanakkor Erdélyi feltétlenül továbblépést jelent Szontagh nézeteihez képest. Sokkal kifinomultabban érvel és gondolkodik.

„De a legvastagabb tévedés mégis ott mutatkozik, Szontagh beszédében, ahol azt írja, hogy minden nemzet képzetmódja különböző lévén, bírhat is különböző filozófiával … Abból, hogy minden nemzet képzetmódja különböző, nem az következik, hogy külön filozófiája is legyen, hanem az, hogy különböző nyelve”.[13] Mint soraiból kiolvasható, Erdélyi az „egyezményesek” által előadott „nemzeti filozófia” tételeit és előadásmódját elveti, számára interpretációjuk hamisan cseng, s mintegy áthangszereli a problémát, sőt egy „idegen” karnagyot (Hegelt) hív segítségül vélelmezve, hogy a magyar népszellem hiteles megszólaltatására valójában csak az képes. Hegel és a magyar népszellem, a „sajátképpeni” és az „idegen” így együtt játszanak. (Van ebben némi önellentmondó képtelenség.) Csakhogy ettől még a partitúra (a nemzetkarakter és a nemzeti gondolkodásmód) szinte ugyanaz marad, mint az „egyezményeseknél”. S mint a történet folytatása bizonyítja, Erdélyi előadása sem sikerül túl jól. Nem vált részévé a „nemzeti filozófiáról” folytatott diskurzus hagyományának, ám mint a probléma egyik első megfogalmazása, sőt vitája (Erdélyi versus Szontagh) számot tarthat az utókor érdeklődésére.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[13] Uo. pp. 799.

© Copyright Mikes International 2001-2008

MARISKA, Zoltán : Tanszabadság és felekezeti hovatartozás

A kolozsvári egyetemről

Az ország második egyetemét annak idején (1872-ben) a sajátos közjogi helyzetben létező Erdély szellemi fővárosában, Kolozsváron szervezték – közvetlenül a kiegyezés után. Így a kolozsvári egyetemalapítás (és -építés) a kiegyezés által lehetővé vált országépítő munka igencsak fontos sikertörténete. Ahogyan a K und K időszak kultúrpolitikájának egyik legnagyobb sikere, hogy az egyetemalapításokkal sikerült a magyar királyság szellemi életét előbb kétpólusúvá (Pest és Kolozsvár), majd a századfordulótól a pozsonyi és a debreceni egyetem szervezésével többpólusúvá tenni, úgy vált a kolozsvári (és a pozsonyi) egyetem szellemi erejének elvesztése a trianoni összeomlás igazi szimbólumává.

Történetírói szempontból az egyetem alapítása joggal tekinthető a reformkori országépítő munka folytatásának. Eötvös eltökélt szándéka volt ebben a vonatkozásban is visszatérni nem is annyira a forradalom és szabadságharc, sokkal inkább a reformkor szellemiségéhez, hiszen a reformkor végén merült fel a kolozsvári egyetemalapítás tényleges terve. Eötvös ugyan nem élte meg álmai valóra válását, és az egyetem saját legitimációját nem is annyira az őt követő Paulernek, illetve Trefortnak, sokkal inkább Wlassicsnak köszönheti. Trefort idején a kormányzati kultúrpolitika komolyan foglalkozott az egyetem pozsonyi áthelyezésének tervével, mint a kolozsvári egyetemfejlesztés lehetséges alternatívájával, elodázva így a szükséges fejlesztések nélkülözhetetlen és komoly költségvetési összegeket felemésztő pénzügyi támogatását. Az alapító professzorok közül jó néhányan épp azért távoztak viszonylag gyorsan az egyetemről, mert kilátástalannak látták kezdeti helyzetüket, s a századfordulós egyetemi sikertörténet, azaz a látványos építkezések története, többnyire a másodgenerációs tanári gárda érdeme.

A kolozsvári egyetem közel ötven éves működéséről (az utolsó meghirdetett 1918/19-es tanév a 48. volt) keveset tudunk. Az intézmény belső élete jószerivel ismeretlen, a döntés-előkészítő, irányítói, vezetői mechanizmusok, ideértve az egyetemfejlesztés részleteit is, feltárásra várnak. Kevés tudásunk a nyomtatott anyagokból (közlemények, értesítők, beszámolók stb.) származik, innen jószerivel csak visszakövetkeztetni lehet az intézmény igazi életére. Sajnálatos tény, hogy a felsőbb szerv, a Vallás és Közoktatási Minisztérium (VKM) idevonatkozó levéltári anyaga megsemmisült a második világháború és főleg 1956 iratégéseinek „köszönhetően". Igaz, a nagyjából 1910-től datálódó meglevő anyagokban számos érték rejlik a korábbi időszakra vonatkozóan is. Van arra valami halvány remény, hogy magának az intézménynek a levéltári anyaga mégsem semmisült meg teljesen, a meglevő anyagokat viszont össze lehet és kell illeszteni, hiszen pl. Kolozsváron éppúgy őriznek belőle, mint Szegeden, Marosvásárhelyen vagy másutt.

Következésképp ezen írás legfeljebb próbálkozásnak tekinthető, amennyiben két szempont (a tanszabadság és a professzorok vallási, felekezeti, egyházi hovatartozása) alapján utalásokat kíván tenni az intézmény belső életére. A tanszabadság 19. századi eszméje az universitas középkorból eredő organikus fejlődésével, ezen eszme modernizációjával hozható kapcsolatba. Érvényesülése összefügg az európai kultúra történetében végbemenő azon változással, mely szerint a felsőoktatás ilyen-olyan szervezeti formái megszabadulnak bizonyos egyházi kötöttségektől, az egyházi irányítástól, s közvetlenül állami felügyelet alatt fejtik ki tevékenységüket. Nemcsak az ideológiák károsnak tűnő befolyásától lehet megszabadulni, hanem új, önálló tudományos diszciplinák művelése is lehetővé válik. Más oldalról az egyházi autonómia is erősödni tud, hiszen nem erős az állami függése sem szervezeti, sem pedig oktatástechnikai-szervezési szempontból. Az egyházi fenntartású intézmények valójában nyernek azzal, hogy nem kell minden képzési feladattal (pl. orvosképzés) foglalkozniuk, bár kétségtelenül számos intézményi átszervezés (pl. a felekezeti jogakadémiák átszervezése királyi, azaz állami intézménnyé) kimutatható egyházi presztízsvesztéssel járt. Hogy csak egyetlen nem elhanyagolható szempontról essék szó: az állam saját alkalmazottjainak garantált magas fizetést és nyugdíjas állást adott, az oktatói vonalon tehát jóval vonzóbb volt nemcsak az egyetemi, hanem a királyi jogakadémiai rendes tanári állás is, mint a felekezeti.

Így bármennyire is büszke a kolozsvári egyetem saját előtörténetére, legyen szó akár katolikus (jezsuita), akár protestáns jellegű előd-intézményről, közvetlenül mégis a tanszabadság kétféle megnyilvánulását egyértelműen reprezentáló két intézmény adta meg bázisát: a kolozsvári Orvos-sebészeti Tanintézet (1817) és a királyi intézményként újraszervezett jogakadémia (1863). Rajtuk kívül az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME, 1859) tudományos bázisa említendő, elsősorban a bölcsészkar (régészet, földrajz), bizonyos természettudomány szakok (állattan, növénytan) és a leendő könyvtár számított a meglevő EME-gyűjteményekre. Az EME természetesen magánintézmény volt, tulajdonjogot nem, csak felhasználói jogot adott át az egyetemnek, s más erdélyi vagy országos tudományos egyesülethez, társasághoz hasonlóan a tiszta tudományosság eszméjének nevében fejtette ki tevékenységét.

Némi előzetes magyarázatra szorul, hogy az eddigieknek kissé ellentmondva épp a felekezeti (vallási, egyházi) hovatartozás vizsgálata lesz a második szempont. Magyarázatul csak annyit, hogy elég gyakori jelenség a történetírásban, hogy

© Copyright Mikes International 2001-2008

– mivel adott esetben hiányzik az adekvát fogalomtörténeti konstrukció – bizonyos fogalmak modern tartalmaival dolgoznak fel régebbi történeti folyamatokat. Különös jelenség, hogy Trianon utáni fogalmakkal akarjuk megérteni a 19. századi Magyarország történelmét, vagy szűkebben: kultúr- és művelődéstörténetét. Most is adódik a jól bevált példa: míg a 19. században a liberalizmus (nemzeti liberalizmus) országépítő eszme volt, addig épp Trianon utóhatásának következtében mára sokak számára szitokszóvá vált. Trianonnal véget ért egy világ, a Horthy-éra nagyon sok szempontból nem tekinthető a korábbi évtizedek egyszerű folytatásának.

A kolozsvári egyetemet Erdély irigylésre méltó multikulturális közegében alapították, s maga is a multikultúra fellegvárává vált. Kicsit előretekintve: a száműzetés idején, a szegedi kezdés éveiben a Kolozsvárról jött professzorok csodálkozva és idegenkedve fogadták pl. a Numerus Clausust, számukra magától értetődő volt, hogy egyetemre az iratkozik be, aki akar. A közel ötven éves működés természetesen számtalan konfliktussal, vitával és veszekedéssel járt, viszont a politikát sohasem engedték be az egyetem falai közé. (Talán Szilasi Gregoriu nyugdíjaztatása az egyetlen eset, amelyben az egyetem vezetése engedni kényszerült a politika nyomásának. Azonban Réz Mihály vitája Jászival pl. nem egyetemi ügy volt). Így a felekezeti hovatartozás szempontja sem annyira az opponálás igényével került a tanszabadság eszméje mellé, nincs szó semmi olyasmi bizonyításáról, hogy a vallási ideológiák bármilyen módon is befolyásolták a kolozsvári egyetem munkáját. Egyszerűen az egyetem belső világának jobb megértéséhez idéz fel ezen rövidke cikk néhány olyan összefüggést, tényt és esetet, melyeknek azért vannak ilyen értelemben vett ideológiai vonatkozásai is. Az összes későbbi mozzanat nem tudja feledtetni azt az alapvető tényt, hogy a kisebb-nagyobb zökkenőkkel együtt is a kolozsvári egyetem meg tudta őrizni autonómiáját, illetve a működéséhez nélkülözhetetlen és az alapításkor vállalt eszméjét, a tanszabadság elvét. Épp a kolozsvári egyetem több évtizedes gyakorlata az igazi garancia arra, hogy a történetét feldolgozó írások zavaró mozzanat nélkül utalhassanak bizonyos történések ideológiai motiváltságára — ideértve a vallási-felekezeti orientációkat is.

Az állami szervezésű és közvetlenül állami fenntartású felsőoktatási intézmény ma már elképzelhetetlen gazdasági-pénzügyi függésben állt az őt irányító állami-miniszteriális rendszerrel. Óhatatlanul adódik a feltételezés: épp azért oly erős ezen intézmények vezetői-irányítói autonómiája, illetve az oktatásszervezés szabadsága és a sokat emlegetett tanszabadság eszméje is, hogy legyen, ami kiegyensúlyozza ugyanezen intézmények nagyon erős állami gazdasági-pénzügyi függését. A saját szervezeti egységüket irányító kinevezett vezetők (tanszék, intézet, klinika, könyvtár vagy bármilyen más szervezeti egység vezetői) az államtól kapott átalánnyal maguk gazdálkodtak, elszámolással nem az egyetemi vezetés, hanem az állam felé tartoztak, de szó sem lehetett az önálló gazdálkodás keretein belül önálló, saját bevételnövelő tevékenységről. A hajdani professzorok fegyelmit kaptak volna azért, amit a maiaktól megkövetelnek. A professzor végezze csak saját feladatát: lássa el oktatási és kutatási feladatait, publikáljon, szervezze és irányítsa adott esetben a tanszékéhez kötődő intézetet vagy klinikát, vegyen részt az egyetemi közéletben (ilyen-olyan bizottságok, testületek munkájában), vállaljon feladatot a kari, illetve az egyetemi vezetésben, továbbá méltóképpen reprezentálja saját tudományát és intézményét az országos szakmai közéletben, legyen a társadalmi közélet reprezentáns figurája.

Ennek a nagyon is bonyolult összefüggésrendszernek csak egy eleme a tanszabadság tényleges megnyilvánulása. Az 1867-től 1872-ig tartó időszakban még Eötvös irányításával újragondolták a tanszabadság állami garanciáját — természetesen a nagy hagyományú pesti egyetem és a frissen alakult VKM kapcsolatrendszerében, így a kolozsvári egyetem szervezése során a vitákban már letisztult álláspont érvényesítése volt a feladat. Az állam először is megszabta az oktatási kereteket, megszabta az általa finanszírozott hangsúlyosan egyszemélyes tanszék profilját, s az ide tartozó tantárgyak (ma inkább a 'diszciplina' elnevezést használnánk) általános jellegét és a kötelező előadások óraszámát. Előírta továbbá, hogy adott előadásokhoz hány óra gyakorlat (mai fogalommal speciális kollégium) tartására kötelezi a rendes tanárt. Természetesen a meglevő kereteket a tanár maga töltötte fel tartalommal, ebbe már senki nem szólhatott bele. Mint ahogy abba se nagyon, hogy az adott kar milyen személyi döntést hoz: kiket mily módon javasol kinevezésre a felsőbb hatóság felé, legyen szó akár üres tanszékek betöltéséről, akár habilitációs folyamatokról. A magántanári folyamatok teljes mértékben az adott kar szervezésében zajlottak, a rendes vagy rendkívüli tanárok kinevezési folyamataiban vannak kimutatható konfliktusok az állami vezetés és az adott Kari Tanács (KT) között. Nem elírás itt a KT szerepeltetése. Nem lényegtelen különbség a pesti és a kolozsvári egyetemi gyakorlat között, hogy az utóbbi intézményben a KT jóval nagyobb autonómiával bírt, mint a pestiben. Kolozsváron a KT szuverén döntéshozó volt kari ügyekben, döntéseit nem kellett elfogadtatni a saját Egyetemi Tanácsával. Pesten igen. Természetesen a KT sohasem szólt bele a karhoz tartozó intézet vagy klinika belső ügyeibe, a személyi ügyekbe se nagyon. A kisegítő személyzet (pl. szolga, laboráns stb.) kiválasztása az intézetigazgató tanár szuverén döntése volt, a tanszemélyzet (gyakornok, tanársegéd, adjunktus) kinevezése illetve megbízása viszont formális kari döntést igényelt, a vezetői előterjesztést csak a legritkább esetben és általában információhiány nevében kérdőjelezték meg a kari kollégák Épp azért érdekesek egy adott kar személyi döntései, mert nagyon sokat elárulnak az intézmény (itt a kolozsvári egyetem) belső életéről.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Adalékok az alapítás történetéhez

Az alapítás első és elég gyakran emlegetett érdekessége a teológiai kar hiánya. A pesti egyetem hagyománya szerint a karok erősorrendjében a teológiai az első, a jogi a második, az orvosi a harmadik, illetve a negyedik helyen az a bölcsészkar állt, mely akkor még magába foglalta a természettudományi tanszékeket is. A pesti királyi egyetem jogelődje a nagyszombati egyetem. A teológiai kar esetleges erdélyi szervezése a gyulafehérvári katolikus és a nagyenyedi református teológiára gyakorolt volna káros hatást, ezen felsőfokú képzések átalakulását, esetleg megszűnését eredményezte volna. Ma logikusnak tűnhet egy olyan szervezeti megoldás, hogy különböző – földrajzilag egyébként egymástól igencsak távollévő – székhelyű intézmények közös szervezeti struktúrát hozzanak létre, de az alapítás idején erre még csak gondolni sem lehetett. Tekintettel a kezdés kezdetleges infrastrukturális viszonyaira, úgy tűnik, egyszerűen a beindulás volt akkor a legfontosabb szempont. Az építkezések sikertörténetét mindenféleképp megelőzte egy melyet az infrastrukturális feltételek javítása érdekében folytattak. Egyetlen jellemző példa: míg az első vegytanos tanár (Fleischer Antal) azért harcolt, hogy intézetében legyen folyóvíz és gázvezeték olyan hosszú kezdeti időszak, melyben állandó harc és küszködés jellemezte a tanárok tevékenységét,, addig utódjának (Fabinyi Rudolf) európai színvonalú és hírű intézetet sikerült létrehozni – hathatós állami támogatással.

Így az erdélyi katolikus és protestáns körök egyáltalán nem sérelmezték a teológiai kar hiányát, hiszen nagyon is bizonytalan jövő várt volna rájuk, ha saját felsőfokú képzésüket bármilyen módon is a frissen alakuló-szerveződő állami intézményhez kötik. Kicsit előretekintve: a református egyház nagyon jó döntést hozott akkor, amikor a Teológiát 1895-ben – nagy és szenvedélyes viták árán – Nagyenyedről Kolozsvárra telepítette. Az áttelepítés az egyetem látványos fejlesztési időszakára esett, az egyetem már bizonyított. A Teológia megőrizte szervezeti önállóságát, a református egyházi vezetés viszont egy rendkívül szerencsés megállapodást tudott kötni az egyetemi vezetéssel, illetve a VKM-mel: a teológushallgatók bölcseletet, lélektant és pedagógiát az egyetemen tanultak. Ennek a szerencsés együttműködésnek köszönhetően jött létre pl. a magyar szellemi élet egy markáns, nagy hagyományú irányzata a filozófiában, a kolozsvári iskola[1].

Az erdélyi katolikus egyház örök gondja maradt, hogy Gyulafehérvár és Kolozsvár közötti földrajzi és szellemi távolság egyre nehezebben volt leküzdhető. A püspök, a püspöki hivatal és a lelkészképzés Gyulafehérvárt volt, Kolozsvár pedig a századfordulóra egyértelműen be tudta tölteni Erdély szellemi, kulturális fővárosának szerepét – elsősorban épp az egyetemének köszönhetően. Ismételten előretekintve: az egyetem román megszállása idején (1919-20) felmerülő felekezetközi egyetem terve az összefogás szép, de késői, kilátástalan sorsú példája. Egészen más történelmi helyzetben született terv, de kétségtelenül benne volt az elképzelésben Gyulafehérvár és Kolozsvár összefogásának igénye és szükségessége. (Az elképzelés szerint a tervezett felekezetközi magyar egyetem katolikus teológiai kara gyulafehérvári székhellyel működött volna.)

A kolozsvári egyetemen kialakuló erősorrend az első helyre a jogi, a második helyre az orvosi, a harmadikra a bölcsész és negyedik helyre az önálló természettudományi kart teszi. S mivel az egyetem és Kolozsvár egyre intenzívebben tud fejlődni, s az erdélyi protestantizmus komoly sikere a Teológiájuk kolozsvári átköltöztetése, joggal lehet beszélni arról, hogy a katolicizmus lépéshátrányba került Erdélyben, már ami a felsőoktatás viszonyait illeti. Egyház és egyetem kapcsolata jószerivel fordítottja lett a pesti leosztásnak: Míg Pesten erős a katolikus befolyás, dominancia az egyetemen (teológiai kar), addig ez mozzanat teljesen hiányzik a kolozsváriból, illetve az egyházak közül a katolikus egyház központja van a legtávolabb Erdély egyetemétől. Az erdélyi katolicizmus vezetőinek bizonyára volt tudásuk arról is, hogy a pesti erősnek nevezett katolikus befolyást épp a kolozsvári alapítás idején kérdőjelezték meg először Pesten, azaz a tanszabadság újraértelmezése jegyében egyesek a teológiai kar függetlenítését, leválasztását akarták, amire végül is évtizedekkel később, egészen más történelmi szituációban, a szocializmus időszakában került sor.

A kolozsvári egyetemen a szegedi újrakezdésig (1921 ősze) közel 160 tanári kinevezés történt, s a karok is jelentős szervezeti változásokat éltek meg (tanszékek kettéválasztása, új tanszékek alapítása, tanszéki profilmódosulás). A vállalt feladatnak megfelelően legfeljebb az indulás konkrétumairól lehet itt szó – némileg megismételve, ugyanakkor kiegészítve bizonyos történeti munkák idevonatkozó adatait[2].

A *Jog- és Államtudományi Karon* az indulás jegyében a meghirdetett 13 tanszékből 12-re neveztek ki rendes, illetve rendkívüli (Rk) tanárt. A Jogakadémiáról pályázó Groisz Gusztáv (büntetőjog, 32 éves) és Csíky Viktor (katolikus egyházjog, 33 éves) katolikus volt. Rajtuk kívül szintén katolikus volt a Nagyszebenből pályázó Farkas Lajos Rk (római jog, 31 éves), a Pozsonyból pályázó Korbuly Imre (magyar közjog, 28 éves) és a három Pestről érkező tanár: Plósz Sándor (magyar polgári jog, 26 éves), Óvári Kelemen (jogtörténet, 28 éves) és Concha Győző Rk (politika, 26 éves). A 12 kinevezettből 7-en.

[1] Képviselőik, Bartók György, Ravasz László, Tavaszy Sándor és a többiek valójában a Teológia hallgatói (is) voltak, s így sajátították el a Böhm-féle filozófiai hagyományt, vagy Schneller István pedagógiáját.

[2] a.) Gaál György: Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai Kolozsvár, 2001. EMT, illetve

b.) Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem I-II. Emlékkönyv Piliscsaba, 1997 Magyar Tudománytörténeti Intézet.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A református vallást képviselte a szintén a Jogakadémiáról pályázó Kolosváry Sándor (magyar bányajog, 32 éves), a Székelyudvarhelyről érkező Jenei Viktor (észjog, 32 éves) illetve a Marosvásárhelyről pályázó Vályi Gábor (statisztika, 28 éves). Más vallást képviselt a Jogakadémiáról pályázó Haller Károly (osztrák magánjog, 36 éves), aki minden bizonnyal evangélikus volt, és végül a kar doyenje, az egyetem első rektora, a szintén a Jogakadémiáról pályázó unitárius Berde Áron (nemzetgazdaságtan, 53 éves). Az így kialakult vallási megoszlás arányai a későbbiekben is megmaradtak, ám nem árt célzást tenni a két izraelita származású későbbi professzorra sem. Kiss Mór (pandekta jog) katolizált, Somló Bódogot (nemzetközi jog) pedig nem felekezeti szertartással temették.

A kar erős egyénisége kétségtelenül Berde Áron. Az MTA levelező tagja volt, s ő rendelkezett számottevő tudományos-szakmai és oktatási tapasztalattal – doktorátus nélkül. A jellemzés nem feltétlenül kutatási témáira, publikációs tevékenységére vonatkozik – hiszen Berde nemcsak joggal, hanem természettudománnyal is foglalkozott, és lapszerkesztő is volt –, sokkal inkább arra a tényre, hogy a Jogakadémia 1863-as újrakezdésekor ő volt az egyetlen rendes tanár, aki később pályázott is az egyetemre. Groisz és Haller helyettes tanárként kezdett 1863-ban, Csíky és Kolosváry később csatlakoztak az intézményhez. A tanárok feltüntetett életkora utal arra, hogy a kezdő tanári gárda – a többi karhoz hasonlóan – nagyon fiatal, 35 évnél idősebbek ketten vannak, és a kinevezettek majdnem fele (öten) a húszas éveiben járt. Így nincs sok csodálkozni való azon, hogy a Pestről jött fiatalok közül egyedül a pécsi születésű Óvári ragadt le Kolozsváron, a pesti Plósz és a Marcaltőn született Concha pesti karrier mellett döntöttek. Megjegyzendő, hogy a többi karhoz képest itt van a legtöbb erdélyi kötődésű tanár. Bár Korbuly Pozsonyból pályázott, eredetileg szilágysági születésű (Nagyderzsida), s a többiek is egy az egyben erdélyiek: Berde Laborfalván, Haller Nagyszebenben, Farkas Lajos Bonchidán, Csíky és Jenei Marosvásárhelyen, Groisz és Vályi Gábor Kolozsváron születtek, és ki se tették a lábukat Erdélyből. A pesti jogi kar nem vonzott el annyi kolozsvári tanárt, mint ahányat elvitt az orvosi vagy a bölcsész[3].

A többi jogkari tanár sorsát befolyásolták a világháborús összeomlás eseményei. Az előzötteken kívül[4] a Kolozsváron maradt, s korábban már említett Kiss Mórt és a jelzett időszakban Kolozsváron elhalálozott Bochkor Mihályt (jogtörténet) illik beilleszteni a sorba. S hogy teljes legyen a kép, a korábban Pestre távozott és a jelzett időszakban öngyilkosságot elkövető Helle Károly (kereskedelmi jog – minden más információ ellenére kinevezett rendes tanár[5] és a szintén különleges sorsú Kovács Gábor (statisztika) neve is említésre érdemes.

Visszatérve 1872-höz, egyedül Vályi Gábor kinevezése figyelemre méltó. Fiatal kora ellenére rendes tanszéket kapott, az idősebb, habilitációval és oktatási tapasztalattal rendelkező Farkas, és a szintén habilitált (igaz, fiatalabb) Concha csak rendkívüli tanszéket kapott. Vályinak nem volt habilitációja és törvényszéki bíróként érkezett – a statisztikára. Concha és Farkas ugyan a kinevezés évében habilitált, rajtuk kívül Csíkynek (1869), Óvárinak és Korbulynak (1870), illetve Kolosvárynak (1871) volt habilitációja. Ha már habilitációról esett szó: a Budapesti Közlöny (BK) tanúsága szerint a kinevezések előtti időszakban a kolozsvári jogakadémiáról két helyettes Rk tanár is habilitált a pesti egyetemen, mindketten statisztikából[6]. A tudományos közélet logikája szerint így nagy eséllyel számíthattak egyetemi Rk vagy rendes tanári kinevezésre, amennyiben pályáznak. Nem ismertek a kinevezéseket megelőző pályázati folyamatok tényei, de az ő kinevezése nem lehetett sima ügy[7].

Ő és testvére (V. Gyula matematikus) anyai ágon Erdély nagyhírű református jogtudósának Dósa Eleknek a rokonai, aki a nagybátyjuk volt. Az apai ág is fontos, a Vályi-család Erdély egyik legismertebb, jó 300 éves nemesi múlttal bíró református családja. Így valószínűsíteni lehet, hogy az erdélyi református körök nyomásának köszönhető Vályi kinevezése. (Testvére, Gyula, jóval később, és komoly szakmai kondíciókkal lépett fel katedrájára.). Itt viszont egyszerűen a fiatal pályázó személyi ambíciója egybeesett az erdélyi református mozgalom azon törekvésével, hogy az új egyetemen javítsanak a számukra kedvezőtlenül alakuló arányokon, erősítsék pozícióikat. Dósa Elek másik pártfogoltja és volt tanítványa, a szegény sorsú Jenei

[3] Kifejezetten pesti karriernek nevezhető verseghi Nagy Ferenc (magyar perjog), Torma Károly és Nagy Ernő (magyar közjog), Kenéz Béla (statisztika) és Navratil Ákos (nemzetgazdaságtan) pályafutása. Az idekerülő tanárok többsége vagy innen ment nyugdíjba: Werner Rezső (észjog), Lindner Gusztáv (magyar közjog), Klupathy Antal (kereskedelmi jog), Pisztóry Mór (nemzetgazdaságtan), Balogh Artúr (politika), vagy haláluk hivatalban levő tanárként érte őket: Jancsó György (magyar polgári perjog), Kuncz Ignác (politika).

[4] A kiutasítottak: Lukács Adolf büntetőjog, Moór Gyula nemzetközi jog, Kosutány Ignác egyházjog, Szandtner Pál magyar közjog, Kolosváry Bálint magyar magánjog, Kuncz Ödön kereskedelmi jog, Menyhárt Gáspár osztrák magánjog és Réz Mihály politika.

[5] Teljes tájékozatlanságra utal azon információ, hogy Helle Károly magántanárként tanított volna 1912-14 között a Kereskedelmi és váltójog tanszéken (2/b, II. kötet, 409), valójában kinevezett tanár volt. Lásd Hivatalos Közlöny, 1912. 10. számban, mely a kinevezés Legfelsőbb Elhatározásnak dátumát, Ferencz József Bécsben kelt döntését közli, 1912. április 1-i dátummal. A Gaál-könyvben (2/a) nem szerepel Helle neve.

[6] Landerer Oszkár 1869. 12. 08-án (BK, 281. szám), Dobránszky Péter 1871. 11. 15-én (BK, 1871. 262. szám) kapott miniszteriális megerősítést.

[7] Neve nem szerepel az 1872. szept.. 29-én kinevezettek között (BK, 1872. 226. szám), azaz ő az egyetlen jogász a „második körösök" között. (BK, 1872. 237. szám).

© Copyright Mikes International 2001-2008

sem tudott komolyabb szakmai előéletet igazolni, de ő legalább a megfelelő tanszéket kapta és kinevezése összefügg a székelyudvarhelyi református főiskola megszűnésével, a református jogi oktatás akkori (1870-72) átszervezésével. Nélkülük egyedül Kolosváry lett volna református a jogi KT-ben.Végezetül Vályi kinevezését a másik volt törvényszéki bíró, Plósz kinevezésével érdemes összevetni. Komolyabb bírói gyakorlatuk egyiküknek sem lehetett, életkoruk miatt sem, hiszen mindketten 1872-ben kapták bírói kinevezésüket. Plósz febr. 10-én, Vályi ápr. 4-én lett albíróból törvényszéki bíró[8]. Plósz a képzettségének megfelelő tanszéken dolgozott Kolozsvárott, Pesten viszont komoly szakmai és politikai karriert futott be, pesti tevékenysége túlnőtt az egyetemi kereteken. Ő dolgozta ki a polgári perrendtartásról és a büntetőeljárásról szóló törvényeket, az MTA másodelnöke lett, a politikai közéletben pedig államtitkár, igazságügy-miniszter és a főrendi ház tagja volt. Vályi Gábor az egyetemi közélet talán legmagányosabb és igencsak nehezen megközelíthető, sértődékeny alakjának bizonyult. Az alapítók közül ő lett utoljára rektor, még a hajdani Rk tanár, Farkas L. is megelőzte őt a rektorságban. Korbuly és Jenei fiatalon meghaltak, Plósz és Concha pedig már rég elhagyták az egyetemet, az összes többi alapító addigra volt már rektor. Vályi rektori beszámolóját az egyetem nem volt hajlandó kinyomtatni, egyedül az 1900/01-es tanévről nincs hivatalos rektori beszámolója az egyetemnek. Halála 1926-ban következett be, végrendeletében házát az EMÉ-re hagyta.

A tanszékek vonatkozásában az a bizonyos meghirdetett, de be nem töltött 13. tanszék[9] a protestáns, a görög keleti és az unitárius egyházjog tanszéke lett volna, bár már az akkori kiírás tanúsága szerint sem nagyon hittek a szervezők abban, hogy jelentkezhet egyáltalán megfelelő „szakférfiú" erre a tanszékre. A pesti jogi karra korábban kiírt hasonló pályázat is sikertelen maradt, de Erdély multikulturális közegében egy ilyen tanszék létezése reálisabb eséllyel bírt. Innen egyedül a protestáns egyházjogot vállalta az egyetem, hozzácsatolták Jenei tanszékének oktatási feladataihoz. Jenei 1875-ben felhatalmazást kapott a nemzetközi jog oktatására, cserébe a protestáns egyházjog oktatási kötelezettsége Kolosváry feladata lett. A nemzetközi jogot később a katolikus Werner, az izraelita Somló és az evangélikus Moór oktatta, majd Kolosváry nyugdíjba vonulása után a protestáns egyházjog oktatása végképp háttérbe szorult. Direkt vallási-egyházi vonatkozás nélkül, de hasonló változáson ment át az osztrák magánjog is. A századfordulótól erősödött az Ausztriától való elszakadás politikai igénye, csökkent tehát ezen jogterület iránti érdeklődés, s Haller utódja, Kolosváry Bálint (K. Sándor fia) 1911-ben jó érzékkel átpályázott a magyar magánjogra. Menyhárt G. – Kolosváry B. utóda az osztrák magánjogon – elődjéhez hasonlóan járt el. 1928-ban ő is átpályázott innen a Pestre távozó Kolosváry Bálint üresen maradt helyére, egykori tanszékét megbízottként vezette 1932-ig, s ekkor ez a tanszék megszűnt. A kifejezetten katolikus egyházjogi és hűbérjogi tanszék is csak Kosutány nyugdíjazásáig (1927) tudott megfelelőképpen működni, innentől 1940-ig csak megbízott tanszékvezetők oktattak ezen a tanszéken.

Az *Orvostudományi Kar* sokkal egyszerűbben szerveződött. Míg a jogakadémiai tanárok egy része kimaradt az átállás során, addig az évtizedek óta folyamatosan működő Orvos-sebészeti tanintézet egy az egyben az új kar bázisát adta, átkerült az intézet teljes tanári kara és az összes felszerelése, csak a szükségképpen felmerülő kiegészítésekhez kellett máshonnan érkező tanárok pályázatát elfogadni. A Pestről érkező orvosdoktorok szintén feltűnően fiatalon jutottak katedrához: Plósz Pál Rk, P. Sándor bátyja (orvosi vegytan, 28 éves, kat. Pesten született), Fodor József (államorvostan, 29 éves, kat. Lakócsán született), Ajtai K. Sándor Rk (ált. kórtan, 27 éves, kat. Kolozsváron született), de nyugodtan ide lehet sorolni a pesti-bécsi szemészt, Schulek Vilmost is (29 éves, evang.), hiszen ő is csak néhány hónappal korábban, 1872 elején kapott kinevezést a Tanintézethez. A többi kinevezett a Tanintézet években mérhető szakmai múlttal bíró tanári kara: Genersich Antal (kórbonctan, 30 éves, evang. Nagyszombaton született), P. Török Aurél (élettan, 30 éves, evang. Pozsonyban született), Máchik Béla (belgyógyászat, 33 éves, kat. Zágrábban született), Brandt József (sebészet, 34 éves, kat. Pósfalván született), Maizner János (szülészet, 34 éves, kat. Vácott született), Mina János Rk (állatgyógyászat, 45 éves, kat.) és Czifra Ferenc (tájbonctan, 45 éves, kat.).

Itt a nagyváradi születésű, korán elhunyt Czifra számított erős egyéniségnek, ő lett az első dékán. A vele egyidős Mina (később kapott doktori címet - Honoris causa) Oravicán született. Rajtuk kívül Brandt és Ajtai erdélyiek, noha az utóbbi a fiatal, Pestről érkező kollégákhoz hasonlóan elég gyorsan a pesti karrier mellett döntött. Így távozott Plósz Pál, Schulek és Fodor. A később kinevezettek között is, a bölcsészek között is észre lehet venni a felvidékiek domináns jelenlétét, itt is jelen van a felvidéki evangélikus hagyomány. Genersich pl. felvidéki cipszer volt. Rajtuk kívül mindenki katolikus. A közel ötven kari kinevezés áttekintésére itt nincs lehetőség, de a továbbiakra nézve egy-két tendencia megfogalmazható. A később kinevezett tanárok között ott vannak az izraelita származásúak is, egyikük sem erdélyi. Purjesz Zsigmond szentesi (belgyógyászat), Géber Ede körmendi (bőrgyógyászat) és Hevesi Imre pedig tihanyi születésű (ortopéd sebészet). A KT-ben az erdélyi unitárius egyházat egyedül a Kiskedén született Jakabházy Zsigmond (gyógyszertan) képviselte. Ő egyébként saját nevelésű, s a saját nevelésű tanárok között elég szép számmal akadnak az eddig nem emlegetett reformátusok. Ők egyúttal erdélyiek is: Lőte József (Maroscsúcs, ált. kórtan), Demeter György (Bikafalva, törvényszéki orvostan), Veszprémy Dezső (Sajószentandrás, kórbonctan), Jancsó Miklós (Kolozsvár, belgyógyászat). Ide tartozik a bukaresti születésű Veress Ferenc is

[8] BK, 1872. 36. és 84. szám.
[9] BK, 1872. 172. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2008

(bőrgyógyászat). Ahogyan képessé vált az orvosi kar saját nevelésű tanárokat tanszékhez juttatni, úgy vált egyúttal kiegyensúlyozottabbá a tanári kar a felekezeti megosztottság tekintetében is.

Az utolsó (1919) tanári karban ott volt Hevesi és Jakabházy, valamint az említett reformátusokon kívül (Lőte, Demeter, Veszprémy, Jancsó és Veress Ferenc) még Imre József (Hódmezővásárhely, szemészet) is ide tartozott. A többiek értelemszerűen katolikusok voltak: Rigler Gusztáv (Dunamocs, közegészségtan), a kolozsvári Reinbold Béla (kórvegytan), Veress Elemér (élettan) és Lechner Károly (Pest, elmekórtan). Az eredetileg görög katolikus Davida Leó (Srogow-Dolny, Galícia, anatómia) és az evangélikus Genersich Gusztáv (Lőcse, gyermekgyógyászat) jelenléte a KT-ben legfeljebb színezi az összképet. A többi tanszéki (sebészet, szülészet, bőrgyógyászat) állást nem töltötték be.

Az erdélyi katolicizmus kifejezetten zokon vette a karon kialakult helyzetet, befolyásuk látványos gyengüléseként értékelték azt. A szemész Imre ármánykodásáról nyilatkozott Hirschler József apátplébános Majláth Gusztávnak írott levelében. Makara Lajos sebész, Marschalkó Tamás bőrgyógyász és Szabó Dénes szülész meghaltak, Purjesz (belgyógyászat) nyugdíjba ment, Hoór (szemészet), Buday Kálmán (kórbonctan) és Kenyeres Balázs (törvényszéki orvostan) Pestre távoztak, helyükre nem katolikus, hanem református tanár került, vagy református tanár volt az esélyes. Lechner vallásilag közömbös volt mindig is, Reinboldnak nincs szava, Veress Elemér távozóban, egyedül az ultramontán Riglerben lehet bízni. Feltétlenül szükséges – írja – a katolikus pozíciók erősítése[10]. Más kérdés, hogy egyedül a sebész Vidakovits Kamilló (Makara halála óta helyettes a sebészeten) kinevezését lehet az erdélyi katolicizmus erősödéseként értékelni – elég későn jött. A szülész Kubinyi Ferenc Erdélyhez már semmiképp sem kötődött, kinevezése pesti-szegedi ügy volt.

Az alapítás másik érdekességéről kevesebb szó esik, pedig az ország első természettudományi kara, a *Bölcsészkartól* elkülönült *Matematikai és Természettudományi Kar* puszta létezése is nagyon érdekesen rendezi át mind a tanszabadság érvényesülését, mind a felekezeti viszonyokat a kolozsvári egyetem gyakorlatában. Az új egyetem szervezeti korszerűségének legfőbb bizonyítéka ma magától értetődőnek látszik, pedig akkor nem volt az. Magát az egyetemet eredetileg ugyanis csak három karra tervezték, s a szervezés igencsak késői fázisában sikerült elkülöníteni egymástól a két kart, a bölcsészetet és a természettudományit. Levéltári anyag híján arra a struktúrára érdemes figyelni, amely 1872 júniusában a meghirdetett tanszékeket fogta egybe, már csak azért is, mert deklaráltan a legnagyobb pontossággal itt közli a VKM saját elképzelését az új egyetemről[11]. Itt a szervezendő bölcsészettudományi karon belül említi azt a nyolc természettudományi tanszéket, melyből végül is hetet töltöttek be. A nyolcadikat, a Felsőbb természettan tanszéket nem szervezték meg a későbbiekben sem. Majdnem ugyanezt a szervezeti struktúrát jeleníti meg a kinevezésről szóló közlönyi értesítés is, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy míg júniusban a ttk-s tanszékek az első nyolc helyet foglalták el, addig októberben a betöltött négy tanszék a kari sorrend végén szerepelt, s itt volt szükség a legtöbb utólagos kinevezésre is[12]. A kar mint önálló szervezeti egység először a meghirdetett tanrendben szerepelt. A pesti társegyetem nem is tudott mit kezdeni a kolozsvári helyzettel, az ottani bölcsészkari dokumentációban elég gyakran „két kolozsvári bölcsészkarról" nyilatkoznak, illetve a doktori szabályzaton nem voltak hajlandók sem módosítást javasolni, sem pedig respektálni a kolozsváriak módosító javaslatait: változatlanul bölcsészdoktorátust adtak ki a természettudományi karon is. Talán ez a kar képviselte a legegyértelműbben a tanszabadság, a kutatás és az oktatás szabadságának eszméjét. Bár a kar történetében itt is voltak komoly viták, jelentős konfliktusok (Borbás Vince és a növénytan, az ábrázoló geometria szervezése és Klug Lipót utódlása stb.), de ezeknek a vitáknak sohasem voltak ideológiai felhangjai. Így az alapítók felekezeti hovatartozásának tisztázása csak tájékoztatásszámba menne, semmilyen üzenetet nem hordozna.

A kar igazi erős embere Abt Antal volt, akiben a kultuszminiszterek az erdélyi Jedlik Ányost látták. Erdélyi születésű (Rézbánya) katolikus, 44 éves, habilitált tudósember. Intézete (Kísérleti fizika) kapta a legtöbb állami dotációt a kar első éveiben, a többihez képest feltűnő aránytalansággal. Egyike a négy elsőként kinevezettnek. Rajta kívül így nevezték ki a hányatott sorsú Martin Lajost (Buda, evang. Felsőbb mennyiségtan, 45 éves) és két fiatalt: a Budáról jött ásványtanos Koch Antalt (Zombor, Bács-Bodrog, habilitált, katolikus és 29 éves), és az izraelita származása miatt korábban megsértett vegytanos Fleischer Antalt (Kecskemét, 27 éves). Erdélyi múlttal innen egyedül Martin és a második körben kinevezett állattanos Entz Géza rendelkezett, előbbi a Távírda alapító igazgatója, utóbbi a kolozsmonostori tangazdaság tanára volt. Entz mezőkomáromi (Veszprém) születésű, 30 éves és katolikus. Kinevezésének késleltetése talányos, hiszen „helyben" volt, s jóval nagyobb tudományos kompetenciával rendelkezett, mint az ugyanonnan érkező Mina. Ugyanígy magyarázatra vár a korelnök, a 72 (75?) éves unitárius Brassai kései kinevezése. Nem igazán tűnik indokoltnak az a megállapítás, hogy Brassait ott vették figyelembe, ahol a legnagyobb szükség volt rá[13]. Őt még szeptemberben az EME alelnökévé választották, és prorektori megbízatása az első tanévre bizonyára gyógyír kinevezésének késedelmességére, s ráadásul nem feltétlenül arra a tanszékre

[10] Gyulafehérvári Érseki Hivatal Levéltára, 5476-1918. júl. 27.
[11] A BK '72. jún. 18-i 137. számában közli a VKM 1872. jún. 11-én, Budán kelt rendeletét.
[12] BK, '72. okt. 3. 226. szám és a kiegészítések: 237. és 239. számok.
[13] Lásd a 2a. hivatkozásban a 180. oldalt. Brassai 1800-ban, vagy 1797-ben született, az utóbbi az ő nyilatkozatán alapuló adat.

© Copyright Mikes International 2001-2008

került, ahová szeretett volna (Elemi mennyiségtan). De ez bölcsészkari ügy, a számításba vehető két filológiára két pesti habilitált tanár, Hóman Ottó és Szamosi János érkezett, a filozófiára pedig a friss tudású Szász Béla került. Valószínűleg egyszerűen nem fért be a bölcsészkarba, az elemi mennyiségtan pedig igencsak könnyen betölthető tanszéknek számított. Brassai érdeklődését a bölcsészet iránt később respektálták, szanszkrit nyelvet taníthatott 1875-től, illetve együtt szerkesztette Meltzl Hugóval az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat. Megjegyzendő, hogy Meltzl 1872-ben mindössze 26 éves volt, legalább 50 év korkülönbség van köztük. Az alapítás során kinevezett lugosi születésű növénytanos Kanitz Ágoston (izraelita származású kat, 29 éves) is a fiatalok közé tartozik.

Az 1919-es utolsó tanári kar igazán erős egyéniségei az állattanos Apáthy István és a vegytanos Fabinyi Rudolf. Egyikük sem erdélyi, Pesten illetve a Felvidéken (Jolsva) születtek, de a századforduló szellemi életének, a közéletnek meghatározó egyéniségei lettek Erdélyben. A sokrétű kapcsolatrendszerből csak annyit érdemes itt kiemelni, hogy ők voltak a kolozsvári Unió szabadkőműves páholy vezetői, s ez a páholy egyértelműen tudta képviselni a szabadkőművesség eredeti célkitűzéseit. Politikamentesen, ideológiamentesen tudott működni az Unió, felekezeti hovatartozástól függetlenül összehangolta a tudományos közélet szereplőinek tevékenységét. Csak a teljesség kedvéért: Apáthy a katolikus, Fabinyi az evangélikus vallást követte. Magában a karban a két matematikus Haar Alfréd és Riesz Frigyes izraelita volt, bár Rieszt reformátusként temették el. Rajtuk kívül református volt a növénytanos Győrffy István és az ásványtanos Szádeczky Kardos Gyula. Mindketten a mai Észak-Magyarország területén (Hidasnémeti és Pusztafalu) születtek, ám lélekben erdélyivé váltak. Győrffy 1940-ben visszatért Kolozsvárra, s a filozófus Bartók Györggyel ketten nem tettek akkor közszolgálati esküt, érvényben volt a régi esküjük. Szádeczky pedig Erdélyben maradt 1919-ben. A többiek saját nevelésű és érdekes módon mind katolikus vallású tanárok voltak: Pfeiffer Péter (gyakorlati fizika, Füle, Udvarhely), Ruzitska Béla (szerves vegytan, Kolozsvár) – erdélyiek, s a további két fizikust, Pogány Bélát (kísérleti fizika, Pest) és Ortvay Rudolfot (mennyiségtani fizika, Miskolc) a tudományos érdeklődés hozta Kolozsvárra. Ők Tangl Károly és Farkas Gyula tanítványai voltak.

Az 1872-es szervezeti különállás kezdettől a pestitől eltérően határozta meg a kari tanácsok munkáját. A pesti bölcsészkar általában 35-ös létszámmal működött, elég nehezen tudták elkülöníteni a „humanisztikus" (értsd. tulajdonképpeni bölcsész) és a „realisztikus" (ttk-s) ügyeket. A kolozsvári önálló természettudományi kar tanácsa legteljesebb létszám esetén is maximum 10-11 fővel működött, de a gyakorlatban – tekintettel az üres tanszékekre és a hiányzókra – gyakran négy-öt tanár hozta meg a döntéseket. Mivel azonban a rendes és rendkívüli tanárok egyúttal intézetigazgatók is voltak a karon, így a korlátozott jogkörű helyettes tanárokkal is számolni kellett a KT munkájában. A jogi és a bölcsészkaron a helyettesítést a tanárkollégák vállalták, az orvos- és a természettudományi karon tanársegédek vagy adjunktusok kapták a helyettesítés feladatát az oktatásban és az intézményvezetésben egyaránt.

A *bölcsészkar* hasonlóan kevés létszámmal működött, s annak idején szinte a semmiből szerveződött. Egyedül az EME bázisára támaszkodhatott, már ami az EME akkori vezetőit (Finály Henrik titkár, történeti segédtudományok és Szabó Károly könyvtáros, magyar történelem) és a meglevő könyvállományt illeti. A gyűjtemények, legyen szó akár bölcsészeti (régiségtár) vagy természettudományi (állattan) gyűjteményről, magánkézben maradt és a mindenkori igazgató kötelességei közé tartozott a gyűjtemény önállóságának biztosítása. Kivéve a könyvállományt, Szabó Károly halála után az állomány egységesült. Az EME a tudományosság szimbólumává vált Erdélyben, nélküle el sem lehet képzelni Erdély tudományos közéletét. Mind Finály, mind Szabó Erdély karizmatikus személyiségei lettek. Egyikük sem erdélyi születésű (Budán, illetve Kőröstarcsán születtek), s főnemesi támogatással kerültek Erdélybe, jóval az alapítás előtt. Finály (izraelita származású katolikus) Mikó Imre, Szabó (református) a Telekiek embere volt. A bölcsészkar tanárainak felekezeti hovatartozása szempontjából a legtarkább képet mutatta az alapítástól egészen 1919-ig. Itt is ki lehet mutatni azt a törekvést, hogy fiatal erdélyi református vallású (leendő) tudósok tanszékhez jussanak: Felméri Lajos (neveléstudomány, 32 éves, Székelyudvarhely), Szász Béla (bölcselet, 32 éves, Nagyenyed). S talán ide lehet sorolni Meltzl Hugó esetét (német filológia, 26 éves, evangélikus, Szászrégen) is. Eötvös találkozott vele Heidelbergben, s az ő szorgalmazásának köszönhetően fogadták el pályázatát. A klasszika-filológiát képviselő két pesti magántanárról már esett szó: Hóman Ottó (29 éves, katolikus, Magyaróvár) gyorsan visszatért Pestre, Szamosi János (32 éves, katolikus, Budáról pályázott, de kolozsvári születésű) viszont hazatért. Ladányi Gedeon és Imre Sándor komoly szakmai múlt birtokában pályáztak. Ladányi a debreceni református jogakadémia tapasztalt tanáraként (egyetemes történelem, 48 éves, Hirip, Szatmár), Imre Sándor (magyar nyelv és irodalom, 52 éves, Hegyközpályi, Bihar) nyelvészeti munkásságával kiérdemelt akadémiai tagsággal érkezett Kolozsvárra – mindketten erdélyi születésű reformátusok. A román filológiát képviselő Szilasi Gregoriu természetesen a görög katolikussághoz tartozott (36 éves, Bethlen, Szolnok-Doboka).

A legtöbb szervezeti változást is ez a kar élte át. A felekezeti jelleg szempontjából érdemes tudatosítani, hogy a bölcselet és a pedagógia mindvégig protestáns (református és evangélikus) kézben maradt a filozófus Pauler Ákos (kat. Pest) három éves kolozsvári működését leszámítva. A kezdő Felméri és Szász páros református, a következő Schneller Károly és Böhm Károly evangélikusok voltak. Schneller az utolsó tanár karban is ott volt, a Pauler-utód Bartók György viszont Erdély református püspökének a fia. Schneller kőszegi, Böhm felvidéki (Besztercebánya) születésű, de Erdély szellemi életére maradandó hatást gyakorolt tevékenységük. Bartók eleve erdélyi (Nagyenyed). A kar később szervezett tanszékei viszont kiegyensúlyozni

© Copyright Mikes International 2001-2008

akarták a kezdetben erős református hatást, s a katolicizmus jegyében szerveződtek. Elsősorban az 1890 körül létrehozott magyar művelődéstörténetre kerültek katolikus paptanárok. Vajda Gyula (Kaposvár) és utóda, az 1919-es tanári kar tagja, Erdélyi László (Zsigárd) Dunántúlról érkeztek Kolozsvárra, kegyesrendi, illetve bencés szerzetesként. Az ekkortájt (1895) alapított francia filológiára is piarista paptanár, Haraszti Gyula került. Bár ő kolozsvári születésű, egy kudarccal végződő pesti pályázat után nevezték ki ide. Egyébként saját nevelésű utóda, az 1919-es Karl Lajos délvidéki evangélikus volt, Cservenkán született, s tanulni ment Kolozsvárra. Ahogyan a jogkari tanárok segítették saját egyházukat – hogy csak az utolsó testületből Bochkor Mihály, Kosutány Ignác katolikus, Kolosváry Bálint, Réz Mihály református tanárokat említsük –, úgy a bölcsészkar tanárai is megadták a szükséges támogatást. Szintén az utolsó karból refomátus Schilling Lajos (ókori történelem), Dézsi Lajos (magyar irodalom), Szádeczky Kardos Lajos (magyar történelem) és Bartók, illetve katolikus Pósta Béla (régészet), Márki Sándor (egyetemes történelem) és Csengeri János (klasszika-filológia) ilyen irányú tevékenységére érdemes figyelni. Csengeri is Pestről pályázott, ám erdélyi születésű révén, úgyszólván hazatért Erdélybe (Szatmárnémeti) A másik klasszika-filológus Hornyánszky Gyula, illetve a német filológus Schmidt Henrik evangélikus, a román filológiát képviselő Moldován Gergely görög katolikus volt. Innen egyedül Moldován és Schilling erdélyi (Szamosújvár és Kolozsvár), Hornyánszky pesti, Pósta kecskeméti, Schmidt délvidéki (Újverbász) születésű, Márki Kétegyházán (Békés) és Szádeczky - testvéréhez hasonlóan - Pusztafalun (Szabolcs) született. S végül a két nyelvészről: Zolnai Gyula (magyar nyelvészet) Nagysomkúton, Gombocz Zoltán (altajisztika) Sopronban született, Zolnai katolikus, Gombocz evangélikus volt.

Minden kar életében az autonómia igazi bizonyítéka, hogy sikerül-e következetesen és szuverén módon az üres tanszékek betöltését végrehajtani. A bizottsági előterjesztésekben bizony gyakran érzékelhető a miniszteriális elképzelés a tanszék jövőjéről, természetesen, közvetett módon. Így a kari döntések is motiváltak nemcsak a felsőbb hatóságok elképzelései által, hanem sokszor kifejezetten ideológiai szempontból is. Az utolsó bölcsész KT a vallási hovatartozást illetően nagyon is megoszlott. A kari tanács utolsó vitáiban nem egyszerűen a főváros-vidék ellentét azonosítható, hanem a felekezeti ellentétek is, katolikus és protestáns alapon. Bartók 1917-es kinevezését pl. nagyon komoly viták előzték meg, a két évig üres tanszéket (Pauler 1915-ben távozott) csak nehezen sikerült betölteni. Először is a pesti orientációjú tanárok (Hornyánszky, Schmidt, Zolnai és Márki) szívesebben támogatták a miniszteriális elképzelést, Posch Jenő kinevezését, míg a kifejezetten lokálpatrióták (Schneller, Szádeczky, Moldován és Schilling) a saját nevelésű Bartók kinevezését akarták. A vita ugyanakkor arról is szólt, hogy az erdélyi reformátusság erősödését fékezni kell. Bartók a Református Teológia rendes tanáraként pályázott, s ha sikerült volna elérni, hogy ne pályázattal, hanem meghívással kerüljön át az egyetemre (Schneller törekvése volt a pályázat nélküli betöltés, Bartók meghívása), az komoly presztízsnövelő húzás lett volna. A katolikus kollégák példa nélkülinek nevezték egy magántanár meghívását. Nem Bartók személyét ellenezték, hanem egyszerűen a pályáztatás szükségessége mellett érveltek. Posch kinevezését egyébként csak jobb híján támogatták. Nem az ő személyéhez ragaszkodtak, csak el akarták kerülni, hogy a reformátusság ilyen gyorsan és egyértelműen szerezze meg ezt a pozíciót. Végül is pályázat lett, melyből Bartók került ki győztesen.

Ugyancsak idetartozik az 1912-es felekezeti vita is. Schneller felszólította Erdélyit, nyilatkozzon, melyik esküjét tartja érvényesnek. Az egyetemen tett hivatali esküjét, amelyben hitet tett a tanszabadság és az egyetemi autonómia mellett, vagy azt a paptanári esküt, melyet „antimodernista eskünek” neveztek akkortájt Európában, s amelyet Erdélyi papként letett. Márpedig az eskü szövege ellentétes a később tett hivatali eskü szellemével, hiszen elítéli azt a szemléletet, mely szerint a keresztény kritikusban el lehet különíteni a hívő és a tudó személyiségét. Értsd: ezen eskü szerint nem lehet elkülöníteni. Így a tudomány (itt történelem) szabad művelése válik lehetetlenné, tehát a csak a hittel vállalható tézisek számítanának tudományos téziseknek, s ez pedig ellent mond a tanszabadság eszméjének. Schnellernek fontos volt, hogy a kar nyilatkozzon Erdélyi szerepvállalásáról, illetve arról, elfogadja-e Erdélyi retirálását. Ő ugyanis levélben kijelentette, hogy a később tett hivatali esküjét tartja magára nézve kötelezőnek, azaz nyilvánosan lemond antimodernista esküjéről. A kar parázs vita után elfogadta nyilatkozatát garanciának. Győzött Schneller következetes formalizmusa, megtörténtek a visszakozó nyilatkozatok, de egy tüskével több lett a kartársak szívében.

A rövidke cikk arra hivatott csupán, hogy a kolozsvári egyetem történetét kutató vállalkozások fontosságára hívja fel a figyelmet. Elsősorban intézménytörténetet, tanszéktörténetet kellene írni, ideértve a kinevezett professzorok megbízható életrajzát is. Nem a vitatkozás, hanem a kiegészítés igényével készült, illetve jelezni akarja, mennyi mindent ki kell még mondani a kolozsvári Ferenc-József Tudományegyetem történetéről.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

HUNGAROLOGIA

HORVÁTH, Izabella :

A hunok nagy története Eurázsia területén, magyar őstörténeti kapcsolatokkal

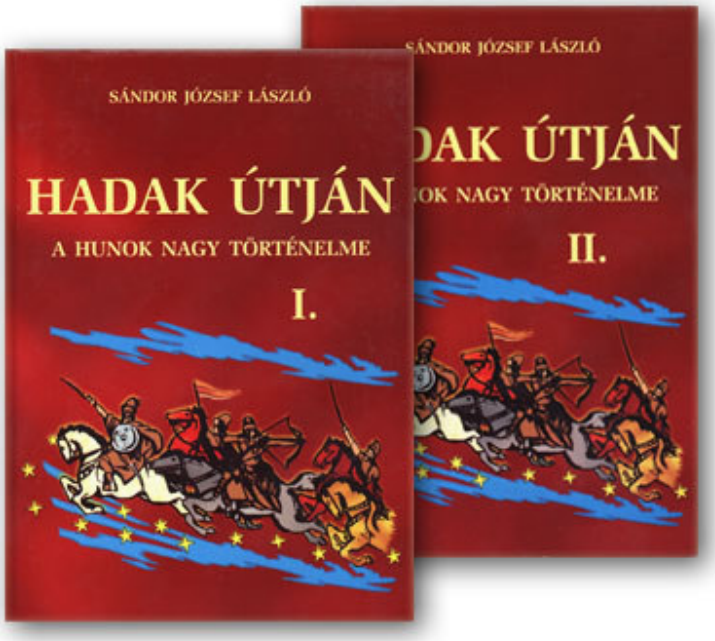

Hadak utján — a hunok nagy történelme I-II.

Harmadik, átdolgozott kiadás.

Sándor József László

Székelyudvarhely, Sándor Könyvkiadó 2005.

1575 oldal.

Ez a kétkötetes munka a leghíresebb pusztai nép, a hun 4000 évet átfogó történelmének legmonumentálisabb és legambiciózusabb két vastag kötetben való összefoglalása.

Sándor József, egy önálló erdélyi kutató, aki több mint húsz éven át gyűjtötte és rendezte a hunokról szóló tudományos anyagot, mielőtt 1980-ban megkezdte ennek füzetekben való kiadását. A jelen két kötetes munka ennek a 20 füzetnek átdolgozott kiadása.

Számos ok késztette a szerzőt a hunok történetének részletes átfogó megírására. Az előszóban felfedezhetjük, hogy mint székely-magyar, Sándor felfigyelt arra, hogy Európában a magyarok az egyedüli nép, akiknek a szájhagyományában a hunok, mint a magyarok ősei szerepelnek. A régről ismert székely szájhagyomány, a hun-magyar rokonságot már Kézai Simon (13. sz.) is megemlíti krónikájában.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A harmadik kiadás bevezetőjében olvashatjuk, hogy Sándor tud a hun-magyar rokonság kérdése körül vívott tudományos körökben folyó vitákról, úgymint arról is, hogy a magyar hivatalos tudomány máig sem hajlandó ezzel a témával behatóan foglalkozni. Továbbá, a bevezetőben Sándor arra is kitér, hogy a magyar kutatók között általában az a nézet érvényesült, hogy az ázsiai hunok (xiongnu) és Attila hunjai, akik az 5. században keletről a Kárpát-medencébe jöttek, nem azonos vagy rokon nép. Habár néhány nyugati tudós nem tartja az ázsiai és Attila hunjait rokon népnek (Maenchen-Helfen 1961, 1973; Sinor 1990), Sándor munkájában a két népet történelmileg összeköti és azokon a helyeken, ahol kétség merül fel a források alapján, a leglogikusabb, legvalószínűbb bizonyítékot használja fel.

Felvértezve az eredeti kínai források francia, angol, német és magyar fordításával, továbbá más forrásanyaggal, az író úgy dönt, hogy megírja a hunok történelmét a legkorábbi történelem előtti időktől kezdve (Kr.e. 3. évezred) Attila haláláig. Minden fejezet pontosan követi a történeti és történelmi időrendet, amint a régészek és történészek feljegyezték. Már maga a tartalomjegyzék is jó időrendi útmutató. A munka elejétől végéig hiteles, igazolt dátumokkal, adatokkal, helynevekkel és történelmi személyekkel dolgozik, úgy ahogyan ezek az eredeti forrásokban találhatók.

Mindkét kötetben két-két részre vannak osztva az időrendben felállított fejezetek:

Első kötet (780 o.) tartalma: Előszó. Bevezető (1-25. o.) Általános ismertető (39-107. o.)

1. Az első rész 21 fejezetből áll. Az Észak-Kínától északra élő pusztai népeknek 3000 éves törzsi történelmén vezeti át a szerző az olvasót (Kr.e. 3000-től — Kr.e. 220-ig. Ezekből a népekből alakul ki a xiongnu (ázsiai hun) törzsi társadalom, sajátos szerkezettel, más törzsekkel való szövetségekkel felerősödve. Idővel a xiongnu hatalomra tör, és katonai győzelmet arat a többi pusztai törzsek és szövetségek felett.

2. A második rész 44 fejezetből áll: Modo shanyű, megalapítja a xiongnu birodalmat, egyben saját dinasztiáját. Ez a rész a hun császár stratégiáját, politikáját, és társadalmi rendszerét tárgyalja a szerző. A hun fejedelmek állandó testvérharca és viszályai megrendítik a hun világbirodalmat a Kr.e. 220-62 időszak között.

Második kötet (798 o.) tartalma:

3. A harmadik rész 33 fejezetből áll. Egység nélkül, frakciókra szakadva (Kr.e. 62-től a Kr.u. 6. század végéig) a nagy hun birodalom kezd hanyatlani, vezéreik között viszályok dúlnak, megtörik az egység. Ennek a résznek a végén Sándor a heftaliták vagy fehér hunok (364-tól a 6. sz. végéig) történelméről is beszámol, illetve azok későbbi megsemmisüléséről is.

4. A negyedik rész 40 fejezetből áll. Attila hunjai (kb. 360-tól az 5. sz. végéig) megjelennek Európában, és hatalmi harcok folynak a kelet- és nyugat-római birodalmak és a hun birodalom között. Beszámol Attila hadjáratairól, haláláról és a hun birodalom hanyatlásáról is.

A könyv végén négyoldalnyi szakirodalom található. Többek közt a következő szerzők munkái vannak felsorolva: Chavannes E., Czeglédy K., Ligeti L., Ecsedi I., Jettmar K., Németh Gy., Girshman R. és Stein A. Nagy számban szerepelnek népszerű és szakirodalmi folyóiratok, filmek, és konferenciák kiadványai is.

Sándor nagy forrásismerettel és szaktudással rendelkezik. A húsz éven át folyatott alapos kutatás alatt megismerhette a tudósok között fennálló vitákat és harcokat, a történelmi események körüli bizonytalan időrendi és datálási zavarokat, és a történelmi feljegyzésekben található ellentmondásokat is. Sok helyen tárgyalja — általában a fejezetek kezdetén — az ilyen problémákat, akadályokat és gyakran felveti a saját megoldásait, mindig a hiteles történelmi adatokra támaszkodva.

Egy ilyen példa a heftaliták (fehér hunok) körüli zavaros okfejtések tárgyalása a 2. kötetben. Sándor így ír: „Az összes kérdés egy nagy kérdésből indul ki: a fehér hunok (heftaliták) valódi hunok voltak-e, vagy sem. Ezen dől el minden, s erre épülnek a többi kérdések és feleletek, mert ha tiszta a hovatartozás, magától értetődően tiszta lesz a szülőföld, eredet, stb. is." (282. old).

A szerző ezután a két tudós tábor érveit vizsgálja. Először a kisebbségben levő azon tudósoknak az érvvonalát tárgyalja, akik a heftalitákat nem tartják hunoknak, mondván a heftaliták a hun nevet felvették. Bizonyítéknak tartják azt is, hogy a heftaliták fizikai megjelenése nem volt mongoloid, mert az „igazi" hunok mongoloidok voltak (?) [lásd idevágó új kutatási anyagot: Horváth 2007][1]. Továbbá a heftaliták letelepedett mezőgazdasággal foglalkozó nép volt, de az „igazi" hunok mind

[1] E tanulmány folyóiratunk jelen számában szerepel magyar nyelven: Horváh Izabella & Du Yaxiong: *Középkori ujgur kézirat töröknek tudja az ázsiai hunokat (Xiongnu)*. — Mikes International Szerk.

© Copyright Mikes International 2001-2008

nomádok voltak. Sándor nem száll vitába ezzel a nézettel, csak rámutat arra, hogy ezt a nézetet képviselő kutatók nem veszik figyelembe a leglényegesebb kérdést: honnan is jöttek a heftaliták, akiknek a társadalmi rendszere és harcmodora annyira hasonlított a hunokéra, és akik maguk is harcos lovas nép voltak? A történelmi feljegyzések szerint, a szasszanida birodalomtól keletre nem volt olyan más nép, amelyik a hunokkal harcba szállhatott volna. Ilyen népről egyetlen krónika sem szól addig, amíg a heftaliták meg nem jelennek a 4. század közepén.

Mindenesetre, írja Sándor, ma a legtöbb kutató elfogadja, hogy a heftaliták valószínűleg a xiongnu (ázsiai hunok) egyik ága volt, akik ősi földjükről (Mongólia) a perzsa szasszanida birodalom felé nyomultak, útbaejtve és átkelve a Tarim-medencén, mint ahogy ezt a perzsa és kínai krónikák feljegyezték (285-286 o.).

Függetlenül attól, hogy ez a két vastag kötet eredeti történelmi feljegyzések és kutatások eredményeire épült, a szerző célja nem az, hogy tudományos történelmi munkát írjon a hunokról. Legtöbb tudós ezt a feladatot elrettentőnek, ha nem lehetetlennek vélné, míg egy szépirodalmi író többnyire nem rendelkezne olyan történelmi felkészültséggel, hogy ennek a feladatnak megfeleljen. Sándor viszont sikeresen összeforrasztja ezt a két szakágat és egy harmadik dimenziót szerkeszt hozzá. Ez a harmadik dimenzió egy láthatatlan szemtanú jelenléte, egy jelenlevőé, aki látja, hallja, érzi, megéli a hosszú évezredeken át történő, sorsdöntő, sokszor tragikus, történelmi eseményeket. Ez a nézőpont teszi sajátossá, eredetiséggel ruházván fel a munkát, és pont ez az, amiért lehetetlen a művet besorolni egy bizonyos műfajba.

Sándor, mint szigorú történész, becsületesen leközli az adatokat, és mint jó író beágyazza egy izgalmas és könnyen érthető és olvasható elbeszélésbe. Ügyesen összeköti az okot az okozattal és színesen céloz és írja körül a lehetséges indító okokat, amelyek megbúvtak a törzsek közötti politikai manőverek, katonai stratégiák, császárok, királyok, hercegek és ágyasok közötti gyilkosságok, orrgyilkosságok, és palotaintrikák mögött.

A hiteles történelmi események mögötti valószínű indítóokokat mindig logikus és körültekintő módon kezeli. A római követ és a gőgös Attila király között lezajló szóváltás színes, párbeszédben elevenedik meg az olvasó előtt, amint Attila a római birodalom felét követeli hozományként, mikor a római császár húgát, Honoriat feleségül kéri. Ezt követően a feldühödött III. Valentinianus császár és a római követ között lezajló másik párbeszédben ecseteli azt a valószínűséget, hogy a rómaiak bizonyosan jól tudták, hogy Attila részéről az ilyen követelés csak ürügy volt arra, hogy a rómaiakat a hun hatalomra emlékeztesse (2. kötet, 712-13 o.).

Sándor tudományos munkánál többet tervezett írni. Nem csak a hunok jelentőségét és Eurázsia történelmére való befolyásukat, illetve a hunokkal foglalkozó nagy szakirodalmat — beleértve az ókori időkből származottat — akarta ismertetni, hanem azt is, hogy a magyar olvasók felismerjék a hun történelem dinamikáját és térbeli kiterjedését. Akarta, hogy a magyar olvasók értékeljék őseik történelmét és legyen tudatukban, hogy maguk is ennek a népnek leszármazottai és történelmi folytatásai. Sándor művének a közvetlen stílusa beavatja az olvasót, mint azonnali szemtanút, az évezredeken át tartó mozgalmas eseményekbe.

Olyan ez a munka, mint egy izgalmas kaland, ahol a szereplők, helyek, és események élénken vannak ecsetelve, és az olvasó izgatottan várja mi következik. Sándor írói stílusa a székely mesemondókéhoz áll legközelebb, olyan mesemondókéhoz, — mint például Berze-Nagy János, Benedek Elek, Arany László, és Kriza József, — akik gazdag mesekincset gyűjtöttek és rendeztek. Annak ellenére, hogy Sándor egyenesen állítja, hogy szereti a dicső hun történelmet, bátor, vad életvitelüket, lovas és harci tudásukat, és büszke székely létére, hogy őseinek nevezheti őket, nem ír róluk elfogultan. Ahol kell újra, és újra kiemeli emberi gyarlóságukat, kapzsiságukat, álnokságukat, kegyetlenségeiket és mindenkori zsákmány-éhségüket, amely nemcsak értéktárgyakból és jószágból állt, hanem emberekből is. Tolla alatt a hunok életre kelnek, hús-vér emberekké válnak, akik közel sem tökéletesek.

Dehát hogy is kellene ezt a munkát értékelni? Szükséges minden hunokkal és történelmükkel foglalkozó munkának feltétlenül és kimondottan tudományosnak lenni?

Minden kultúrában található számtalan történet, akár való, akár legendás, amelyek dicső hősökről és ősökről szólnak, és ezek a történetek beleágyazódtak a nép történelmébe és tudatába is. Wagner a Walkürökről és a Niebelungok gyűrűjére írt operát. Az angol Malory töredékes krónikák alapján irodalmi munkában dolgozta fel egy még ma is népszerű alaknak, Artúr királynak és lovagjainak, romantikus hőstetteit. Az angolok nem sajnálják a fáradságot és az anyagiakat arra, hogy Anglia különböző részein régészeti ásatásokat végezzenek, hogy Camelotot, Artúr király mesebeli városát megtalálják. Teszik ezt akkor, mikor egyelőre nincs arra bizonyíték, hogy Artúr király valaha egyáltalán történelmi személy volt. Minden évben féltucatnyi új nem-tudományos Arturiana-kiadvány jelenik meg angol nyelven, és sem a tudományos világ, sem az olvasóközönség nincs felháborodva ezen. Sőt, szívesen vásárolják és gyűjtik a szép kivitelezésű, színes illusztrációkkal teli könyveket. 2005-ben Han Wu Di, han császár uralkodásának történetét megfilmesítette Hu Mei, kínai filmrendező. Han Wu Di császár idején voltak a legnagyobb és legtöbb összetűzések és harcok Kína és a xiongnu között. A császár uralkodását és történetét Sima Qian, a kínai történelem atyja jegyezte fel. Sima a császár és a hunok kortársa volt. Ennek a feljegyzésnek alapján készült a film, ami nem dokumentfilm, hanem, hasonlóan Sándor munkájához, szereplőkkel, korabeli öltözetekkel,

© Copyright Mikes International 2001-2008

színhelyen készült filmezéssel és a szereplők közötti párbeszéddel színesedik, életre kel Han Wu Di kora és korának eseményei.

Ki hibáztathatja azokat, akik saját népük múltját kívánják megtartani és megismerni? Ellenkezőleg, ilyen kiadványok romantikát, patinát és státust kölcsönöznek az angol középkor, illetve Kína történelmének. Nemrég John Littleton és Linda Malcor az Artúr-legenda szarmata eredetéről írtak könyvet, leplezetlen büszkeséggel emlegetve a messze történelmi ködbe vesző szarmata indo-európai ősöket (John Littleton and Linda Malcor: *From Scythia to Camelot*. New York, Garlang Publishing 2000). És valóban, ha ki lehetne mutatni, hogy a magyarokon kívül más európai nép volna a hunok rokona, biztosak lehetünk abban, hogy történelemkönyveikben, mint dicső hősök szerepelnének, még akkor is, ha egy kicsit pozitívabb szempontból kellene megvilágítani egyes, nem annyira dicső tetteiket.

Ilyen angol és német történelmi erőfeszítések példakép szolgálhatnak a magyar íróknak, történészeknek és kutatóknak. Annál is inkább, mert a xiongnu és hunok történelme sokkal szilárdabb történelmi alapokon áll, mint például Artúr király legendái. Míg nem kis erőfeszítés kell ahhoz, hogy az angolok bebizonyítsák Artúr történelmi létezését, a hun nép és királyai, császárjai és vezérei, mint történelmi alakok, valamint a magyarokhoz való kapcsolatuk számtalan történelmi feljegyzésben, szájhagyományban szerepel. Ugyanígy régészeti leletek is tanúskodnak létezésükről. A hunok mozgását, üstjeik nyomán, a földben tudjak követni a régészek a Bajkál-tótól a Kárpát-medencéig (Érdy 2001, 122-171). A kvintváltós pentaton dalszerkezetet úgyszintén a hunoktól a magyarokig lehet követni (Du 1981; 1985; 1998).

Úgy a hivatásos történészek, mint az olvasóközönség, megbecsüléssel tartozik Sándor Józsefnek, hogy nagy fáradozás árán monumentális munkájával újraéleszteni kívánja a hun kutatás iránt való érdeklődést. Ideje, hogy az önismeret érdekében tárgyilagosabb nézőpont is helyet kapjon a magyar történelemtudományban a hunok és magyarok kapcsolatairól. És mégis, sok magyar történész és kutató visszautasít akármilyen körültekintőbb magyar őstörténeti kutatási hozzáállást. Ennek az az eredménye, hogy a „nem-hivatásos" kutatók veszik át a vezénypálcát és követik azokat a nyomokat, amelyeket az akadémikusok nem hajlandók figyelembe venni. Egyébként ironikus, hogy a tudománytörténelemben számtalan példa van arra, hogy a legfontosabb tudományos áttörések nem az akadémiák keretein belül történnek. Sándor munkája is ebbe a „nem hivatásos" csoportba tartozik. Ideje, hogy nem a címet, hanem a munka értékét vegyük figyelembe.

Ha valaki mégis kifogásolhat valamit a munkában, az talán az lehetne, hogy egy ilyen monumentális írásban, amely meghaladja az 1500 lapot, a kutató hiányolja a részletes szakirodalmat és pontos hivatkozásokat. Talán ez a hiány szolgáljon arra, hogy a tudós olvasó maga kísérelje meg felkutatni a választ kérdéseire. A legtöbb szakirodalom ma könnyen hozzáférhető, még a kínai krónikák anyaga is (Du-Horváth).

A könyv hátsó borítóján a következő mondat áll: *Azok, akik elfelejtik történelmüket, azokat elfelejti a történelem.* Sándor reménye az, hogy könyve nem csak a tudósokat, hanem az általános olvasóközönséget is serkenti majd arra, hogy bátorsággal kutassák múltjukat, akármennyire is nehéz vagy körülményes az ilyen kutatás.

Valóban, Sándor József munkája egy hosszú és fáradhatatlan kutatás eredménye, amely szigorúan betartja a történelmi és tudományos kutatás szabályait; mindkettő elengedhetetlen a legkiválóbb történelmi kutatáshoz. Előadóstílusa páratlan közelséget és közvetlenséget kölcsönöz a komplex és mozgalmas hun történelemnek. Ha az olvasó valamennyire is ismeri a világ más népeinek történelmét és hagyományát, akkor olvassa Sándor József munkáját ebben a megvilágításban, és mondja ki az ítéletet.

Du Yaxiong:

1982 *Comparative Research Between Western Yugur Folk Songs and Related Folk Songs of Other Nationalities*. Chinese Music, No 4. Beijing. (in Chinese)

1985 *Comparative Research of Chinese Folk Songs and Hungarian Folk Songs*. Ősi Gyöker. Buenos Aires. (angol/magyar kétnyelvű kiadás).

1998 *Rokon vonások a magyar és észak-kínai népzene között*. Főnix Könyvek 13. Zoltán Farkas (kiadó), Debrecen.

Du Yaxiong és Horváth Izabella (ford. kínaiból magyarra) 2000. *A hunok legkorábbi története Sima Qian: Shiji 110 kötet*. Magyar Ház Publishers. Budapest, Hungary

Érdy, Miklós. 2001. *A hun lovastemetkezés*. Budapest: Magyarországért - Édes Hazánkért Kiadó.

Horváth, Izabella 2007 *Uygur scholar's significant discovery: Ancient Turkic historian says Xiongnu are Turks*. Eurasian Studies Yearbook (kiadás alatt)

Hu Mai. 2005 Han Wu Di. (DVD sorozat). [a han dinasztia nagy császárjának életéről szóló TV-sorozat]

Littleton, John and Linda Malcor. 2000. *From Scythia to Camelot*. NewYork: Garland Publishing.

Maenchen-Helfen, Otto. 1961. *Archaistic name of the Hsiung-nu*. Central Asiatic Journal. Volume 6. 240-261.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Menchen-Helfen, Otto (Max Knight (ed). 1973. *The World of the Huns*. Berkley University of California Press.

Sinor, Denis (ed) 1990. *The Cambridge History of Inner Asia*. Cambridge (England). Camnbridge Univesity Press.

Wright, David C. 1997. *The Hsiung-nu-Hun Equation Revisited*. Eurasian Studies Yearbook 69. 77-112.

Wright, David C. 1998. *Peoples of the Steppe. Historical Sources of the Pastoral Nomads of Eurasia*. Needham Heights, MA. Simon & Schuster Publishing.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

HORVÁTH, Izabella & DU, Yaxiong :

Középkori ujgur kézirat töröknek tudja az ázsiai hunokat (Xiongnu)[1]

Több mint egy évszázad óta parázs viták és nézeteltérések pergőtüzének közepében van egy kérdés: vajon milyen fajú és nyelvű volt a hun nép. Vélemények és eredmények sokszor merően az ellenkező irányba mutattak. A szakemberek hosszas nyelvészeti, antropológiai, etnográfiai és archeológiai adatok elemzésével és kiértékelésével sem tudtak közös véleményre jutni.

Ez év elején megjelent cikkben, Yassin Ashuri, egy kínai ujgur kutató (Kínai Társadalomtudományi Akadémia, Etnológiai Intézet, Peking), felfedezett egy 10. századi ujgur kéziratot, amely új fényt vet a hun azonosításra. Azért egyedülálló ez a munka, mert míg a kutatók eddig csak az arab, kínai, perzsa és más nyugati krónikások munkáit vizsgálták, addig Ashuri az első, aki az ősi ujgur feljegyzéseket tanulmányozza, amelyek a kínai Tang dinasztia idején íródtak ujgur türk nyelven.

Korai elméletek a hunok hovatartozásáról

Mielőtt kellőképp értékelhetnénk Ashuri felfedezését, hasznos lesz röviden összefoglalni az eddigi kínai, illetve nyugati tudósok kutatási eredményeit a hunok eredetéről és etnikai hovatartozásáról. A hunokat azonosították többek közt 1. mongol, 2. türk, 3. finn és 4. szláv népekkel. Ezek az eredmények nem kis zavart okoztak, mert a „bizonyítékok" a legtöbb esetben a hun nyelvet más nyelvekkel való összehasonlítások alapján határozták meg és vélték a hunnal rokonnak. Sajnos a kapcsolatok igen gyenge alapokra lettek helyezve, ha meggondoljuk, hogy a keleti hunok (xiongnu) vagy nyugati hunok nyelvéből csak maroknyi hitelesített szó áll rendelkezésünkre. Ezeknek az alapján Fang Zhuangqiu, Ma Changshou, Huang Wenbi kínai kutatók (Lin 1983:3), Dorgi Surun mongol kutató (Lin 1983:4), valamint Howard nyugati kutató a hunokat mongol nyelvűnek ítélte (Wu 2005:8).

Ugyanakkor Wang Guowei, Feng Jiangheng és Cen Zhongmian kínai kutatók török nyelvűnek vélték a xiongnu népet (Wu 2005:8). Bernstein szovjet kutató *A xiongnu történelem vázlata* c. munkájában egyetért azzal, hogy a xiongnu alapjában véve török nép (Wu 2005:9).

Más kutatók, Zheng Shexun és Sun Cizhou, Deguignes (1721), Frederick Hirth (1845-1927), és DeGroot (1854-1921) nyomán finnekkel vagy szlávokkal azonosították a hunokat (Wu 2005:9).

A nyugati kutatók közül kitűnik Sinor (1990:177-205) és Maenchen-Helfen (korábbi elemzéseiben (1973), de nem a későbbiekben, akik azt igyekeznek bizonyítani, hogy a xiongnu és Attila hunjai nem azonosíthatók, tehát a két nép között semmi kapcsolat nincs, és a nyugati hunok nem a xiongnuk leszármazottai. Mondani sem kell, ez a nézet tovább komplikálja a máris zavaros helyzetet.

A kérdés viszont ez: hogyan tudják a szakemberek a fent említett egy-egy népcsoport közé sorolni a hunokat kizárólag a gyenge nyelvi adatok és bizonytalannak vélt embertani adatok alapján?

Először is, több baj van a nyelvi elemzéssel, arról nem is beszélve, hogy a problémát súlyosbítja az, hogy a hunokat eleve homogén népcsoportnak feltételezik. Az igen kevés, csupán pár szóból álló xiongnu szókészletet csak a régi kéziratokból ismerjük. Ezeket a kínai Han-dinasztia (Kr.e. 200 – Kr.u. 200) idején működő történészek jegyezték le, de a korabeli írásjelek hangtanát, kiejtését a kínai írásjelek alapján nem tudhatjuk biztosan. Ez vajmi kevés ahhoz, hogy megbízható alapot nyerjünk egy nép nyelvének meghatározásához. További probléma az, hogy csak kb. 20 biztosan értelmezhető szó áll rendelkezésünkre, és ezek — sok esetben találgatások — alapján határozták meg a szakemberek a hunokat mongolnak, türknek, finnek, vagy szlávnak. Ez nem is csoda, hisz ilyen kevés anyaggal akármilyen nyelvet ki lehet következtetni egy kis képzelőtehetséggel.

A 19. században népszerű nézet volt, hogy a hun nyelvet a mongol nyelvhez sorolják. A 20. században a türk nyelvek közé sorolták. Még az az elmélet is felvetődött, hogy létezett egy mára már kihalt altáji nyelvcsalád, amelybe a hun nyelv egykor tartozott. Fang Zhuangqiu a hun szókészletet tanulmányozta és úgy ítélte, hogy ezekből 11 közel áll a törökhöz, 12 a mandzsu tunguzhoz, és 20 a mongolhoz. A szavak 10 százalékán osztozott mindhárom nyelv. Ezek szerint a hun nyelv mongol volt (Wu 2005:10). Yang Jinxin úgy véli, talán Fang nyomán, hogy a hun nyelvet talán proto-altájinak nevezhetnénk, és idővel a mongol, a mandzsu és a tunguz ebből külön nyelvvé fejlődött ki (Wu 2005:10).

Más irányú kutatások az embertannal foglalkoztak. Huo Qubing, a Han dinasztiabeli kínai tábornok síremlékén van egy lovas szobor. A ló első patája alatt egy fekvő emberi alak látható. Ez az egyedüli korabeli ábrázolás egy xiongnu harcosról. Az

[1] Az ázsiai hunok neve a kínai pinyin átírás szerint *Xiongnu* (ejtsd: sungnu), ami megfelel a magyar *hsziungnu* átírásnak. Ebben a cikkben a pinyint alkalmazzuk.

© Copyright Mikes International 2001-2008

alak kicsi — kisebb mint a lovas — apró háromszögletű szemei vannak, nem nagyon előreálló orra, vastag ajka és erős szakálla. Lin Gan, kínai hunológus, a szobrot hunnak tartja (Wu 2005:10), viszont úgy véli, hogy nem lehet a 'faji' hovatartozását pontosan meghatározni (Lin 1983:27).

Az 1930-as években szovjet, magyar, mongol, és kínai kutatók hunnak vélt koponyákat tanulmányoztak. Mivel a csontanyagot nem tudták biztosan azonosítani a „hunokkal", következtetéseik nem megbízhatóak. Han Kangxin, a kínai antropológus, *A selyemút ősi lakossága* c. munkájában (1993) tárgyalja a hunok embertanával foglalkozó régebbi eredményeket. Véleménye szerint azok a koponyák, amelyek biztosan hunnak nevezhetők, úgy europid, mint mongoloid, ún. „közép-ázsiai" típusú jellegeket mutatnak. Ezek a jellegek a turánival keveredtek (Han 1994: 403). Tian Shan környékéről erős europid jelleg észlelhető (Han 1993:384-402). Ginsburg vizsgálata kimutatta, hogy a közép-ázsiai koponyák az ún. közép-ázsiai „két folyamvidéki" típusba sorolhatók: erős europid jellegűek, kevés mongoloid jelleggel keveredve. (Wu 2005:11).

Mivel az „europid" formának több alakja van, itt nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy a közép-ázsiai „europid" fizikai forma, amely nyugat felé többnyire a Fekete-tengerig terjed, már a bronzkorban a helyi népességet jellemzi. Az Andronovo-kultúrához kapcsolódik ez a jelleg, és külön fejlődött ki Közép-Ázsiában, lényegesen eltérő jelleget mutatva a nyugat-európai népekétől (Okladnikov 1959). A mongoloid elemek Kr.e. 500-ban jelennek meg és alakulnak át ún. „dél-szibériai" kevert formákra (Ginsburg 1966), amit turanidnak is neveznek (Han: 1994:382).

A xiongnuk korai (kb. Kr.e. 2000) etnikai hovatartozását Sima Qian (Kr.e. 145-90?), kínai történésztől tudjuk. A *Shiji* c. nagy történelemkönyvének 110. kötetében, amelyet Sima a xiongnu történelemnek szentelt, azt írja, hogy a xiongnu őse a Xia — Kína első dinasztiája (Kr.e. 2100-1800) — leszármazottja volt (Sima 1997). Egyébként, a Xia nem volt az egyedüli északi nomád dinasztia, amely Kína vezető rétegét képezte. Köztudomású, hogy a Zhou, Shang, és a Qin, valamint a Yuan és a Liao dinasztiák szintén Kínától északra élő nomád népek vezető rétegeiből kerültek ki. Sima Qian a xiongnuk kortársa volt a Han dinasztia idején, mikor a xiongnu birodalom Kínával egyenrangú hatalommal bírt. Ha a xiongnuk fizikailag eltértek volna a korabeli észak-kínai népességtől, Sima Qian megemlítette volna, mint ahogy ezt tette, mikor más népekről írt. De semmi megjegyzést nem tesz a xiongnuk megjelenését illetően. Így feltételezhetjük, hogy a Han dinasztia idejen, mikor Sima a nagy történelemkönyvét írta, a xiongnu a Han Kangxin által megítélt jellegekkel bírt, amelyben különböző arányban megtalálható a mongoloid és europid jelleg.

Mint említettük, már Kr.e. az 5. században észlelhető a két jelleg keveredése. A Debets által vizsgált és Kr.e. 600-300-ra datálható dél-szibériai tuektai, katandai, és pazyriki sírok csontvázai sem utalnak homogén népességre. A koponyák úgy europid, mint mongoloid keverék jelleget mutatnak, amelyek a modern kazahok és kirgizek fizikai megjelenését jellemzi (Rudenko 1970:47). Iszmagulov, kazah antropológus kutatása szerint a modern kazahok között jelentős számban észlelhető egy gyenge mongollal kevert europid típus, és ez a forma Kazahsztánban Kr.e. az 5. századig nyomozható visszafele (Ismagulov:1970). Henkey felismerte a turanid formákat a pazyriki sírok kevert koponyái között.

(Továbbá, az első kínai császár Qin Shihuang sírját körülvevő híres terrakotta harcosok szobrai között Henkey tömegével ismerte fel a turanid jelleg-együttes különböző formáit (személyes közlés). Tudnivaló, hogy Qin Shihuang harcosai Kína északon élő népeiből tevődtek össze, így eltértek a dél-kínai népektől, akik a mongoloidok más alcsoportjaiba sorolhatók. Azt is fontos tudni, hogy a xiongnu birodalom az első kínai császár korában (Qin dinasztia Kr.e. 221-206) volt hatalmának csúcsán, és állandó harcban állt a kínai birodalommal. Az is köztudomású, (minden kínai kisiskolás tudja), hogy Qin Shihuang császár ellenük kötötte össze a már meglévő ősi fal-részeket és építtette a Nagy Falat.

Általában elterjedt az a nézet a nyugati kutatók között, hogy a szibériai pazyriki sírokat szkíto-szibériai-nak nevezzék, de több kutató, többnyire török (Dijarbekirli 2002; Koca 2002:34-35), a xiongnu néppel és kultúrájával azonosítja az anyagot.

Wu írja, hogy a szintén szibériai Noin Ulai ásatások xiongnunak vannak elismerve. Az ott talált koponyákat mongol és magyar kutatók tanulmányozták még a 60-as években. Ezek a koponyák az ősi szibériai típus jellegeit mutatták, míg a Külső Bajkálnál Kr.e. 300-200-ig talált sírokban europiddal kevert mongoloid jellegek is kimutathatóak. Han Kangxin az Ordos és Qinghai (nyugatra eső területek) környékein talált koponyákat tanulmányozta, amelyek észak-ázsiai mongoloid jelleget mutattak, és a modern mongolokra jellemzők (Wu 2005:12).

A fentiekből láthatjuk a helyzetet: időt, tért, és a népek mozgásait figyelmen kívül hagyva, sok kutató megkísérelte — meglehetősen sikertelenül, — hogy egyenlőségjelet tegyen a népnév, nyelv, fizikai megjelenés, kultúra, politikai, és a földrajzi elhelyezkedés fogalmai között. Tették ezt azzal a feltételezéssel, hogy a hunok (vagy akármilyen más nevű nép) kultúrája, nyelve, és fizikai megjelenése, minden különbség nélkül, teljesen homogén.

„Egyformaság"-ot feltételezni akármilyen népesség között egyenlő a lehetetlenséggel. Van elég megfelelő példánk a történelemben egész a mai napig, amely bizonyítja ennek az ellenkezőjét: egy népcsoport tagjai (nemzet, birodalom, ország) több nyelvet beszélnek, más és más (lehet hasonló, vagy teljesen eltérő) megjelenésük van, és idővel más és más kulturális és politikai szövetségbe tartoznak. Hérodotosz írja a szkítákról (szakákról), hogy meglehetősen heterogén nép, akiknek hasonló,

© Copyright Mikes International 2001-2008

de mégis eltérő szokásaik vannak és más-más nyelven beszélnek (Minns 1971). Ennek az adatnak dacára, számos nyugati tudós még ma is egy nyelvi és etnikai csoportba sorolja a szkítákat, vagyis: a szkíták „europid"-ok voltak és indo-európai nyelvet beszéltek. Holott Minns már 1913-ban megemlíti a heterogénséget a szkítáknál. Bemutat egy Memphisben, (Egyiptomban) talált, Kr.e. 5. századra datálható, kis figurát, amelyik tipikus, nadrágot, rövid kabátot és szkítáknál elterjedt csúcsos sipkát visel, de az arca erős mongoloid jelleget mutat (Minns 1971, xxxvii. o. kép).

Dzsingisz kán, a kiyat nemzetségbeli borjin törzsből származott, de sok más törzset egyesített a mongol birodalomba, többek közt török nyelvű törzseket is. A mongolok sosem voltak egy nyelvet beszélő, és egyforma megjelenésű népesség, holott történelmük folyamán politikailag nagy szövetségeket alakítottak (Obrusánszky 2003;39). Rashid-ad-Din, az arab történész, feljegyezte, hogy sokan meglepődtek, hogy Kublai kánnak sötét haja és szeme volt, mert Dzsingisz kán családjában soknak vörös haja és zöld szeme volt (Minns 1970:45).

Szükséges a fenti adatokat figyelembe venni. A xiongnu nem lehetett egy fizikailag egységes népesség, de lehettek fizikailag hasonlóak, akik történelmük folyamán változó politikai és társadalmi szövetségekben éltek. Sima Qian írja, hogy miután Mao Tun 29 különböző népet legyőzött — mint például a wusun, hujie, és loulan népet — azok mind beléptek a xiongnu törzsszövetségbe és mind xiongnu lett (Sima 1997:54-56). Épp úgy a *türk* jelző nem jelent fizikailag homogén népességet. A *Türk* szó egy katonailag erős uralkodó népcsoportra utal. A türkök nyugat-ázsiai csoportjai az ázsiai europid jellegekkel bír, és kelet felé haladva erősödik a mongoloid jelleg gyakorisága (Han 1944;405).

Korai ujgur forrás

Pontosan ebből a szempontból nagyon jelentős a Kínában élő Dr. Ashuri, az ősi ujgur kéziratok szakértőjének felfedezése. Dr. Ashuri a közelmúltban a 10. században élő Sinqun Sali ujgur buddhista szerzetes tollából kikerült ujgur nyelvű kéziratot vizsgált. Sinqun Sali kínaiból ujgurra fordította Xuan Zhuang, a Tang dinasztia korában (619-907) élő kínai buddhista szerzetes életrajzát. Xuan Zhuang a Tang császár megbízásából Indiába utazott, hogy a buddhista szútrákat visszavigye Kínába. Miután visszatért a szútrákkal, egyik tanítványa megírta az életrajzát, *A nagy Xuang Zhuang, a nagy Ci'en kolostor tanítójának élete* címmel. Ebben az életrajzban részletesen leírja tanítója életének mozzanatait, és a 629-645 között tett indiai utazásának viszontagságait.

Ezt a munkát fordította Sinqun Sali a 10. században ujgur nyelvre. Az ujgur szerzetes hazája észak Xinjiang volt, ami jelentős itt, mert jól ismerte ennek a területnek lakosságát, hisz mint kiderül, ősei innen — a Nagy Falon túlról — származtak.

Ashuri legfontosabb felfedezése viszont az a tény, hogy Sinqun Sali munkájában két helyen is megemlíti a Nagy Falon túli xiongnu népet, ami kínaiból ujgurra fordítva „türk yucul budun", vagyis „nomád török nép" vagy „szabad török nép"-értelemmel bír.

Ez teljesen új adat, amit Ashuri elsőként hoz nyilvánosságra, és most ebben a cikkben elsőként adunk közre magyarul. Továbbá ez az adat bizonyíték arra, hogy a *türk, ujgur* és *xiognu (hun)* népneveket egymással felcserélve alkalmazták azokra, akik a Nagy Faltól északra fekvő területeken állattenyésztéssel foglalkoztak és törzseik türk politikai szövetségekben éltek. Köztudomású Kínában, hogy az ujgurok a türk népek egyike.

Ezek a népnevek nem utaltak szükségszerűen arra, hogy csak homogén népcsoportok léphettek szövetségre, vagy hogy a szövetségbeliek mind egy nyelvet beszéltek. Érdy (1988:8) egy ujgur nyelvű történelmi munkáról tudósít, amelyben az ujgur történész, Kodaly (1945) „hun türk,... uygur türk,... magyar türk... jelzőket alkalmaz azokra a népekre, amelyeket az ujgurok türk népeknek tudnak.

Úgyszintén, ez az adat nyelvi bizonyítékként is szolgál, mert bemutatja, hogy egy nép — az ujgur — a 10. században, milyen neveket alkalmazott magára. Az adat alátámasztja a kínai krónikákat és más ősi török nyelvű buddhista dokumentumokat, mint például a *Maaitrisimit Nom Bitig* c. munkát (Ashuri 2006:19 lábjegyzet.). Ha az ujgurok, akik ma török nyelvet beszélnek, a hunokat türköknek tudják, akkor ez azt is jelenti, hogy habár lehetséges, hogy nem minden xiongnu törzs volt türk (Sima Qian 29 törzset említ, amelyek xiongnuk lettek — Sima:1997:51-53), annak a csoportnak egyes részei, amelyek a xiongnu konfederációt és birodalmat létrehozták, türknek nevezték magukat, vagyis osztottak egy hasonló örökséget, identitást, és habár nem voltak teljesen homogének, rokonságban álltak egymással.

Ázsiában nem lehet tévedni a törzsi hovatartozás terén. Legalábbis azok a türkök és mongolok, akik jelenleg Kínában élnek még ma is ismerik a felmenő őseiket több száz évre visszamenőleg. Számontartják ma is, hogy ki milyen török vagy mongol törzsbe tartozik. Viszont emlékezni kell arra, hogy a törzsek exogámiát gyakoroltak. Az exogámia fontos volt nem csak azért, mert ez a szokás biztosította a törzs további életképességét, hanem az ilyen kapcsolat fontos politikai és gazdasági előnyökkel is járt. Példa erre Dzsingisz kán, akinek szülei két különböző törzsből származtak, és a felesége ismét egy másik törzsből való volt. A törzsi kapcsolatokon keresztül hozták létre a nagy konfederációkat.

A házasság után a nő, gyermekeivel együtt, a férje törzséhez kapcsolódott, de mindenki tudta melyik törzsből származott. Pekingben és Urumqiben élő kazah és ujgur barátaim pontosan tudják melyik törzsbe tartoznak, mint ahogy ezt személyes

© Copyright Mikes International 2001-2008

beszélgetések alapján elmondták. Ez a törzsi hovatartozás házasságon, születésen, vagy örökbefogadáson keresztül történik, és nem lehet, hogy valaki más törzset „hazudjon" magának, mint amelybe tartozik. Rokonok, barátok, mind tudjak ki hova tartozik, tehát „hiba" vagy „véletlen" nem történhet. Fontos ezt tudni, mert ez kizárja azt az esetleges cáfolatot, hogy Sinqun Sali hibát követett el, mikor *türk*-nek nevezi saját őseit, a xiongnut. Ha nem lett volna leszármazási, rokoni kapcsolat közöttük, nem írhatta volna ezt.

Azt is lényeges tudni, hogy a türk és mongol társadalomban a visszafele vezető út a törzs őséhez a leszármazás számontartásán keresztül történt, aminek a házasság egyik fő összetevője volt. A házasság, mint például az esküdt testvériség (andaság) (Obrusánszky 2003;22-34)[2] megerősítette és kiterjesztette a politikai szövetségeket. A szövetségek azután felvették a vezető törzs nevet, mint például 'mongol' (erős), vagy új nevet választottak, 'ujgur' (egyesített), vagy 'onogur' (tíz nyíl), ami kihangsúlyozta a hatalmukat vagy erejüket, továbbá a törzsek kapcsolatára is engedett következtetni.

Látható tehát, hogy a pusztai népek nem nyelv vagy megjelenés alapján képezték törzsi kapcsolataikat, hanem társadalmi életmódjuk szerint: a.) olyan törzsekkel szövetkeztek, amelyek a szomszédságban (néha több száz kilométerrel messzebb is) szintén nomád állattartással éltek és lovas harcos népek voltak. b.) legyőzött népeket magukba olvasztottak. Ezt a logikát megkövetelte az életmódjuk, a politikai, és a társadalmi szerkezetük.

Embertan és genetika

Ennek a felismerésnek alapján láthatjuk és megérthetjük, hogy a legkorábbi xiongnu vagy szkíta népek csontmaradványai között is megtalálhatjuk úgy az europid és mongoloid, mint ezek kevert formáit. Tehát nem egy-egy kiválasztott csontvázat, hanem az ásatásnál feltárt temetőkből előkerült és vizsgált csontvázak százalékarányait kell tekintetbe venni, ha valóbb képet akarunk nyerni embertanukról. Ilyen hozzáállás aztán kimutatja, hogy Szibéria nagy területein az ázsiai europidok és mongoloidok már korán összekeveredtek, úgy társadalmilag, mint vérségileg, és ez már megtörtént Kr.e. az 5. században, mint ahogy ezt Ginsburg már megállapította. Ez a keveredés természetesen a szomszédos törzsekkel történt, vagy azokkal, akikkel mozgásuk közben érintkeztek.

Sok nyugati kutató igyekezete még ma is a xiongnu, ujgur, mongol, türk, és szláv csoportokat mereven, majdnem sablonszerűen homogénnek nyilvánítani — mint már említettük — általában nyelvelemzés alapján, és ama a priori feltételezéssel, hogy ezeknek a népeknek ősei egy ős-nyelvet beszelők, egy fajúak voltak, és egy ős-kultúrából származtak Ez lenne a válasz arra a kérdésre, hogy „kik voltak ezeknek a népeknek az ősei?" Hogy válaszukat támogassák, rendszertelen módszerrel kiválogatott adatokat használtak fel, spekulációkkal kiegészítve, egyben figyelmen kívül hagyva a török és kínai kutatók eredményeit és adatait. Talán célravezetőbb lenne, ha másféle kérdéseket tennénk fel, hogy tisztább képet kapjunk a közép-ázsiai régmúltról. Így például számos alap-kérdés így hangozhat:

1. Visszafele pergetve a legújabb időktől a legrégibb korszakig, milyen fizikai megjelenés jellemzi a szibériai sírok emberét?
2. Milyen a DNS-kiértékelések megoszlása, térben és időben?
3. Milyen anyagi kultúra hozható kapcsolatba ezekkel a népcsoportokkal?
4. Mennyire és hogyan változik ez az anyagi kultúra?
5. Mit jelent ez az adat a xiongnu politikai, gazdasági, és társadalmi kialakulásával kapcsolatban?
6. És ami sok kutató szempontjából a leglényegesebb: milyen népcsoportok származtatják (származtathatják) magukat a xiongnu nép csoportjaitól, fizikailag, kulturális alapon, és szájhagyomány alapján?

Pár éve kézenfoghatóbb bizonyíték körült a felszínre a DNS-kutatás eredményeként, ami támogatja Azhuri felfedezését. A mongóliai Egyin Gol Bulganaymak völgyben jó állapotú csontleleteket találtak. Egyin Gol völgye az Egyin Gol folyó és a Szelenge összefolyásától 10 km-re fekszik. A Szelenge egyike a fő folyóknak, amely a Bajkál-tóba torkollik. Ezt az ásatási helyet a xiongnu birodalom (Kr.e. 3. – Kr.u. 2. sz) idejére datálták. A sírokban talált csontvázak közül 62 személytől gyűjtöttek be DNSA analízisre alkalmas mintát. A kutatás célja az volt, hogy részletesebb adatokat szerezzenek a xiongnu társadalmi felépítéséről, mivel az ősi történelmi feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a xiongnu családi temetőkbe temetkezett (Kaiser-Tracqit et al 2003:247-260). Az Arhangai aimakban levő Egyn Gol terepen viszont túlnyomóan europid jelleggel bíró koponyák kerültek elő (Batszajhan, Zagd, 2003 (mongolul) *A hunok régészete, néprajza és története, I. Az északi hunok régészeti emlékei: A hun ember*. [magyarra fordított kézirat — Obrusánszky Borbála fordítása]).

[2] Lásd továbbá: Obrusánszky Borbála: *Andaság és komaság*, Mikes International, 2008. január-március, pp.54-62. — Mikes International Szerk.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Lényeges itt megemlíteni, hogy az itt talált DNS sorrend 89%-ban kimutatja az ázsiai haplotípust, amely a mai mongolok között 68%-ban szintén megtalálható, míg csak 11%-ban van jelen a különböző európai haplotípus, amely csak 11%-ban található az (kelet?—H.I.)európai népek között. Talán még ennél kiemelkedőbb fontosságú az, hogy nyugat-európai haplotípusokat (H-csoport) 0%-arányban találtak (Kaiser-Tracqit et al 2003:256).

De ennél még lényegesebb eredményt is kimutatott ez a tanulmány. Abban a temetőben, amely Kr.e. 2 — Kr.u. 1. századból való, több személytől begyűjtött genetikai anyag DNS sorrendje több modern töröknél felismerhető (Henkey et al. 2001; Comes et al 1996) továbbá más török népességeknél (Calafell 1996;Richards et al 2000). Ez az eredmény bizonyíték nemcsak arra, hogy az ujgur türkök a xiongnu államszövetségbe tartoztak, hanem arra is, hogy az ujgurok a xiongnu leszármazottai, — mint ahogy Sinqun Sali is tudta és írta. Viszont az is fontos tény, hogy a nyugat-európai népeknél nem találhatók meg az Egyn Gol-i sírokban talált DNS frekvenciák. Mondhatjuk úgy is, hogy genetikailag a mai mongol és török népek között találhatók azok a személyek, akik az Egyn Gol-i xiongnu sírokban talált egyének leszármazottai.

Ez nem csak alátámasztja Ashuri adatát, de úgyszintén erős hitelt ad a mongolokról, törökökről, több millió észak-kínairól, valamint a magyarokról szóló történelmi feljegyzéseknek és néprajzi adatoknak is. A magyarok esetében embertani vizsgálatok olyan jellegegyütteseket mutattak ki, amelyek kapcsolatba hozhatók a mai kazah és ujgur népekkel (Henkey és Horváth 1997; 1992).

Bár ma a xiongnu nép nem létezik mint politikai egység, — nincs xiongnu nemzet vagy ilyen nevű ország — az embertani vizsgálatok és a legújabb DNS analízis eredményei szerint megjelenésre jelentős számú modern török, mongol, és magyar ember hasonlít Szibéria ősi lakosaira — név szerint az ázsiai hunokra. Saját szájhagyományuk, szokásaik, és róluk szóló feljegyzések is erről tanúskodnak. Annyiban heterogének, hogy a közép-ázsiai — de nem nyugat-európai — europid variációk, és az észak-kínai és szibériai mongoloid — és nem közép- és dél-mongoloid — variációk keveredése és ennek árnyalatai találhatók ebben az óriási térben élő, és hosszú évezredeken keresztül állandó mozgásban levő népességben egészen a jelenig.

Ashuri munkája jelentős adatot hoz és segít abban, hogy jobban megértsük a xiongnu birodalomban élő népek mozgását és társadalmi szerkezetét. Munkája arra is rávilágít, milyen veszéllyel jár az a téves módszer, amely egyedül a gyenge nyelvi adatokra alapozza a xiongnu — vagy akármilyen más nép — etnikai hovatartozását, míg figyelmen kívül hagy sok más adatot. Továbbá, Ashuri munkája megerősíti a török, mongol, és magyar népek szájhagyományának a hitelességét, amely alátámasztható régészeti, néprajzi, és a legújabb genetikai vizsgálatok eredményeivel.

Könyvészet

Ashuri, Yassen 2006, no. 157. *Gudai hanwen wenxian zhong xiongnu deng mingcheng de huihu yu yiming* (A „xiongnu" és más kínai irodalom ujgur fordítása), Minority Languages of China 1:12-25. Social Academy of China, Beijing.

Batszajhan, Zagd 2003. *A hunok régészete, néprajza, és története* (mongol nyelvből magyar fordította Obrusánszky Borbála — kiadás alatt)

Calafell F, Underhill P, Tolun A, Angelicheva D, Kalaydjeva L, 1996. *From Asia to Europe: mitochondrial DNA sequence variability in Bulgarians and Turks.* Annals of Human Genetics 60:35-49.

Cleaves, Francis Woodman 1982. *Secret History of the Mongols*. Published for Harvard-Yenching Institute by Harvard University Press, Cambridge.

Comas D, Calafell F, Mateu A, Perez-Lezaun A, Bertranpetit J, 1998. *Geographic variation in human mitochondrial DNA control region sequence: the population history of Turkey and its relationship to the European populations.* Molecular Biology and Evolution 13:1067-1077.

Diyarbekirli, Nejat 2002. *Culture and art among ancient Turks*. The Turks I-6. Vol 1:919-945. Ankara.

Du, Yaxiong es Horváth Izabella ford. 1997. Sima Qian: *A hunok legkorábbi története.* Shi Ji. 110. fejezete. Magyar Ház Kiadó, Budapest.

Érdy, Miklós 1988. *Két ujgur nyelvű történelmi munka a sztyeppe hun-türk népeiről és a magyarokról* I. Siuttyakürt, június-július 7-10.

Érdy, Miklos 1988. *Két ujgur nyelvű történelmi munka a sztyeppe hun-türk népeiről és a magyarokról* II. Szittyakürt, augusztus 3-4.

Ginsburg, V, V, 1966. *Die Entstehung der mittelasiatischen Zweischenstromtypus*. Homo, 17:172-190.

Han Kangxin 1994. *Sichou zhilou gudai jumin zhongzu renleixue yanjiu. (A selyemút régi lakosai.)* Xinjiang People's Press, Urumi.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Henke J, Henke L, Chattohopadhyay P, Kayser M, Dulmer M, Cleef S, Poche H, Felske-Zech H, 2001. *Amplification of Y chromosomal STR haplotypes to forensic genetics.* Croatian Medical Journal. 42:292-297

Henkey, Gyula, Horváth Izabella 1998. *Physical Anthropological Field Report and Comparative Research Results on the Kazaks and Kirghiz from the Peoples Republic of China*. International Journal of Central Asian Studies, Soeul, Korea. 3:170-191

Henkey, Gyula 1999. *A magyarság keleti elemeinek embertani képe* I-IV. Turán, 1-4 Budapest.

Henkey, Gyula, Horváth Izabella 2002. *Adatok az ujgurok etnikai embertanához.* Kapu. 3:30-33.

Horváth, Izabella, Henky, Gyula 2002. *New data regarding the physical anthropology of the Kazakhs from Xinjiang with correlations to Hungarian populations*. The Turks I-IV. Vol.1:131-135. Ankara.

Iszmagulov Osanin, 1970. *Naszelenyie Kazahsztana ot epochi bronzu do szovremennoszti*. Alma- Ata.

Iszmagulov Osanin, 1982. *Etnicseszkaja antropologia Kazahsztana*. Alma-Ata.

Keyser-Tracqui, Christine et. al. 2003. *Nuclear and Mitochondrial DNA Analysis of a 2,000-Year-Old Necropolis in the Egyin Gol Valley of Mongolia.* American Journal of Human Genetics, 3:247–260.

Lin, Gan 1983. *Xiongnu shi lungwen xuanji* (*Válogatott tanulmányok a hun történelemről 1919-1979*). Chinese Press, Beijing.

Maenchen-Helfen, Otto 1973. *The World of the Huns. Studies in Their History and Culture*. Edited by Max Knight. University of California Press. Berkeley.

Minns, Ellis, 1971. *Scythians and Greeks*. Biblo and Tannen Booksellers and Publishers Incorporated. New York. First published in 1913.

Obrusánszky, Borbála 2003. *A Mongol Népek Törtenete*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.

Okladnikov A. P. 1959. *Ancient Populations of Siberia and its Cultures*. Russian Translation Series of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology. Harvard University. Vol. 1. No. 1. Published by the Peabody Museum, Cambridge, Massachusetts, USA.

Richards M, Macaulay V, Kickey E, Vega E, Sykes B, Guida V, Rengo C, et al (2000). *Tracing European founder lineages in the Near Eastern mtDNA pool.* American Journal of Human Genetics, 67:1251-1276.

Rudenko, Sergei 1970. *Frozen Tombs of Siberia, the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*. University of California Press, Berkeley.

Sinor, Denis (1990). *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge University Press. Cambridge, New York.

Wu, Mu 2005. *Xiongnu shi yanjiu (Hunokról szóló történelmi tanulmányok).* Minority Press. Beijing.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

OBRUSÁNSZKY, Borbála : The Hungarian billog and its parallel with paizi

There was a unique object, the billog in the early administration of the early Hungarian kingdom, which was used on the field of jurisdiction. The origin of billog is obscure among the researchers. Some Hungarian researchers — because of certain formal similarities — underline its Byzantine or Western-European parallel.

We have some archaeological findings on this field. For the first time two billogs from the time of Andras I. (1046-1060) had been found. King Salamon's billog was found in Szentes, but later disappeared; only its drawing can be found at the local museum. There is one religious billog from Veszprém city, and another from the 12th century, named Lazar's billog. We can declare that the known billogs had been made from some kinds of metals, e.g. copper, bronze. They are circle shaped, 6 cm in diameter. There is a little hook in the upper part, which they could put a string in. This object can be carried by hanging round the neck. We can see the sender of it, so in the royal billog we can find the portrait of the king and those of the saints on the religious billogs. The institution of the royal jurisdictional envoys, or billotus began research at the end of the 19th century. The research of the object has begun at the end of 19th century. But it was only in the 1930s, that Emil Jakubovich found connection between the object of the billog and the institution of the billotus: he stated that the billog had a tight connection with the billotus. That had worked in the age of Arpad-dynasty.[1] The ancient Hungarian laws of the 11th century recorded the role and functions of the billog. We can see it in the activities of two great king, Laslo the Saint and Kalman I[2]. According to the research of Imre Hajnik, the institution of the judge went back to a nomadic origin. In the Hungarian nomadic sates the tribal judges were the horka and karha. Their works changed by the centralized king judge, of which important elements were the billotus (the judge of the king).The judge of the king or the billotus according to the Hungarian laws, was the first grade judge for the countryside. They judge above people living in the castle, or free status people. His supremacy did not extend to the royal courtiers and those people besides the royal country. The billotus could judge mainly in criminal cases. In that time the literacy had not been spread over the Hungarian kingdom, that is why in the countryside the judge summoned witnesses by an ancient object accepted by everybody. The billotus showed up the billog proving the legal authority from the king. According to my view, the eastern origin of the billog is proved where the word came from into the Hungarian language. The meaning of that word is of Turkish origin, meaning "mark". [3] The shape of the belge or bilge can be found in Turkish languages according to the Clauson's or Doerfer dictionaries. The word billog can be found in the Mongolian language as "belge". We can find the belge in the Modern Mongolian language, too, meaning symbol, sign.

The billog in the Hungarian historical sources

In the early laws created by Saint Stephan, we can not find any references connected with billog. The first written source dates back to by the second half of the 11th century. In that time the king's judge or billotus used the billog to summon witnesses to the court. The original function of the billotus is obscure, too. Probably, they belonged to the king's court or they might be king's envoy, because later they tightly connected with kings. We know that King Andras I. wanted to restore the tradition of the Saint Stephan administration system. According to the archaeological finding and the historical sources he used billog. It is likely to the using of that object was taken from the Stephan's administration. The Hungarian Bernat Kumorovitz thought, that the billotus worked at the time of Saint Stephan.[4] So does György Gyõrffy, who thinks that the origin of the system of the billog originates from the time of Saint Stephan.[5]

But we do not know, what kind of role the billog had before the Hungarian Christian kingdom, at the time of nomadic tribal state. In this research we can use Eastern parallel to get to know it.

Among Hungarian kings Laslo the Saint and Kalman's laws circumstantially deal with this institution. In the second half of the 11th century they saved the rights of the billotus, because lot of people resisted them and did not appear in front of the local judge. They wanted to take their own matter to the king's personal court. The works of the billotus had been obstructed by the *comes*[6] and the local nobles who refused to recognize the authorities of billotus, a lower ranked judge in their own affairs and in their people's. In that time a new process began: instead of the central royal judge the local matters had been solved locally. The head of the administration, the *comes* gradually took the judge tasks from the billotus, thought their works depended from the *comes*.

[1] Jakubovich Emil, 1933. p. 57.
[2] Laslo the Saint (1077-1095), Kalman (1096-1116).
[3] Hungarian Etimological Dictionary. Billog word
[4] Kumorovitz Bernát, 1993. p. 17.
[5] Győrffy György, 1984. p. 184.
[6] He was the head of the local administration in the Hungarian Kingdom.

© Copyright Mikes International 2001-2008

The nobles insisted to go straight to the personal judge of the king, in spite of the frequent punishments. The third act of Laslo is about that situation: "If somebody despises the billog of the judge and does not go to the trial, for the first time the punishment will be 5 pensa, second time will be the same, but if the third time he does not appear in front of the judge, he will be a looser, his hair would be cut and he would be sold." [7]

In spite of the hard punishment, the act had not been so efficient, so King Laslo changed it at the synod of 1092 as it follows: if somebody does not want to appear in front of the local judge, he may go to the king's court, as the looser of the matter.[8]

At the time of King Kalman the rights of the billotus was changed: they restricted only the poor nobles, the servants of the king, and some free people. In the case of other people the *comes* and the billotus had to judge together.[9]

The rights of the billotus was restricted in the beginning of the 13th century, they got rights only in the matters of criminal affairs, together with the *comes*.[10]

The institution of the billotus gradually displaced from practices of the state judge, but remained in the countryside. After the Turkish occupation, the using of the billog is reborn. [11] Some village used it until the modern ages.

The Hungarian historians have two theories connecting the origin of the billog.

We have records of using of the billog from the second half of the 11th century in the written Hungarian laws, from that time we have a sample of that. In the lack of documents the Hungarian scientists have no idea about the original function of the billog. There are no any kinds of similar objects in the surrounding countries. The scientists, e.g. Emil Jakubovich try to originate it from the Western European royal seals, because of some formal similarities.[12] Zsuzsa Lovag proves that the billog has a Byzantine origin and from there it had spread over Europe.[13] According to her discipline, the billog was not used independently, but they put in a document. Andras Kubinyi summarized the outcome of the Hungarian researchers. He stated that they had not find such kind of object of which function would be similar to the billog neither in Europe nor in the surrounding countries.

According to my view the billog has a Eurasian nomadic origin, where the Hungarian tribes brought their own civilization from. If we research we can find their parallel among the nomadic states. The billog and the paizi have the similar size, form and function. Among the Inner Asian tribes a similarly functioned object was widespread: it is the paizi. It has a very important role in the communication and diplomacy among tribes. The scattered living nomads in the vast steppes needed an effective information system so that the news could reach the distant territories. The tribe leader had numerous envoys that went on a special mission. They used a circle shaped wooden or metal object, which was certified to envoy himself. The first appearance of that object had occurred in the Xiongnu Empire.[14] That time the nomads used a very developed communication system. The historian G. Sukhbaatar proved that using the paizi had been continuous from the Xiongnu to the Mongolian empire.

We hardly can find an exact description of the paizi in the late antiquity, but we have more sources from the Tang-dynasty. That is why some historians think that it has a Chinese origin. We have quiet a lot of samples from the Liao dynasty. The name of the paizi itself has originates from that time. From the Mongolian age there is a lot of information about the paizi, or gerege. That was used in the civil and military administration and the diplomatic relations as well. The Mongolian khagans restricted those who have a right to issue and use paizi. The envoy of the khagan can get a supply and a change horse from the relay stations without any payment. They need to show up the paizi to prove their authority. As the literacy spread among Mongolian tribes instead of the paizi they began to use written documents. We can observe that process in the Hungarian Kingdom. That happens in the 13th century. From that time for the Hungarians the billog meant as the "tamga" for animals.

We have a document concerning the using of billog or paizi in the Khazar State. The Chronicle of Theophanous recorded a rank connecting with Khazars in the 8th century. There was a belgiči or bälgači governmental rank among them. According to Peter B. Golden's view it originates from the turcic or Uighur "belgü" words, which equaled with the Hungarian billog.[15] The author recorded that probably there was a special rank among them, as later the tamγači in the Mongolian Empire. Golden so refers to the connection of the billog and the Inner Asian communication system.

[7] Laslo's IIIrd act. 11.
[8] Laslo's act. I. 42. in: Corpus Jris Hungarici (further: CJH).
[9] Hóman Bálint, p.313.
[10] CJH.
[11] Kumorovitz, 1993. p.20.
[12] Jakubovich, 1933. p.70.
[13] Lovag Zsuzsa,1990. p. 198.
[14] Nyambuu H.: Hundlehijn deed höh mongolion törin yoson. Öndörhaan, 1992. p. 70.
[15] Peter B. Golden,1980. p.166.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Literature:

1. Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet I. Budapest, 1935.
2. Jakubovich Emil: I. Endre törvénybeidéző ércbilloga. Turul, 47. 1933. pp. 56-74.
3. Kubinyi András: Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billog). Folia Archaeoligici Hungariae. 34.1984.pp.139-159.
4. H. Nyambuu: Hundlehijn deed höh mongolion törin yoson. Öndörhaan, 1992.
5. G. Sukhbaatar: Mongolin ertnii tuuh sudlal. II-r boti. Sjanbi. Ulaanbaatar, 2001.
6. G. Sukhbaatar: Mongol nirun uls. (330-555)Ulaanbaatar, 1992.
7. Louis Ligeti: Le tabghatch, un dialecte de la langue sien-pi.pp.265-309. In: Mongolian Studies. Budapest, 1970.
8. Lovag Zsuzsa: I. András idézőbillogának második példánya. Archaelogiai Értesítő 117. 1990. pp.189-201.
9. J.K. Fairbank-S.Y.Teng: On the transmission of Ch'ing documents. In: HJAS, 1939. pp. 12-46.
10. Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-házi és a Vegyes házi királyok alatt. Budapest, 1899.
11. Dzsügderin Bor: Mongolin uls torin gadaad bodlogo, diplomatin ulamdzslaltin zarim asuudal. Ulaanbaatar, 1988.
12. Corpus Juris Hungarici. CD Budapest, 2000.
13. G. Kara: Majar hel deh mongoltoi tocootei ugsin uchir. In: Mongolica. Vol.11. (32), 2001. pp. 54-61.
14. Korai magyar történeti lexikon. (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Budapest, 1994.
15. Peter B. Golden: Khazar Studies I-II. Budapest, 1980.
16. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerkesztette: Győrffy György. Budapest, 1986.
17. H. Perlee: Mongol tümnij garlig tamgaar haidzs szudla'n. Ulaanbaatar, 1975.
18. Stein Aurel: The Ancient Khotan. I-II. Oxford, 1907.
19. Magyar Néprajzi Lexikon. I. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Bp, 1980.
20. Magyar etimológiai szótár. I. Írta: Gombocz Zoltán és Melich János. Budapest, 1914-1930.
21. Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Budapest, 1993.
22. N.J. Bichurin: Szobranie szvedenenij a narodah. obitabsih v Szrednyej Azii v drevnije vremena I. Moszkva-Leningrad, 1950.
23. Sadao Aoyama: Study of the Communication Systems of the Tang and Sung China and the Development of their Topographies and maps. Tokyo, 1963.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

OBRUSÁNSZKY, Borbála : Földanya kultusz Belső-Ázsiában

A mongolisztikai tudományág egyik kiemelkedő kutatási területe az ősi hitvilág elemeinek vizsgálata, ezzel kapcsolatban az elmúlt félszáz évében számtalan cikk, tanulmány, sőt monográfia jelent meg mongol és külföldi szerzőktől, de azokban az egyik érdekes téma - az női istenségek szerepe- csak érintőlegesen szerepel, pedig a tudományos munkák majdnem mindegyike utal annak meglétére és egykori fontosságára. A szakirodalom ezen hiányossága miatt megpróbáltam utánajárni annak, hogyan élt az a mongol népeknél.

A kultusz formái

A régészeti leletekből, valamint a sziklarajzokból ismert az a tény, hogy az élet, a termékenység kultusza már a korai, neolit kultúrákban az utódot szülő anyához kapcsolódik. Vaszilijev, orosz sinológus szerint a termékenység rejtélye, a születés titka már az ősközösségi korban is foglalkoztatta az emberek képzeletét.[1] A későbbi, az eurázsiai területen előkerült régészeti emlékek azt mutatják, hogy a termékenység kultusza töretlenül fejlődött, és a különböző népek ábrázolásában a termékenységet összekapcsolták a gyermeket szülő nővel. A korai korokból az egyik kiemelkedő régészeti lelet a mai Észak-Kína területén került elő, Belső-Mongólia Autonóm Tartományban lévő Ulaanhad járásból, amely a legrégebbi asszonyábrázolás, amely a nőiség tiszteletét mutatja.[2] A régészek a leletek korát Kr. e. 8000. körüli időre datálták. A ritka leletet Kínában, de az eurázsiai kontinensen továbbiak követték, azok már azt mutatják, hogy kb. a bronzkortól a nőiség és a termékenység kultusza háttérbe szorult a férfias kultuszok, és istenségek mögött. [3] Kínában ez a váltás a Zhou (Csou)-korig bezáróan zajlott le.

A változás a pusztai lovas nomád népeket is érintette. A mongol sámánizmussal foglalkozó kutatók többsége egyetért abban, hogy a nomádok legősibb társadalmi formája a matriarchátus korszaka volt, ahol az ősöknek járó, meghatározott időben bemutatott áldozatokat a közösség női vezetője irányította, aki egyben szellemi vezető volt. A kultuszt irányító asszony nevét a kutatók a mongol történeti források alapján "idugan, nidugan"-nak határozták meg, amely ma "udgan" alakban a sámánasszony elnevezését jelenti Mongóliában. A belső mongol Bajanbatu, Altad Damba, Dulam valamint a mongol Purev, az udgant tartják a nemzetség legkorábbi szellemi vezetőjének.[4] Szerintük az ősi társadalomszerveződésben akkor történt a legnagyobb változás, amikor az anyajogú társadalmat felváltotta a harcos férfi jogú társadalom. Akkor a kutatók szerint a korábbi hitvilág elemei is megváltoztak, és a férfiasságot kihangsúlyozó hitvilági elemek, szimbólumok vették át a szerepet. Bajanbatu és Purev szerint akkortól jelentek meg a férfi sámánok, a zaarin-ok, és akkortól a férfit szimbolizáló Nap imádata felülkerekedett a nőiséget jelképező Hold felett, bár a Hold a későbbiekben is megőrizte fontosságát, ahogyan az asszonyok szerepe is jelentős maradt a pusztai, így a mongol népek történetében.[5]

Az altaji népek körében a legjobban elterjedt név az istennő elnevezésére az Etügen szó különböző változatai, akiben a Földanyát tisztelték. A történeti forrásokban többféleképpen szerepel: néhány helyen Etügen, a türk forrásokban Ötüken alakban fordul elő, utóbbi szent hegy vagy erdő értelemben. Hozzá kapcsolódik az anyaság tisztelete, ami máig jelen van a ongol népek körében. A mongol földrajzi neveket sokszor Édzs-nek, vagyis Anyának nevezik: ilyen az Anyaszikla, Anyafa, Kegyes Anya. Az Anya egyéb nevei: Földanya, vagy Világanya. Dzundui Altangerel elmondása alapján régen, a buddhizmus előtti korszakban minden mongol jurta oltárán a Földanya, Etügen bálványa volt felállítva.[6]

Az Etügen, Ötüken, Idugan alak a kései altaji - török és mongol - forrásokban szerepel, ennek eredetét viszonylag kevesen kutatták. Ucsiraltu, belső-mongol nyelvész a kínai nyelvi glosszákban megtalálni vélte a fenti szavak eredetét, szerinte az alapszó a hun nyelvben[7] meglévő hitü/hidü kifejezés lehet, mely erőt, varázslatot jelent, és egyben fontos hun méltóságnév volt. [8] Ucsiraltu szerint a hitü/hidü szó a Földanya tiszteletével függ össze. A szó a türk nyelvemlékekben iduq alakban fordul elő, ahol szentet jelent.[9] Elképzelhető, hogy ez lehet a magyar hit szó rokona, melyet ismeretlen eredetűnek tart a nyelvészet.[10]

[1] Vaszilijev, 1977. 41.

[2] Altad Damba, 2003. 297. Belső-Mongol Tartományi Múzeum kiállításán is szerepel egy régi anyaistennő szobor.

[3] Altad Damba, 2003. 297.

[4] Damba, 2004. 292, Bajanbatu, 1985. 101.

[5] Bajanbatu, Purev elmélete

[6] ZUNDUI Altangerel takilcsi szóbeli közlése alapján.

[7] UCSIRALTU 1997: 113.

[8] UCSIRALTU 1997: 114.

[9] CLAUSON 1972: 46.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A magyar hit szót a XIX. században Vámbéry Ármin a jakut itegel, hit szóval,[11] majd Bálint Gábor a mongol itegel/sitügen szóval hozta kapcsolatba, de ezeket az értelmezéseket a magyar nyelvészek nem vették figyelembe,[12] így mai etimológia szerint a szó ismeretlen eredetű.[13]

Istennők és a természet elemei

A nomád társadalomszerveződésben bekövetkezett jelentős változások miatt ma már nagyon nehéz meghatározni a legrégebbi hitvilág rétegeit, de néhány mitológiai, népmesei és népvallási maradvány arra utal, hogyan tisztelték az asszonyokat egykoron. Ucsiraltu mongol nyelvész szerint az ősi sámánhitben a különböző természeti elemeket férfi és női elemként csoportosították, eszerint az "hitü/hidü", a kő a Hold és a Föld női elemű, míg az Ég, a vas, a sámán, és a Nap a férfiakhoz kapcsolódik.[14] Ez a felosztás is azt mutatja, hogy az ősi hitvilágban, de az asztrológiában a Holdat és a víz elemet egyértelműen az anyasághoz és a nőiességhez kapcsolják, ez nagyon pontosan világít rá arra az ősrégi megfigyelésre, hogy az élet szorosan összekapcsolódik a vízzel, hiszen a vándorló népek számára elemi fontosságú az, hogy lakóhelyük környékén maguk és állataik számára elegendő ivóvíz álljon rendelkezésre. A mai mongol nyelv a folyók forrásvidékét ma is "eke bulag"-nak, vagyis "anyaforrásnak" nevezi, amely mellé szent szalagot, hadag-ot tűznek, és ott imádkoznak.[15] A régiek megfigyelték azt is, hogy születés előtt víz (magzatvíz) távozik a vajúdó asszony szervezetéből, amely egy új élet megjelenését jelezte. Másik ősi megfigyelés volt az, mely szerint a női test ciklusának szabályozását a Hold uralta, amely szorosan összekapcsolódott a víz elemmel, és a korai nemzetségek számára a legfontosabb elem a víz volt. A víz elemhez a fehér szín társulhatott, amely a tejre, az anyatejre utalt, de sokszor a vizeket is fehér színnel szimbolizálják, melyre legjobb példa erre a mongol eposzokban megmaradt a tejtó, tejtenger, tejóceán kifejezés. Máig megőrződött szokás a mongoloknál, hogy az anyatejnek különleges erőt tulajdonítanak, a mongol népmesékben a hősök több évig táplálkoznak anyatejjel. Mongóliában a férfiak máig isznak anyatejet, hogy erőt kapjanak belőle.[16] A mongol eposzokban, népmesékben a fehér színű istennők általában vízi istennők akik vízi tündérként maradtak meg a népi emlékezetben, és egyik jellemzőjük az, hogy hattyúruhában jelennek meg a földi emberek között.[17] A burjátoknál vízimadár - hattyú - alakban jelennek meg, és ruhájukat letéve női alakban a vízben fürdenek.[18] A mongol tündér szó eredeti nevét nem ismerjük, csak az idegen eredetű dakini[19] maradt fent a forrásokban, amely Bujanbat szerint a 'nidu' szóval, vagyis a sámánasszonnyal van kapcsolatban.[20] Alexandra David-Neel szerint a dakini szó szanszkrit eredetű, tibeti megfelelője kan-doma. A szerző megjegyzi, hogy a buddhista istennőt sokszor anyának is hívják.[21] Bajanbat azt tartja róluk, hogy a régi sámánasszony kultusz maradványai, eredeti nevük nem dákini volt, hanem egyéb neveken hívhatták őket. Néhány elnevezés a nyugat-mongol dörbeteknél Tengri-jin Dakini (Égi Tündér) és Ökin Tengri (Lány Isten) [22] alakban maradt meg, bár amint alább láthatjuk, az Ökin Tengri nevet többféle alakban és feladatkörben használják a különböző mongol népcsoportok.

A víz mellett más természeti erőt is az ősi női istenséghez kapcsoltak, mint pl. az éltető fát. A fa a régi ázsiai hitvilágban az öt alapelem egyike, a nomád népeknél a női istenség másik megnyilvánulása volt, melynek egyes elemi máig megőrződtek a mongol sámánizmusban, főleg az északi, tajgás területen. Az egyedülálló, különleges alakú fákat a mongol népek nagyon tisztelik, és szent szalaggal, hadaggal díszítik fel. Létezik néhány, különösen tisztelt szent fa, mint a Szelenge megyei Édzs Mod, Anyafa, vagy az Arhangáj megyei Száz Fa (Zuun mod), de sokszor név nélkül, pusztán különleges formája miatt áldoznak előtte, és kérnek segítséget. Az északi, tajgás területeken a sámánszertartásokat ma is főleg ligetekben, erdős területeken tartják, ahol egy különleges formájú fát - általában vörösfenyőt, vagy nyírfát - feldíszítenek és előtte étel- és

[10] A magyar hit szót ismeretlen eredetű szónak tartják. A régi török és mongol nyelvben megtalálható a szókezdő h hang, ezért az régen hid/hit lehetett.

[11] VÁMBÉRY 1870: 151.

[12] BÁLINT 1877: 21.

[13] TESZ 1970: II. 119.

[14] UCSIRALTU 1997: 116.

[15] Mongólia egész területén máig megfigyelhető a források vallásos tisztelete.

[16] Az egyik mongóliai politikai botrány idején a korrupcióval megvádolt kormányzópárt nőtagjai anyatejet gyűjtöttek a férfiaknak, hogy erőre kapjanak a vizsgálati fogság alatt. In: Obrusánszky, 1999.

[17] BAJANBATU 1985: 102.

[18] BAJANBATU 1985: 102.

[19] A dákini a tibeti buddhizmusban egyszerű helyi szellem.

[20] BAJANBATU 1985: 107.

[21] NEEL 1999: 23.

[22] HEISSIG 1980: 34.

© Copyright Mikes International 2001-2008

italáldozatot mutatnak be. A burjátoknál sokszor előfordul az, hogy a fára emberi arcot festenek. A mongol népmesékben többször olvashatjuk, hogy fából jön elő egy tündér, aki a hős felesége lesz.

Harmadik női isten lehetett a vörös istennő, aki Banzarov szerint a korai időszakban a tűz istennője volt, elnevezése ut/ ot lehetett.[23] Purev szerint a régi sámán imákban Etügen nevét tűzistenként értelmezik.[24] Ehhez a névhez a mongolok jelzőt tettek, és "galaj han" -t vagyis a tűz császárnőjének nevezik. A tűz istenét néhány vidéken a mongolok anyának nevezik.[25] Ut istennőt a szerencse és a gazdagság adójának tisztelik, és legfőbb tulajdonsága a tisztaság. Erdenebilig szerint ez a régi hitvilág egyik alapelve.[26] Az istennő a ház gazdaasszonya is egyben, aki előtt a nők meghajolnak. Ez a szokás a házassági ceremóniában figyelhető meg, amikor az új asszonyt férje jurtájába viszik, akkor az meghajol a tűz előtt.[27] A témával foglalkozó kutatók szerint ugyanis a Tűz istenét régen nőként ábrázolták, és Gal-un Kan Eke, Tűzistennőnek, vagy Golumta Eke-nek, Tűzhely Anyának nevezték. Hérodotosz szerint a szkíták istennője Hesztia, aki nem más, mint a családi tűzhelyek őrzője, tehát ugyanúgy a tűz istennője.[28] Walter Heissig orientalista szerint az istennőnek vörös színű arca volt, olyan, mint a felkelő, vörös színű Napé. [29] Valóban, a tűznek máig általában tisztító erőt tulajdonítanak, akárcsak a füstnek. Erről több adat áll rendelkezésre, mint például az európai követleírások a XIII. századból, akik megemlítik, hogy régen az idegeneket két tűz között vitték át, hogy megtisztuljanak.[30] A füstölőt, valamint a boróka leveléből porított, füstölő anyagot (mongolul: árc) az obóknál, de a kolostorok környékén gyakran használják, hogy megtisztítsák a vidéket a gonosz szellemektől. Érdekes, hogy a vörös, illetve a fehér színnel ábrázolt régi istennők később, a buddhizmus terjedésekor már férfi alakban található meg, és csak néhány régi feljegyzésben maradt fel eredeti adatunk, miszerint nők voltak. A XVI. századot követően ezek férfi, ún. tanvédő istenek lettek, így pl. a harc istenét, a mongol vidék védelmezőjét, Begce-t vörös arccal, míg az állatok és a vidékek urát, a Fehér Öreget, fehér színnel ábrázolták.

Földanya kultusz a korai forrásokban

Már a korai nomádokra vonatkozó forrásokban is megfigyelhetjük, hogy az Ég, vagyis a Tengri kultuszával párhuzamosan létezett a Földanya kultusza, az írott forrásokból pedig egyértelműen megfigyelhető, hogy amikor a nomád uralkodók az egységről beszélnek, akkor a Földet és az Eget együttesen emlegetik. Bár a társadalomszerveződés korai szakaszában a férfiak fokozatosan átvették a közösség vezetésének szerepét, a női elem azért még több évszázadig hangsúlyos maradt több ősi kultúrájú népnél, így a pásztorkodó eurázsiai nomád népeknél, ahol az asszonyok az otthonukat sokszor a háború miatt elhagyó férfiak helyett irányították a nemzetség, törzs gazdaságát, sőt, mindennapi életét. A mongol népeknél a nők egyenjogúsága, társadalomban betöltött fontos szerepe egészen a buddhizmus XVI. századi elterjedéséig megmaradt.

Az asszonyok fontos szerepe miatt az ősi Anya vagy Földanya kultusza a történeti forrásokban, vagy szoborábrázolásokban még sokáig fennmaradt. Az ősi társadalmukat megőrző népek, így a nomádok között jól nyomon követhető a régi Földanya kultusz. A matriarchátus egykori emlékére utalhat az amazonokról szóló legenda, mely az ókori antik világban széles körben elterjedt, és azok a Fekete-tenger környékén élő nomádokra értették ezt a terminust.[31] Ezt megerősítendő, a mongol birkózóruha formájának eredetére van egy elbeszélés, miszerint a mongol birkózók felső kabátrésze elől azért nyitott, mert egyszer egy birkózóversenyen egy nagy erejű nő győzedelmeskedett, szégyenbe hozva a férfiakat. Akkor a férfiak elhatározták, hogy fordítva viselik felsőjüket, nehogy még egyszer ez a szégyen megtörténjen velük.[32] Egy másik, Belső-Mongóliában fennmaradt legenda szerint a vidék legyőzhetetlen asszonyát csak úgy tudta az egyik férfi legyőzni, hogy megfogta a mellét.[33]

Az eurázsiai sztyeppei területeken legkorábban a szkítákról maradt fenn leírás, a görög Hérodotosznak köszönhetően. A történetíró szerint a szkíták ősanyja Borüszthenész folyó leánya volt, aki Zeusztól, az Ég istenétől három fiút szült, belőlük származtak a szkíták. [34] Egy másik változat szerint a szkíták őse egy félig kígyó-félig kígyó testű asszony volt, aki

[23] BANZAROV 1980: 33.
[24] PUREV 2003: 252.
[25] BANZAROV 1980: 34.
[26] ERDENEBILIG 2002: 107.
[27] BANZAROV 1980: 34.
[28] HÉRODOTOSZ IV: 127.
[29] HEISSIG 1980: 79.
[30] BANZAROV 1980:34.
[31] HÉRODOTOSZ IV: 110-114.
[32] A mongol kutatók legtöbbje ismeri ezt a történetet. A mai Belső-Mongólia területén viszont a nők is birkózhatnak.
[33] SZECSENBÁTOR (Höhhot) szóbeli közlése alapján.
[34] HÉRODOTOSZ IV: 5.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Héraklésztől, vagyis Zeusz fiától szülte meg a szkíták őseit. [35] Mindkét eredetlegenda szerint a szkíták az Ég és a Föld egyesüléséből születtek. A csodás születés a későbbi nomád államokban főleg a törzsi-nemzetségi vezetők legfőbb jellemzője volt, ahol az égi apa általában madár, esetleg más állatalakban termékenyítette meg a kiválasztott asszonyt.[36]

A kínai krónikákban sokszor foglalkoznak az északi nomád népekkel, köztük a hunokkal is, akik hitvilágáról viszonylag kevés, töredékes adat maradt fent. Ezek közül egyik fontos feljegyzés az, amelyik arról szól, hogy áldozatot mutattak be az Égnek, valamint a Földnek. A hun uralkodó például hajnalban elhagyta a tábort és a felkelő Nap előtt arcra borult. Este a Hold előtt borul arcra."[37] Az áldozati szertartásokon is mindkettőnek, az Égnek és a Földnek is mutattak be áldozatot: világos lovakat az Égnek, míg sötét színű állatot a Földnek ajánlották fel.[38] A hun uralkodóról, a shanyu-ről Sima Qian, kínai krónikás a következőképpen számol be: "A hun Nagy sanjü[39], Ég és Föld Fia, aki a Nap és Hold rendeltetéséből lett fejedelemmé…"[40] A forrásban szereplő a sanjü azt az égi-földi egységet szimbolizálja, mint később a mongol forrásokban is láthatunk. A kínai források megadják az egyik legjelentősebb ünnepi szertartás idejét: "Az ötödik hónapban nagygyűlést tartanak Longchengben[41], ahol ugyancsak áldozatot mutatnak be a xiongnu (hun) ősöknek, Égnek és Földnek, isteneknek és szellemeknek."[42] Ahogyan tehát a fentiek mutatják, az Ég és a Föld egyenrangú volt a nomádok számára, sőt kettő egységet alkotott. A későbbiekben is az ötödik hónap, mint az ősök szellemének, továbbá a Földnek bemutatott áldozati szertartás megmaradt fontos ünnepnek, még a XIII. század végén Kubiláj kán is megerősítette az ötödik hónapban tartott szertartásokat,[43] akkor kellett áldozniuk a nagy mongol uralkodó, Dzsingisz kán szellemének is.

Azt elegendő írásbeli forrás híján nehéz meghatároznunk, hogy a hun birodalom felbomlása után az ősi hit elemei teljes egészében megőrződtek-e a későbbi nomád népek körében, valamint a szent hegyek tisztelete melyik népcsoporthoz köthető. Annyi azonban a kínai történeti források és a régészeti adatok alapján bizonyos, hogy a hunok a mai Mongólia területén egészen a Kr. u. V. század elejéig megőrizték önálló államiságukat,[44] és csak a zsuanzsuanok győzték le őket és tették vazallussá. Ezt megerősítendő, Batszajhan, mongol régész kutatásából kiderül, hogy egyes hun törzsek - törzsszövetségek még az V. században is a mongol pusztákon élhettek, így a régi hun hitvilág addig mindenképpen megőrződhetett, és annak hagyományait a zsuanzsuanokat legyőző türk népek is átvehették, hiszen ugyanabban a térségben éltek mindnyájan. [45] Vannak olyan kínai források, melyek azt mutatják, hogy az ősi hun szakrális helyek tisztelete változatlan maradt, így a késői, türk és mongol népek ugyanazokat választották tiszteletük tárgyává. Zagd Batszajhan, mongol régész Hunnu c. könyvében azt bizonyította be, hogy a Hentij-megyei Burkan Kaldun hegy már a hun időktől fontos áldozati helynek számított.[46] A mongol régész ugyanezt véli a Hangáj-hegységben lévő Otgon Tenger-hegyre is.[47] A pusztai népek történeti folytonosságát mutatja az is, hogy a korabeli kínai források adatai szerint[48] a türkök és az ujgurok is a hunok leszármazottai. Bár a hun népek továbbélését a későbbi nomád népeknél még néhány orientalista kutató tagadja, az viszont történettudományilag elfogadott álláspont, hogy a hun államszervezet volt az alapja a későbbi pusztai birodalmaknak, egészen a mongol korig. [49]Annyi mára bizonyos, hogy nem söpörhetjük könnyedén félre ezt a kérdést, és a különböző nomád kultúrák közti kapcsolat, a történeti hagyomány és hitvilág összehasonlító vizsgálatát nagyon fontos lenne teljességében elvégezni.

A VI. században a mongol pusztákon élt türkök szent hegyét, az Ötüken hegyet a kutatók a mongóliai Hangáj-hegységgel azonosították. A helyiek szerint az a mai Cecerleg városban lévő Bulgan-hegy lehetett.[50] A Hangáj-hegység legjelentősebb hegycsúcsa az Otgon-tenger, amely máig a mongolok állami szertartásának egyik központja.[51] A kínai források szerint Ötüken-

[35] HÉRODOTOSZ IV: 9.

[36] A mongol és az ujgur krónikákban előfordul a fénysugártól való fogantatás is.

[37] SHI-JI 110: 41.

[38] A sötét, vagy a fekete szín a Földet jelképezte.

[39] A szakirodalomban sokan a hun uralkodó nevére a shanju szót használják. Pulleyblank szerint a kínaiak által eltorzított hun méltóságnév eredetileg a takhan lehetett. Pulleyblank, 1962. 214.

[40] SHI-JI 110. In: A hunok legkorábbi története. Fordította: Da Yaxiong és Horváth Izabella. 59. 1997.

[41] A hunok fővárosa Lungcseng, vagyis Sárkányváros volt.

[42] SHI-JI 110: 39.

[43] LIU 1984: 85.

[44] BEI-SHU 95.

[45] BATSZAJHAN 2002: 156.

[46] BATSZAJHAN 2002: 157.

[47] BATSZAJHAN 2002: 42.

[48] CSOU-SHU a türkökről ír, a Qian-Tang-shu pedig az ujgurokról.

[49] A kérdés összefoglalása: BOLDBAATAR 2004: 49-60.

[50] Arhangaj megyei Néprajzi Múzeum adata alapján.

[51] A jelenlegi mongol államvezetés három állami szent hegyet jelölt ki: Otgon-tengert, Buran-kaldunt és Silin-bogdot.

© Copyright Mikes International 2001-2008

hegyet Yu-tu-kun shan –nak nevezték. A hegy neve többször is szerepel a kínai forrásokban.[52] A Szent Ötüken hegyről türk és kínai források maradtak fenn. Kül Tegin feliratában a következőképpen szerepel:

"Amikor még nem volt meg e mostani romlottság, s a türk kagán az Ötüken erdőben uralkodott, nem volt baja a népnek."[53] A következő sorban ezt találjuk: "Az Ötüken rengetegében senki sem uralkodott felettünk. Az Ötüken erdeje volt az a hely, ahol megszerveztük birodalmunkat."[54]

A türk hatalom hanyatlása után az ujgurok vették át a mongol puszta irányítását. A róluk szóló források már nem annyira a régi hitvilágot, hanem a selyemút néhány idegen, nyugatról érkező vallás -manicheizmus - felvételéről szólnak.

Utódaik, a Mongólia területét a X-XII. században a kitajok foglalták el, akik dinasztikus évkönyvében, a Liao-si-ben fontos adatokat őrizték meg a Földanya tiszteletről, ebben az istennő Földhöz való szoros kapcsolatát emelik ki. "Az uralkodónő egyszer elment arra a helyre, ahol a Liao és a Tu folyók találkoznak. Ott egy nő utazott egy szürke ökör által húzott kordén. Az gyorsan elmenekült és láthatatlanná vált. Szerintük a Föld Isten utazott azon."[55] A kitaj dinasztikus évkönyv, a Liao-si is fontosnak tartja a Földanya kultuszát: "Xin-wei elsején a tél 10. havában a sámánoknak megparancsolták, hogy imádkozzanak az Éghez, a Földhöz és az istenekhez. [56] Megemlíti továbbá, hogy "A császár a hegy tetejére ment testvéreivel, leöltek egy állatot áldozatnak és áldoztak az Égnek és a Földnek.[57] Nikleodov feljegyzése alapján a kitajok a Földanyát és a dákinikat, a tündéreket is öregasszony képében ábrázolták. [58]

A mongol Földanya hit

A mongol népek ősi hitvilágáról elég sok írásos forrás maradt fent, ez főleg annak köszönhető, hogy a XIII-XIV. századi mongol világbirodalomban sok külföldi követ járt, akik leírták ottani élményeiket. Emellett már a mongol írásbeliség is feljegyzett néhány fontos adatot. Ezek közül a legfontosabb belső forrás a 13. századból fennmaradt „Mongolok titkos története", mely Otgoni Pürev véleménye szerint a sámánizmus filozófiáját őrizte meg.[59] Ebben is olvashatunk a Földanya tiszteletéről, és számos áldozati formáról, mely nagyon szemléletes képet ad a régi mongol hitvilágról. Erdenebilig mongol néprajzkutató szerint a mai mongol emberek „Kék Ég Atyánk", „Földanyánk" elnevezése a régi hitvilágból ered.[60] Ezt erősíti meg Dulma két példája. Az egyik a Mongolok titkos történetben megörökített párbeszéd Dzsamuka és esküdt testvére, Temüdzsin között, akik arról beszélnek, hogy "Az Ég és a Föld erőnket megnövelte". A másik példát Heissig is idézi. "A hegynyereg felett Örökkévaló Kék Ég, Föld Etügen Anya vezet minket."[61] A mongol kutatók véleménye szerint a Föld befogadó, életet adó anyai jelegű, míg az Ég apai, megtermékenyítő jellegű.[62]

Ahogyan azt már fent említettem, a forrásokban a különböző jellegű istennőket eltérő színnel ábrázolták, ezzel utalva különböző funkciójukra. A Földanyát a mongol források barna, vagy fekete színnel ábrázolták, amely ábrázolási mód már csak nyomokban maradt meg a mai mongolság népi hagyományában. Az Etügen kultusz egyik különlegessége a sötét színű Istenasszony, vagyis a Barna Földanyát imádata. Mongol forrásokban erről csak nagyon kevés adat található, mert a XVI. századtól elterjedt buddhizmus megsemmisítette a régi hitvilág elemeit, különösen az anyaság tiszteletét, ugyanis a nőket tisztátalan lényeknek tartották. Szerencsére még a XVII. században íródott mongol Altan Tobcsi (Arany Foglalat) krónikában megmaradtak a régi feljegyzések, köztük egy régi mondás. A forrás szerint Dzsamuka, Dzsingisz kán fogadott testvére a következő szavakat mondta:

"Barna Etügen Anya dísze
Burkan Kaldun, bizony!"[63]

[52] LIU 1958: 156, 209, 354, 355, 460, 585, 723.
[53] GYŐRFFY György 1986: 58. Kül Tegin felirata. déli oldal 3. sor
[54] GYŐRFFY György, 1986: 58. Kül Tegin felirata. déli oldal 4. sor
[55] LIAO-SI 270: 953. előtt
[56] LIAO-SI 288: 980. év
[57] LIAO-SI 268: 911. év
[58] DULMA 1999: 69.
[59] PÜREV szóbeli közlése nyomán.
[60] ERDENEBILIG 2002: 104-109.
[61] DULMA 1999: 69, HEISSIG 1974: 529-530.
[62] PÜREV 2002: 66.
[63] LUVSZANDANZAN 1984: 224.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A vers szerint Etügen, a Földanya a mongolok szent hegyének, Burkan Kaldunnak az ura. Walter Heissig adata szerint a Barna Talajú Etügen Anya a víz és a föld helyi szelleme.[64] A Barna Anyaistennőről tartott előadást Ulan Ude-ben Stewart, aki szerint a sötét arcú Anyaistennő ábrázolások mintegy 30 ezer évre követhetők vissza, és azok a Föld csodálatának a kifejezését szimbolizálja, aki legyőzi a sötétséget. A kutató szerint ennek későbbi keresztény megfelelői a "Fekete Madonnák". [65] A történeti források megerősítik Stewart azon állítását, hogy a fekete szín a föld színével áll összefüggésben, ennek megfelelően az eurázsiai lovas nomád népek a Földanyának általában sötét színű állatot, elsősorban marhát áldoznak.

Marco Polo, a XIII. századi velencei utazó szerint a Földanya elnevezése Natigaj, vagy Nacsigaj.[66] Ő őrzi és óvja a pásztorok nyáját, a mongolok földjét, és minden mongol házban megtalálható az istenanya ábrázolása. Joan Mandelvilszkij szerint a Föld istennője Irogu, aki a mongolok legfőbb istennője.[67] Banzarov ehhez magyarázatul hozzáfűzte, hogy a név valószínűleg az Etügen egyik változata volt.[68] Ezt megerősítették a mongol kutatók is, akik szerint a buddhizmus előtti korszakban minden jurtában a Földanya bálványa állt.[69] A mongol vallásos elképzelés szerint Etügen istennő általában a vidék és a föld őrzője, a családok és a jószágok védelmezője volt, és a mongolok a különleges hegyeket, folyókat, erdőket, valamint az egyedülálló sziklákat mind a Földanya megnyilvánulásainak tartják. A mongolok az év meghatározott időszakában, különösen újhold első három napjában, vagy holdújévekor, esetleg utazás idején a Földanya fennhatósága alá tartozó szent helyen italáldozatot mutatnak be, és pálinkából a jobb kéz gyűrűsujjával háromszor hintenek felfelé: először az Égnek, utána a Földnek, majd az Ősök tiszteletének, majd ezután az áldozaton részt vevők közösen fogyasztják el a maradék italt. Dorzs Banzarov szerint Etügen istennőt időtlen időktől fogva tisztelik, és a Fény, világ és a természet istennője.[70] Az orosz kutató szerint a Föld ténylegesen a mongolok főistenségének egyike volt, és áldozatként tejet és kumiszt visznek neki, majd teát, és a föld termékenységért imádkoznak hozzá és egyéb dolgokért, amelyek az emberek anyagi gazdagságát növelik. Fő tulajdonsága a termékenység, amely benne jelenik meg, természetesen az Ég irányítása alatt.[71] Etügen a kincsek forrása is, ezért aranyosnak tartották.[72] Valóban, számos mongóliai vidéken, az Anyasziklánál, de több szent halomnál, obónál, sziklánál tejjel, illetve tejtermékkel áldoznak a Földanya tiszteletének.

Umaj, a termékenység istennője

A türk forrásokban jelenik meg legelőször Umaj istennő neve, bár elképzelhető, hogy korábban is tisztelték a mongol földön élt népek. A türk feliratokban a kánasszonyt hasonlítják Umajhoz, aki elősegítette azt, hogy Kül Tegin már korán nagykorúvá váljon. Tonjukuk feliratában a következőt olvashatjuk: "Mikor kagán atyám meghalt, még csak hét éves volt öcsém, Kül Tegin. De anyámnak, az Umaj istennőhöz hasonló katunnak a szerencséjére, már tíz éves korában férfi nevet vett fel."[73] Ez a sor arra az ősi nomád szokásra utalhat, hogy a kiskorú trónörököst házasság által nagykorúsították.[74] Egy másik szerepkörre utal a felirat további sorai: "Az Ég, Umaj és a szent Föld-Víz vaksággal verte meg őket."[75] Ez mondat a Földanya védelmező feladatára utal, aki védi, óvja népét a pusztulástól. Az Umaj szó jelentése Clauson etimológiai szótára szerint 'anyaméh', ennek megfelelően Umaj istennő termékenység istennő lehetett. A mitológiai magyarázatok szerint Umaj a Földanya lánya, a Világfa ágán lévő madár lelkek őrzője. [76] Clauson szerint a perzsa nyelvben van egy humaj madár. Az Umaj szó máig megtalálható a mongol helynévi anyagban, ezért nem teljesen biztos, hogy az a türkök sajátja lett volna. A mai mongol nyelvben az umaj szó anyaméhet jelent. Érdemes lenne egyéb, például kínai forrásokban utánajárni, hogy használhatták-e más népek is az Umaj szót. Mongóliában egyébként az Umaj olyan a természet által formázott lyukak, barlangszerű formák neve, melyen keresztül az arra járók átbújhatnak, és ezzel megtisztulnak bűneiktől. Sajnos, a mongol

[64] HEISSIG 1980: 102.
[65] STEWARD 1997: 96-99.
[66] VAJDA 1973: Marco Polo. I. könyv. 53. fejezet
[67] BANZAROV 1980: 25.
[68] BANZAROV 1980: 25.
[69] ZUNDUI Altangerel közlése nyomán.
[70] BANZAROV 1980: 23.
[71] BANZAROV 1980: 25.
[72] BANZAROV 1980: 25
[73] TONJUKUK 30-31. sor
[74] A mongol történelemben többször találkozhatunk hasonló esettel. Temüdzsin, a későbbi Dzsingisz kán, valamint egyik kései leszármazottja, Dajan kán idején jegyezték fel azt, hogy házassággal nagykorúsították őket.
[75] KÜL Tegin felirata. 38. sor
[76] STEWART 1997: 55.

© Copyright Mikes International 2001-2008

kutatók közül senki sem foglalkozik az Umaj nevű helyek összegyűjtésével, ezért eddigi saját gyűjtésem alapján ismerem a különböző lyukak, barlangok területei elhelyezkedéseit. Ezek alapján azt mondhatom, hogy az Umaj nevű helynevek az ország különböző pontján megtalálhatók, nem köthetők egyetlen megyéhez, vagy földrajzi egységhez. Mongólia középső megyéjében, Övörhangáj megyében, Tövhön hijd-nél, az északnyugati Hövszgöl megye Cagán núr járásban, valamint a délkeleti Dornogobi megye, Szajnsand járásban, Hamrijn Hijd kolostor közelében van Umaj név, utóbbiban Dandzan Ravdzsaa egyházfő régi példák alapján újraélesztette az ősi kultuszt. Az északi Szelenge megyében Amarbajaszgalant kolostornál is van egy Umaj-lyuk. Altad Damba, belső-mongol kutató szerint az Umaj nevű helyeket főleg gyermektelen asszonyok látogatják, hogy ott imádkozzanak, és utána gyermeket foganjanak.[77] Ezt megerősíti a Hövszgöl megyei Umaj barlangról szóló elbeszélés, miszerint gyermekáldásért járnak oda az asszonyok.[78] A többi fent említett helyeken, főleg azért járnak oda a mongolok, hogy megtisztuljanak bűneiktől, és a lyukon átbújva újjászülessenek. Batszüür, mongol történész szerint Hentij megyében is létezik Umaj barlang, azonban ezt a szóbeli információt még nem tudtam ellenőrizni. Elképzelhető, hogy Mongólia más vidékén is van Umaj-barlang, de annak összeírása a további kutatás feladata.

Buddhista istennők

A mahajána buddhizmusban a könyörületesség bodhiszattvája, Tára, Avalokitésvara könnyéből született. A szűz istennőről alkotott kép azonban mongol vidéken a XVI. század végétől átalakult: a szüzesség helyett az anyaság lett fő erénye. Neve is megváltozott és a mongolok őt máig Dari Eke-nek hívják, amelyben szintén az anya (eke) szó foglaltatik. Az elnevezés a mongol népek azon elgondolásából ered, amely a nőkben nem magát a nőiességet, hanem az anyaságot tiszteli. Ennek mély hagyománya van, hiszen még néhány éve is, a mongol férfiak lányaikról, mint jövendő anyákról beszéltek. Máig élő hagyomány az, hogy azokat a nőket tisztelik, akik már szültek gyereket. Az asszonyok iránti tisztelet egyik jele az volt, hogy az első mongol egyházfő, a mongol káni családból származó Dzanabadzar első munkáiban megformálta a 21 fajta Tára szobrot, amelyben az istennő mind a szelíd, mind a vad formáit megörökítette. Dari Eke kultusza valószínűleg az ősi Etügen nyomán terjedt el Mongóliában, miután a XVII. századtól elterjedt buddhizmus megtiltotta az ősi istenek tiszteletét. Ezért, Dari Eke-hez az állatok, gyerekek, a család szerencséért imádkoztak, ugyanúgy, mint korábban Etügen-hez.

A buddhista istenségek közül van még egy istennő, Lhamo, akinek szobrai megtalálhatók Mongóliában. Az istennő a tibeti buddhizmus tíz tanvédő istenei közé tartozik, azonban egyedül őt ábrázolják női alakban. A mongol templomokban is főleg haragvó istenként ábrázolják. Mongol neve "Cogtu Ökin Tenger", amely arra utal, hogy korábban egy mongol istennő, vagy valamely tündér szerepét vehette át, akinek fő feladata lehetett a jóság és szépség megteremtése, valamint a tiszta erény szétterjesztése. Manapság ezek elnyerésért imádkoznak hozzá a mongol asszonyok. Lhamo néhány kolostor, többek között a Góbiban lévő Hamrijn Hijd kolostor védőszentje. A ma működő buddhista kolostorokban a holdév utolsó napján végeznek tiszteletére szertartást. A vidéki pásztorok újév első tizenöt napján belül tartanak számára áldozati szertartásokat.[79]

A mongol buddhizmusban az asszonyok Büdzsinlham istennőhöz is imádkoznak, akinek mongol neve: "fiút ápoló Ökin Tengri". A név alapján valószínű, hogy ő is korábban egy termékenység istennő lehetett, akihez az asszonyok gyermekáldásért imádkoztak. Az egyik feljegyzés szerint régen asszony volt, aki annyira támogatta a gyermektelen asszonyokat, hogy halála után felkerült az Égbe, és ott istennővé vált.[80]

Áldozati helyek, és az áldozat formái

A mongol krónikák adatai alapján ismert, hogy a mongol sámánok, sámánasszonyok szertartásaikat nagyrészt hegy tetején tartották, amely közel volt az Éghez. A hunok eskü kötéskor magaslatra mentek fel, és ott áldoztak az égieknek.[81] Egy korai, xianbei (szienpi)-ről szóló forrás szerint magaslaton áldoztak a hét bálványősnek.[82] Ezen kívül szent fák, vagy különleges sziklák közelében szintén mutattak be áldozatokat. Az Anya nevű helyen többnyire tejtermékkel történt az áldozás, de néhány forrás szerint régen állatáldozatot is bemutattak. A buddhizmus elterjedésekor a mongol kánok megtiltották a véres áldozatokat, ezért ma többnyire teát, süteményt, cukorkát és pálinkát ajánlanak fel a Föld erőinek.

[77] ALTAD Damba 2003: 297.
[78] SÁRKÖZI 2005. 149.
[79] CERENDEDZSID 1999: 106.
[80] CERENDEDZSID 1999: 99.
[81] QIAN Han shu. 94. a
[82] SZÜHBAATAR 1992: 37-38.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A mongol áldozatok egyik különleges csoportját alkotják a termékenységi szertartások, amelyek a gyermekáldás elnyeréséért végeznek. Általában akkor az asszonyok egy-egy különleges alakú sziklához, kőhöz járulnak, amely ereje által biztosítja a gyermekáldást. Ilyen jellegű helyek Mongóliában sok helyen előfordulnak, mégis vannak nagy hírű helyek, amelyek a belföldi zarándoklat céltáblái. A mongolok legismertebb áldozati helye az Anyaszikla[83], ahová mongol tízezrei zarándokolnak el, különféle betegségből való gyógyulást, valamint gyermekáldást remélve. A különleges formájú sziklát meg kell érinteni, és a fülébe kell súgni a kívánságunkat. A szent hely környékén téglateából emeltek falat, és a szent követ az asszonyok kívülről szokták meghinteni tejjel. A sziklától nem messze található az Anyaszikla házőrző kutyája, amelyre rá kell feküdni, hogy meggyógyuljunk betegségeinkből.[84] Különösen sok zarándok érkezik május elején, amikor is egy új, nemzetközi szokásnak megfelelően anyák napja ünnepet tartanak. A szikla varázserejében jóformán minden mongol hisz. Bjambadordzs és Baatarhuu mongol kutatók feljegyezték azt, hogy gyermekáldás elnyerésért a gyermektelen asszonyok sokszor gyermekobóhoz mennek, és ott áldozatot mutatnak be. Ezt főleg nyáron, illetve ősszel teszik meg.

Nagyon jelentős mongol vidéken az ősi mongol obókultusz, azok között többfajta is létezik: Égi obó, Földi obó, emberi obó. Számunkra a földi obó fontos, ahol a Földanyának, Etügennek, vagy Umajnak, a termékenység istennőjének mutatnak be áldozatot. A Földi obótól általában békét, nyugalmat, védelmet kértek, csakúgy, ahogyan az asszonyok otthon a család békéjéről gondoskodtak.[85] Néhány vidéken ilyen obót Najnaj[86] obó-nak, Édzs obónak, vagy Dari Eke obónak hívnak. A halhák délkeleti részén, a harcsin, horcsin, najman és csahar területen számtalan Édzs obó, Najnaj obó és gyermek obó nevű hely található. [87] Ott szintén tejtermékkel, süteménnyel és cukorkával áldoznak. Néhány helyen birkát vágnak, a fejét és farkát otthagyják áldozatnak, a legidősebb asszony borókát és füstölőt gyújt és az obót nappal ellenkező irányból háromszor megkerüli[88], és ezt mondja:[89]

"Ó, nagy kilencvenkilenc Ég
Nagysággal teljes hetvenhét Etügen Anya..."[90]

A Földanya obója általában nagy hegyek tetején, folyóknál, tavaknál, forrásoknál, utak mentén található, oda járnak imádkozni, és időnként áldozatot bemutatni. Ezeken a helyeken még előfordulhat kecske, vagy juh, esetleg tyúk áldozat, vagyis csak kis állatokat (bog mal) áldoznak.[91]

Az emberi obók közül kiemelkedik az ún. gyermekobó, ahová az asszonyok főleg gyermekáldásért járnak. Ezen kívül a mongol asszonyok máshová is elzarándokolnak. Karakorum, a régi mongol főváros mellett található egy különleges faragvány, egy kőfallosz. A helyiek elmondása szerint az Erdeni Dzu főlámája faragtatta elrettentésül, mert a szerzetesek mindig vágyakozva nézték a női nemi szervhez hasonló szomszédos dombokat. A kőfallosz azonban azóta zarándokhellyé vált, a környékbeli gyermektelen asszonyok odajárnak, ráülnek, és úgy kérik az égiektől a gyermekáldást. Sőt, az eredeti kő már el is tűnt, ezért a kolostorbelieknek újat kellett faragni. Fallosz alakú szikla Dél-Góbi megye Hanbogd járásban is van, annak közelében a XIX. században élt Dandzan Ravdzsa megalapította a Demcsgijn hijd kolostort. A helybéli asszonyok odajárnak ma is, megérintik a sziklát, és gyermekáldásért könyörögtek. Dornogobi megye, Szajnsand járásban lévő Har-uul hegy egykor a sámánizmus áldoztai helye volt. A hegy csúcsán ma látható obó helyén egykor a sámánasszony áldozati asztala volt, ahol szertartásokat tartott az év meghatározott szakaszában. A hegyre a sámánnőn kívül más asszony nem mehetett fel, ma is egy obó mutatja, hogy az asszonyok meddig juthatnak el. Ugyanez a szokás, mármint az asszonyok csak a hegy bizonyos szakaszáig mehetnek, Szühbátor megye Altan Obo nevű helyén is megfigyelhető.[92]

Szühbátor megyében található egy különleges vulkanikus képződmény, egy anyaöl formájú vulkanikus kőzet, az Öldzijt Had. A helyi mongol népcsoport, a darigangák hite szerint az az asszony, aki arra a kőre ráül, hamarosan gyermeke születik.[93]

[83] Ulánbátor várostól kb. 120 km-re délre található, Töv megye Szergelen járásban.

[84] Terepmunka, 1998. május, 1999. május.

[85] NAJIRGULDZSU 1999: 301.

[86] A szó a bolgár-törökben nana, amely a magyar nyanya szó rokona lehet. (Peter Dobrev szómagyarázatai alapján)

[87] BJAMBADORDZS Sz. – BAATARHUU 2003: 143.

[88] Nap járásával megegyező járás az apa iránya, ellenkező eset az anya járása. A mongol népek között már csak néhány helyen maradt meg a nap ellenkező járásával kapcsolatos szokás.

[89] BJAMBADORDZS Sz. – BAATARHUU 2003: 141.

[90] BJAMBADORDZS Sz. – BAATARHUU 2003: 141.

[91] NAJIRGULDZSU 1999: 296.

[92] SERES István mongolista információja alapján

[93] SERES István elmondása alapján.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Összegzés

A fenti példákból azt láthatjuk, hogy a mongol népeknél a női istennők tiszteleténél elsősorban a termékenység és a védelem játszott szerepet. A természeti erők (víz, tűz, fa, föld) istennői és a később imádott Etügen, Umaj, Esi Katun istennők kultuszának kapcsolata még nem kellően tisztázott, csupán annyi biztos, hogy mindegyikük legfontosabb feladata a termékenység biztosítása volt. Később a különböző istennőkhöz a termékenységen túl a védelem is fontos feladatot játszott. A mongol birodalomban hivatalossá vált Ég kultusza jól megfért a régi Föld tisztelettel, sőt a kettő egységet alkotott, ugyanúgy, ahogyan a férfi-női kapcsolat is egyenrangúnak számított a buddhizmus XVII. századi elterjedése előtt.

Irodalom:

ALTAD Damba
2003 Hunud bolon mongol. (Hunok és mongolok) Höhhot: Belső-Mongóliai Népi Kiadó
BAJANBATU
1985 Mongolin böögijn sasin. (A mongol sámánhit) Höhhot: Belső-Mongóliai Népi Kiadó
BÁLINT Gábor
1877 Párhuzam a mongol és magyar nyelv terén. Budapest: Hornyánszky
BANZAROV Dordzs
1980 The Black faith, or Shamanism among the Mongols. In: Mongolian Studies Vol. 6.
BATSZAJHAN Zagd.
2002 Hunnu. (Hunok) Ulaanbaatar: Mongol Állami Egyetem
BENKŐ Lóránd
1976 TESZ. Történeti Etimológiai Szótár. III. Budapest: Akadémiai Kiadó,
BJAMBADORDZS SZ - BAATARHUU
2003 Mongolchuudin huuhdin oboo tahilga. (A mongol gyermekobó áldozatai) Antropologi-Arheologi, Ugsaatni sudlal. 210/19. 140-144.
CERENDECSID D.
1999 Mongol zurhai buyu hun sudlal (A mongol asztrológia vagy az emberek kutatása) Ulaanbaatar: Magánkiadás
CLAUSON Gerald
1972 An Etimological dictionary of Pre-thirteenth century Turkish. Oxford: Oxford University Press
DU Yaxiong - HORVÁTH Izabella
2000 A hunok legkorábbi története. Shi Ji 110. könyvének fordítása. Budapest: Magyar Ház
DULAM Bum-Ocsir
2002. Mongol bööni zan ujl. (A mongol sámánok szertartása) Ulaanbaatar: Mönhijn useg
GYŐRFFY György
1986 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest: Szépirodalmi Kiadó
HEISSIG Walter
1980 The religions of Mongolia. Translated by Geoffrey Samuel. Berkeley: University of California Press.
HOPPÁL Mihály
2004 A magyar sámánság és a honfoglalók hitvilága. In: Folklór és hagyomány. Budapest: 88-96.
LIGETI Lajos
1961 A mongolok titkos története (MNT). Budapest, Gondolat
LIU, Mau-Tsai
1958 Die Chinesischen Nachrichten zur Gesischte der Ost-Türken (T'u-küe) I-III. Göttinger Asiatische Forschungen. Otto Harrasowitz, Wiesbaden.
LIU SUI
1984 Arban bujantu csagan teüke (Tíz erényű Fehér történet) Höhhot: Belső-Mongóliai Népi Kiadó
LUVSZANDANZAN
1984 Altan Tobcsi. (Arany Foglalat) Höhhot: Belső-Mongóliai Népi Kiadó
MURAKÖZI Gyula
2002 Hérodotosz: Görög-perzsa háborúk. Budapest: Osiris Kiadó
NAJIRGULDZSU Nim-a
1999 Szünesü, ongud, sitülge (Lélek, szellemős, hit) Höhhot: Belső-Mongóliai Népi Kiadó
PÜREV Otgoni
2002 Mongolin bögin sasni tuuh (A mongol sámán hit története) Ulaanbaatar: Admon

© Copyright Mikes International 2001-2008

SARALDAI Hereed
2001 Csingis haani ongon shuteeni tailga tahilga (Dzsingisz kán szellemősét tisztelő áldozatok) Ulaanbaatar: Csingisz haan szudalgaani olon ulsin töv
SÁRKÖZI Alice
2005 Egy pogány istenség a buddhista panteonban. In: Kőrösi Csoma Sándor és a Kelet Népei. Szerkesztette: Gazda József és Szabó Etelka. 147-155.
STEWART, Julia Ann
1997 A Comparative Study of Traditional Religions of the Mongols and Dene. Ulan-Ude
SZÜHBAATAR G.
1980 Ih nirun ulsz (A zsuanzsuanok állama) Ulaanbaatar: Mongol Tudományos Akadémia
SZÜHBAATAR G.
1992 Mongolin deedzs bicsig. Ulaanbaatar: Szvmesznaja Russzkogo-mongoliszkaja kompani
TEKIN Sinasi-TEKIN Gönül Alpay
1998. Rasid-ad-din: Jami –at tawarikh. Harvard University Press
UCSIRALTU
1997 Hunnugijn heseg üge-jin szojol szergügelde 5. (Néhány hun szó rekonstrukciója 5.) In: Journal of Inner Mongolian Universtiy. Philosophy& Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 104-120.
VAJDA Endre
1973 Marco Polo utazásai. Gondolat, Budapest.
VÁMBÉRY Ármin
1870 Magyar és török-tatár szóegyezések. In: Nyelvtudományi Közlemények. 8. 109-190.
VASZILIJEV L. Sz.
1977 Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában. Budapest: Gondolat
WITTFOGEL K- FENG Ch
1946 Liao-shi. History of Liao dynasty. Philadelphia.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Katolikus Szemle
1976.
XXVIII. évfolyam 1. & 2. szám

ILLYÉS, Elemér :

Román történetírás

A román történetkutatás több mint másfél évszázad óta Daciát, illetve a mai Erdély földjét jelöli meg a román nemzet és nyelv kialakulási helyének. Ismeretes, hogy a hiteles adatokkal alá nem támasztott, intuitív feltevésekre alapuló koncepció a római-dák történelem egyik fejezetének önkényes rekonstrukciója, s mögötte nemzeti számítások és politikai elgondolások rejtőznek. A XVIII. században és a múlt század elején a dákó-román elmélet még a románok belső nemzeti ügye volt. Később, a század közepétől a nacionalizmus alaptételévé vált, a század vége felé európai méretű kampánnyá terebélyesedett a történelmi Magyarország ellen, s a XX. század első évtizedeiben a nagyromán nemzeti álom megvalósulásának, Erdély megszerzésének volt a történelmi meghatározója. A két világháború között, a román nacionalizmus konszolidálása idején dogmává merevedett.

A kelet-közép-európai térségben a nacionalista fogantatású történetírás nemcsak román jelenség: a cseh, délszláv, bulgár, vagy magyar történelem egyes fejezetei sem mentesek nemzeti érzékenységtől. És minél később nyerte el egy nemzet politikai, gazdasági és kulturális önállóságát, minél megkésettebb a nemzetté válás, a nemzeti öntudat ébredése, annál kirívóbb történetírásában a nemzeti vagy nacionalista vonás, aszerint, hogy a politikai érettség milyen fokára jutott el az illető nemzet. Ismeretes, hogy például a román vajdaságok csak a XIV. században alakultak meg, amikor a környező népek, magyarok, délszlávok, bulgárok és lengyelek már több évszázaddal azelőtt alkotott államformában éltek. A modern román államiság pedig alig száz évvel ezelőtt jött létre, s ugyanakkor érte el a román nemzet politikai és nemzeti függetlenségét; 1877-78-ban szabadult fel a török uralom alól, előtte századokon át, megszakítás nélkül magyar és lengyel fennhatóság alatt volt. A románság, a nemzetté válás folyamatában a magyar királyság politikai hatáskörébe tartozott, s az önállósult román vajdaságok, Havaselve és Moldva uralkodói egészen a XVI. századig a magyar királyok hűbéresei voltak. Az erdélyi románság pedig 1918-ig élt a magyar birodalom fennhatósága alatt.

Ebből a több százados függésből adódik, hogy a román nemzeti történelem nem egy belső fejlődés eredménye s hogy azok a fejezetei, melyek egybeesnek az egykor uralkodó nemzetek történelmével, nem tudnak megszabadulni az elfogultság szellemétől, szinte magától adódik önköltésük. A Magyarországgal való történelmi kapcsolat feltárása, a vitás területi konfliktus miatt, különös módon terhelt történelmi indulatokkal, elfogultsággal, torzításokkal. Egész fejezetek estek áldozatául önkényes átírásoknak, hamisításoknak vagy elhallgatásoknak.

A Románia javára megváltozott történelmi helyzetből, illetve abból a tényből következtetve, hogy Románia 1918 óta — négy éves megszakítással — egész Erdély birtokában van és 1945 óta a nemzetközi szocializmus államformájára tért, fel kellene tételeznünk, hogy a román történetírás időközben megszabadult hagyományos nacionalizmusától. A tapasztalat azonban ennek az ellenkezőjéről győz meg. A marxista román historiográfia továbbra is a román nemzet fejlődésére előnyös, vagy előnyösen beállított tények szemléletéből indul ki, s a történeti kutatások központi helyét ma is a dákó-romanizmus foglalja el, mely időközben állam-ideológiává, etnocentrizmussá torzult. Az « őslakók » a « kontinuitás » és a « nemzeti egység » traumája vörös fonalként húzódik végig a modern román történetíráson. Harmonikusan, negatívumok nélkül simul bele a nemzeti történelem fejezeteibe. E beidegzett, nemzeti hitté vált romantikus képzelgést igyekszik a történetírás mindenáron legitimizálni. Ezen nyugszik a román nemzeti tudat, ebből formálja nemzeti szupremáciáját.

Nem célom e sommás áttekintésben a dákó-romanizmus tudományos-tárgyilagos időtállóságát feszegetni. Ezt már megírták mások. Amióta felvetődött, könyvtárra menő irodalmat termelt román és magyar részről is. Tarthatatlanságát leginkább az bizonyítja, hogy sem az eddigi, sem a legújabb román történeti, régészeti, etnikai és nyelvi kutatások nem hoztak olyan meggyőző erejű adatokat napvilágra, melyek tudományos szempontból elfogadhatóak lennének. A kutatások konklúzióinak nagy része az előrekovácsolt elméletbe illeszkedik bele. Tamás Lajos, magyar történész, *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában* (Budapest, 1935) című főként nyelvészetileg hitelesen dokumentált munkájában kétségbe vonja a

© Copyright Mikes International 2001-2008

kontinuitáselmélet létjogosultságát. A románság őshazája — állapítja meg — nem Erdély, hanem a Dunától délre eső balkáni területek. Tamás tételeit máig sem tudta a román történetírás megcáfolni.

A román feltevés magva ma is III. Béla magyar király névtelen jegyzőjének, Anonymusnak legendás feljegyzéseire támaszkodik. Ma már tudjuk, hogy a krónikásoknak a történelem ködébe vesző időkből származó híradásai kevés hitelt érdemelnek és nem állják ki a modern történetírás tűzpróbáit. Anonymusnak a XII.-XIII. század fordulóján írott « Gesta Hungarorum »-ja inkább zavart keltett, semmint dokumentált. A korabeli jogforrások egyike sem igazolja tudósításának hitelét, de viszont megtudjuk belőlük, hogy a románok Erdély földjén először a XIII. században kerültek érintkezésbe a magyarokkal, amit az úgynevezett « párhuzamos magyar-román helynevek igazolnak a legjobban »[1]. Az oklevelek szerint is csak 1209 körül jelenik meg először a románság a magyar birodalom területén. Nem lehetnek tehát adatok az erdélyi románok életéről a XIII. század előtti időből — mivel Erdély földjén nem voltak jelen.

A nacionalista román történetírás egyes képviselőire ezúttal csak utalni kívánok. Egyik élenjáró személyisége *Alexandra D. Xenopol* volt. Tudományos igényű szintézise, az *Istoria Românilor din Dacia Traianã* (I-IV. Bucarest, 1888-1893) a mai történetíróknak is forrásmunkául szolgál. Munkájában a kontinuitás elmélete központi helyet foglal el. Történelmi szemlélete Ion Inochentie Micu (Klein Ince) és az erdélyi triász, Samuil Micu (Klein Sámuel), Gheorghe Şincai (Sinkai György), Petru Maior (Major Péter), valamint Ioan Molnar-Piuariu és Ioan Budai-Deleanu dákó-román elméletének a hatása alatt alakul[2]. Nicolae Iorga neo-nacionalista fogantatású, romantikus történetírásának az ihletője. *Nicolae Iorga* a XX. századi román történetírás és szellemi élet irányelveinek a meghatározója. Nacionalizmusa a XIX. század romantikus történetíróinak az elképzeléseit is fölülmúlta. A « másfél évezredes » román népi egység érintetlen fennmaradásának a teoretikusa. A bukaresti Liga Culturală[3] szellemi irányítója. Az 1905-ben megírt német nyelvű könyve sokban hozzájárult a trianoni béketárgyalások alkalmával benyújtott román propagandaanyag szavahihetőségének az alátámasztásánál. Ugyancsak ő írta meg nyugati nyelveken a román történelem magyar, bulgár és török vonatkozásait; érthető módon, nem a legkedvezőbb színben. Iorga önkényesen formálta, ferdítette vagy hamisította a történelmi forrásokat és igazította ezeket a politikai időszerűséghez. Nyomdokain haladt a két világháború közti történetírók ismert alakja, a nagyszebeni tanár, *Ion Lupaş* és a nacionalista történetírók követőihez sorolandó *Ştefan Pascu,* a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem tanára. Alaptételük a dákó-romanizmusból kiinduló kontinuitási elmélet: a román nép másfél ezer éves megszakítás nélküli jelenléte a mai Románia, illetve Erdély területén. Szerintük a román történelem organikus folyamat s a román nép ennek a folyamatnak kezdettől fogva az aktív irányítója. Már a középkorban létezett egy politikailag független román nép — állítják, mely ugyan idegen (szláv, magyar, török) befolyás alá került, de tudatosan irányított forradalmakon át kivívta teljes függetlenségét, nemzeti egységét, mely mindig létezett, csak elnyomták. Tagadják, hogy a román nemzeti gondolat külső hatásra született volna. A múlt század teoretikusain, a XVIII. és XIX. század forradalmárain és Mihály vajdán át egészen Decebalig hosszabbítják meg a nemzeti történelem vonalát. A történelmi forrásanyagot, valamint a régészeti, etnikai és nyelvi kutatások eredményeit nagyobbára önkényes, a román nemzet fejlődésére előnyös szempontok szerint értelmezik.

Voltak azonban mérsékelt szellemű képviselői is a román történetírásnak, akik a tudományosság igényével mérlegelték a nacionalista vételtésű történetírást és élesen bírálták annak a szempontjait, így a századfordulón és a század elején *Dimitrie Onciul, Ion Bogdan, Radu Rosetti, Pompiliu Eliade, Constantin Giurescu* és mások. Constantin Giurescu például, a két világháború közti történésznemzedék kiváló egyénisége, aki a Revista Istorică Română 1931 és 1932-es évfolyamaiban közölt *O nouă sinteză a trecutului nostru* (Múltunk egy új szintézise) című tanulmányában a történelmi tények tiszteletben tartásával bírálja Iorga szempontjait és közelíti meg a magyar-román közös múlt történelmi vonatkozásait: « Azt hisszük — írja — hogy a nyugati hatásokkal kapcsolatban a *magyar* (Giurescu kiemelése) hatást is említeni kellett volna (Iorganak). Ha az olaszoknak egy egész oldalt szentel, holott hatásuk a román népre és államra elenyésző, nem volna szabad elhallgatnia a magyar hatást, mely nyelvünkben éppúgy, mint városi életünkben és közigazgatási szervezetünkben megnyilvánul... Nem értjük az okát, hogy miért nem sorolta fel a magyar hatást a román népet ért hatások között. Vagy talán a hallgatás meg nem történtté teheti a tényeket? »[4]. « Megállapítja, hogy Iorga történetírói módszerére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy állításait gyakran semmivel sem bizonyítja, feltételezéseit valóságként állítja be, elhallgatja mások véleményét és szórványos tünetekből indokolatlan általánosításokra ragadtatja magát »[5]. *Petre P. Panaitescu,* a modern román történetírás egyik kimagasló alakja, ugyancsak szót emelt a romantikus-nacionalista történetszemlélet következetlenségei és fogyatékosságai ellen. De hadd idézzem Alexandru Brătescu-Voineşti *Originea neamului românesc şi a limbii noastre (A* román nép és nyelvünk eredete) című munkájából a dákó-román elméletre vonatkozó részt: « Krisztus előtt 105-ben — írja — a rómaiak Traján császár vezetésével meghódítják Dáciát és megszüntetik a dák államot. S íme csoda történik. 167 évvel később a dák nyelv, melyet egy nép a Bánságtól a Dnyeszterig, s a cseh hegyektől le a Balkánig beszél, teljességgel eltűnik és a római nyelv váltja fel. Nem képtelenség ez? ... Tudjuk hány légióból állott Traján hadserege, s tudjuk azt is, hogy e légiók legénységének csak 25 százaléka volt római, a többiek ibér, kártágói, líbiai és más nemzetiségbéli zsoldosok közül kerültek ki. Ismeretes továbbá, hogy Traján csak a Bánságot, Erdélyt és Olteniát foglalta el. Mégis: a Havasalföldről, Bukovinából, Besszarábiából és Transznisztriából is kiveszett az őslakosság nyelve. »

[1] Makkai László: *Román-magyar közös múlt.* Budapest, 1948.
[2] A dákó-román terminológia legelőször Gheorghe Şincai Grammatica daco-romana sivsive Valachie című nyomtatványában jelent meg 1780-ban és arra a feltevésre épül, hogy a román nép a dákok és rómaiak leszármazottja.
[3] A « *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor* » 1890-ben jött létre és nagy szerepet játszott az európai közvélemény előkészítésében Erdély Romániához való csatolásának az előestéjén.
[4] *O nouă sinteză a trecutului nostru* (Múltunk egy új szintézise) Különlenyomat a Revista Istorică Română 1931. és 1932. évfolyamaiból.
[5] Makkai László: *Román történetírás a két világháború között.* Hitel, 1943 szeptemberi sz.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Hogy a modern román marxista történetírás mennyire nem tért el a hagyományos nacionalista történetírás szellemétől, azt elsősorban Magyarország történetével közvetlen összefüggő fejezetei érzékeltetik a legjobban. Egy példa erre, a sok közül, a párt hangadó lapjának, a Lupta de clasă-nak (ma Era socialistă) történelempublicisztikai megállapítása: « hazánk területére például — a történeti források tanúsága szerint — a XI. századtól kezdődően székelyeket, a XII. századtól pedig szászokat telepítettek be a magyar királyok. Ezek a « nemzeti jellegű kisközösségek » békében dolgoztak, együtt harcoltak a román néppel a külső és belső ellenség ellen... S ma együtt alkotják a « szocialista Románia nagy családját »[6]. A cikk írója a székelyeket a « betelepítés » terminológiájával a szászokkal egy kategóriába utalja, s elferdíti azt a történelmi tényt, hogy a székelyeket nem kellett a szó olyan értelmében betelepíteni mint a szászokat, ők a honfoglaló magyar nemzet egységéhez tartoztak. A « hazánk földjén » megjelölés nem felel meg a történelmi valóságnak, mivel a cikk írója által tudatosan kiemelt « betelepítések » idején Erdély nem volt « román föld »; ilyen vonatkozásban legfeljebb csak a « mai Románia » kifejezést lehetne használni. A betelepítés fogalmával devalválja és egyben tudatosan elhallgatja a cikk írója a legfontosabb történelmi tényt: Erdély magyar honfoglalását. Ezenkívül sem a szászok, sem a székelyek nem voltak a románság számához viszonyítva « kisközösségek »: a székelyek, illetve a szászok Erdélyben való megjelenésekor a román lakosság még nem volt jelen.

A hamis következtetésekből kiinduló történelmi-etnikai kontinuitás fikciójára már előzőleg rámutattunk. A modern marxista történetírás tovább építi a kontinuitás hadállásait, s a dogmák feloldása helyett újabb konfliktusok forrásává vált a két nép viszonyában. Alapja a dogmatikus-propagandisztikus államideológia és egyre inkább emlékeztet az ötvenes évek sematikus irodalmára. A dákó-római időkbe visszavezető imaginárius vonalban a románságot a dákok egyenes leszármazottjának tekinti, Erdélyt « ősi román területként » a Havasalfölddel és Moldvával együtt tárgyalja, mintha a századok folyamán mindig összetartoztak volna, meghamisítva a történelmi valóságot, hogy Erdély a XI. századtól 1918-ig, az önállósult fejedelemség (1571-1690) idejét leszámítva a magyar birodalom szerves része volt. Viszont Erdélyt és Magyarországot külön tárgyalja.

Elég, ha egy 1968-ban megjelent, a román nemzeti állam kiteljesedésével foglalkozó könyv[7] szövegéből idézek: ...« a három *román* (kiemelés I.E.) ország (Moldva, Havasalföld és Erdély) politikai és gazdasági helyzetét Iancu de Hunedoara (Hunyadi János román fordítása, I.E.) Erdély vajdája, később Magyarország kormányzójának a személye uralja, aki magát — az akkori idők szokásaként — egyidejűleg a román fejedelemségek 'kapitányának', illetve vajdájának tekinti. » Vagy: « A világnak tudomásul kell venni egy régi igazságot, azt tudniillik, hogy a római gyarmatosok utódai, a románok, egy pillanatra sem hagyták el települési helyeiket. »[8] Gyakran esik szó például történelmi összefoglalókban « Erdély felszabadításáról »[9]. A hagyományos történetírásban használatos, magyarból átvett « Ardeal » (Erdély) és « ardelean » (erdélyi) kifejezéseket a latinból átvett « Transilvania » és « transilvănean » szavakkal helyettesítették, nehogy a magyar kölcsön-szavakra emlékeztessen. *Bányai László,* romániai magyar történész a neo-nacionalista történetírás szellemében állapítja meg, hogy « az Árpád-házi magyar királyság úgy tekintette Erdélyt, mint területén kívüli, védelmi jellegű széles sávot »[10]. Megállapításának ugyancsak szerény a valóságfedezete. Ugyanakkor azonban azt is megállapítja, hogy ...« nehéz eloszlatni a történelem nem egy szakaszának homályát. A román nép és nyelv eredetének tisztázását, a környező birodalmak írásbeliségének hiányossága folytán, inkább régészeti adatokkal s néprajzi és nyelvösszehasonlítási kutatásokkal lehet elérni. Ha komolyan vennők a kizárólagosan írásbéli dokumentumokat igénylő egyes történészek gondolatmenetét, azt jelentené, hogy magának a magyar népnek a letelepülése előtti történetét az ismeretlenség sűrű homályába kellene vetni... a perzsa vagy bizánci birodalmak írásbeli emlékeiben különböző, egymásnak ellentmondó neveken szerepelnek (t.i. a magyarok) s könnyen összetéveszthetők lennének más hasonló jellegű népekkel... »[11] Ehhez hozzá kell tennem, hogy a román történelmi források nagy része a román fejedelemségek évszázados okkupációja folytán idegen eredetű. A Névtelen Jegyző krónikájában — írja Bányai — a dolgok természete folytán, mint minden egykorú és későbbi krónikában, sok az anakronizmus és naiv okfejtés »[12].

A román történetírás a múlt századtól kezdve a mai napig a politika eszköze maradt: « a román nép eredete, ősi volta és a kontinuitás *politikai fegyver. »* (Kiemelés I.E.) Vagy: « Dácia alatt Nicolae Bălcescu[13] a Havasalföldet, Moldovát, Erdélyt és Magyarország románok által lakta területét értette. »[14].

Hivatalos beszédekben, újságcikkekben minduntalan felbukkannak az irányított történelempublicisztika beidegzett, hamis képei. Ceauşescu párfőtitkár a mărăşeşti-i ütközet ötven éves évfordulója alkalmával elmondott beszédéből idézem az

[6] Ecaterina Bondor-Deliman cikke a Lupta de clasă 1971.1.számából.
[7] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.* (A román nemzeti állam egyesülésének a kiteljesülése. Erdély egyesülése a régi Romániával. Miron Constantinescu-Ştefan Pascu-L. Bányai-V. Curtic*ă*peanu-I. Gheorghiu-C. Göllner-I. Kovács-C. Nutu-I. Oprea-V. Popeang*ă*- és Al. Porteanu. Bukarest, 1968. (8.1.).
[8] U.o. 19.1.
[9] U.o.
[10] Bányai László: *Közös sors — testvéri hagyományok.* Bukarest, 1973. 51. 1.
[11] U.o. 39. l.
[12] U.o. 42 1.
[13] Nicolae Bălcescu az 1848-as havasalföldi forradalom egyik vezető egyénisége. Kezdetben a magyar forradalom ügye mellett állt, a forradalom bukása után a nagyromán érdekek a Habsburgok oldalára sodorták.
[14] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.* 23.l.

© Copyright Mikes International 2001-2008

alábbi részt: « Az imperialista szellemű világháború (első világháború, I.E.) nagy szerepet játszott a román nép sorsának a kialakulásában. Közismert, hogy ebben az időszakban... a románság nagy része az állam határain kívül élt, *román területek* (kiemelés I.E.) idegen uralom alatt voltak. » Továbbá: « Oltenia, Muntenia, Erdély és Moldva mindig egységet alkottak, s bár időlegesen külön álltak, mégis együtt harcoltak, segítették egymást. Csak így győzhették le az évszázadok során a nehézségeket, amíg meg nem valósították a mai egységes nemzeti államot »[15]. De idézhetnék az 1848-as forradalom 1973 évi Iaşi-i emlékbeszéd szövegéből is, amikor « a mesterséges és ideiglenes határok folytán elválasztott, de ugyanazon nép fiainak azonos érdekeiről és törekvéseiről » esett szó. A frazeológiába merevedett történelempublicisztika azonos séma szerint lát naponta napvilágot a folyóiratok, újságok hasábjain, első oldalain. Bemutatónak hadd idézzek az Utunk 1976 január 26-i számában megjelent « Január huszonnegyedike » című cikkből: « Évezredes története során az egyesülés eszméje mindig jelen volt a románság gondolataiban és érzéseiben... Ez eszmét az 1600. esztendőben a Nagyságos Fejedelem, Vitéz Mihály vajda valósította meg... A társadalmi és gazdasági fejlődés objektív körülményei megteremtették — amint arra Nicolae Ceauşescu elvtárs rámutatott — « mind a három országban, a. XIX. században... a tőkés termelési viszonyokat... a három román országot elválasztó mesterséges határok...»[16].

A dákó-romanizmus ma már túlhaladott álláspont, sehogysem egyeztethető össze a mai történelmi valósággal. Végeredményben nem egyéb, mint a mai nacionalista történetszemlélet transzponálása a dák-római időkre. Vajon nem egyfajta nemzeti elzárkózás-e? Vagy kárpótlás a múlt vagy jelen sikertelenségeiért? Nem anakronizmus-e az ezeréves történelmi tudatban élő helységveneknek egyszerre dák-nevekkel való felcserélése?[17] Ha a román népesség valóban már századokkal a magyarok megjelenése előtt Erdély területén élt volna, a helynevek nagy részének román eredetűeknek kellene lenniük s a magyarság vette volna át a románoktól a román eredetű neveket. Valótlan tehát a román történetírók azon állítása, amely szerint Erdély hegy- és folyóneveinek 80 százaléka *román* (kiemelés a szerzőktől) eredetű[18]. A történelmi tények megszépítéseképpen ugyan hozzáteszik a könyv szerzői: « az igaz, hogy az elnevezések egy része újabb keletű lehet, a közép- vagy újkorból, de nem minden esetben. S valóban, ha több helynév eredetét nehéz, vagy lehetetlen is meghatározni, ha *számtalan* (kiemelés I.E.) középnagyságú folyónak szláv neve is van, Románia legnagyobb folyói régi, dák elnevezésűek, melyek a római időszakban is tovább éltek, mint például Alutus-Olt, Maris-Maros, Samus-Szamos, Crisius-Körös, Tibiscus-Temes »[19]. Nem kell bizonyítanunk, hogy a fenti folyónevek nem dák eredetűek, a római korból maradtak fenn és semmiképpen sem román elnevezésűek. Román eredetű helynév a XIV. századtól csak olyan vidéken fordul elő, amelyről tudjuk, hogy kései román telepítés eredménye »[20]. Amúgy is ismeretes, hogy nincs egy kisebb vagy nagyobb folyó sem Erdélyben, amely román eredetű volna. Az erdélyi helynevek legnagyobb része szláv eredetű, melyet később mindkét nép átvett, jobbanmondva a román lakosság átvette a magyar és német helyneveket.

A kontinuitást a román történetírás a romanizált dák őslakosság feltételezett helyi autonóm szervezeteinek a fennmaradásával igyekszik bizonyítani. Itt önként kínálkozik a kérdés: ha a népvándorlás pusztító viharait túlélt dák-román lakosság úgynevezett « helyi autonóm szervezetei » politikailag, társadalmilag és kulturálisan valóban annyira életképes, valóságos kis államocskák voltak, ahogyan azt a román történetírás bizonyítani igyekszik, hogyan tudott mégis a kárpáti térségben egyedül a magyarság időtálló állami szervezetet létrehozni? Korabeli adatokkal bizonyítható, hogy a románság társadalmi fejlődésének kezdetleges fokai Erdélyben csak 1200 után találhatók meg; politikai, kulturális jelenségeknek pedig ebben az időben semmiféle nyomai nincsenek. A 271 és 1200 közötti űrt általános feltevések és hamis következtetések töltik ki. Az áthidalási elméletből hiányzik a belső következetesség. Ez a történelmi igazság. Román patriarchális kisközösségeket, kisebb-nagyobb nemzetségeket először csak a XIII-XIV. századból fennmaradt okmányok említenek (Terra Blachorum-Fogaras-föld 1222, Hátszeg 1247, Kerc és mások), melyek azonban nem voltak politikai szervezetek: a magyar államszervezetbe a magyar ispán irányítása alatt felállított határőrvidékek megszervezésével kerültek. A román történetírás is — dokumentáció hiányában — csak « feltételezi », hogy ezek a « társadalmi szervezetek » korábbi eredetűek lehetnek[21]. Az úgynevezett helyi autonóm szervezetek, a kenézségek és a vajdaságok, melyeket a magyarság a honfoglaláskor Erdély területén talált, valóban léteztek, de szláv kisközösségek voltak, elvenezésük (kenéz-kenézség, voevod-vojevoda-vajdaság, zsupán) is

[15] Nicolae Ceauşescu: O jumătate de secol de la marea epopee naţională a Mărăşeştilor, in *România de drumul desavîrşirii construcţiei socialistă.* (Mărăşeşti nagy nemzeti eposzának fél százada, a Románia a szocialista építés kiteljesedésének az útján című könyvből). Bukarest, 1968 467 1.
[16] Dumitru V. Firoiu: *Január huszonnegyedike.* Utunk 1976. jan. 23.1.1.
[17] Kolozsvár-Napoca, Turnu Severin-Drobeta és mások. *Istoria României,* Manual pentru anul IV. licee de cultură generală şi de specialitate. (Románia története. Tankönyv az elméleti és szaklíceumok IV. osztálya számára). Ştefan Pascu szerkesztésében. Bukarest 1975.
[18] *Istoria României,* Manual pentru anul IV. licee de cultură generală şi de specialitate. (Románia története. Tankönyv az elméleti és szaklíceumok IV. osztálya számára). Ştefan Pascu szerkesztésében. Bukarest 1975. 50-51 1.
[19] *Istoria României,* Manual pentru anul IV. licee de cultură generală şi de specialitate. (Románia története. Tankönyv az elméleti és szaklíceumok IV. osztálya számára). Ştefan Pascu szerkesztésében. Bukarest 1975. 50-51 1.
[20] Kniezsa István: *Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése.* Mályusz Elemér *Erdély és népei* című könyvéből. Budapest, 1941 83. 1.
[21] Ştefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei.* (Az erdélyi vajdaság) I. Kolozsvár, 1971. 210. 1.

© Copyright Mikes International 2001-2008

szláv eredetű, amit később a románság átvett. A líceumok. 2. évfolyama számára írott történelemkönyv szerint « ezek az alakulatok elszántan szembeszálltak a magyarok leigázó törekvéseivel és a bizánci fennhatósággal, védelmezték az autonómiájukat mind a bizánciakkal, mind a magyarokkal szemben »[22]. Ha valóban léteztek volna életképes és önálló román helyi szervezetek, s ha a román nyelv és nép Dácia földjén alakult volna ki, föltétlenül fennmaradtak volna a helyi autonómiák román elnevezései is. S ami a szláv-román együttélést illeti, erre vonatkozólag is megtalálta a román historiográfia a jól bevált magyarázatot: « A VII. század elején a szlávok nagy tömege özönlött be a Duna és a Balkán közötti területekre, — írja a fent idézett tankönyv. A Dunától délre lakó népesség így fokozatosan elszlávosodott. Ebben az időben megy végbe a Duna északi vidékein a szlávoknak a dákó-rómaiak által való asszimilálása »[23]. Tehát, a könyv szerint: a nem románok által lakott területeken a szlávok olvasztották be az idegen népeket, a Dunától északra pedig, azaz a mai Románia területén a románok ősei, a dákó-románok olvasztották be a szlávokat. Hogyan lehetséges mégis, hogy csak a XVI. századi magyar és szász protestantizmus alapozta meg az erdélyi román kultúrát, vezette be az anyanyelvet a román egyházba és az egyházi szertartásba, az iskolába, s a latinírást a szláv-cirill helyett?

Az Erdély birtoklására felsorakoztatott román történelmi jogok sorrendjében a második helyen az etnikai elv áll: a románság számbeli fölénye. « A Kárpátokon belüli területen — írja Ştefan Pascu, kolozsvári történész, — a román lakosság minden időben abszolút többségben élt »[24]. Már többször utaltam arra, hogy román lakosság csak 1222 körül jelent meg először Erdély területén, a Fogarasi havasok vidékén, amit a XIII. század elejéről való dokumentum is bizonyít[25]. « A magyar település-történeti kutatások bebizonyították, hogy a történeti Magyarország területén a honfoglalás korától kezdve számban és területi kiterjedésben a magyar elem magasan felülmúlta a nemmagyar elemeket[26]. « A magyar etnikai terület a mainál lényegesen kiterjedtebb volt »[27]. A magyar királyság első századaiban a magyarság a Kárpátok vonulatán belül egységes etnikai tömbben élt, alig voltak kisebb, nemzetiségi szórványok. Miután 1211-ben, a kun betörések következtében a Barczaság magyarsága csaknem teljesen elpusztult, II. Endre magyar király a határ védelmére német lovagrendeket telepített be; birtokuk kiterjedt a Kárpátokon túlra is. Ugyanebben az időben, tehát a XIII. század első felében, de különösen az első tatárjárás után (1241) indult meg a románság Erdélybe való beszivárgása és torpant meg a magyarság Kárpátokon túli terjeszkedése[28]. A román lakosság egy részét földesuraink hozatták be, mint olcsó munkaerőt, másrészt pedig a kun-tatár, később a török betörések és a kizsákmányoló bojárok vagy fanarióták elől menekültek a román vajdaságokból Erdélybe, ahol több biztonságot és nagyobb szabadságot élvezhettek. Az 1333-1335 évi pápai dézsmaszedés jegyzőkönyvei, a kun-tatár pusztítások után is még 310.000 magyart és székelyt említenek az erdélyi püspökség területén; ezzel szemben 21.000 szász és egyéb és 18.000 román nemzetiségű lakost.

A XIV. század közepe táján azonban a magyar terjeszkedés a Kárpátok medencéjében megállt, az etnikai határok lezárultak, a románság pedig tovább húzódott Erdély belseje felé. A XV. században, a török-tatár dúlások folytán elpusztult magyar falvakba román telepesek költöztek, s a két nép között nagyobb érintkezési felületek alakultak ki. A népesedési számok azt mutatják, hogy az arány lassan a román lakosság javára tolódik, jóllehet az etnikai határoknál nem álltak be lényegesebb változások. A XVI. században is csak Erdély egy negyedét alkotta a román lakosság: Erdély területén ebben az időben 260.000 magyar, 70.000 szász és 100.000 román élt. Először csak a XVIII. századtól, kétszázados török pusztítás után érezhető a román túlsúly: 1700-ban Erdély összlakossága körülbelül 500.000 lélek, amelyből 200.000 magyar, 200.000 román és 100.000 szász és egyéb. 1760-ig 547.000-re, 1785-ig pedig 787.000-re emelkedett a vajdaságokból egyre inkább beözönlő románság száma; a múlt század elejére pedig eléri az 1,169.000-et. Ugyanekkor kezdi a Habsburg-politika gyöngíteni a magyarok pozícióját és erősíteni a románokét és a szászokét.

A dákó-román mítoszból adódik a kontinuitás, a román nép történelmének a római időkből való megszakítás nélküli folytonossága, a kontinuitásból pedig a « nemzeti egység », az egységes román állam fogalma, melyet a XIX. és XX. század román történetírói ötvöztek államelméletté. A marxista román történetírás a haladó, osztályharcos ideológiával egészítette ki a « nemzeti egyesülés » fogalmát, a hármas vetületű történelemszemléletben. « Az egyesülés premisszái — írja egy 1968-ból való történelmi összefoglaló — ...jelen vannak... az egész középkorban... Ezek közül különösen három a román nép tudatában élt megszakítás nélkül: a román nyelv latin eredete, jelenléte a *nemzeti területen* (kiemelés I.E.) és etnikai, nyelvi és politikai

[22] *Egyetemes történelem.* Kísérleti tankönyv a líceumok II. évfolyama számára. Dr. Bodor András. Lucia Georgian - Vasilica Neagu - Ştefan Pascu szerkesztésében. Bukarest, 1975. 149. 1.
[23] U.o. 149. 1.
[24] Ştefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei.* (Az erdélyi vajdaság) I. Kolozsvár, 1971. 210. 1.
[25] Fekete Nagy Antal-Makkai László: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400. p. Christum.* Budapest, 1941.
[26] I. Tóth Zoltán: *Román vonatkozású magyar történeti irodalom.* Hitel, 1943. 2. sz. 125 1.
[27] Mályusz Elemér: *A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt: Magyar Művelődéstörténet.* Budapest, é.n. 105-124. 1.
[28] A Kárpátok vonulatait kelet felé túllépő magyarság századokon át nagyobb területeken élt a román vajdaságokban. Secuieni (Székelyföld) havasalföldi megye 1845-ben tűnt el. Lakói székelyek és erdélyi románok voltak. (Constantin C. Giurescu: Judeţele dispărute din Ţara Românească. (Eltűnt megyék a román vajdaságokban). Bukarest. 1937. 17-18. 1.

© Copyright Mikes International 2001-2008

egysége »[29]. A függetlenség és egyesülés kivívására különböző formákban történtek kísérletek, a politikai és katonai konföderációtól kezdve egészen a fegyveres meghódításig »[30].

A pánromán eszme a mai román történetírás szerint kezdettől fogva megvolt, de valójában a XVÍ. és XVII. század román humanistáival[31], illetve a moldvai krónikásokkal, Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) erdélyi hadjáratával (1600-1601) és az úgynevezett Erdélyi iskola (Şcoala ardeleană) képviselőivel[32] nyert konkrét formát. Erre az alapanyagra épített azután az 1848-as forradalom történész-ideológus nemzedéke: Mihail Kogălniceanu (1817-1892), Nicolae Bălcescu (1819-1852), Alexandru Papiu Ilarian (1827-1877) és August Treboniu Laurian (1810-1881). Végül A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Sextil Puşcariu, legújabban C. Daicoviciu, V. Chrestesiu, V. Livreanu, Ştefan Pascu és mások dogmává alakították a « nemzeti egység » elméletét.

A *moldvai krónikásokat* csak a humanistákkal való kapcsolataik miatt lehetne humanistáknak nevezni; bojár, főnemesi történetírók voltak, a bojár oligarchia képviselői, akik magyar és lengyel közvetítés útján kerültek a humanizmussal kapcsolatba. Elsősorban az Erasmus köréhez tartozó Oláh Miklós (Nicolaus Olahus)[33] személyéhez fűződik a humanizmus térhódítása Magyarországon és később Moldvában is. Ő azonban nem sorolandó a moldvai román krónikásokhoz. Mint az ellenreformáció egyik kiemelkedő alakja, betelepítette a jezsuitákat Magyarországra. Éppen a jezsuiták voltak a humanista eszmék első hírvivői — mint Róma keleti misszionáriusai — Moldvában is, ahol az új eszmék hatása alatt a bojárság körében egyfajta nemzeti érzés kezdett kialakulni. A balkáni államszervezet káros kihatásaiból tanulva, a magyar és lenyel rendiség államkoncepciója vált a moldvai főurak mintaképévé, de mivel hiányzott a köznemesi osztály, nem fejlődhetett renddé, mint a szomszéd államokban, Magyarországon és Lengyelországban. A román középosztály is csak a XIX. században alakult ki. Megmaradtak azonban a moldvai bojárság körében a humanista tanok, a múlt felfedezése és romantikus dicsérete: a kezdődő görög befolyással szemben az ébredő nacionalizmus. A bojár krónikások írnak ugyan « közös származásról », « latin eredetről », de ez még nem nevezhető tudatos « nemzeti egységnek », annál is inkább nem, mert a « római eredet » nem élt, nem élhetett a nép hagyományaiban. A román fejedelemségekben élő nép akkor még tudatlan volt és elmaradott. A krónikások leírásai is főként a belpolitikai eseményekre összpontosultak, semmint valamilyen tudatos, a nép mély rétegeiből jövő nemzeti egységnek lettek volna a híradói. A nemzeti egység kategóriája csak utólag került, a mai időkből visszavetítve a moldvai bojár emlékírók krónikájába.

Meglepő, hogy marxista román történetírók éppen a bojár-oligarchia képviselőit teszik meg a nemzeti eszmék ébresztőinek. Egyébként a főúri osztály történelmi negatívumként szerepel a mai román történetírásban.

A modern román történetírás mítoszt teremtett *Mihály, havaselvi* vajda *(Mihai Viteazul)* alakjából. Őt teszi meg a nagyromán nemzeti állam megalapítójának. « Mihály vajda uralkodása idején — írja a fent idézett történelmi összefoglaló — » először egyesült a három román ország (t.i. Moldva, Havasalföld és Erdély) egyazon kormányzat alatt, — vagy: « a román országok (Erdélyt is beleértve) első politikai egyesülése Mihai Viteazul alatt. ...A Bodzai szoroson jött be Erdélybe... hogy a székelyeket és szászokat felkeresse, ellenőrizze és segítségre *kényszerítse.* » (kiemelés LE.)[34].

De ki is volt Vitéz Mihály, Mihai Viteazul és mi a történelmi igazság, mely alakja köré fonódott?

Mihály vajda történelmi alakját nem erdélyi vállalkozásaiban, hanem a törökkel kapcsolatos balkáni hadjárataiban kell keresnünk. Erdély és a két román fejedelemség, Moldva és Havasalföld között időközönként — de nem rendszeresen — valóban kialakult egy kölcsönös katonai megállapodásféle a törökkel, vagy a Habsburgokkal szemben. Mihály vajda ugyancsak a három ország (Erdély, Moldva, Havasalföld) törökellenes védelmi szövetségét kereste, és kihasználta az erdélyi politikai zavargásokat, amikor a székelyek segítségével bevonult Erdélybe. Nem ő volt az egyetlen román vajda, aki Erdélyre tört: Petru Rareş moldvai és Mircea havaselvi vajdák például török intézkedésre ugyancsak Erdélybe vonultak csapataikkal. Az akkori politikai konstellációban nehezen képzelhető el, hogy Mihály vajda erdélyi expedíciója önálló kezdeményezésből jött volna létre; vállalkozásában ugyancsak döntő szerepet játszott a nagyhatalmi török politika, melynek a Balkán államai és Erdély is függvényei voltak.

Mihály vajda hűségnyilatkozatot tett Báthory Zsigmond Erdély fejedelmének, melyet 1594-ben szerződésileg is megerősítettek. 1598-ban pedig II. Rudolf német-római császárral és magyar királlyal szövetkezik. Amikor Báthory Zsigmond

[29] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.* (A román nemzeti állam egyesülésének a kiteljesülése. Erdély egyesülése a régi Romániával. Bukarest, 1968. 5.1.
[30] U.o. 9.1.
[31] Nicolae Olahus (1493-1568), Grigore Ureche (1633-1691), Constantin Cantacuzino (1650-1716), Ion Neculce (1672-1745) és Dimitrie Cantemir (1673-1723).
[32] Samuil Micu Clain (1745-1806), Gheorghe Şincai (1754-1816), Petru Maior (1760-1821) és Ion Budai Deleanu (1760-1820).
[33] Oláh Miklós (Nicolaus Olahus) a román történetírók állításával ellentétben — nem egészen román származású, csupán apai ágról. Magyar nevelkedésű, II. Ulászló udvarában nőtt fel és II. Lajos titkára volt. Később esztergomi érsek, kancellár és királyi helytartó.
[34] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.* (A román nemzeti állam egyesülésének a kiteljesülése. Erdély egyesülése a régi Romániával. Bukarest, 1968. 10.1.

© Copyright Mikes International 2001-2008

helyett unokaöccse, Báthory András kerül Erdély trónjára (1599), Mihály vajda Erdély felé keres menedéket az előnyomuló törökök ellen, de ugyanakkor Rudolf császár-királlyal egyezkedik, s Erdély elfoglalásának a gondolatával foglalkozik... 1599. október 17-én a Bodzai szoroson Erdélybe tört, székely és kozák lovasok segítségével Sellemberk mellett megverte Báthory András seregét. A csata kimenetelét székelyek döntötték el, akik nem kényszerből, hanem önként jelenkeztek elnyomóik, a Báthoryak ellen.

A történelmi tények összefüggéseiből, a kor politikai hátteréből megállapítható, hogy Mihály vajda vállalkozása alig nőtte túl a személyes becsvágy és kaland gondolatát. Intézkedéseiben, kijelentéseiben, vagy gyulafehérvári kormányzói esküjében a nemzeti eszmének, vagy az egységes román állam koncepciójának — ahogy a román történetírók állítják — semmi jelét nem találjuk; nem vezették nacionalista történelmi szempontok, — a XVI. századba forduló XV. század utolsó éveiben még nem is vezethették. Tanácsadói sem voltak románok, alig egyévi erdélyi kormányzósága alatt (1600-1601) magyar főnemesek vették körül. A havaselvi román politikai vezetők amúgy sem támogatták erdélyi vállalkozását: elhatárolták magukat a vajda személyétől. A kor politikája inkább a társadalmi és vallási különbségek függvénye volt: az etnikai összetartozás tudata még nem alakult ki. Sem a havasalföldi, sem a moldvai vajdákat nem foglalkoztatta a nemzeti kérdés, — a műveltebb réteg nem is beszélte az ősromán nyelvet. Mérsékelt szemléletű román történetírók is elismerik, hogy Mihály vajdát « Erdély elfoglalásában nem az összes románok egyesítésére irányuló tudatos nemzeti törekvés, hanem katonai és hatalmi szempontok vezették, itteni uralmát nem a román népre, hanem a magyar nemességre, a székelyekre és szászokra akarta alapozni »[35]. A mai magyar történetkutatás ugyancsak egyértelműen megállapítja, hogy Mihály vajdának nem volt szándékában egy egységes román nemzeti állam megalapítása.

Az úgynevezett *Erdélyi iskolának (Şcoala ardeleană)* jelentőségét a román nép eredetével és a nemzeti ébredéssel kapcsolatban elsődleges rangra emeli a román történetírás. Vitathatatlan, hogy az Erdélyi iskola képviselői döntően befolyásolták a román köztudatot, a római eredetet és a kontinuitást illetően. Az sem kétséges, hogy az Erdélyi iskola elindította a nemzetben való gondolkozást, amelyből alig egy század múlva azután a román politikai gondolat konkretizálódott. Azt azonban sehol sem említi meg a román történetírás, hogy a latinság élményét először a XVIII—XIX. században az erdélyi magyar jezsuita iskolák közvetítették, s fő forrása az unió[36] volt. A bizánci román ortodoxia és a román nép (a « neam » = nemzet, nép) fogalma egyet jelentett az ortodoxiával, — az erdélyi görög katolikus unió kapcsolta be mindkettőt az európai kultúra vérkeringésébe. Papiu Ilarian, a román nemzeti egység egyik előfutára szerint is « Erdély nélkül a román fejedelemségeknek nincs jövőjük Európában ». A görök katolikus papok sorából kerültek ki azok a vezető erdélyi románok, akik később, a XIX. században először hirdették meg a nemzeti tudatot. A Supplex Libellus Valachorum, 1791 az erdélyi románság első kollektív jelentkezése nemzeti egyenjogúságáért, ugyancsak az Erdélyi iskola tételeire alapozódott és annak a képviselői fogalmazták meg. Ezt a megmozdulást az ortodox papság és a világi értelmiség is támogatta.

Arról sincs szó a román történetírás lapjain, hogy a XVI. és XVII. századi magyar és szász erdélyi protestantizmus volt az erdélyi román kultúra, a román nyelvű irodalom megalapozója: bevezette az anyanyelvet a román egyházba, az egyházi szertartásba, az iskolába, és a latin írást a cirill helyett. Így 1544-ben az erdélyi szászok kinyomtatják cirill betűkkel Luther Káté-ját, Brassóban a görög Coresi kiadásában 1559-ben megjelenik a Szebeni Káté, 1561-ben pedig az Evangeliarum Românesc lát napvilágot Benkner János brassói bíró anyagi támogatásával, János Zsigmond magyar király és erdélyi fejedelem utasítására: Forró Miklós költségén jelenik meg 1564-ben egy román prédikációs kötet, a román anyanyelvű irodalom első fontosabb terméke; Szászvároson, Geszthy Ferenc dévai főkapitány költségén pedig 1583-ben jelenik meg román nyelven egy ószövetségi fordítás.

* * *

Az 1784-ben *Horia, Cloşca* és *Crişan* féle felkelést a román történetírás a « román parasztság társadalmi szolgaságból való emancipációjának » nevezi, melyet « a nemzeti emancipáció », sőt « Erdélynek a román fejedelemségekkel való egyesülése követett, ...a jobbágyok annak az általános óhajnak voltak a tudatában, hogy Erdély román ország legyen »[37]. Hogyan lehetséges, hogy a román historiográfia Erdélyt mindenütt egyöntetűen « román tartománynak » nevezi és hogy az 1784-es parasztfelkelők mégis azért harcoltak, hogy « Erdély román ország » legyen? Bányai-Baumgarten László, romániai magyar történész szerint is « a románok nemzeti szabadságáért vívott harca szorosan összefüggött a parasztságot gúzsba kötő feudális termelési viszonyok és a hatalom által fenntartott kiváltságos hűbéresek elleni harccal »[38].

[35] Makkai László: *Román történetírás a két világháború között.* Hitel, 1943. szeptemberi sz. 583.1. — Petre P. Panaitescu: *Mihai Viteazul,* Bukarest 1963.
[36] A görög katolikusok görög szertartású római katolikusok, akik a görögkeleti egyházból szakadtak ki és 1697-ben a római katolikus egyházhoz csatlakoztak. 1948. december 1-én megszüntette a román állam a görög katolikus egyházat.
[37] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.* (A román nemzeti állam egyesülésének a kiteljesülése. Erdély egyesülése a régi Romániával. Bukarest, 1968. 24.1.
[38] Bányai László: *Közös sors — testvéri hagyományok.* Bukarest, 1973. 128.1.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A marxista román történetírás már a XV. századtól kezdve « nagy román néptömegek » (masele largi româneşti) nemzeti és társadalmi megmozdulásairól beszél, de a valóság az, hogy a román parasztságnak még a XVIII. században sem volt nemzeti tudata; még csak politikai ösztönnek sem nevezhetnénk a parasztforradalmakat előmozdító erőket, legfennebb antifeudális osztályharcnak, de ezt sem a mai értelemben. Az etnikai-nemzeti fémjelző csak utólag került rá a parasztforradalmakra. Nem lehet sem a « nemzeti eszméknek », sem a « haladó ideológiának » kisajátítani olyan « néptömegeket », melyek a legnagyobb gazdasági, kulturális és politikai elmaradottságban éltek, — mint például a XVIII. századi román parasztrétegek. A román parasztság Európa legelmaradottabb népei közé tartozott még a két világháború között is. Az írástudatlanság a románság soraiban — egészen a második világháborúig — az európai ranglista első helyei közé tartozott. Ezért nem lehet a Horia, Cloşca és Crişan féle felkelést tudatos nemzeti megmozdulásnak fémjelezni. Ha volt is « nemzetiségi színezete, az is csak annak tulajdonítható, hogy kitörésének a színhelyén, az Erdélyi Középhegységben a jobbágyság kizárólag román, a nemesség pedig magyar volt »[39]. A magyar-román konfliktus kezdetben a vallás- és társadalom forrásvidékéről indult; csak később, a XIX. században fejlődött nemzetiségi irányba. A nemzeti szempontú román historiográfia egyik következetlensége közé tartozik olyan állítás is, mely a « nagyromán egység » gondolatát a XVIII. század végi és a XIX. század eleji « néptömegek tudatára », mint « reális hatalomra » szeretné visszavezetni[40]. A román társadalmi rétegek — népi és magasabb osztálybeli — műveltsége századokon át amúgy is vallási jellegű volt: a román óhitű egyház, az ortodoxia kisugárzása, szláv közvetítéssel, nemzeti jelleg nélkül.

* * *

Az 1848-as forradalmat a román történetírás a három *román* (kiemelés I.E.) tartomány, Erdély, Havasalföld és Moldva *közös* (kiemelés I.E.) harcának tekinti. « A forradalomnak — állítják a történetírók — mind a három román országban közös a sajátossága: a parasztság felszabadulása a jobbágyság alól és Dákórománia létrehozása »[41]. Közismert, hogy a dákó-román eszme képviselői közül is egyesek, mint például Bălcescu az óromániai forradalom leverése után egy ideig a magyar szabadságharc oldalán álltak, s csak a forradalom ügyének elvesztése után kerültek a Habsburgok mellé. Elképzelhető, hogy a magyar forradalom ügyével magukat azonosító románok is kezdettől fogva Dákórománia megvalósulásáéit küzdöttek volna? És nincs ellentmondás abban, hogy az erdélyi románság is a magyar szabadságharcosok oldalán küzdött volna — tehát a magyar ügyért és nem Dákóromániáért! — ha « a magyar kormány magatartása nem sodorja őket (az erdélyi románokat) a bécsi udvar oldalára » ?[42]

Az 1848-as forradalom tárgyalásánál amúgy is csak a románságnak az egyesülésre való törekvésén, Dákórománia megvalósításán van a hangsúly és nem az európai érdeken. Ekkor vált hivatalos politikai programmá a nagyromán gondolat. Az sem tűnik ki a román történetírásból, hogy amikor az erdélyi román felkelők a Habsburgok oldalára álltak, tulajdonképpen az európai forradalom reakciósaivá váltak. Az 1848 május 3-15-i balázsfalvi román gyűlés « elhatározta, hogy a császár védelmére sietnek, aki az igazság jelképe. »

Avram Iancu havasi vezér, Simion Bărnuţiu brassói tanár és Andrei Şaguna nagyszebeni püspök, mint az 1848-as erdélyi román forradalom kimagasló alakjai élnek a román történelemben. Şaguna püspök opportunista szerepét azonban már elhallgatják a történetírók. Ő volt tudniillik, aki 1848. december 28-án Nagyszebenben, a szász és román forradalmárok értekezletén, a magyar forradalom leverésére a cári csapatok behívását indítványozta; azután személyesen utazott Lüders cári tábornokhoz. Ugyanazokhoz fordult segítségért, akik néhány hónappal azelőtt a havasalföldi román szabadságharcot némították el. A Habsburgok a forradalom után létesített ortodox érsekséggel jutalmazták árulását.

Ha Iancu felkelői a magyarokhoz csatlakoztak volna, talán másként dől el a forradalom ügye.

* * *

A XIX. században ébredező román nemzeti tudatot a mai román történetírás a múlt századokba vetíti vissza, s nemzeti egységért folytatott küzdelmet lát néha egészen más indítóokú történelmi eseményekben is, melyekből a történelmi folyamat átnemzetiesítése céljából egységes okozati összefüggéseket teremt és messzemenő következtetéseket von le. A történetírás szintézisét a szociális küzdelmek s az ezekkel párhuzamosan futó nemzeti egység határozza meg.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[39] Makkai László: *Magyar-román közös múlt.* Budapest, 1948. 174.1.
[40] *Moderne und zeitgenössische Geschichte.* Lehrbuch für dieX. Klasse. Bukarest, 1960. 47.1.
[41] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.* (A román nemzeti állam egyesülésének a kiteljesülése. Erdély egyesülése a régi Romániával. Bukarest, 1968. 34.1.
[42] U.o. 39.1.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Katolikus Szemle
1976.
XXVIII. évfolyam 3. szám

ILLYÉS, Elemér :

Magyar egyházak Romániában[1]

Erdély a vallási türelem, a vallásszabadság klasszikus földje volt az elmúlt századokban. Abban az időben, amikor Európában javában tombolt a vallásháború, Erdélyben kimondták a vallásszabadságot, — először Európában. 1544 és 1575 között nem kevesebb mint huszonkét törvény biztosította a lelkiismereti szabadságot: 1557-ben, az első tordai diéta a lutheránusoknak engedte meg a vallás szabad gyakorlatát; 1564-ben a református hitet a lutheránussal egyenrangra emelik; 1568-ban pedig négy bevett felekezetet ismernek el: a római katolikust, reformátust, lutheránust és unitáriust.

Az első világháború után, a Romániához csatolt területek következtében, Magyarország egyházi szervezetei közül az erdélyi római katolikus egyházmegye és az erdélyi református egyházkerület egészében román fennhatóság alá került. Ugyanakkor a csanádi, nagyváradi és szatmári római katolikus egyházmegyék egy része, az unitárius egyház nagy része, az evangélikus egyháznak több egyházközsége és a szász lutheránusok egyháza szintén román uralom alá került.

Már az 1918 december 1-i gyulafehérvári román határozatok III. szakaszának 2. pontja « egyenlő jogot és teljes felekezeti autonóm szabadságot biztosít az állam összes felekezetei számára »; ugyanígy az 1919. december 9-i párizsi kisebbségi szerződés 2. cikkelye szerint is « Románia minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármely hitet, vallást vagy hitvallást, nyilvánosan vagy otthonában, szabadon gyakoroljon, amennyiben ezeknek gyakorlata a közrenddel és jó erkölcsökkel nem ellenkezik ». Az 1923-as román alkotmány 137. cikkelye ugyancsak garantálta az egyházak összes jogait, de a 22. cikkely a görögkeleti román egyházat uralkodó, kiváltságos egyháznak nyilvánítja. Ugyanígy, az 1925. május 6-án közzétett, az ortodox egyház szervezetéről szóló törvény az uralkodó vallás rangjára emelte az ortodoxiát. Egy 1928-ban megjelent törvényrendelet az egyes vallások közötti viszonyt, illetve a romániai egyházak jogi helyzetét szabályozza.

Sem a gyulafehérvári határozatokban, sem a párizsi kisebbségi szerződésben, vagy az alkotmányban szavatolt vallásszabadság cikkelyeit a román hivatalos fórumok a két világháború között nem alkalmazták.

A második világháború után az 1945. február 10-i nemzetiségi statútum és az 1947. január 10-i párizsi békeszerződések Románia lakóinak teljes vallásszabadságot biztosítottak. Ugyanígy az 1948. március 6-i első szocialista alkotmány biztosítja a vallásszabadságot, az egyházak szabad szervezkedési jogát, ha ez «a közbiztonságot és a rendet nem veszélyezteti ». A régebbi alapjogokban foglalt « közrend » és « jó erkölcs » fogalmát tehát az új alkotmány a « közbiztonság » kifejezéssel cserélte fel, s ennek a kritériumát és határait esetenként az állam határozza meg. A vallás gyakorlatát az alkotmányos szöveg értelmében az állam bármikor ellenőrizheti: hogy milyen mértékben és milyen következményekkel, az már teljesen az állami szervek jó- vagy rosszindulatára van bízva.

Az 1948 augusztus 4-én jóváhagyott és meg ma is érvényben lévő 177. számú dekrétum, a kultusztörvény (*Legea cultelor*) 25. cikkelye már az alkotmány határozatainál is jóval tovább megy; és az autonómikus jogokkal felruházott egyházak cselekvőszabadságát közvetlen az állami szervek ellenőrzése alá helyezi. Ezáltal visszaszorítja az egyházakat a liturgiára és a hit ápolására. Többek között kimondja, hogy a « román kultuszminisztérium az a hatóság, amely az állam felhatalmazásából a vallásközösségek felügyeletét és ellenőrzését végzi ». A törvény egyben megszünteti az egyházak jogi viszonyát szabályozó 1928 április 22-í 1093. számú vallásügyi törvényt és elrendeli az összes egyházak szervezeti szabályzatának az átdolgozását. Előzetesen, az 1948 augusztus 3-án közzétett tanügyi reformra vonatkozó törvény 35. cikkelye kimondja, hogy « minden egyházi és magániskola és a katolikus vallásközösség magániskolái állami iskolákká alakulnak át ». Ugyanakkor lefoglalják az egyházak még meglévő vagyonát. A katolikus egyház az augusztus 26-27-i nagyváradi püspöki gyűlésen tiltakozott a törvény előírásai ellen, — a tiltakozó iratot a magyar püspökök közül Márton Áron gyulafehérvári, Pacha Ágoston temesvári és Scheffler János szatmári püspökök írták alá. A latin szertartású egyház ellen indított támadások során, az 1948. december 1-i kormánydekrétum, az 1948-as alkotmány 44. és 45. szakasza és a kultusztörvény 13. cikkelye a görög katolikus egyházat megszüntette, hagyományait rövidesen felszámolta. A katolikus egyház ekkor még a törvényes vallásközösségekhez tartozott, de sajtó, párt és az állami szervek « reakciós »-nak bélyegezték. Egy 1949 augusztus 1-i 810. számú minisztertanácsi rendelet a még működő szerzetesrendek legtöbbjét megszüntette. Az állam arra törekedett, hogy a katolikus egyházat « állami egyházzá » alakítsa át, s így teljesen az ellenőrzése alá vonhassa. Az átalakítás munkáját a nemzetgyűlés 1949. február 23-i dekrétuma

[1] Részlet a szerző *Erdély változása* című könyvének második bővített sajtó alatt lévő kiadásából.

© Copyright Mikes International 2001-2008

szerint hajtották végre, melyet később aztán módosítottak. A végső összeomlás talán az egyháziak konok ellenállásán és a román külpolitikában beálló nyugati iránykeresésen múlt.

Az 1965 augusztus 21-i alkotmány újból kimondja minden Romániában élő állampolgár számára a lelkiismereti szabadságot. Eszerint a vallás gyakorlata mindenki számára biztosítva van, a vallásfelekezetek szabadon szervezkedhetnek és működhetnek. Az iskolát külön választja az alkotmány rendelkezése az egyháztól és egyetlen felekezet, kongregáció vagy vallásközösség nem létesíthet, vagy tarthat fenn más intézményeket, mint a vallásfelekezetek személyzetét kiképző különleges iskolákat.

A törvények és rendeletek felsorolása után, a romániai magyar egyházak jelenlegi helyzetét vizsgálva, végső fokon megállapítható, hogy a vallásszabadság csak elvben van meg, — aligha élhetnek vele a hívek lelkiismeretük szerint, ha maga a közösség is, ahová tartoznak, állandóan kettős nyomás alatt áll: mint kisebbségi egyház, egy rendkívül hátrányos politikai helyzetben, a tizenhatszorosan nagyobb ortodoxiával szemben, és mint keresztény egyház, egy ateista államban. Az ortodoxia jelenleg is uralkodó egyháznak számít, s mint állami intézmény, nagyobb anyagi támogatásban részesül, mint a többi egyházak, többet áldoz az állam templomai, emlékművei helyrehozatalára, karbantartására és papjai kiképzésére. Egy koncentráltabb állami ellenőrzés céljából, az 1948-as kultusztörveny megszüntette a hagyományos vallásügyi minisztériumot s helyét a Felekezetügyi Hivatal *(Direcţiunea Cultelor)* foglalta el, mely közvetlen a miniszterelnökség alá tartozik és erősen a nemzetvallás, az ortodoxia befolyása alatt áll. A kinevezéseket az egyházak, illetve a püspökök végzik ugyan, de végső fokon a Felekezetügyi Hivatal hagyja jóvá. A felülről lefelé és alulról fölfelé terjedő kettős ellenőrzés átfogja a közigazgatásilag lehető legkisebb területeket is, ahol úgynevezett vallásügyi inspektorok végzik az ellenőrzést, akik másrészt a központi Felekezetügyi Hivatal felügyelete alatt állnak. Az inspektorok román nemzetiségűek, s ezért a tolmács útján való érintkezés sokszor megnehezíti az egyháziakkal való érintkezést. A papok szolgálati engedélyét például az állam ötévenként ellenőrzi, s azt bármikor megvonhatja.

A szocialista kormány ma is bizonyos fokú ateista propagandát fejt ki, mind a lakosság körében (Tudományos Brigádok), mind pedig az egyháziak soraiban. « Átnevelés » céljából időnként — körülbelül havonta — szociális világnézetű tanfolyamokat rendeznek, ahol a központi Felekezetügyi Hivatal kiküldöttje végzi az egyháziak politikai nevelését. Ugyanígy a teológiákon is, ahol egy papra bízzák ennek a feladatnak az elvégzését. A részvétel nem kötelező, de ajánlatos. A papok rendszerint nem párttagok, ellenben a teológiai tanároknak kötelező a tagság.

A vallásoktatás a két világháború között a felekezeti iskolákban történt, 1948-tól, az iskolák államosítása után, kizárták a hitoktatást az iskolából. Nem kiképzett vallástanárok, hanem papok végzik az oktatást, rendszerint szombaton és vasárnap, énekpróba címén esetleg más napokon is, a templomban, vagy az egyházközség valamelyik más helyiségében. A vallásoktatás nem kötelező, a tanítványok önként jelentkeznek, — a látogatók száma mégis elég magas. A vallásórára járók ellenőrzése egyelőre múlófélben van. Tény azonban, hogy az iskolai hitoktatás eltörlésével, az egyházi kulturális intézmények és egyesületek megszüntetésével, a nemzetnevelés gondjai még inkább súlyosbodtak.

Az 1964 évi amnesztia, mely a börtönökben vagy munkatáborokban sínylődő egyháziak egy részét büntetésük alól felmentette, a Gheorghiu-Dej idejében beálló szovjetellenes irány és a román külpolitika nyugati orientációjának a következménye volt. A nyugati irányzat feltételezte a politikai amnesztiát és a vallásszabadságot. Az amnesztia amúgy sem volt általános, s akik kiszabadultak, azok sem gyakorolhatták lelkészi tevékenységüket; segédpapi teendőket végeztek az állam által elismert parochiákon, a hatóságok tudta nélkül.

A romániai magyarságnak csaknem a fele, körülbelül 800.000 lélek, a *római katolikus egyházhoz* tartozik. Legsűrűbben Észak-Nyugat Erdélyben a magyar határ mentén, Székelyföldön és Moldvában, Bakó és Roman megyékben élnek (csángó magyarok.) Az egyház 660 plébániájában 875 pap tevékenykedik, akik közül körülbelül 668 állami támogatásban részesül. A templomok és kápolnák száma 967. A Felekezetügyi Főosztály adatai alapján a magyar nyelvű római katolikus híveknek 515 templomuk és 500 papjuk van.[2]

Erdélyben a római katolikus egyháznak a XI. — XII. századba visszanyúló hagyományai vannak: a nagyváradi püspökség 1077-ben, a gyulafehérvári pedig a XII. században alakult.

Az első állami beavatkozás a közel ezeréves erdélyi római katolikus egyház önkormányzatába az 1927 május 10-én megkötött és 1929 május 29-én közzétett konkordátummal történt. A konkordátum, mely a római Szentszék és Románia között jött létre, teljes szabadságot biztosított ugyan a katolikus egyháznak és látszólag megvédte jogait az uralkodó egyházzal az ortodoxiával szemben, de ugyanakkor korlátozta is az egyház önállóságát: a Romániához csatolt területek magyar püspökségeit alárendelte a kevés létszámú és az éppen akkor püspökségből alakított bukaresti román érsekségnek. Végülis, 1948 július 17-én a román minisztertanács felmondta a konkordátumot. Mivel nemzetközi szerződés volt, csak az alkotmány megváltoztatásával szüntethették meg. Hatályon kívül helyezése, végképpen visszaállította az ortodoxia egyeduralmát.

[2] A magyar nemzetiség Romániában. A Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányozásának Intézete. Bukarest, 1976, 23.1.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején, a többi magyar egyházakkal együtt, kíméletlenül üldözték a római katolikus egyházat is Romániában. Univerzális jellege miatt az egységes nemzeti államra törekvő románság nemzetközi veszélyt látott benne. Vezetőit, papjait letartóztatták, börtönökbe és munkatáborokba vetették, több száz éves vagyonát, a romániai magyarság egyik jelentős létalapját kisajátították, intézményeit, közművelő egyesületeit megszüntettek, iskoláit államosították. Egy 1948 november 3-i törvény értelmében az összes karitatív, vagy egészségügyi katolikus intézmények az állam tulajdonába mentek át. Ősi intézményének, az Erdélyi Római Katolikus Státusnak már a két világháború között erősen megcsonkított vagyonát[3] ugyancsak államosították, nevét Status romano-catholicus Romaniae-ra változtatták.[4]

A romániai római katolikus egyháznak jelenleg két püspöksége van: a gyulafehérvári és a Iaşi-i; a két világháború közti négy erdélyi püspökmegyét[5] összevonták, s csak a gyulafehérvárit hagyták meg, ahova a többiek is tartoznak. Ezt az 1948-as kultusztörvény fondorlatosan oldotta meg, amikor elrendelte, hogy minimálisan 750.000 hívőnek kell egy egyházmegyébe tartoznia. Ugyanakkor a bukaresti és a Iaşi-i püspökségeket is összevonták és csak a Iaşi-it hagyták meg.

Az erdélyi, vagyis a gyulafehérvári püspökség élén Márton Áron püspök áll, a Iaşi-i püspökséget, melyet a csángó magyar vidékek elrománosítása miatt hagytak meg, Petru Pleşca, címzetes püspök vezeti.

Márton Áron az erdélyi magyarság egyik legkiválóbb vezető személyisége. A nagy vallásüldözések idején, 1949 június 21-én bebörtönöztek s csak 1955-ben szabadult ki, de 1967-ig házőrizetben volt. Azután is egy ideig csak engedéllyel hagyhatta el püspöki rezidenciáját. Ma már nem korlátozzák szabadságát, járhat bérmakörútakra, nincs fölöttese, mint a két világháború közötti időben, a Bukarestben székelő katolikus román érsek, Cisar volt. Előrehaladott kora, az üldözések, meghurcoltatások és a börtönben töltött évek megtörték munkabírását. Egy évtizedre, vagy még többre, kizáródott az egyháztörténet folytonosságából. Helyettese Jakab Antal, — ő is több évi kényszermunkára volt ítélve egy ólombányában.

A püspököknek 8.000 Lei havi fizetésük van (körülbelül 620-650 US-doIlár), hivatalból tagjai az Országos Békebizottságnak, **és** a Szocialista Egységfront Országos Tanácsának (FUS); Papp László, nagyváradi református püspök a Nagy Nemzetgyűlés képviselője. Az állami szervekben való tagság politikai elkötelezettséggel jár, nem egy esetben politikai célok kihasználásával.

A római katolikus papok a kultusztörvény értelmében állami alkalmazottak, fizetésük 700 Lei (körülbelül 55 US-dollár), amit a hívek természetben vagy pénzben egészítenek ki, s ezáltal összejön 1700-1800 Lei (140 US-dollár), ami a középiskolai tanárok fizetésének felel meg. Az esperesek fizetése ennél magasabb. A két világháború között a több százados vagyonnal rendelkező egyházak gondoskodtak a lelkészek ellátásáról. Csak az államilag elismert papok kapnak fizetést, a többiek magukra vannak utalva. Így például a 400 hívőnél kisebb létszámú községek és a szórványok nem kapnak állami fizetéssel ellátott plébánost, filiálékká lesznek, s templomaik, mivel anyagiak nem állnak rendelkezésre, lassan elpusztulnak.

A római katolikus papokat a püspök nevezi ki, s ezt a Felekezetügyi Hivatal erősíti meg. Ha az új posztjára került lelkész három éven belül elhagyja a helyét és más pályán helyezkedik el, vissza kell szolgáltatnia a tandíjat, mivel a teológiai kiképzés ingyenes. Az összeg felosztva a tanulmányi évekre, körulbelül 6-8.000 Leit tesz ki (550-620 US-dollár).

A római katolikus papokat kiképző hatéves teológia a Teológiai Intézet[6] ma is Gyulafehérváron működik, állami támogatással. A teológiára való bejutás felvételi vizsgához van kötve, — az ötvenes években bevezetett numerus clausust később eltörölték. A felvételek jelenleg a szükségnek megfelelően történnek, amibe a teológia vezetőségének is van beleszólása. Az oktatás ingyenes, igen kevés számban (1974 és 1975-ben négy) külföldi ösztöndíjakat is adnak. A Kántorképző Iskola növendékeivel együtt évente állagban 120-130 teológus tanul Gyulafehérvárott.[7] A teológiákon általában kevesebb tanszék van, mint a főiskolákon, ami elsősorban a szűkreszabott állami költségvetésre vezethető vissza. A teológiai tanárok az egyetemi tanárok fizetési kategóriájába tartoznak. A Iaşi-i teológia a gyulafehérvári teológia függvénye, évente csak 6-8 növendéket vehet fel és a román nyelvű latin szertartású papok kiképzését végzi.

Az ötvenes évek nagy vallásüldözései alatt megszakadt kapcsolatok a külföld és a római katolikus egyház között bizonyos mértékben helyreálltak, de a külfölddel való érintkezés jelenleg is csak a Felekezetügyi Hivatal engedélyével és a

[3] A római katolikus egyháznak az 1921-es földbirtok reform előtt 585.556 katasztrális hold és 1358 négyszögöl birtoka volt; ennek 85-97 százalékát, vagyis 554.722 katasztrális holdat és 640 négyszögölt kisajátította az állam. (Dr. Fritz László: *Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve.* Erdélyi magyar évkönyv, 1930. 72.1.).

[4] A *Status Catholicus Transsylvaniae*-t, az Erdélyi Római Katolikus Státust Mikes Mihály, Kálnoki Sámuel és Apor István erdélyi világi vezető férfiak hívták életre 1698-ban, s azóta a katolikus egyház vezető intézménye maradt. Abból a célból alakították, hogy az erdélyi római katolikusokat a tartománygyűléseken képviselje, önkormányzati joga volt. Az újabb korban a római katolikus egyház vagyonának a kezelésével foglalkozott.

[5] A római katolikus egyháznak Romániában a két világháború között a következő püspökmegyéi voltak: a nagyváradi, erdélyi, temesvári és szatmári.

[6] Az Intézet, a román *Institut* Romániában egyetemi rangú főiskolát jelent.

[7] A Felekezetügyi Főosztály 123 hallgatóról tesz említést a gyulafehérvári teológián. *A magyar nemzetiség Romániában.* A Politikai Tudományok és a Nemzetiségi Kérdés Tanulmányozásának Intézete. Bukarest, 1976. 23 1.).

© Copyright Mikes International 2001-2008

külügyminisztérium közvetítésével lehetséges. Így például minden külföldre szóló egyházi levelet ellenőriz a Felekezetügyi Hivatal, ami persze meglassítja, idővel érdektelenné teszi a további kapcsolatokat. A romániai egyházak közül egyedül az ortodox egyház csatlakozott 1961-ben a világegyházak ökumenikus tanácsához; ma már a protestáns egyház képviselve van az ökumenikus Egyházi Zsinatban, az Európai Egyházak Konferenciáján, a Református Világszövetségben és a Vallásszabadság Nemzetközi Szövetségében. A katolikus egyház Rómával való kapcsolatai ugyancsak meglazultak; még nem hirdették ki a pápa joghatóságától való teljes elszakadást, de a zsinatokon például nem vehet részt. Nem tekintik külföldi ügynökségnek, mint az ötvenes évek alatt, de ma is éppoly erős állambiztonsági ellenőrzés alatt van.

A katolikus egyházi sajtó két világháború közti hagyományaihoz viszonyítva, a legszegényesebb az összes magyar egyházak közül.[8] Csak kevés számban jelenik meg imádságos könyv és káté, az is szigorú cenzori ellenőrzés alatt.

Az európai reformáció legkeletibb előőrse az erdélyi *református egyház.* Lélekszáma a magyar anyanyelvű római katolikusokéval egyforma, teljesen magyar jellegű. Keretébe tartozik 70.000 unitárius és 35.000 magyar lutheránus, továbbá 200.000 baptista, vagy más szektához tartozó, amelynek fele ugyancsak magyar. Jelenleg két református püspökség van Erdélyben: a kolozsvári, Nagy Gyula püspök vezetése alatt és az északnyugat-erdélyi (Nagyvárad, Szatmár, Nagybánya és Zilah központokkal), Papp László nagyváradi püspökkel az élén.[9] A két egyház fölött áll a magyar református egyház legfőbb végrehajtó szerve, a Konvent, Papp László püspök irányításával. Az erdélyi református egyházkerületben 500.000 lélek él, 500 egyházközségben, 460 lelkésszel; a királyhágómelléki püspökség 300.000 lelket számlál, 244 egyházközségben, 254 lelkésszel.[10]

A protestáns papokat kiképző teológia Kolozsvárott székel, román neve *Institutul Teologic Protestant de grad Universitate,* (Egységes Protestáns Teológiai Intézet egyetemi ranggal.) A két világháború közötti régi református teológia épületében működik, a volt Hunyadi téren *(Piaţa Ştefan cel Mare),* rektora lutheránus vallású. A teológiának két tagozata van, a kolozsvári, ahol a református (mindkét püspökség területéről), unitárius és magyar lutheránus teológusokat képzik ki és a Nagyszebenben székelő tagozat, melyet a szász lutheránus teológusok látogatnak. Az előadás nyelve Kolozsvárott magyar, Nagyszebenben német. A kolozsvári tagozat élén rektor áll, Rab Károly, a nagyszebeni tagozatot Hermann Binder prorektor vezeti.

A kolozsvári protestáns teológián jelenleg 120 református, 30 unitárius és 10 magyar lutheránus hallgató tanul; a nagyszebeni tagozatot körülbelül 50 teológus látogatja. A teológiai oktatás négy év, amit államvizsga, úgynevezett kispapi vizsga s egy évi gyakorlat követ és a nagypapi vizsga zár le. A kinevezéseket a püspök végzi, de ehhez az állam jóváhagyás is szükséges. Utóbbi időben ritkábban avatkozik az állam a kinevezésekbe. Külföldi ösztöndíjakat keveseknek ad az állam, akkor is inkább családos lelkészeknek; — attól tartanak, hogy a nőtlen fiatalok nem térnek vissza.

Az erdélyi református egyházközségekben ma is élénk tevékenység folyik, nemcsak a falvakban, a városokban is. Magas a templomlátogatók száma, a templomok jó karban vannak, s a műemlékekké nyilvánított templomok karbantartását az állam hathatósan támogatja. Az egyházközségek nagy áldozatokat hoznak egyházuk fennmaradásáért.

A református és evangélikus egyház közös sajtóorgánuma a kéthavonként megjelenő Református Szemle, melyet csak belső használatra állítanak elő, nem árusítják nyilvánosan, mint a többi folyóiratokat és lapokat. Amúgy is csak 1.000 példányban jelenik meg. A lap előállítása körül határozott diszkrimináció észlelhető, — kevés papír és korlátozott nyomda áll rendelkezésre és mindenekelőtt hiányzik az anyagi támogatás[11]. Az *Indrumătorul Creştin Baptist* (Baptista Keresztények Útmutatója) románul megjelenő havi lap, magyar nyelvű cikkeket is közöl. A Református Szemlén kívül kiad az egyház még egy református falinaptárt. Magyar bibliák nem jelennek meg, legfeljebb régieket adnak ki újra, — főként az unitáriusok. Teljesen hiányzanak a magyarázatos bibliaolvasó kalauzok, vagy bibliai kézikönyvek, melyek a lelkészeknek útmutatóul szolgálhatnának a vasárnapi iskolák vezetésére és az igehirdetésre.

A teljesen magyar jellegű *unitárius egyház* sajátos színe az európai protestantizmusnak. Kolozsvárott van a székhelye, ahol valamikor a világ egyetlen unitárius püspöke székelt. 1968-ban, egyházuk alakulásának négyszáz éves évfordulóját ünnepelték a kolozsvári és dévai unitáriusok (1568-as tordai diéta). Az egyház feje, Kovács Lajos püspök, állandó kapcsolatot tart fenn a külfölddel, az Unitárius Világszövetségnek (I.A.R.F. — *International Association for Religious Freedom)* az elnöke. Talán éppen e nagyfontosságú külföldi kapcsolatai miatt van az unitárius egyháznak a többi magyar egyházakkal szemben egy bizonyos privilegizált helyzete.

[8] A két világháború között két katolikus hetilap, egy havi kiadvány és öt folyóirat jelent meg.

[9] Azok a magyar-román határ menti református egyházközségek, melyek nem tartoztak az erdélyi püspökséghez, az első világháború után külön egyházkerületbe tömörültek Nagyvárad székhellyel (1920 december 14.) Az újonnan alakult püspökséget a román állam csak az 1939 november 22-i törvénnyel ismerte el.

[10] A Felekezetügyi Főosztály adatai alapján a református egyháznak 836 temploma és 773 papja van. *A magyar nemzetiség Romániában.* Bukarest, 1976, 23.1.).

[11] A két világháború között a református egyháznak három jól szerkesztett folyóirata volt és a Református Naptár, mint állandó kiadvány.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Az erdélyi unitáriusok száma ma sem több mint a két világháború között, körülbelül 70-72.000 hívő. Egyházmegyéjük nagyrészt falusi gyülekezetekből áll; a kolozsvári püspökség hatáskörébe 121 anyaegyházközség tartozik. A Felekezetügyi Főosztály adatai alapján az unitáriusoknak 138 templomuk és 130 lelkészük van[12].

Az unitárius egyház sajtóorgánuma a negyedévenként 500 példányban megjelenő Keresztény Magvető. A két világháború között jelentős folyóirat volt az Unitárius Közlöny, mely 8-10.000 példányban jelent meg, a Keresztény Magvető pedig 5-6.000 példányban.

A *magyar lutheránus egyház* tipikusan szórvány-egyház, hívei főként a Brassó környéki falvakban élnek: a hétfalusi csángók[13]; továbbá Krizba, Újfalu és Apáca lakóinak egy része. Számuk körülbelül 35.000, püspökük Szedressy Pál, Kolozsvárott székel. Nemrég lettek tagjai a Világszövetségnek. Élénk élet folyik az egyházközségekben, ahol a vasárnapi vallásoktatást is engedélyezte az állam. Az egyháznak 40 gyülekezete és 30 lelkésze van; a Felekezetügyi Főosztály adatai szerint 46 templomuk és 44 lelkészük van[14].

Az első világháború után Romániához csatolt magyar lutheránusok csekély számuk miatt nem tudtak püspökséget alapítani, s ezért Arad székhellyel szuperintendenciába tömörültek. Akkor 25 anyaegyházközség tartozott az egyház hatáskörébe, a hívek száma pedig körülbelül 32.500 volt. Egy 1940 március 3-i törvény elismeri jogilag is a helyzetüket és állami segélyt állapít meg. Ez az engedmény a német hatalom kelet felé terjeszkedésének a következménye volt.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[12] *A magyar nemzetiség Romániában.* Bukarest, 1976, 23.1.
[13] *Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Zajzon, Pürkerec* és Tatrang.
[14] *A magyar nemzetiség Romániában.* Bukarest, 1976, 23.1.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Katolikus Szemle
1977.
XXIX. évfolyam 4. szám

ILLYÉS, Elemér :

Román kultúrforradalom — és a nemzeti kisebbségek

A romániai nemzeti kisebbségi sajtó és könyvkiadás abból az általános kisebbségpolitikai koncepció szemszögéből vizsgálandó, amely a nemzeti kisebbségek egész létét meghatározza. Ennek a politikának a kihatásai egyformán érvényesülnek a szellemi —, társadalmi — és gazdasági élet egész terén.

A hivatalos megfogalmazás szerint a folyóirat- és könyvkiadás a romániai nemzetiségek életének egyik intézményesített formája, de az intézményesítésnek itt más értelme van, mint a nyugati országokban, vagy mint a két háború közti Romániában volt.

A mai Romániában a sajtó — a napi- és hetilapok szintjén — ideológiai és propagandisztikus tömegkommunikációs eszköz, folyóirat szinten irodalmat, művészetet, vagy tudományt közvetít, ám tartalmában gyakori — ha nem is fundamentális — változásoknak van alávetve. A nemzetiségi politikán pontosan lemérhetők a változások egyes szakaszai. A folyóirat és könyvkiadás állami monopólium.

A két világháború között alapított magyar sajtó- és könyvkiadó központok a második világháború után a negyvenes évek végéig régi helyükön maradtak: a politikai konfliktus-szituációban a nemzetiségeknek még autonóm kulturális intézményeik voltak. Ezekben az években indult egy jó néhány magyar nyelvű napilap és folyóirat az erdélyi városokban.

A Kolozsvárott székelő Romániai Magyar Írók Szövetségének a bukaresti Román Írók Társaságába való beolvasztása (1949) után lényegesen megváltozott a helyzet. A rendszer megszilárdulása, a nemzetiségi viszonyokat érintő általános változás a sajtó és könyvkiadás sorsára is alapvető hatással volt. A gyengítés politikája kezdett érvényesülni, ami elsősorban erősebb ellenőrzést követelt s ez csakis központi irányítással volt megvalósítható. Ahhoz viszont, hogy a központosítás létrejöhessen, szét kellett robbantani először a nemzetiségi központokat. Így került a nemzetiségi könyv- és lapkiadás tekintélyes része a fővárosba, Bukarestbe.

Az ötvenes évek politikai feltétele, a « proletár internacionalizmus » óhatatlanul rányomta bélyegét a nemzetiségi sajtóra is, amely ekkorra már sokat veszített nemzetiségi jellegéből és az egységes sajtópolitika ideologikus szemléletének lett a függvénye. A lapok profiljában egyhangúság, színtelenség és aránytalanság mutatkozott. Hiányoztak a megalapozott kritikai tanulmányok, csaknem ismeretlen volt a jó riport, a szociográfiai felmérés, nem is szólva az önismereti-történeti anyagról és más a nemzetiségi lét életfontosságú kérdéseit érintő írásokról. Nemcsak az anyaországi, de a világirodalom is ki volt rekesztve a nemzetiségi sajtóból. Ebben az időben napvilágot látott irodalmi munkák tartalmukban és külsejükben is silánynak mondható termékek voltak. A sajtó és az irodalom megrekedt a köznapi osztályharcos politika szintjén. Az írott szó a proletkultos, agitációs mozgalom eszközévé vált, erős szovjet befolyás alatt.

Lényeges változás — a csehszlovákiai események hatására — csak a hatvanas évek vége felé állt be. 1968 a nemzetiségi és általában a román irodalom és sajtó megújulását jelentette. Egy olyan « reformkorszak-féle » következett: a lapok hangja megváltozott, demokratizálódott, liberalizálódott, az írók bátorítást kaptak a saját nemzetiségi szellem megnyilatkoztatására. A csehszlovákiai modell szerinti liberalizmus útjára tért írók és a párt közti erőpróba csúcspontja volt.

Az 1968 és 1972 közötti periódusban valóban többet fejlődött az erdélyi magyar irodalom, mint az előző huszonöt év alatt. De ugyanakkor a kulturális tevékenység ellenőrzése lépésenként a párt Központi Bizottságának a kezébe került. A romániai nemzetiségi könyvkiadás és a jelentősebb folyóiratok legfontosabb feladatául a román művek fordítását teszik meg. A nemzeti kisebbségek irodalmának és tudományosságának a rovására természetesen, hiszen a könyvkiadók kötött kiadási kerettel, a folyóiratok kötött terjedelemmel rendelkeznek. E politika célja az, hogy a kisebbségeket elszakítsák és izolálják saját nemzetük kultúrájától és helyette a román kultúra szellemét ültessék tudatukba. A sajtó és a könyvkiadás is ugyanannak az általános nemzetiségi politikának vált az eszközévé, amely egyrészt a « homogenizálásban », másrészt az anyaországi kiadványoktól és sajtótól való elzárásban látja a nemzetiségek beolvasztását. Minden jelentékenyebb nemzetiségi irodalmi lap egyre fokozottabb mértékben közöl fordítást román írók munkájából, amiben nem is lenne kifogásolnivaló, ha ezek a törekvések kölcsönösségi alapon történnének. A helyzet viszont az, hogy a román irodalmi- vagy művészeti évfordulók és a kortársi román eseményei összehasonlíthatatlanul nagyobb teret kapnak az amúgy is korlátozott terjedelmű nemzetiségi sajtóban, mint hasonló, nemzeti kisebbségi vonatkozású írások a román lapokban. A nemzetiségi politika ezáltal — a kölcsönös megismerésre hivatkozva — a könyvkiadást és a sajtót a sajátos nemzetiségi kultúra elfojtására használja fel.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A romániai magyar sajtó és könyvkiadás elszíntelenítése, elnemzetietlenítése kétszakaszos « kultúrforradalom » jegyében történik. Az első szakasz az 1971. év júliusában[1], novemberében és az 1972-es « Országos Konferencián » meghirdetett « kultúrforradalommal » aktivizálódott, a kulturális megfojtás rendszere azonban a XI. pártkongresszus (1974) után teljesült ki[2]. A kongresszuson hozott pártprogram VIII. része a romániai sajtót az ötvenes évek sematizmusára emlékeztető « harcias-agitatív » szellem szolgálatába állította[3], de az ötvenes évektől eltérően, — erős nacionalista színezettel[4]. Az egész szellemi és művészeti élet terét átfogó eszmei átállítás az 1976. évi májusi « politikai nevelés és szocialista kultúra kongresszusának » a tételeiben nyert konkrét formát.

A nemzetiségi sajtó és könyvkiadás tartalmi funkciójának a csökkentésével egyidejűleg a lapok terjedelme is korlátozódott. Papírkorlátozásra hivatkozva 1974-ben csökkentették mind a román, mind a nemzetiségi lapok terjedelmét. A román lapok egy része később eredeti terjedelmében jelenhetett meg, a nemzeti kisebbségeké nem. Ezzel együtt a lapok személyzetének egy részét is elbocsátják: az új embereket a « lojalitás » mértéke szerint osztályozzák. Ezáltal fokozódik az ellenőrzés.

A diszkrimináció az írói honoráriumnál is tapasztalható: az alacsony példányszámra hivatkozva, a nemzetiségek nyelvén írott könyvért kevesebb szerzői honorárium jár, mint a románért, a nemzetiségi lapoknál is alacsonyabb a honorárium, mint a román lapoknál. A példányszám csökkenése tehát kétszeresen sújtja a nemzetiségi írót: megfosztja saját publikálási lehetőségétől és megrövidíti anyagiakban is. Minden intézkedés, minden új törvény és rendelet tovább szűkíti a nemzetiségek kulturális életét.

Minden nyomtatásra szánt szöveg többszörös és több szempontú ellenőrzés alá van vetve és megjelentetéséhez a sajtóigazgatóság engedélye szükséges. Minden kéziratot az úgynevezett « Organ de Sinteză »-hoz, egy előcenzúra-féle szervhez kell benyújtani, s ez állapítja meg — még a szokványos cenzúrázás előtt —, hogy alkalmas-e vagy nem a publikálásra. Az elbírálásnál a politikai-ideológiai szempont legalább olyan mértékben érvényesül, mint az írásbeliség többi mércéi. A nemzetiségek nyelvén publikálandó írások külön, titkos rendelet szerint bírálat alá esnek. Azonban a cenzúra korábbi módszere is megváltozott. Alig pár évvel ezelőtt meg volt határozva, hogy miről szabad írni és miről nem, melyek azok a szavak, fogalmak, amelyeket leírni nem szabad. Mindezt a szerkesztőségekhez és kiadókhoz a központból havonta érkező titkos leirat tartalmazta, amit a szerkesztőknek és kiadóknak nem szabadott nyilvánosságra hozni, nem is beszélhettek róla és a tördelésnél is vigyázni kellett, nehogy feltűnjenek a kihagyott részek. Belső intézkedések, bizonyos formalitások mellett történt az általános ellenőrzés. Most azonban a nyomtatásra szánt szövegből hagynak ki önkényesen egész oldalakat. A szerkesztők bizonytalanságban élnek: nem tudják mi az, ami szabad és mi az, ami nem.

Ha nemzeti-nacionalista szempontokról van szó a sajtóval vagy könyvkiadással kapcsolatban, mondatokért vagy szavakért folyik a harc, cenzor és szerző között. A nemzetiségi hangra talán még élesebben reagál a cenzúra, mint az ideológiai szempontokra. Sok olyan könyv nem jelenhet meg a nemzetiségek nyelvén, amely még a hatvanas évek végén, sőt a hetvenes évek elején napvilágot látott. A két világháború között még lehetett demonstrálni a cenzúra ellen, — ma az államtitok megszegését jelenti és szigorú büntetés jár érte.

Mindezek eredménye, hogy 1975-től a romániai magyar — és általában nemzetiségi — sajtó és irodalom kezdi elveszíteni tartalmi funkcióját: létük mindinkább formálissá válik, pusztán az anyanyelvre korlátozódon, minden mástól megfosztották: Már csak csökkent mértékben közvetítője a nemzetiségek kulturális örökségének és szellemi életfunkcióinak: a tartalom nagy részét a személyi kultusznak, vagy a « szocialista patriotizmus » iránti lojalitásnak szentelt oldalak, politikai beszédek nyelvi sztereotípiái és román írók munkáiból fordított írások töltik ki.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[1] Az 1971. évi július 16-i « ideológiai, politikai és kulturális nevelő » tevékenységgel kapcsolatos beszédében Nicolae Ceauşescu párttitkár kijelentette, « nekünk — a nemzeti kisebbségeket is beleértve —« egy történelmünk lehet csak, egyetlen felfogásunk a történelemről ».(Az ellenállásról és a párt politikájának a keresztülviteléről lásd:T. Gilberg, *Osteuropa,* 10/1972. 717-728 1.).

[2] Az 1974. évi március 28-i 3. számú sajtótörvény 4. szakasza értelmében « az együttélő nemzetiségek soraiból származó dolgozóknak megvan a lehetőségük a tájékozódásra és a véleménynyilvánításra az anyanyelvükön megjelenő sajtószervek útján is... de csak a párt és az állam érdekeivel teljesen összhangban ».

[3] « A sajtó, a rádió és a televízió, a tömegtájékoztatás minden eszköze a jövőben fokozottabb tevékenységet kell hogy folytasson »...« több szilárdság, harcosabb, elkötelezettebb szellem, a hibákkal szembeni nagyobb kérlelhetetlenség... kell, hogy áthassa ezeket a tájékoztató eszközöket ». (A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának a XI. kongresszuson Nicolae Ceauşescu előterjesztette jelentésből. *Korunk,* 1974. 12. sz. 1208. I.).

[4] A Romániai Nemzetiségek Dolgozó Tanácsainak az 1974. április 4-i és 5-i ülésén pártfőtitkár Ceauşescu felhívta a magyar, német, szerb és ukrán nemzetiségek képviselőinek a figyelmét a « román nyelv minél tökéletesebb elsajátítására ». (*Korunk,* 1974. 4. sz. 523- 523. 1.).

© Copyright Mikes International 2001-2008

Katolikus Szemle
1978.
XXX. évfolyam 1. szám

ILLYÉS, Elemér :

Románia és az emberi jogok

Párbeszéd Paul Gomával — Király Károly levele

Az egységesítési tendenciával ellenkező irányban, világszerte népi-nemzeti sajátosságok kategóriái kezdenek kialakulni: ma már világjelenség a népek önrendelkezési joga, a nemzeti kisebbségek felszabadulása. Minden okunk meglehet rá, hogy a nemzeti kisebbségi sorban élő magyarság jogos követeléseit — a megváltozott időnek és saját elvárásainknak megfelelően — újrafogalmazzuk és a világ közvéleménye elé vigyük. Mert a világközvéleménye eddig nem tudott, vagy nem akart tudni a kulturvilág szívveréséhez közvetlen közel eső, Duna völgyi szomszédainknál elkövetett emberi és nemzeti jogok szinte naponta való megsértéséről, semmibe vételéről. Mi magyarok ugyan írunk róla: nincs a nyugati világnak olyan magyar lapja, amely ne adna számot arról, ami a Tisza síkságán túl történik. Ahhoz azonban, hogy jogérzetünket, panaszainkat nemzetközi fórumok elé vigyük, elsősorban idegen nyelvű publikációkra van szükségünk. Mert nem mindenki érti azt, amit mi értünk, és nem mindenkit nyomaszt az, ami minket nyomaszt. Nem elég, ha csak mi értjük a romániai magyarság lassú haláltusáját.

Sorozatos sikertelenségünk után az elmúlt év vége és a mostani kezdete új távlatokat nyitott a Romániában élő magyarság túléléséért folytatott akcióinkban. Az otthoni sajtóban — ha áttételesen is — egyre gyakrabban látnak napvilágot az aggódó írások[1]. Mi, Nyugaton élők, az európai fórumon megtettük az első nagy lépést a múlt év decemberi sajtókonferenciájában Frankfurtban. A leghitelesebb tanút, Paul Goma disszidens román írót idéztük az erdélyi magyarság ügyében[2].

Paul Goma, 42 éves román író, az 1956-os magyar felkelésről írt és Nyugaton megjelent regényével (1971), az *Ostinavo*-val szerzett nemzetközi nevet. Egy másik regénye. *Az ajtó* (1974) jelentés « egy országból, amelyben az emberek állandó börtönfélelemben élnek ». Önnön börtönének a világa is egyúttal ez az írás: Goma maga is börtönökben és munkatáborokban élte le élete nagy részét. Csak 1977 tavaszán törte át belső emigrációjának a falait és lépett a nyilvánosság elé, amikor szolidaritást vállalt a csehszlovákiai « Charta 77 » aláíróival és a Belgrádi Konferencia résztvevőihez intézett levelében panaszra vitte az emberi jogok semmibe vételét a mai Romániában. A frankfurti nemzetközi sajtókonferenciára a « Komitee für Menschenrechte in Rumänien » kezdeményezésére a «Gesellschaft für Menschenrechte » hívta meg.

A kortárs román író, aki maga is nemzetiségi vidékről, Besszarábiából származik, megértette, hogy a sajtókonferencia nem sekélyesedhet általánosságokba és nem terelődhet a köznapi politikára. Mondanivalói végül is a Romániában élő magyar anyanyelvűek közösségének a szellemi és etnikai elpusztításában konkretizálódtak. Miközben az európai sajtó jelentős képviselői faggató kérdéseikkel Gomát, a koronatanút idézték, félelmetes vetületben kerekedett ki Európa legnagyobb nemzeti kisebbségének a kiiktatására törekvő totalitárius rendszer mechanizmusa, Goma vállalta a romániai magyarság ügyét és vállalta a kockázatot. Tanúvallomása súlyos vádirattá terebélyesedett és annál inkább megdöbbentett, mert egy román író szájából hangzott el.

A romániai magyarság beolvasztására törekvő módszerek minden válfaja előkerült: a magyar iskolahálózat szétrombolása, a provinciális szellemi gettóba való szorítás, a « belső rendeletek » minden emberi elképzelést felülmúló buktatói, a szétszórás, a terror, a bántalmazások és a megkínzatások. A sztálini időkre emlékeztető rezsim fenntartásáért a disszidens román író egyedül Ceauşescu államfőt és pártfőtitkárt és szűkebb, mondhatni családi körét teszi felelőssé. A román nép éppúgy szenved az elnyomó rendszer alatt; a huszonegy millió fogolyból azonban a nemzetiségek tartoznak a legalacsonyabb kategóriába. Megtudtuk, hogy a kényszerített ütemű iparosításért, a Nyugattal való gazdasági együttműködésért, súlyos árat fizet a nép: hogy külföldi behozatalait fizetni tudja az állam, a legszükségesebb hazai termékeket is megvonják a néptől, ami az élelmiszerellátás katasztrofális állapotához vezetett. A nyugati kormányok nem ismerik fel Ceauşescu megtévesztő manővereit, a kifelé liberalizmust színlelő politika és az országon belüli sztálini rendszer közötti szakadékot, s ezáltal — Goma szerint — a rezsim bűntársává válnak. Ám a közös szenvedés s a magyarság élethalálharcának a látványa sok erdélyi — főként értelmiségi

[1] Többek között: Ruffy Péter, « Nemzetiségi kérdés — világkérdés », *Magyar Nemzet,* 1977. július 31.; Illyés Gyula, « Válasz Herdernek és Adynak ». *Magyar Nemzet,* 1978. január 1.

[2] A Paul Goma részére rendezett sajtókonferenciát a német és külföldi sajtó is részletesen ismertette. A német sajtóorgánumok közül a *Frankfurter Allgemeine Zeitung, Die Welt, Stuttgarter Zeitung, Frankfurter Rundschau, Saarbrücker Zeitung* és a *Frankfurter Neue Presse, a Der Spiegel* és a *Stern* magazin hosszabb riportokat készít. Az erdélyi magyarság ügyét a sajtókonferencián Illyés Elemér képviselte.

© Copyright Mikes International 2001-2008

— románt is a magyarok oldalára sodort a közös védelmi harcban, a bukaresti önkény ellen. Goma szerint sok erdélyi román élne szívesebben a bukaresti centrális uralomtól különálló Erdélyben.

A nemzetiségi politikát, a nemzetiségeket Ceauşescu — különböző zsarolási módszerekkel — a rezsim elnyomó politikájának a megvalósítására használja fel. A nemzetiségek látszat-szervezetei az elrománosító politika leghathatósabb eszközeivé váltak. A romániai nemzetiségi iskoláknak már csak a feliratai hirdetik a nemzetiségi nyelven való oktatást (Magyar iskola, Német iskola), a valóságban azonban az oktatás célja nem más, mint « az egységes, szocialista nemzet » megteremtése, amelynek a nyelve román. A « nemzeti formájában és szocialista tartalmában » jelszó a mindennapi gyakorlatban egyre szigorúbb alkalmazást nyer.

Tudjuk, hogy a két világháború közti nemzetiségi politika egyik módszeréhez tartozott az erdélyi nemzetiségek egymás ellen kijátszása. Goma szerint, a Ceauşescu-rezsim ma is gyakorolja ezt a politikát[3]. Maga az államfő rendelte el a demográfusoknak a nemzetiségek megoszlását: a székelyek leválasztását a magyar tömbről, a német és orosz nemzetiségek etnikai szétdarabolását. A magyarok fizetnek a legsúlyosabb árat önmaguk vállalásáért: fenyegetések, megfélemlítések miatt egyre többen eltitkolják nemzeti hovatartozásukat. Represszáliák, vallatások, megkínzatások várnak arra, aki a magyarsághoz való tartozásának legkisebb tanújelét is adja.

Goma megerősített feltevésünkben, hogy a Ceauşescu-rezsim bizonytalan és fél minden nyugati megnyilvánulástól, amely helytálló és felfedi a belső helyzetet. Egybehangzik ez egyébként a többi hiteles forrásokkal is, amelyek konkrétan megjelölik a román vezetőség allergikus reakcióinak az okozóit.

De alig csendült el a román író, Paul Goma súlyos vádirata a Ceauşescu-rezsim ellen, egy volt pártaktivistának, az erdélyi Király Károlynak a legfelsőbb román pártvezetőséghez intézett nyílt levele vert újabb hullámokat Európa-szerte. Király levelének jelentősége abban áll, hogy egy harmincéves csendet tört meg, túllépte a román nemzetiségpolitikának azt a határát, amely a beletörődés és az ellenállás között húzódik. Feltárta — hivatalos szinten is — azokat az elképzeléseket, amelyek a román nemzet és a nemzetiségek jelen és jövendő létével kapcsolatban hozott intézkedések mögött állnak. Hiszen a politikai élet felszínén, vagyis a hivatalos dokumentumokban, beszédekben, elméleti munkákban, abszolút a csend e tekintetben. Az unos-untalan « nemzetiségre való tekintet nélkül » *(indiferent de naţionalitate)* formula ismétlésén kívül — mely csupán sejtette, hogy mi történik a mélyben — politikai tapintatlanságnak tetszik bármilyen kérdést is felvetni a nemzetiségek helyzetéről, hiszen ezt nyilvánvalóan megoldottnak, lezártnak tekinti a vezetőség. Azonban az « indiferent de naţionalitate » jelszó mögött mélyreható tartalom rejlik. A nemzetiségekkel szemben alkalmazott módszerekből nem nehéz felismerni a román nemzetiségpolitika főbb törekvéseit és céljait: a nemzetiségi lakosság román asszimilációját — a nemzetiségi lakosság nemzeti tudatának pusztán az anyanyelv használatára való redukálását s a többi nemzeti tudatjegyeknek, a román nemzeti tudatjegyekkel való helyettesítését és egy sajátságos, torz nemzeti tudat létrehozását, amely a nemzetiségek történetét, nemzeti kultúrájuk értékeit, valamint Erdély magyar történelmét teljesen a román elképzeléshez idomítsa, ily módon biztosítva, hogy nem fognak dezintegrálólag hatni a román nemzeti egységgel szemben.

A román nemzetiségpolitikának ebben a fázisában lépte át Király levele a tolerancia határát, vált az ellenállás jelképévé és kifejezőjévé a romániai nemzetiségek — elsősorban a magyarság — tiltakozásának. Következményei még nem láthatók be, de próbára teszi — a külföld előtt is — a rezsim áldemokratikus szerepének a létét.

Király Károly fiatal munkásként lépett a politikai életbe, a Romániai Kommunista Párt központi bizottságának a helyettes tagja lett és Kovászna megye (a régi Háromszék) párttitkára. Az ő nevéhez fűződik a bukaresti kormány által szándékosan elhanyagolt Székelyföld egy részének az ipari elmaradottságból való kiemelése. Ő volt a háromszéki székelyek bátorítója és megsegítője. Amikor azonban tapasztalni kezdte, hogy a kormány engedményei (akkor még nem tűntek látszat-engedményeknek) a magyarság önnön csapdájává, elnemzetietlenítő eszközévé válnak, visszalépett a nyilvános életből. A múlt év szeptember 10-én írt levelét a párt vezetőségénél történt hiábavaló kihallgatási kísérletek előzték meg s csak akkor tulajdonítottak levelének jelentőséget, amikor a volt miniszterelnök, Maurer is szolidaritást vállalt Király elhatározásával. Királyt a bukaresti pártközpontba idézték, ahol a kormány második halalmi embere, Ilie Verdet tárgyalásokba kezdett vele és megígérte a nemzetiségi problémák azonnali felülvizsgálatát. Egyidejűleg azonban — anélkül, hogy valami is történt volna a nemzetiségek ügyében — az államrendőrség fegyelmi eljárást indított Király ellen, izolálták barátaitól és próbálták magakadályozni, hogy dokumentumok — mint például Király levele — külföldre jussanak.

A bukaresti pártvezetőség eddigi megtorló eljárásainál olyanokat szemelt ki, akik eléggé ismertek, hogy megfélemlítő lehessen a példa, de nem annyira közismert személyiségek, hogy általános tiltakozást vagy nemzetközi feltűnést keltsenek. Király Károly ügyéről a belgrádi Reuter hírszolgálati ügynökség ez év január 23-án értesítette a nemzetközi sajtót s azóta a nyugati lapok is jelentették az esetet.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[3] Viktor Meier, « Ärgernis Siebenbürgen », *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* 1977. december 12.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Katolikus Szemle
1978.
XXX. évfolyam 2. & 3. & 4. szám

ILLYÉS, Elemér :

România — a nemzetiségi sajtó és a nemzetiségi könyvkiadás

A romániai nemzetiségek sajtó- és könyvkiadás-rendszere elsősorban az általános nemzetiségpolitikai koncepció szempontjai szerint vizsgálandó, másodsorban abban a képletben, amely a szocialista Románia szellemi, társadalmi és gazdasági életfunkcióit meghatározza.

A hivatalos megfogalmazás szerint a sajtó és a könyvkiadás a romániai nemzetiségek szellemi életének egyik intézményesített formája, azonban az intézményesítésnek itt más értelme van, mint a nyugati országokban, vagy mint a két világháború közti Romániában volt. Mind a sajtó, mind a könyvkiadás állami monopol, mint ilyen, a RK párt függvénye s annak ideológiai és politikai propagandisztikus eszköze.

A sajtó és könyvkiadás tartalmi funkciója 1945 óta állandó, — olykor fundamentális változásoknak van alávetve, a változások egyes szakaszai a pártpolitika alakulása szerint pontosan lemérhetők.

Ismeretes, hogy a mai Románia területén az erdélyi német és magyar sajtónak és könyvkiadásnak vannak a legrégibb hagyományai, a Magyarország határain kívüli magyar nyelvű sajtónak is Erdélyben van a leggazdagabb múltja. Az első erdélyi nyomdát az erdélyi szászok alapították 1528-ban Nagyszebenben, ahol később, 1544-1553 között újból megélénkült a nyomdai tevékenység. A második erdélyi nyomda 1536-ban Brassóban alakult, a szász Johannes Honterus, az erdélyi reformáció kiemelkedő alakjának az irányítása alatt. Heltai Gáspár, nyomdász és könyvkiadó Kolozsvárott létesített nyomdát 1550-ben[1]. Egy századdal később Tótfalusi Kis Miklós alapított nyomdát és adott ki vagy száz könyvet. Nagyszebenben az erdélyi szászok adták ki 1544-ben az első nyomtatott román nyelvű könyvet, Luther Kátéját, továbbá egy Evangéliumot (1546) és egy szlávromán Új Testamentumot (1552-1553)[2]. Az első erdélyi folyóirat, a *Theatral Wochenblatt* Nagyszebenben jelent meg 1778-ban, 1784-től a *Siebenbürger Zeitung* (később *Siebenbürger Bote, Hermannstädter Zeitung).* A tudományos folyóiratok közül az első a magyar nyelvű *Erdélyi Múzeum* volt (1814-től) Döbrentei Gábor szerkesztésében. A német nyelvű tudományos folyóirat az *Archív* 1843-tól és a *Korrespondenzblatt* 1878-tól jelent meg.

Az 1920-as államfordulat után a nagyobb erdélyi városok egy része — a fővárostól, Budapesttől való elszakadás következtében — az erdélyi magyar kultúra központjaivá váltak: Kolozsvár, Nagyvárad, Arad és részben Brassó is az erdélyi magyar szellemiség kisugárzói voltak.

A két világháború közti erdélyi magyar és német sajtó- és a könyvkiadói központok a második világháború után a negyvenes évek végéig a régi helyükön maradtak: a politikai konfliktus-szituációban a nemzetiségeknek még autonóm kulturális intézményeik voltak. Ezekben az években indult egy jó néhány magyar és német nyelvű napilap és folyóirat, amelyek azonban a kezdődő kultúrforradalom folytán a pártpropaganda eszközeivé váltak. Megjelenésüket is ez a körülmény határozta meg. A rendszer megszilárdulása, a nemzetiségi viszonyokat érintő általános politikai és társadalmi változások a sajtó és könyvkiadás további sorsára is alapvető hatással voltak.

Az 1948 év átmeneti periódusban létrejött kultúrforradalom radikálisan felszámolta a szellemi hagyományokat. Az új kultúrpolitika kontextusában az irodalom elvesztette eredeti funkcióját, politikai tényezővé vált, amelyben az « osztályharcos-forradalmi » jelleg kapott elsőrangú szerepet. Amíg Nyugaton az írók 1945 után a háborúban megtört ember lelki problémáival voltak elfoglalva, a kelet-közép-európai országok íróinak a tematikáját a « mozgalmi-agitatív » szellem sajátította ki. Az egységesítésre törekvő új kultúrpolitika az irodalmat és a sajtót sematizálta. Az irodalmi hagyományok nagy része az új törekvések áldozatául esett.

Röviddel a Groza-kormány uralomra jutása után, egy május 4-én megjelent dekrétum felsorolja azokat az 1917 és 1944 között megjelent irodalmi és tudományos műveket, amelyek az új kultúrpolitika szerint « ártalmasak »; 1949-ben a « tiltott »

[1] Paul Binder: « Kulturbeziehungen auf dem Gebiet des Buch-druckes » (Referat Stuttgart 1973), in: A 12 (1976).
[2] Zsigmond Jakó: « Die Hermannstädter Druckerei im 16. Jahrhundert und íhre Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte », in: FoVolk 9 (1966), I. S. 31—56.

© Copyright Mikes International 2001-2008

művek száma már elérte a 8000 címet[3]. A Groza-kormányban már a cenzúra is jelentős szerepet kapott. Egy újabb rendelet szerint[4] az irodalmi és tudományos munkák megjelenését a közoktatásügyi minisztériumnak kell előzetesen jóváhagynia.

(4) 1948-ban az összes kulturális intézmények erős állami ellenőrzés alá kerültek és a « progresszív » kultúra szolgálatába állítódtak. Ugyanakkor megszűnik a sajtószabadság[5]. Az új kultúrpolitikai intézkedéseknek nemzetiségi szempontból felmérhetetlenek voltak a negatív kihatásai. A gyengítés politikája kezdett érvényesülni, ami elsősorban erősebb ellenőrzést igényelt s ez csakis központi irányítással volt megvalósítható. Ahhoz viszont, hogy a központosítás létrejöhessen, szét kellett robbantani először a nemzetiségi kultúrközpontokat. 1957-ben feloszlatták a magyar és német írók szövetségét és a bukaresti Román Írók Szövetségébe olvasztották. A nemzetiségi sajtó és könyvkiadás tekintélyes része is a fővárosba, Bukarestbe került. A Romániában megjelenő magyar nyelvű sajtóorgánumokból a bukaresti román sajtóközpontban, a Scînteia-Házban szerkesztenek és adnak ki 10 heti és havilapot, illetve folyóiratot és a legnagyobb magyar nyelvű napilapot[6]. Ugyancsak Bukarestben jelenik meg 1948-tól a német nyelvű napilap, a *Neuer Weg,* A *Volk und Kultur* tudományos folyóirat 1949-től és a főként romániai német írók és tudósok munkáit közlő *Neue Literatur,* ugyancsak 1949-től. A *Die Woche* hetilap és tudományos folyóirat és a *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* Nagyszebenben jelenik meg félévenként. A *Karpaten-Rundschau* hetilap Brassóban, a bánáti svábok napilapja, a *Neue Banater Zeitung* Temesváron jelenik meg.

A felsorolt sajtóorgánumokon kívül egyházi lapok is jelennek meg a nemzetiségek nyelvén: magyar nyelven a református és evangélikus egyház közös sajtóorgánuma, a kéthavonként megjelenő *Református Szemle* és a negyedévenként megjelenő unitárius egyházi folyóirat, a *Keresztény Magvető.* Német nyelven jelenik meg az Evangelisches Landeskirche A.B. in Rumänien havi lapja, a *Kirchliche Blätter.* Ezenkívül megjelenik egy hetilap örmény nyelven, a *Nor ghiank,* egy kéthavonta megjelenő ukrán nyelvű lap, a *Novii Vik,* egy félévenként megjelenő szerb-horvát lap, a *Knjizevni Zivot* és egy jiddis nyelvű lap.

Szerkesztés és kiadás nem mindig ugyanazon a helyen történik, ami nehézkessé, bonyolulttá teszi a munkálatok irányítását. A nemzetiségek nyelvén megjelenő könyvek kiadói a kolozsvári Dacia Könyvkiadó és egy-két jelentéktelenebb vidéki kiadó kivételével mind Bukarestben vannak.

Romániában összesen 30 sajtóorgánum jelenik meg magyar és 8 német nyelven (1978). A két világháború között ezzel szemben összesen 283 sajtótermék jelent meg Romániában magyar és német nyelven, amelyből 184 magyar (112 újság és 69 időszaki lap) és 107 német nyelvű (77 újság és 30 időszaki lap)[7].

A magyar nyelvű lapok a következőképp oszlanak meg: 5 napilap, 12 hetilap, illetve folyóirat, 8 haviszemle és 5 különböző időben megjelenő kiadvány. Legtöbbjük a negyvenes és az ötvenes évek második felében indult, de a legkompaktabb magyar vidék, a Székelyföld lapja és csaknem az összes magyar nyelvű diáklapok csak a hatvanas évek végén jelenhettek meg.

A legmélyrehatóbb változások a második világháború utáni román kultúréletben az 1948, 1952, 1964 és az 1971-es, illetve 1976-os években következtek be. Az egyes periódusok az irodalom, sajtó és más tömegmédiumok hangján pontosan lemérhetők. Az engedés-szorítás politikája, az időközönkénti irányított « liberalizálódás » és az ezt követő korlátozások zavart és feszültséget keltettek a kultúrélet terén. A következőkben, az egyes fázisok analízisén keresztül egy körképet igyekszünk alkotni a helyzetmegszabta nemzetiségi kultúr- és irodalmi élet problémakomplexumáról.

Az ötvenes évek történelmi feltételei, a « proletár internacionalizmus» óhatatlanul rányomta bélyegét a nemzetiségi sajtóra is, amely azáltal, hogy már a negyvenes évek második felében az egységes sajtópolitika és az ideologikus tömegpropaganda eszközévé vált, sokat veszített nemzetiségi jellegéből. A lapok profiljában egyhangúság, színtelenség és aránytalanság mutatkozott. Hiányoztak a megalapozott kritikai tanulmányok, csaknem ismeretlen volt a jó riport, a szociográfiai felmérés, nem is szólva az önismereti-történelmi anyagról és más, a nemzetiségi lét életfontosságú kérdéseit érintő írásokról. Nemcsak az anyaországi, de a világirodalom is ki volt rekesztve a sajtóból. Az ebben az időben napvilágot látott irodalmi munkák tartalmukban és külsejükben is silánynak mondható termékek voltak. A sajtó és az irodalom megrekedt a köznapi osztályharcos politika szintjén. Munkás- és paraszti témákat kellett az írónak választania, mint a kortárs közép-kelet-európai

[3] Stephen Fischer—Galati, *Romania,* Frederich A. Praeger, New York 1956) p. 172.; Alexandre Creţianu, *Captive Rumania* (Praeger Publ., New York 1956) p. 128.; lásd ugyancsak Anneli Ute Gabanyi, « Literatur »: in *Rumänien,* Südosteuropa Handbuch, Band II., ed. Klaus—Detlev Grothusen (Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1977) p. 527.

[4] *Buletinul Oficial* (Hivatalos Közlöny) 1949. január 14, 11. szám.

[5] US — State Department Blue Book, *Violations af Peace Treaty Guarantees of Human Rights,* No. 4, 376 of November 1951 and Reuben H. Markham, *Rumania under the Soviet Yoke* (Meador, Boston 1949)

[6] A Hét, Munkásélet, Dolgozó Nő, Művelődés, Tanügyi Újság, Falvak Dolgozó Népe (előzetesen Falvak Népe), Ifjúmunkás, Jóbarát, Méhészet Romániában, Matematikai Lapok és az Előre című napilap (A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács adatai: A Magyar nemzetiség Romániában, (Bukarest 1976) 3. számú függelék.

[7] Joseph S. Roucek: Contemporary Roumania and her Problems, Stanford 1932, 208—209; György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919—1924, Kolozsvár 1925, amely szerint az 1919 utáni első öt évben 330 magyar lap és folyóirat és 50 irodalmi sorozat indult Erdélyben; Alfred Bohmann, Menschen und Grenzen, Köln 1969.

© Copyright Mikes International 2001-2008

íróinak és agitációs hangnemben írnia. Az irodalom sematikussá vált. Az írott szó a dogmatikus-proletkultos, agitációs mozgalom eszközévé vált s az « elkötelezettség » alól a kor legjobb írói sem voltak mentesek.[8] Ehhez jött a « russzifikációs » hatás, amely végül is a román történet átírásához és a román nyelv szláv eredetének az elméletéhez vezetett. De ugyanez az antinacionalista kozmopolitizmus váltotta ki nemsokára a nacionalizmust.

A hatvanas évek közepéig tartó sematizmus felszámolása s az ezt követő irányított « liberalizmus » tulajdonképpen az 1968-as csehszlovákiai események hatására következett be. Az 1968-as év a nemzetiségi és általában a román irodalom és sajtó megújulását jelentette.

A sajtó hangja megváltozott, demokratizálódott, liberalizálódott, a nemzetiségi írók bátorítást kaptak a saját nemzetiségi szellem megnyilatkoztatására. A csehszlovákiai modell szerinti liberalizmus útjára tért írók és a párt politikája közti erőpróba csúcspontja volt[9]. Feltűnő változás állt be a nyomdai-grafikai kivitelezésben is, a folyóiratok már rendszeresebben közöltek a külföldi irodalom termékeiből. Az ötvenes évekhez viszonyítva a kiadványok száma is növekedett,[10] kivéve a zsidó nyelvű sajtót[11].

A Kolozsvárott megjelenő társadalompolitikai, bölcseleti és tudományos magyar nyelvű szemle, a *Korunk* például, a két világháború közti baloldali mozgalom lapja, a hatvanas évek végéig aránytalan mennyiségben közölt általános jellegű, elvont témájú tanulmányokat, szakközleményeket, még dogmatikus szemlélettel, a romániai magyar nemzetiségi élettől elvonatkoztatott szellemben. Elméleti jellegű közleményei továbbra is túlsúlyban maradtak, de az 1969. évtől kezdődően profilja színesebb, változatosabb lett. Folytatólagosan végez külföldi — főként szocialista országokból — folyóiratszemlét, de sem a magyarországi irodalomnak, sem a csehszlovákiai vagy jugoszláviai magyar nemzetiségek irodalmának nem ad teret. Az egyetlen magyar nyelvű irodalmi folyóirat, a Marosvásárhelyen megjelenő *Igaz Szó* a hetvenes évek elejére elérte az ötezres példányszámot, ami a Romániában megjelenő folyóiratoknál ritkaság számba megy. 1969 óta igényesebb külsővel került forgalomba és tartalmában is lényeges javulások álltak be. A Kolozsvárott megjelenő magyar nyelvű *Utunk* irodalmi hetilap, indulása óta (1946) profiljában a hetvenes évek elején vált a legszínesebbé. A negyedik jelentősebb magyar nyelvű társadalmi, politikai és művelődési hetilap, *A Hét* 1970-tól jelenik meg[12].

Különös szerepet töltenek be a megyei lapok, a szaklapok hiányát pótolják, de a központosítás által állandósított egybehangolás elszíntelenítette a vidéki sajtót is. Olvasótáboruk egy-két laptól eltekintve, csak az illető megyére terjed ki.

Az 1968 és 1971 közötti periódusban valóban többet fejlődött a romániai nemzetiségi irodalom, mint az előző huszonöt év alatt. Ebben a két-hároméves periódusban jelentek meg a nemzetiségi irodalom második háború utáni legkiemelkedőbb alkotásai[13]. A « liberálizálódás » azonban sohasem érte el az alkotásnak azt a határát, amely lehetőséget nyitott volna a jelen problémáinak a reális ábrázolásához. Az alkotónak tehát csak a múltba való menekvés maradt, az áttételes gondolatnak a lehetősége: a múltnak a jelen problémáira való alkalmazása. Így születeti egy egész sor történelmi tárgyú dráma és regény.

Időközben a kulturális tevékenység ellenőrzése lépésenként közvetlenül a párt Központi Bizottságának a kezébe került. Részben és a lényeget tekintve titkosan a nemzetiségi könyvkiadás és a sajtó elsődleges feladatául a román művek fordításai, illetve román írók alkotásainak a nemzetiségek nyelvén való közlését teszik meg. A nemzetiségek irodalmának és tudományosságának a rovására természetesen, hiszen a könyvkiadók kötött kiadási kerettel, a sajtóorgánumok kötött terjedelemmel rendelkeznek. E hallgatólagos, de azért egyértelmű politika célja az, hogy a nemzetiségek szellemi-kulturális magatartását formálják át úgy, hogy elszakítsák őket saját nemzetük kultúrájától és helyette a román kultúra szellemét plántálják tudatukba és így módosítsák gondolkozásukat. Más szóval, egy olyan hibrid nemzeti tudatnak a létrehozása, amelynek egyetlen nemzeti jegye csak a nyelv lett volna. E kultúrpolitika egész eszköztára latbavetésével (cenzúra,

[8] A romániai német és magyar írók és költők egy része elhallgatott az irodalmi sematizmus éveiben, de a prolelkultos propagandának elkötelezett irodalmárok mellett jónevű írók is szóhoz jutottak. A német Erwin Wittstock, vagy Oskar Walter Cissek, vagy a magyar Szemlér Ferenc, Szabédi László, Kiss Jenő, Horváth Imre és a fiatal generációból Sütő András nevével gyakran találkozunk az ötvenes évek irodalmi folyóiratainak a hasábjain. Részletesebben lásd Kántor-Gusztáv Lajos, Romániai magyar irodalom 1944-1970, Bukarest 1973.

[9] Ebben az időben jelent meg Paul Goma, *Ostiano,* Martin Preda, *Intrusul* (A betolakodó) és Fănuş Neagu, *Ingerul a strigat* (Hívott az angyal) című regénye.

[10] *Rumanian Statistical Pocket Book 1964,* Rumanian People'sRepublic: Central Statistical Board, 1964, S. 266-268.

[11] *Boila,* Press and Radio, S. 269.

[12] A fontosabb irodalmi, kritikai és társadalompolitikai folyóiratokon kívül a többi, magyar nyelven megjelenő sajtóorgánumoknak csak a felsorolására szorítkoztam: *Előre, Fáklya, Igazság, VörösZászló* és a *Szabad Szó* napilapuk; a *Vörös Lobogó,* a *Brassói Lapok,* a *Megyei Tükör, Hargita, Bányavidéki Fáklya, Szatmári Hírlap,* az *Ifjúmunkás, Jóborát* és a « *Falvak Dolgozó Népe* » hetilapok; havonta jelenik meg a *Napsugár,* a *Dolgozó Nő, Matematikai Lapok, Méhészet Romániában,* (mindkettő román lapok fordítása) és a *Tanügyi Újság;* különböző időben megjelenő kiadvány az *Új Élet* és a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.* A *Monitorul Oficial* (Hivatalos közlöny) a nemzetiségek nyelvén is megjelenik.

[13] A magyar prózaírók közül Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér (1970), Bálint Tibor: Zokogó majom (1969), a lírikusok közül Kányádi Sándor: Fától fáig (1970), Farkas Árpád: Jegenyekör (1971), Szilágyi Domokos: Búcsú a trópusoktól (1969). A német írók közül Erwin Wittstocks posztumusz műve: Das Jüngste Gericht in Altbirk (1971), Arnold Hausers: Der fragwürdige Bericht Jakob Bühlmanns, (1968).

© Copyright Mikes International 2001-2008

példányszám-politika, anyagi-erkölcsi elismerés, propaganda stb.) a nemzetiségi írókat egy sajátos « nemzetiségi » irodalom megalkotására törekedett ösztönözni. A hivatalos elképzelések ennek meghatározóit a következőkben látták: minél kevesebb mértékben kell, hogy az illető nemzetiségi irodalom a saját nemzeti klasszikus irodalmának a folytatása legyen, minél kevesebb mértékben a jelenkori saját egyetemes irodalom szerves része, vagy ha lehet egyáltalán nem, továbbá a hivatalos román ideológiák szerint kell hogy tükrözze a nemzetiségi és román nép történetét, különös tekintettel az erdélyi fejlődésre, végül a jelen nemzetiségi politika ha nem is apologetikus, de feltétlenül pozitív visszatükrözését kell hogy tartalmazza. Természetesen ezek az elvek sohasem nyertek nyilvános kifejezést, de az anyaországi kiadványoktól és sajtótól való elzárás ezzel kap új értelmet[14].

A sajtó és könyvkiadás is ugyanannak az általános nemzetiségi politikának kezd az eszközévé válni, amely a « homogenizálásban », az « egységessé-válásban » látja a nemzetiségek beolvasztását[15]. Azt a hivatalos álláspontot például, hogy Romániában — a valósággal ellentétben — nincsenek kompakt magyar területek, a magyar nemzetiségi irodalomnak úgy kell visszatükröznie, hogy alkotásaiban a magyar szereplők mellett románokai is kell szerepeltetnie, különben nem jelenhetnek meg a művek, vagy csak a cenzúra átdolgozásában[16]. Ez sem lenne kifogásolható, ha kölcsönösségi alapon történne, mert egy többnemzetiségű országban föltétlen szükséges egy — az ott élő népek közötti — érintkezési felület kialakítása. Ez azonban korántsem egyoldalúan a kisebbség integrálódását a többség irányában feltételezi, hanem a konzekvens kölcsönösség jegyében egyaránt feltételezi az ellenkező irányú mozzanatot is. Ezt az érintkezési felületet a román kultúrpolitika egy irányban értelmezi és gyakorolja, a román nemzeti jelleg kizárólagosságának igényével.

Minden jelentékenyebb nemzetiségi irodalmi lap egyre fokozottabb mértékben közöl fordítást román írók munkáiból, amiben nem is lenne kifogásolnivaló, ha ezek a törekvések is kölcsönösségi alapon történnének, egy méltányos és valóban eredményes kultúrcsere keretében, amely a nemzeti kultúrák közötti egységet szolgálja. A helyzet viszont az, hogy a román irodalmi anyag, a román irodalmi- vagy művészeti évfordulók és a kortársi román irodalom eseményei összehasonlíthatatlanul nagyobb teret kapnak az amúgy is korlátozott terjedelmű nemzetiségi sajtóban, mint hasonló, nemzetiségi vonatkozású írások a román lapokban. A nemzetiségi sajtó nem közölhet megemlékezéseket a saját nemzeti történelem eseményeiről, csak a « közös testvériség » alapján, román szempontú történelmi vonatkozásban s akkor is úgy, hogy a nemzeti történelem idézése — a román történelemmel szemben — másodlagos szerepet kapjon. Annál több anyagot kell közölnie a nemzetiségi sajtónak a román történelem eseményeiről.

A nemzetiségi politika ezáltal a kölcsönös megismerés jogos igényét teszi meg a szellemi leigázás eszközévé és nem a « nemzeti », hanem egy torz « nemzetiségi » fejlődés irányítója. Ugyanennek a politikának a megvalósítását szolgálják a nemzetiségek nyelvén megjelenő sajtóorgánumok is. Románia központi magyar nyelvű lapja, az *Előre* például, vagy a német nyelven megjelenő *Neuer Weg* vezércikkei és politikai hírmagyarázata, szóról szóra adja a két központi román napilap, a *Scînteia* és a *România liberă* anyagát. Szedés előtt a szerkesztőnek be kell mutatnia az anyagot a cenzúrahivatalnak, amely ellenőrzi a fordítás hitelességét. A vidéki nemzetiségi sajtóorgánumok a központi román lapok előző napi anyagát fordítják le. Nem meglepő tehát, ha a nemzetiségi lapok is ugyanazokat a történelmi tudat eltorzítására irányuló cikkeket hozzák, mint a román lapok[17] és a román nemzet szupremáciájának ugyanazt az apológiáját[18]. Amióta a nyugati sajtóban a romániai nemzetiségek problémái nagyobb érdeklődést keltettek, úgynevezett « válaszcikkeket » írat a román pártvezetőség a nemzetiségekkel szembeni állítólagos diszkrimináció megcáfolására. A válaszcikkek megíratására rendszerint a nemzetiségek soraiból szemelnek ki olyan személyeket, akik a rezsim privilegizáltjai, magasabb pozícióban lévő pártfunkcionáriusok[19].

A román kultúrpolitikának az ötvenes évekre emlékeztető sematizmusát — a relatív liberális szellemi klíma után — az 1971. júliusában proklamált « Kis kultúrforradalom » indította el, amelynek célja az irodalom és művészet nevelői funkcióinak a rögzítése volt. Az új intézkedések az 1972. évi májusi írókonferencia és a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács

[14] Az 1948-ban megkötött magyar-román kultúregyezmény még kezdetben eredményesen biztosította a romániai magyarság anyanyelvi jogait, de már 1949-ben megkezdődtek a korlátozások. Általában jellemző, hogy a román sajtó és könyvkiadás meglepően kevés figyelmet fordít a szocialista országok megismertetésére. Bukarestben nem működik egyetlen szocialista ország kulturális intezete sem.

[15] Lásd a romániai magyar írók hivatali előírás szerint tett nyilatkozatait: « nekünk nem szándékunk a romániai művelődést s ezen belül a magyar nemzetiségi irodalmunkat, kultúránkat tájegységekre szabdalni, mert — Ceausescu szavait idézve — 'a románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek párt- és kormány körüli egysége megbonthatatlan' ». (Igaz Szó, 1970. 12. szám.)

[16] Kovács György magyar író egyik háború előtti regényét, vagy Lucia Demetrius román írónő egyik székely tárgyú művét csak a cenzúra átdolgozásában lehetett megjelentetni.

[17] A bukaresti magyar nyelvű napilap, az *Előre* 1975. február15-i számában hosszú cikket közölt Budapest « felszabadításáról » a román és szovjet csapatok által; a Marosvásárhelyen megjelenő *Vörös Zászló* 1975. augusztusi száma a második bécsi döntés elleni tömegtüntetésekről közöl 35 év előtti felvételeket.

[18] A RKP központi lapja a *Scînteia* 1976. május 18-i száma a román nép történelmének 2050 éves visszavetítéséről és a dák-élettérről ír, hangoztatván ezáltal a román nép Erdélyre vonatkozó történelmi prioritását. A cikket a nemzetiségi lapoknak is át kellett venniük.

[19] Hegedűs László: Szocialista kultúránk — a testvériség szolgálatában, *A Hét,* 1978. március 17., 2.l.; ugyanott Franz Storch: A szocialista építés szerves része 3.1.

© Copyright Mikes International 2001-2008

novemberi kritikai analízise után aktivizálódtak és a XI. RKP-kongresszusa tételeiben nyertek végső kifejezést. Az egész szellemi és művészeti élet terét átfogó ideológiai-politikai átállítódás az 1976. évi májusi « Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra Kongresszusának » a programjában nyert törvényesítést.

A szellemi-ideológiai metamorfózis felsorolt fontosabb szakaszait különböző dekrétumok, « titkos rendelkezések » és konferenciák határozatai egészítik ki. Az ideológiai-politikai premisszákra alapozott « kultúrforradalom » vezérfonala — az ötvenes évek « proletár internacionalizmusától » eltérően — hangsúlyozottan a nacionalizmus jegyében fogant.

Az 1971. évi júliusi «Kis kultúrforradalom » több neves író és művész ellenállását váltotta ki[20]. A célul kitűzött koncepció, amely az « új ember megteremtésében » és a szellemi-művészeti életfunkcióknak « tömegkultúrává », « szocialista típusú kultúrává » való átváltoztatásában látta az új feladatok megoldását, hamarosan megváltoztatta a művelődés tájait. A sajtó, a könyvkiadás rendszere és a tömegmédiumok a meghirdetett ideológiai-nevelői kampány eszközeivé váltak[21].

Az 1972-es évben az irodalom és a művészet terén még nem tisztázódtak a frontok a « Kis kultúrforradalomban » meghirdetett ideológiai program és a művészi szabadság határai között[22]. Legtöbb gondot okozott az alkotóerőt megbénító dogmatizmus eluralkodása. Viták robbantak ki a sajtó hasábjain, egy erőpróba-féle a párt és az alkotó művészet képviselői között[23], amely végül is 1972 novemberében a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács részéről kritikus megrováshoz vezetett. A szabad megnyilvánulások egyre inkább korlátozódtak. Az 1972. évi májusi írókonferencián hozott statútumok a fiatal írógeneráció nonkonformistái ellen szóltak[24].

Szorosan hozzátartozik az 1971. évi « kultúrforradalom » szellemének a további fejlődéséhez, ideológiai fokozásához és az 1972. év nonkonformista kísérleteinek az elfojtásához az 1974-ben közzétett, sajtótörvény, a XI. RKP-kongresszusa és az 1976. évi júniusi « Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra Kongresszusa ».

A sajtó, könyvkiadás, rádió, televízió és film tevékenységét az 1965. évi alkotmányban, az 1974. évi sajtótörvényben és a «Sajtó- és Nyomtatásügyi Bizottságot » létrehozó dekrétumban foglalt rendelkezések szabályozzák. Romániában a kulturális kérdések rendszerint a politikai és gazdasági problémák után következnek.

A háború utáni első sajtótörvény Romániában[25] Ceauşescu KP-főnök közvetlen irányítása alatt jött létre[26]. A törvény lényege és célja, hogy a médiumok nevelési és propaganda-funkcióikat az eddiginél nagyobb gonddal lássák el. A hangsúly az ideológiai kontextuson és a nemzeti-nacionalista szemponton van[27]. Az újságíróktól megköveteli, hogy a sajtót teljes mértékben a KP által előírt társadalmi, gazdasági és kulturális feladatok teljesítésére kötelezze el. A sajtótörvény rendelkezéseinek szigorú végrehajtását a Sajtó- és Nyomtatásügyi Bizottság[28] szavatolja. Egy párt- és állami orgánum, amelynek többek között az a feladata, hogy egybehangolja a nyilvános információs tevékenységet és ellenőrizze a sajtót és könyvkiadást szabályozó törvények alkalmazását. Egyik legfontosabb feladatköre a cenzúra. A bizottság tagjaihoz tartoznak az újságok, folyóiratok, a rádió, televízió és művészegyesületek vezető személyzetei.

Az 1974-es sajtótörvény még inkább megszigorítja a külföldi sajtótermékek behozatalát és terjesztését. Az elhatárolás különösen az anyaországi és a nyugati irodalomra vonatkozik. Ez utóbbitól való elzárkózást a pártvezetőség a « román ifjúságra való káros hatással » indokolja.

Az 1974. május 7-i Központi Bizottsági határozat újabb intézkedéseket tartalmaz a sajtó átmódosítására. Különböző sajtóorgánumokat fuzionálnak, tartalmi változtatásokat vezetnek be és a cenzúra szerepét előtérbe helyezik. Ez alkalommal is tömeges sajtószemélyzeti leváltások voltak.

---

[20] Lásd «Grundfragen der rumänischen Kulturpolitik», *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa,* München 1974., Heft 4. S. 74.

[21] « A sajtó, a rádió és a televízió, a tömegtájékoztatás minden eszköze a jövőben fokozottabb tevékenységet kell hogy folytasson... több szilárdság, harcosabb, elkötelezettebb szellem, a hibákkal szembeni nagyobb kezelhetetlenség... kell hogy áthassa ezeket a tájékoztató eszközöket ». (A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának a XI. kongresszuson Nicolae Ceauşescu elvtárs előterjesztette jelentésből. Korunk 1974. 12. szám, 1208.1.

[22] Részletesebben erről: Anneli Ute Gabanyi, « Die rumänische Literaturpolitik seit 1972 », in *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa,* München 1975, Heft 9. S. 180-184.

[23] Az ellenállásról és a párt politikájának a keresztülviteléről lásd *Osteuropa,* 10/1972. S. 717-728.

[24] Anneli Ute Gabanyi, « Die rumänische Literaturpolitik seit 1972 », *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa,* München 1975, Heft 9., S. 180-185.

[25] Buletinul Oficial, (Hivatalos közlöny) Nr. 48, I. rész, 1974, április 1.

[26] A sajtótörvény 2. és 4. szakasza szerint a « sajtó a RKP irányítása alatt végzi tevékenységét ».

[27] A sajtótörvény 4. szakasza értelmében « az együttélő nemzetiségek soraiból származó dolgozóknak megvan a lehetőségük a tájékozódásra és a véleménynyilvánításra az anyanyelvükön megjelenő sajtószervek útján is » ... de csak « a párt és az állam érdekeivel teljesen összhangban ». A szabadság tehát látszólagos, mert feltételezi a párttal szembeni elkötelezettséget.

[28] Az 53/1975 számú dekrétum, *Buletinul Oficial* No. 51, 1975 máj. 30. A RKP Központi Bizottságának a XI. kongresszuson Ceauşescu által előterjesztett jelentése.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Az 1974. november 24-27-én megtartott XI. RKP-kongresszuson hozott program tovább erősítette az eddigi fejlődési folyamatot és rögzítette a « harcias-agitatív » szellemű kultúr- és irodalompolitika újabb alapvonalait. A pártprogram egyrészt erős nacionalisztikus jegyeket mutat, másrészt ortodox dogmatizmust.

Az 1976. június 24-én megtartott « Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra Kongresszusa » ideológiai, nevelési és kulturális irányelveit vagy 6000 pártfunkcionáriussal közölte és szeptember 14-én a Központi Bizottság Politikai Végrehajtó Bizottsága foglalta határozatokba, amely nagy vonalakban már benne volt Ceauşescu beszédében[29]. A kongresszus az 1971. évi « kultúrforradalom » és a XI. pártkongresszus ideológiai határozatainak a totális-, köz- és privátélet minden szférájára kiterjedő megvalósítását, vagyis a « szocialista kultúra » megteremtését tűzte ki célul. A határozatok vezérfonalát továbbra is a nemzeti jelleg fémjelezte[30]. A társadalmi és szellemi élet ideologizálásán keresztül a pártvezetőség fő törekvése a gazdasági tevékenység fokozása.

A kongresszuson szóba jött a területi kérdés és a nemzetiségek « lojalitása » is. Ceauşescu kijelentette — valószínűleg szovjet nyomásra — hogy sem a Szovjetunióval sem más szocialista országgal szemben nincsenek területi követelései. A kongresszus után mind a kulturális, mind a propaganda területén fontos személyzet leváltások történtek[31].

1976 december végén a Szocialista Kultúra és Nevelési Tanács ülésén megfogalmazták az úgynevezett « Nemzeti eposzt », amely a párt által tervbevett és az irodalom, képzőművészet, zene és tánc szférájára kiterjedő program megvalósításának az eszközét testesíti meg. Ennek a mitizált-heroizált fogalomkomplexumnak a tematikája a nemzeti múlt és a szocialista jelen megdicsőítése.

A sajtótörvény közvetlen következménye volt a személyzet leváltás és a papírkorlátozás. A nemzetiségi sajtó és könyvkiadás tartalmi funkciójának csökkentésével egyidejűleg a lapok terjedelme is korlátozódott. Papírkorlátozásra hivatkozva csökkentették mind a román, mind a nemzetiségi lapok terjedelmét. A legtöbb nemzetiségi lap terjedelmét a felére csökkentették, egyeseket végleg megszüntettek, napilapokat hetilapokká változtattak. A román lapok egy része később eredeti terjedelmében jelenhetett meg, a nemzetiségeké nem[32]. Ezzel együtt a lapok személyzetének egy részét is elbocsátják. A « liberálisnak » minősített sajtószemélyzetet a konformisták váltják fel: a « lojalitás » mértéke válik kritériummá s ezáltal fokozódik az ellenőrzés.

A diszkrimináció az írói honoráriumnál is tapasztalható: az alacsony példányszámra hivatkozva, a nemzetiségek nyelvén írott könyvért kevesebb szerzői honorárium jár, mint a románért és a nemzetiségi újságoknál és folyóiratoknál is kisebbek a honoráriumok. A román kiadványoknál a honorárium a nemzetiségi kiadványok honoráriumának a háromszorosát is eléri[33].

A szerkesztőknek különös figyelmet kell fordítaniuk a Központi Bizottság orgánumában, a *Scînteia*-ban megjelent cikkekre, kritikákra, kommentárokra, amelyeket kötelesek közölniük. Ezek a kommentárok és jelentések ugyanis a párt belső döntéseinek a szándékát tükrözik, belőlük csak a nyilvánosságra nem hozott döntések kihatásaira lehet következtetni. A sajtóból nyert kép ezáltal zavarosnak és ellentmondásosnak hat: diszkrepanciák a pártdogmatizmus és a látszólagos « liberalizálódás » között.

Semmi jel nem mutat arra, hogy a kínai mintához hasonló román « kultúrforradalom » teremtette helyzet belátható időn belül megváltozna. Kétségtelen, hogy az új kultúrpolitika egyformán érintette az egész romániai szellemi tájat, azonban a radikális « homogenizálás » idővel a nemzetiségek kultúrájának a teljes megfojtását jelenti.

A hivatalos statisztikákban feltüntetett és a nemzetiségek nyelvén megjelenő újságok, folyóiratuk és könyvek számaiból és profiljából nem tűnnek ki a nemzetiségek szellemi életfunkcióinak a hiányai. A kiadók felsorolásából másrészt megállapítható, hogy a nemzetiségeknek nincsenek önálló kulturális intézményeik. Az 1975-ös évben például a 30 magyar nyelven megjelenő sajtókiadványból 27 az RKP vagy annak közvetlen alárendelt szervnek a kiadványa, 2 a Román Írószövetség magyar nyelvű lapja és 1 a román Méhészegyesület lapja. Jellegük szerint 18 politikai-társadalmi lap, 2 képes magazin, 1 kulturális, 2 irodalmi folyóirat, 4 részben szakkiadvány, 1 hivatalos közlöny magyar nyelven és 2 egyházi folyóirat[34].

1970 elején decentralizálási szándékkal a művelődésügyi minisztérium átszervezte a romániai könyvkiadást: a régi kiadók egy része megszűnt és újak alakultak, nagy többségük Bukarestben maradt továbbra is.

A nemzetiségi könyvkiadásnak 1970-ig két fő intézménye működött román kiadók keretén belül: az « Irodalmi Kiadó» és az « Ifjúsági Kiadó». Az « Irodalmi Kiadó » 1970-ben a « Kriterion Kiadó »-ba olvadt, amelynek magyar, német, ukrán, szerb

[29] *Scînteia,* 1976. június 3. és 6. száma.
[30] Anneli Ute Gabanyi: « Ceauşescus ideologisches Program ».in: *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa,* Heft 9/10, S. 175-177.
[31] *Scînteia,* 1976. november 3.
[32] Malcolm W. Browne, « Repression Rise Seen in Rumania »,*The New York Times,* May 30, 1976.
[33] A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megbízásából készült jelentés (1954 december - 1955 március) 64. 1.
[34] A magyar nemzetiség Romániában. Bukarest 1976. 3. számú függelék.

© Copyright Mikes International 2001-2008

és jiddis osztálya van. Ezenkívül kisebb mértékben több más román kiadó jelentet meg könyveket a nemzetiségek nyelvén[35]. A román kiadóknál megjelentetett könyvek nagy része azonban román szerzők műveinek a fordításai. A nemzetiségek nyelvén megjelenő könyvek gondozásával foglalkozó kiadók igazgatói és szerkesztői részben nemzetiségiek, részben románok. Elvben a kiadványok nyelvi arányszámát az alapszabályokban foglalt miniszteri rendeletek határozzák meg, ami azonban a gyakorlatban másként valósul meg.

A nemzetiségi kiadóként szereplő « Kriterion Könyvkiadó » Bukarestben van, elsősorban irodalmi munkákat jelentet meg a nemzetiségek nyelvén. Havonta körülbelül 8-9 magyar és 4-5 német nyelvű könyvet ad ki. A Kolozsvárott székelő « Dacia Könyvkiadó »-nak magyar és német osztálya is van, szépirodalmi és tudományos munkákat ad ki, átlagban havonta 4-5 könyvet a nemzetiségek nyelvén.

A nemzetiségi könyvkiadás fejlődésén pontosan lemérhetőek a mindenkori nemzetiségi politika egyes fázisai. Ezt a kiadványok száma és tartalma, illetve a műfaji megosztódás jelzi a legjobban. A magyarországi felkelés után, 1957-1964-ig csaknem a felére redukálódott a nemzetiségek nyelvén megjelent könyvek száma: 917 címről 519-re[36]. Ebben a periódusban olvasztották össze a nemzetiségi iskolákat a román iskolákkal és állították a megmaradt nemzeti kisebbségi intézményeket a románosítás szolgálatába. Ez a politika magával vonta a román könyveknek a nemzetiségi nyelvekre való fordítását és a román irodalom propagálását[37]. Ugyanebben az időben izolálják a nemzeti kisebbségeket saját nemzeti irodalmuktól: csökkentik a könyvek Magyarországról való behozatalát, megszüntetik a magyarországi sajtó szabad árusítását és a romániai magyar sajtóban mind egyre kevesebb utalás van az anyaországi, vagy a Csehszlovákiában és Jugoszláviában élő magyar kisebbségek irodalmára. Nem meglepő tehát, ha a következő periódusban — a román irodalmi fordítások egyre nagyobb térhódításával — a nemzeti kisebbségek nyelvén kiadott könyvek száma is növekszik, bár még így sem érte el az 1949 és 1957 közötti időszak számarányát[38]. Ezt a tendenciát a Kriterion Könyvkiadó két évi adatai szemléltetik a legjobban: az 1971-es év 150 címével szemben, 1972-ben 177 könyvet jelentetett meg magyar nyelven, míg az Irodalmi Könyvkiadónál 1962-ben 67 cím jelent meg magyar nyelven[39]. Egy 1975. évi kimutatás szerint összesen 216 cím jelent meg ebben az évben magyar nyelven, 1976-ban pedig 223 cím[40]. Német nyelven az 1973-as évben 96 cím jelent meg, egy másik statisztika szerint az 1970-es évben 158.000 példányban jelentek meg német nyelvű könyvek, 1974-ben 290.000 példányban[41].

A nemzetiségi könyvkiadás fejlődését figyelve megállapítható, hogy csak a hivatalos statisztikák közelebbi vizsgálata által nyerhetünk világos képet a való helyzetről. A kiadványok címét jelző — aránylag magas — számok s azoknak a további növekedése nem jelent föltétlen tartalmi javulást, vagy a szellemi lehetőségeknek bármilyen formában történő kitágulását. Ellenkezőleg. A nemzetiségek nyelvén megjelent kiadványok igen nagy százaléka politikai-ideológiai könyv, hivatalos beszédek vagy román írók könyveinek a fordítása, egy másik jelentős százaléka általános információs irodalom és csak kis százalékban nemzetiségi kultúrát — főként szépirodalmat és nyelvészetet — közvetítő munka[42]. Érdemes megemlíteni, hogy a könyvkiadás átszervezése óta növekedett ugyan a nemzetiségek nyelvén kiadott címek száma, de nem emelkedett ennek megfelelően a könyvek példányszáma. Az érdekesebb művek napok alatt elfogynak, a kiadványok alacsony példányszáma távolról sem elégíti ki az olvasóközönség igényét.

A romániai nemzetiségi kiadói koncepcióban kezdettől fogva feltűnt a szépirodalmi művek túlsúlya és a tudományos munkák elenyészően csekély száma, mondhatni teljes hiánya. Alig jelennek meg irodalomtörténeti, szociológiai, történelmi, művészeti, filozófiai, természettudományi vagy közgazdasági munkák. Az első magyar nyelvű zenetörténeti munkák például csak 1972-ben jelentek meg, képzőművészeti munkák is csekély számban, csak az utóbbi időben láttak napvilágot és számos tudományos munka kézirata vár kiadóra már évtizedek óta. Legszembetűnőbb a jogi, szociológiai, természettudományi, vagy történelmi vonatkozású könyvek hiánya. A kiadói tervekben egyáltalán nem szerepelnek Erdély magyar történelmét vagy a németség történelmi szerepét feltáró munkák, vagy ha igen, akkor nagyon szemelvényesen, a román történetírás

[35] Összesen 11 kiadó jelentet meg magyar nyelven könyveket. (A Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium adatai: A magyar nemzetiség Romániában. Bukarest 1976., 17. l.) legalább 5 kiadó jelentet meg német nyelvű könyveket, évente összesen 100 címmel (Sächsisch-schwäbische Chroník. Eduard Eisenburger und Michael Kroner, Bukarest 1976, 198.)

[36] *Anuarul Statistic al R.P.R. 1965.* Bucureşti, Direcţia Centrală de Statistică, 1965, Table 256, p. 532; *Anuarul Statistic al R.P.R. 1957.* Bucureşti, Direcţiunea Centrală de Statistică, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957,Table 138., p. 222.

[37] Fischer Galati: *Rumania,* pp. 164-165; L. Deáky and N. Radulescu: « Fighters of the Socialist Struggle », *Scînteia,* March 6, 1964.

[38] *Anuarul Statistic al R.P.R, 1965,* Bucureşti, Direcţia Centrală de Statistică, 1965, Table 256, p. 532. and *Anuarul Statistic al RPR 1957,* Table 138. p. 222. Az 195l-es évben például 206 német nyelvű könyv jelent meg. (Robert Schultz, Deutsche in Rumänien. Das Nationalitätenproblem in der rumänischen Volksrepublik, Leipzig/Jena, 1955. S. 95).

[39] *Igaz Szó,* 1972. 5. szám. 640. 1.

[40] Hegedűs László. Szocialista kultúránk — a testvériség szolgálatában *A Hét,* 1978. március 17.; A magyar nemzetiség Romániában, Bukarest 1976. 18. l.

[41] *Neuer Weg* Kalender 1977., Bukarest, 1976. S. 22.

[42] *Proiect de plan editorial,* (Kiadói terv), 1971-1977.

© Copyright Mikes International 2001-2008

szempontjainak megfelelően. Az 1971-es kiadói évben például egyetlen eredeti magyar ifjúsági regény szerepelt[43]. 1962-ig összesen 13 tudomány népszerűsítő könyv jelent meg magyar nyelven, évente tehát l-l, az 1971-es évben egy sem, ami a szépirodalmi művek arányszámához viszonyítva egy a tízhez. A nemzetiségi könyvkiadás ilyen nagymérvű egyoldalúsága a központi kiadópolitika irányításában — és nem a szerzők hiányában — keresendő.

Érdekes és a nemzetiségi koncepcióra nézve igen sokatmondó a szakkönyvek kiadásának a kérdése. Ismeretes, hogy a nemzetiségi lakosság anyanyelvén való szakkönyvellátásának a hiánya súlyos hátrányokat okoz a modern iparosodásban való érvényesülésnél, s bár magyar részről nem egyszer történtek ennek érdekében felszólalások a hivatalos üléseken[44], hivatalos részről mégsem merült fel a magyarországi behozatal lehetősége. Ha a magyar lakosság szakkönyvvel való ellátásának a problémáját a romániai magyar sajtóban figyeljük, arra következtethetünk, hogy az 1971-es ígéreteknek, állásfoglalásoknak egyszerűen nem volt eredménye, az ígéreteket a kényszerkörülmények — elsősorban a csehszlovákiai események — váltották ki és ezek elmúlása után már csak demagógia volt[45]. Hivatalos részről nem tagadják a szakkönyvek hiányát, azonban nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy csak a « nagyon szükséges könyveket észszerű lefordítani, a szakemberek további tájékozódását az eredeti nyelvek ismerete kell hogy elősegítse »[46]. Ugyanakkor viszont hangsúlyozza a pártvezetőség — a szakkönyvellátás szükségletének ellentmondóan —, hogy « a nemzetiségek körében végzett politikai és propaganda munka, a kommunista és hazafias nevelés sokat nyerne azzal, ha anyanyelvükön írt és kiadott eredeti anyag állna rendelkezésre »[47]. A pártvezetőség szerint « minden feltételt meg kell teremteni, hogy az emberek azon a nyelven szervezzék meg kulturális-művészeti tevékenységüket, amelyet legjobban megértenek »[48]. Éles bírálatban részesítette a pártvezetőség a Politikai Kiadót, mert elhanyagolta a nemzetiségek nyelvén írott publikációk kiadását[49]. Következményképpen a Politikai Kiadó megalakította a nemzetiségi osztályát, de a párt kritikája fölöslegesnek és megtévesztőnek bizonyult, mert a kiadó tulajdonképpen a pártpolitika asszimilációs vonalát követte.

A könyvkiadók a sajtóhoz hasonlóan, komoly technikai nehézségekkel küzdenek: a nyomdák nagy része nem felel meg a modern követelményeknek, 20-25.000 példány után rossz a nyomás, alsóbbrendű a képanyag. Új kiadások biztosítása sok esetben megvalósíthatatlannak bizonyult. A papírkorlátozás a könyvkiadás további lehetőségeit még inkább leszűkítette.

A magyar-román közös könyvkiadási akció és könyvcsere inkább egyoldali egyezménynek tűnik. Amíg magyar részről kimerítik a Romániából behozandó könyvek hitelkeretét, a román állam csak igen redukált mértékben importál magyarországi könyveket. Míg a román kivitel évi átlagos 11.000-12.000 példányt tesz ki, ezzel szemben a Magyarországról való behozatal csak az évi átlagos 1300-1400 példányt éri el[50]. Az 1976 júniusi Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra Kongresszusa után a külföldről importált könyvek — ideológiai szempontok miatt — még szigorúbb ellenőrzés alá esnek.

1974-ben az egész könyvkiadást szigorúbb ellenőrzés alá vették és átszervezték. Az 1970. évi részleges decentralizáció is megszűnt s az irányítást egy újonnan alapított szerv, a Centrala Editorială (Központi Kiadó) végzi. Feladatkörébe tartozik többek között a kiadói tervek összeállítása és a példányszám szabályozása, a KP és az állam kultúrpolitikája értelmében.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[43] *Proiect de plan editorial* (Kiadói terv) 1971.
[44] A felszólalások szövegeit a magyar nyelvű napilap, az *Előre* közli az 1971. március 14-i számban.
[45] Ferenczy Tibor L., « Munkásvélemény a szakkönyvkiadásról », *A Hét,* Bukarest 1978. február 3. sz. 2. 1.
[46] *Előre* 1971. március 14-i szám.
[47] U.o.
[48] U.o.
[49] U.o.
[50] Pezderka Sándor: « Magyar könyvek — a számok tükrében ». *A Hét* 1978 február 17. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Katolikus Szemle
1979.
XXXI. évfolyam 1. szám

ILLYÉS, Elemér :

A kisebbségek és a nemzetközi jogvédelem

Ha kevés eredménnyel is, a két világháború között a kisebbségeket védő intézmények falai mögül még fenntartás nélkül lehetett hangoztatni a nemzetiségi sérelmeket, nemzetközi kisebbségi jogra, vagy kisebbségvédelmi nemzetközi egyezményekre lehetett hivatkozni. A nemzeti kisebbségeknek lehetőségük volt, hogy nemzetközi fórumok előtt, kilátásba helyezett önrendelkezési jogaikról beszélhessenek, a megtorlás következményei nélkül. A romániai nemzetiségeknek például közvetlen kapcsolata volt az Interparlamentáris Unióval, a Népliga Unióval, a Népszövetségi Egyesületek Nemzetközi Szövetségével, a Kisebbségi Kongresszussal, a Kisebbségi Újságírók Nemzetközi Egyesületével és különböző egyházi jellegű mozgalmakkal, ahol előterjeszthették panaszaikat.

Az is ismert, hogy az első világháború utáni békeszerződésekben és a hozzájuk kapcsolt nemzetközi megállapodásokban a kisebbségi kérdés igen fontos helyet kapott. Így például az úgynevezett trianoni békeszerződés első szakaszai tulajdonképpen diszkriminációellenes rendelkezések, a Szövetséges Főhatalmuk és Románia között kötött 1919. december 9-i párizsi kisebbségi szerződés pedig a romániai nemzeti kisebbségek jogait szavatolta.

A második világháborút lezáró békeszerződések szövegében a nemzeti kisebbségi kérdést már egyáltalán nem említették meg, tagadták a kisebbségek létének a tényét. Ehelyett az általános emberi jogok, alapvető emberi szabadságok tiszteletbentartását írják elő és voltaképpen a diszkriminációt fogalmazzák meg olyan rendelkezések formájában, amelyek minden állampolgárnak egyformán biztosítják az élethez és szabadsághoz való jogát, a vallásszabadságot és az állampolgárságot. Így például az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés (Románia és a Szövetséges Hatalmak között) II. részének 3. cikkelye « Románia lakóinak fajra, nyelvre, vallásra vagy nemzetiségre való tekintet nélkül egyenlő jogokat » biztosít, « az emberi jogok teljes élvezetét, az alapvető szabadságot », illetve a « szabad véleménynyilvánítást a sajtóban, vagy más informatív szervekben, vagy nyilvános összejöveteleken, vallási- és gyülekezeti szabadságot», ami annyit jelent, hogy a nemzeti kisebbség etnikai fogalmát az általános — minden embert megillető — emberi jogok fogalom komplexumában oldották fel.

A nemzeti kisebbségi kérdés — az etnikum oldaláról megközelítve — sem az 1948. december 10-i UNO-ülésen deklarált emberi jogokban (Universal Declaration ol Human Rights), sem az UNO Chartájában (Charter of the United Nations) nem kapott helyet, említés sem történik róla. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szerint az emberi jogok minden embert megilletnek, bármiféle megkülönböztetés nélkül, mint amilyen például a faj, nyelv, vallás, politikai meggyőződés, nemzeti vagy társadalmi eredet, függetlenül attól, hogy az illető az állam polgára-e vagy nem.

Az emberi jogok egyetemes elvéből kiindulva, a nemzeti kisebbségek tagjait csak mint egyéneket illetik meg a jogok, tehát a kisebbségi jogok is, holott a nemzeti kisebbségeket — az általános jogokon túlmenően — külön jogok illetik meg, mint például intézmények létesítése, anyanyelvi egyenjogúság stb. Az UNO Chartájának az 55. és 56, pontja is csak az UNO közreműködését említi az emberi jogok érvényesítésében. Ezenkívül az UNO Emberi Jogok Bizottságának hatáskörében működik 1949 óta egy kisebbségvédelmi albizottság a faji megkülönböztetés ellen, hatásköre azonban csupán az általános emberi jogokra terjed ki. Kisebbségekre való utalás fordul elő az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által elfogadott és a polgári és politikai jogokról szóló 1966. évi nemzetközi egyezségokmány 27. cikkében is, de sem gazdasági, sem szociális vagy kulturális kisebbségi jogokról nincs szó benne. A népirtás büntetéséről szóló és 1948. december 9-én foganatosított nemzetközi egyezmény (ún. genocídium egyezmény) a nemzeti, faji vagy vallási csoport fogalmát is említi, ezeknek a teljes vagy részleges megsemmisítését nevezi népirtásnak.

A hatvanas évek közepétől kezdve, de főként a hetvenes évektől, a nemzeti kisebbségek problémája inkább a világ közvéleménye figyelmében áll, mint valaha, más síkon azonban, mint a két világháború között: az emberi jogok megközelítésében, nem kisebbségi kérdésként. Ebbe a fogalomkörbe kapcsolódik bele a diszkriminatorikus intézkedések elleni küzdelem, ám a kísérletek folytán továbbra sem alakult ki egy megközelítően egységes szempont, ami éppen az emberi jogok és a kisebbségi népcsoportok jogainak a nem mindig azonos jellegében rejlik. Az emberi jogok ugyanis csak részben biztosíthatják a kollektív természetű kisebbségi jogokat, elsikkadnak vagy elmosódnak a nyelvi, vallási és mindenekelőtt a nemzeti kategóriák specifikumai, amelyek megkülönböztetik a kisebbségeket a többségi néptől. Az emberi jogok nem mindig felelnek meg a csoport, a közösség sajátos érdekeinek.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A nemzetiségi kérdés megoldására tett újabb javaslatok továbbra is az emberi jogok és a nemzeti kisebbségeket megillető jogok mezsgyéin mozognak. Legjobb példa talán erre a helsinki értekezlet záróokmánya, amelynek VII. fejezetében a nemzeti kisebbségi kérdést konkrétan érintő szöveg olvasható ugyan, de olyan formában megfogalmazva, hogy a részt vevő államok, amelyek területén nemzeti kisebbségek élnek, csak e kisebbségekhez tartozó személyek, mint egyedek jogait biztosítják.

Érdemes megemlíteni, hogy az Egyesült Nemzeteknek két olyan rendezvénye volt az utóbbi időben, amely közvetve vagy közvetlenül a nemzeti kisebbségek jogait érintette. A kezdeményezés a jugoszláv kormánytól indult.

Az első ilyen konferenciát 1965-ben tartották Ljubljanában, a soknemzetiségű társadalmakkal foglalkozó « tanulmányi ciklus» név alatt. A második az 1974. évi, Ohrid-ban megrendezett szeminárium volt és a nemzeti, etnikai és egyéb kisebbségekben felmerülő emberi jogok előmozdításával és védelmével foglalkozott. A ljubljanai konferencia inkább a nemzeti kisebbségek problematikáját analizálta, az ohridi szeminárium a kisebbségi kérdés rendezését az emberi jogok biztosításában látta. Napirendre került a ljubljanai konferencián a diszkrimináció kérdése és olyan etnikai, vallási, nyelvi vagy nemzeti csoportok sajátos — a többségi nemzettől megkülönböztető — jogainak a biztosítása, amelyek a nemzeti kisebbségek fennmaradásához elengedhetetlenek.

Ugyancsak Jugoszlávia nyújtott be 1978. márciusában az Egyesült Nemzetekhez egy olyan deklaráció-tervezetet, amely az etnikai, vallási, nyelvi és nemzeti kisebbségekhez tartozó személy jogait fejtegeti.

Végső soron megállapítható, hogy az utóbbi másfél évtized kísérletei az emberi jogok problematikáján belül megkísérelték a nemzeti kisebbség fogalmának az elhatárolását, de még mindig nem került sor a kisebbségi jogok nemzetközi jogrendszerbe való besorolására. Nyilvánvaló, emellett szólnak a történelmi tapasztalatok is, hogy az emberi jogokon és alapvető szabadságokon túl a nemzeti kisebbségeket olyan sajátos jogok illetik meg, amelyek kulturális azonosságukat, hagyományaikat, az etnikai lét fenntartását és a nemzeti sajátosságok védelmét biztosítják. Nem elég például az egyén szabad nyelvhasználatának a biztosítása a kisebbségnél (emberi jog), hanem az anyanyelv használatának az etnikai csoporton belüli kontinuitása, átadása is, vagyis az anyanyelvi iskolahálózat állandó létezésének a biztosítása és az iskolán kívüli nevelés folytonossága (kollektív — nemzetiségi — jog). A nemzeti kisebbségek kollektív jogait nem lehet pusztán az emberi jogokra vagy az alapvető szabadságokra leszűkíteni.

Az etnikai, nyelvi, vallási vagy nemzeti kisebbségek kategóriája tipikusan kelet-közép-európai jelenség. Ebben a kevert népességű és vallású térségben élő népek céljai és életkörülményei az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolása után kialakult államhatár-változások és mesterségesen alkotott soknemzetiségű államok következtében ellentétbe kerültek egymással. Többségi nemzetekből idegen államok alattvalói, nemzeti kisebbségek lettek, nemzeti kisebbségekből uralkodó nemzetek állampolgárai, ami termékeny talajul szolgált a revansista-nacionalista politika számára. Annál is inkább, mivel az államhatárok kölcsönösen nem fedik az etnikai határokat. Az újonnan alakult, vagy megnagyobbodott, úgynevezett utódállamok (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) határait a szomszéd országok rovására vonták meg. A több nemzetiségű Monarchia széthullása újabb soknemzetiségű államok szülőtalaja lett: Csehszlovákiában 34,5%, Romániában 22,3%, Jugoszláviában 18,8%, volt a nemzeti kisebbségek aránya az első világháborút lezáró békeszerződések után. Európában negyven millióra emelkedett a nemzeti kisebbségek száma, a kelet-közép-európai lakosság egynegyede kisebbségi státusba került. A népesség arányszámát tekintve, a magyarok álltak az élen. Magyarország területének 71,3 %-ál vesztette el, magyar anyanyelvű lakosságának körülbelül egyharmada, 3 319 579 (33,03%) rekedt kívül a történelmi határokon és került kisebbségi sorsba; ebből kétmillió kompakt területeken, közvetlenül a trianoni határok mentén él.

Közvetlen a második világháború befejezése után, a kelet-közép-európai országokban élő nemzeti kisebbségek feloldhatatlan konfliktusokba sodródtak és helyzetük — az első világháború utáni időkhöz viszonyítva — lényegesen rosszabbodott. Az első világháborút lezáró békeszerződések végzetes tévedései tovább éltek, sőt megerősítést nyertek és a két világháború közti elhibázott nemzetiségi politika következményei egyre nyilvánvalóbbá váltak. A konfliktusok fő forrása változatlanul ugyanaz maradt: területi és etnikai. Az első világháború utáni időhöz viszonyítva azzal a különbséggel, hogy most a legyőzöttek mögött sem az anyaország, sem kisebbségvédő intézmények nem álltak. Általános elv lett a nemzetiségi kérdést belügynek tekinteni.

A Romániában élő magyarság 1945 utáni jogi helyzetével és a hivatalos magyar-román viszonnyal következő tanulmányomban foglalkozom.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2008

Katolikus Szemle
1979.
XXXI. évfolyam 3. szám

ILLYÉS, Elemér :

Románia — A nemzetiségek jogi helyzete

Közvetlen a második világháború befejezése után, a közép-délkelet-európai országokban élő nemzeti kisebbségek feloldhatatlan konfliktusokba sodródtak és helyzetük — az első világháború utáni időkhöz viszonyítva — lényegesen rosszabbodott. Az első világháborút lezáró békeszerződések végzetes tévedései tovább éltek, sőt megerősítést nyertek az újabb békeszerződésekben, és a két világháború közti elhibázott nemzetiségi politika következményei egyre nyilvánvalóbbá váltak. A konfliktusok fő forrása változatlanul ugyanaz maradt: területi és etnikai. Az első világháború utáni időhöz viszonyítva azzal a különbséggel, hogy a legyőzöttek mögött sem az anyaország, sem kisebbségvédő intézmények nem álltak. Általános elv lett a nemzetiségi kérdést belügynek tekinteni: a hallgatás politikája érvényesült, a történelmi bűnhődés jogos fejleményeként interpretálták. Már a békekonferencián is tapasztalható volt a nagyhatalmak közönye vagy tartózkodása, a nemzeti kisebbségek védelmének az elvével szemben. Sőt, a békekonferencia tanácskozásai kimondottan kisebbségellenes légkörben zajlottak le.

A romániai magyarság sorsát az 1944. augusztus 23.-i román fegyverletétel után teljes mértékben az erdélyi problematika határozta meg: a második világháború utáni román nemzetiségi politika első szakasza a békeszerződések végleges megkötése előtt alakult ki. Ekkor a román félnek még alapvető érdeke volt a győztes hatalmak és a világ közvéleménye előtt bebizonyítani, hogy a demokráciára való téréssel tiszteletben tartja majd a területén élő nemzetiségek jogait. Szükség volt egy ilyen politika gyakorlására a magyarországi politikai vezetőség és közvélemény leszerelésére is — az erdélyi magyar lakosság helyzetére való hivatkozással — területi követelések közömbösítésére. A Romániához visszacsatolt Észak-Erdély tekintélyes számú magyar lakosságának a megnyerése is számottevő szempontnak bizonyult. Egy erősebb ellenállást csakis azzal a politikával lehetett elkerülni, mely megnyugtató perspektívát nyújt a szabad érvényesülésnek és minél inkább eltér a két világháború közötti elnyomó politikától.

Bizonyos mértékű szovjet támogatással indult meg a romániai magyarság súlyos küzdelme kulturális intézményeiért, gazdasági és politikai jogaiért. Sztálin — kihasználva a nemzeti kisebbségeket a román antikommunizmus fellazítására — messzemenő kulturális kedvezményeket helyezett kilátásba és kikötötte, hogy Észak-Erdély Romániához való csatolásának az a feltétele, hogy az új román kormány biztosítani fogja az erdélyi magyarság teljes egyenjogúságát.

Ebben az átmeneti periódusban az erdélyi magyarok és románok egy semleges hatalom, a Szovjetunió protektorátusa alatt közös platformot találtak lényegesebb problémáik megoldására. A nemzetiségi kérdés négy hónapig tartó háborítatlan megnyilatkozása volt: ezen idő alatt nem hangzott el kisebbségellenes megnyilatkozás, a nemzetiségek kezelésének akkor még a tolerancia volt a vezérfonala. Ebben a rövid ideig tartó periódusban vált először tudatossá a háború befejezése óta, hogy a nemzetiségek demokráciára vágytak és joggal hitték, hogy a kezdeti nacionalista kilengések lekerülnek a napirendről és osztálytársadalmi alapon megindul a lelki megbékülés. Ekkor még az osztályharc elfeledtette a nemzeti harcot. A négyhónapos periódusban Erdélyben egy autonóm-féle, demokratikus önkormányzat jött létre, 1944 november 14-től 1945 március 19-ig, a román közigazgatásnak Észak-Erdélyre való kiterjesztéséig, amely sokmindenben emlékeztetett Erdély egykori önállóságára.

A román közigazgatás Észak-Erdélyre való kiterjesztése után azonban a dolgokat másként irányították, óvatosan kerülve egyelőre a közelmúltban megromlott helyzet alapvető tévedéseit.

A Groza-kormány (1945 március 6) a nemzetiségeknek aránylag liberális autonóm jogokat ígért, amelyeket azonban csak kis mértékben teljesített. Groza szándéka ellenére is a kormány egyes tagjai kimondottan nemzetiségellenes intézkedéseket hoztak. A jogfosztó intézkedések közül elég ha az 1945 március 30.-i állampolgársági törvényre, vagy a nemzetiségek gazdasági létalapját megsemmisítő 1945. március 23.-i agrárreform-törvényre gondolunk. A gazdasági struktúra szétrombolásával egyidejűleg a nyugati szellemű nemzetiségi egyházak ellen is megindult a támadás.

El kell ismernünk azonban azt is, hogy a Groza-kormány idejében fontos nemzetiségi kulturális intézmények is létrejöttek, megindult az irodalmi szervezkedés és a kormányban a nemzetiségek érdekeit a nemzetiségi államtitkárságba, valamint az államtanácsba és minisztertanácsba választott tagok képviselték.

Az engedmények — a még le nem zárult erdélyi kérdés miatt főként a magyarsággal szemben mutatkoztak. A kulturális jogok közül a kolozsvári önálló magyar Bolyai Tudományegyetem megnyitása és megszervezése jelentette a romániai magyarságnak a legmesszebbmenő vívmányt, amit a Groza-kormány alatt az 1945 június 1.-i rendelet útján elérhetett. A Bolyai egyetemnek akkor 13 fakultása volt magyar tanárokkal. Ekkor kaptak a moldvai csángó magyarok is anyanyelvű

© Copyright Mikes International 2001-2008

iskolákat. Ebben a korszakban viszonylag megvalósulhattak a kétnyelvű feliratok, cégtáblák, helységnevek, utca nevek, a nemzetiségek nyelvét szabad volt használni a munkahelyen, hivatalos gyűléseken, pártértekezleten és a közélet terén, a nemzetiségek zászlóit is ki lehetett tűzni a román mellett. Az erdélyi nemzetiségeknek a kisebbségi lét már nem tűnt olyan kilátástalannak, mint a két világháború között.

Jogi helyzet a totalitárius állam megalakulásáig

Romániában a második világháború után a nemzetiségi kérdés megoldására a népi demokratikus átmeneti periódusban a Sănătescu kormány ideje alatt történtek az első kísérletezések, egy úgynevezett Nemzetiségi Minisztérium felállításával[1]. Ezt követte az 1945 február 6-án kibocsátott Nemzetiségi Statútum[2], amely megkísérelte jogi keretbe iktatni a Romániában elő nemzetiségek jogait és kötelezettségeit, egységbe foglalva mindazokat a törvényes rendeleteket, amelyek a nemzeti szabadságot és a nemzeti jogokat biztosítják[3]. A statútum kimondotta az anyanyelv szabad használatát az oktatásban, a közélet egész terén és a bírósági tárgyalásokon, azokban a helységekben, ahol a nemzetiségi lakosság harminc százalékon felül van. Egy további törvényerejű rendelet a « kisebbség » kifejezés hivatalos használatát tiltotta meg[4] s helyette az « együttélő nemzetiségek » fogalmát vezette be, ami másodrangúságot jelent.

Ennek a bizonyos mértékben liberálisnak mondható nemzetiség-politikának egyrészt az volt a célja, hogy a nemzetiségek soraiban szimpatizánsokat szerezzen a kommunizmus megerősítésére, másrészt — a békeszerződések megkötése és az erdélyi kérdés végleges rendezése előtt — a győztes nagyhatalmak és a világ közvéleménye előtt bebizonyítsa, hogy a demokratikus időszak kezdetével nemzetiségi kérdés is megoldódott. Ilyen körülmények között a Nemzetiség Statútum jogszabályai is csak addig voltak érvényben, amíg le nem zárultak a békeszerződések. Később említeni sem lehetett.

A totalitárius állam: a Román Népköztársaság

1948 április 13-án közzétették a Román Népköztársaság első alkotmányát, amely a nemzetiségi jogokkal kapcsolatban egyelőre a még érvényben lévő Nemzetiségi Statútum rendelkezéseihez igazodik és az « együttélő nemzetiségeknek » az anyanyelv szabad használatát és az anyanyelven való nevelés megszervezését biztosítja (24. szakasz) Az 1952 szeptember 24.-i alkotmány a « nemzeti kisebbségeknek[5] a román néppel együtt való jogegyenlőségét » garantálja (81. és 94. szakasz).

A nemzetiségi politikának ebben a fázisában egy sok vonatkozásban eredményes kísérlet történt a nemzetiségi kérdés marxi-lenini megoldására, amely az osztályharcot a nemzeti szempont elé helyezte. Másrészt a nemzetiségekkel szemben tett engedmények hátterében a rezsim konszolidálásának a célja volt, vagyis a proletárdiktatúra végleges megszilárdítása, amelyben a nemzeti vonás értelmét veszti. Csupán a « forma maradt nemzeti, a tartalom szocialista »[6].

Mihelyt azonban a kormány és a rendszer helyzete megszilárdult, a román belpolitika a nemzetiségekre koncentrálta a figyelmét. Egyfajta nemzetiségellenes rendszer kezdett kialakulni. Megindult a Groza miniszterelnököt hathatósan támogató és nagy tömegekkel rendelkező Magyar Népi Szövetség elleni hadjárat, vezetőit csaknem kivétel nélkül letartóztatták. Amikor 1952-ben a délkelet-erdélyi kompakt magyar terület, a Székelyföld, Magyar Autonóm Tartomány név alatt névleges autonóm jogokat kapott, ennek mintegy az áraként számítani lehetett a Magyar Népi Szövetség megszüntetésével, amely 1953-ban be is következett. Megszüntetését azzal indokolták, hogy ezentúl a magyarság jogait a párt politikája biztosítja, tehát nincs szükség egy külön szervezetre. Ennek az intézkedésnek akkor senki sem tulajdonított nagyobb jelentőséget.

Szovjet nyomásra és a külföld felé szánt nemzetiségpolitikai propagandának köszönhette létrejöttét a szovjet mintára felállított Magyar Autonóm Tartomány. (Az 1952. évi alkotmány 19. és 20. szakasza). A román kormánynak érdeke volt, hogy a tartomány létét — a nacionalista nemzetiségi politika keretében — közvetlenebb céljai elérésére használja fel. Ezért méretezték a lehető legkisebbre a tartomány területét, amely amúgy is a legtávolabbra esett a magyar határtól, román túlsúlyú megyékkel volt körülvéve és az erdélyi magyarságnak alig egyharmad részét foglalta magába; a kívülrekedtek, a magyar lakosság kétharmada — mint másodrendű állampolgárok — diszkrimináció szféráiba jutott. Az új közigazgatási felosztás következtében, az Autonóm Tartomány területén kívül a magyarság száma sehol sem haladta meg a 6,5-28,4 százalékot, a németek pedig a 16,5-százalékot. Az 1952-es alkotmány 21. szakaszában előírt különleges jogszabályzatot sohasem dolgozták ki és a tartomány jogállása, adminisztrálása semmiben sem különbözött az ország bármely más tartományától. A Magyar Autonóm Tartomány nem rendelkezett semmiféle önkormányzattal, statútumát nem rögzítették jogilag-politikailag, csupán

[1] 575/1944. számú november 13-i rendelet. *Monitorul Oficial* (Hivatalos Közlöny) I. rész, 264/1944. szám, 1944 november 14.
[2] 86/1945. számú törvényerejű rendelet: *Monitorul Oficial,* I. rész, 306/1945 szám, 819. old., 1945 február 7.
[3] *A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániaban*. (Bukarest 1948) 6 old.
[4] 629/1945. számú törvényerejű rendelet: *Monitorul Oficial,* 1. rész 176/1945. szám, 1945 augusztus 6.
[5] Az 1952. évi alkotmány az « együttélő nemzetiségek » helyet a « nemzeti kisebbségek » fogalmát vezette be, amit később újból megváltoztattak « együttélő nemzetiségek »-re.
[6] Az 1952. évi román népköztársasági alkotmány 17. szakasza; a tétel Lenintől származik.

© Copyright Mikes International 2001-2008

közigazgatási fogalom maradt. Az 1960 december 24-i alkotmánymódosító közigazgatási törvény alapján újabb területeket csatoltak el- és hozzá s ezáltal a tartomány magyar lakossága 77,3 százalékról 62,2 százalékra csökkent, míg a román lakosság szinte megkétszereződött, 20,1 százalékról 35 százalékra emelkedett. Azáltal tehát, hogy lakóinak 35 százaléka román lett, megváltozott az Autonóm Tartomány magyar jellege, kétségbevonhatták létjogosultságát, és megkezdődött a fokozatos felszámolása. Végül is, az 1968 február 16-i Nagy Nemzetgyűlés, az ország területi-közigazgatási átszervezése kapcsán, a 2/1968. számú — az alkotmány 15. szakaszát módosító — dekrétummal bevezette a régi megyerendszert, megszüntette az eddigi 16 tartományt, a Magyar Autonóm Tartománnyal együtt. A területi-adminisztratív átrendezés célja az « egységes román állam » megteremtése volt: bevezetni a megye-rendszert, 23 erdélyi megye helyett 16 megyét, de olyan felosztásban, hogy a románság túlsúlya — az új felosztású két székely megyét leszámítva — mindenütt biztosítva legyen.

Sztálin halála után Románia a nemzetiségi politikát « belső ügynek » tekintette. Az új feltételeket teremtő irányzat Gheorghiu-Dej 1953 januári nyilatkozatában öltött testet: kihirdette, hogy Romániában a nemzetiségi kérdés meg van oldva[7]. Ettől kezdve a nemzetiségi kérdés tárgyalása a nacionalizmus kifejezésének számít és ennek megfelelően járnak el vele szemben. Ekkor szüntettek meg minden politikai szervezetet s ezáltal a nemzetiségeket megfosztották védekezési lehetőségeiktől. Minden nemzetiségi megmozdulást az « elszigetelés » és « nacionalizmus » előidézőinek deklarálták s ezáltal minden védekezés eleve törvénytelenné vált. Ugyanezek a szólamok váltak később — egészen a mai napig — az elnemzetietlenítés vezérfonalává.

A Román Szocialista Köztársaság nemzetiségpolitikája

A hatvanas évek román nemzetiségpolitikájára két esemény volt lényeges hatással: az 1964 után lezajlott, úgynevezett Valev-vita és az 1968. évi csehszlovákiai szovjet intervenció. E.B. Valev szovjet közgazdásznak a moszkvai egyetem földrajzi értesítőjében megjelent írása szerint « létrejöttek az objektív feltételek a Duna alsó szakaszán kialakítandó államközi ipari komplexum megvalósítására »[8]. A Valev terv szerint Románia délkeleti, Bulgária északkeleti és Besszarábia déli részét — gazdasági régiókra felosztva egyetlen nagy ipari egységbe olvasztották volna. A román politikai vezetés a tervben a román nemzeti egység politikai-gazdasági szétrombolását vélte felfedezni a szovjet nagyhatalmi érdekek javára, s ezért figyelmét újból Erdélyre és az ott élő nemzetiségekre összpontosította.

Az 1968-as év a nemzetiségi kérdés kezelésében újabb módosulást hozott, de csak a nemzeti-nacionalista politika megvalósítási módjában: fokozottabb és céltudatosabb elnemzetietlenítő intézkedések és látszólagos, gyakran megtévesztő engedmények váltogatták egymást. Az 1968-as csehszlovákiai szovjet intervenció bizonyos mértékben megerősítette Magyarország pozícióját Romániával szemben, a szovjet táborban: Magyarország részt vett Csehszlovákia elfoglalásában, Románia nem. A román vezetőség felismerte a helyzet súlyosságát és változtatott taktikáján, az engedmények időszaka következett. 1968 október 24.-én megalakult a Romániai Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa és az 1969. évi augusztus 6-12,-i X. RK-pártkongresszus, valamint a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsának a februári és márciusi gyűlése után egy sor olyan formai intézkedést is hoztak, amelyek látszólag létező jogokról tanúskodnak, de gyakorlati jelentőségük nincs. Intézmények jöttek létre, amelyek a külfölddel és a nemzetiségekkel szemben is a jogegyenlőség látszatát keltik, a valóságban azonban jogfosztó természetűek voltak. Ilyen kirakatintézmény engedélyezése volt például a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa, Nemzetiségi Igazgatóság a közoktatásügyi minisztériumban, Nemzetiségi Bizottság a Román Írószövetség keretében stb. Az engedményeket időnként visszavonták, azután újra megadták, a külföld felé azonban csak az engedmények politikája érvényesült.

Miután a szovjet invázió veszélye Romániára nézve elmúlt és miután bizonyos részlet- vagy látszatengedményekkel sikerült a nemzetiségek kívánalmait semlegesíteni, a román vezetőség hozzáfogott az új nemzetiségi politika részletes kidolgozásához, amelynek körvonalai Nicolae Ceauşescu pártfőtitkárnak a Magyar Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa 1971 március 14.-i ülésén tartott beszédében fogalmazódtak meg: « ... abból a tényből, hogy a nemzetnek még hosszú perspektívája van, következik, hogy a nemzetiség léte is hosszas perspektívájú... A nemzetiségeknek meg lesz a maguk világos és jól meghatározott helye és szerepe, s még hosszú időn át megőrzik a maguk sajátos egyéniségét, akárcsak a nemzetek ». Ez a megfogalmazás kizár minden kétséget: nemzetiség létének a « hosszú idejű pespektívája » egyúttal a létezésnek is határt szab és a beolvasztás politikáját vetíti előre.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[7] Gheorghe Gheorghiu-Dej, « A népi demokratikus rendszer további erősödése Románia Népköztársaságban » (*Igazság,* magyarnyelvű napilap, Kolozsvár, 1953. I. 29. old.)
[8] E. B. Valev, *Vestnik Moskovskogo Universiteta,* Serija V. -Geografija, 2/1964, 56-64 old., 2 térképpel.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Katolikus Szemle
1980.
XXXII. évfolyam 1. szám

ILLYÉS, Elemér :

Minoritizmus és a romániai magyarság

A kisebbség és a többség viszonya lélektani, társadalmi és politikai megközelítésben

A történelem tanúként való idézése napjainkban nem mindenütt üdvös dolog, ahol nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok élnek. Azért nem, mert korunkban a politikum az egyedüli közeg, amelyben közvetlenül tudatosulnak és amely révén gyakorlati érvényt szereznek a nemzetek és nemzetiségi csoportok érdekei, életkörülményei. A politikumot pedig elsősorban szubjektív tényezők határozzák meg, ami már eleve magában hordja az elfogultság és erőszak lehetőségeit, a konfliktusok forrását. Így került világszerte ellentmondásba a nemzeti kisebbségek valósága, a tőlük idegen nemzetek felfogásával.

A politikum a nemzeti kisebbségi individualitás fogalmát szociálökonómiai és szellemi vonatkozásban határozza meg. Az előbbi a sajátos társadalmi és anyagi érdekekben, az iparosítás és urbanizáció korszerűsítési folyamatában való részvétel által kap értelmezést, míg a szellemi kibontakozás a mindenkori művelődés-politika függvényeként vizsgálandó.

Tanulmányvázlatomban a kisebbségi problematikát, a minoritizmust, a kisebbség és többség viszonyán keresztül vizsgálom: mindenekelőtt a kisebbségi létből adódó szimptómákkal s az abból táplálkozó lélektani kihatásokat, eltorzulásokat. Konkrétabban: a többség és kisebbség viszonyát meghatározó mindenkori nemzetiségpolitikát kiváltó okok jellegét és minőségét, a nemzetiségpolitikának a nemzetiségi okok jellegét és minőségét, a nemzetiségpolitikának a nemzetiségi tömegek valóságához való viszonyulását és hatását. A ma általános érvényű « nemzetiség » kifejezés helyett a « kisebbség » fogalmát használom, mely a vizsgálandó lélektani megnyilvánulások valósághűbb kifejezője. A nemzetiségi politika irányát meghatározó tényezők analizálásánál három általános érvényű kategóriára irányítottam a figyelmemet: az aktív (nyílt) természetű intézkedésekre (törvények, rendszabályok stb.), a rejtett, látszatra passzív természetű tényezőkre (jelszavak mint « nemzetiségi elszigetelődés », « elavult nacionalizmus », « nemzetiségre való tekintet nélkül », történelmi interpretáció, ncmzetiségellenes magatartás, az anyanyelvi oktatás minősége stb.) és e két kategóriából adódó vegyes természetű tényezőkre.

A minoritizmus kérdéskomplexumának lélektani megközelítésénél a romániai nemzetiségek, illetve a romániai magyarság kategóriáját, mint a romániai viszonyok több mint fél évszázados sajátos képződményét választottam vizsgálatom tárgyául.

1.

Az a körülmény, hogy az erdélyi magyarság kikerült a saját, eredeti nemzetállami (politikai) fejlődéséből és bekerült egy idegen, különböző nemzetállami (politikai) fejlődésbe, torzítóan hatott életmegnyilvánulásaira, mivelhogy nemzeti valósága ellentmondásba került politikai viszonyainak idegen-nemzeti, vele szemben pedig nacionalista voltával. Itt a lelkiállapotnak abból az alaptényezőjéből kell kiindulnunk, hogy a történelmi körülmények folytán vált kisebbséggé, nem önként vállalta a kisebbségi sorsot. A lelki teher kettős: a nemzetveszteség és az alárendeltség állapota.

Az államhatalom részéről Romániában már a két világháború között történlek olyan kísérletek, amelyek Erdély és a régi román területek (Regat) kulturális és gazdasági szintkülönbségét igyekeztek kiegyenlíteni. Tudvalevő, hogy a történelmi fejlődés következtében Erdély magyar, zsidó és német lakossága viszonylag magasabb gazdasági-művelődési fokot ért el, mint az erdélyi, illetve a háború előtti Románia román lakossága. Bár a kedvező politikai viszonyok révén, a különbség számottevően csökkent az utóbbi fél évszázad alatt, ez a mai napig többé-kevésbé fennáll. A két világháború közötti időszakban a román állam állandó támadást gyakorolt a kisebbségi lakosság anyagi-szellemi helyzetére, a földreformtól kezdve egészen az anyanyelvi oktatás nagyfokú betiltásáig, hogy a román lakosság részére kedvező eltolódást érjen el: a fejletlenebb lakosság fokozottabb fejlődését a fejlettebb lakosság visszafejlesztése, illetve fejlődésének stagnálása réven tartja megvalósíthatónak. Ha a többségi nép felemelkedése egy másik nép (kisebbség) életmegnyilvánulásának a visszafogása vagy éppenséggel elnyomása árán jön létre, agresszív nacionalizmussal állunk szemben. A kisebbség — a többség agressziójával szemben — a védekező állapotába jutott, magatartásának lényegét az önfenntartó reflex alakította ki; ugyanakkor egyfajta kompromisszum, a békés együttműködésre való hajlam.

A húszas évek erdélyi magyarsága a « vallani és vállalni » reálpolitikai tételén és a román néphez való közeledésen keresztül kereste helyét a romániai társadalomban (transzilvanista ideológia). Egyidejűleg, a még szinte érintetlen és közvetlen történelmi élményképben megjelenik az első *irreális elem: a mítosz*. Menekülés a *múlt*ba, elfordulás a történelmi realitásoktól.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A nemzeti tudat formálásában jelentékeny szerepet kap a történelmi múlt és megnövekedik az irodalom jelentősége (irodalomközpontúság). A nemzetiségi tudat azonosul a történelmi tudattal. A nemzetiségi fejlődés megtorpanásának az első szimptómái tehát már itt mutatkoznak, de még nem beszélhetünk eltorzulásokról. A múlt forrásai egyelőre kiapadhatatlannak tűnnek s a másodrendűség érzete még nem vált tudatossá.

A kisebbség és többség helyzet-konfliktusából megteremtődnek az *irredenta* és a *nacionalizmus* kezdeti elemei. Jelentkezik a minoritizmusra oly jellemző lelkiállapot: a *félelem,* — a magyarság viszonylatában — a vesztes fél lelkiállapotából fakadó passzivitás. De mert saját földjén élt és csak nemrégen került a többségi népből a kisebbség állapotába, és mert kívülről törődtek sorsával, a romániai magyarság nem érezte magát elveszettnek.

Ennyiben foglalhatók röviden össze a romániai kisebbségi lét (« erdélyiség », rosszabb kifejezéssel « romániaiság ») két világháború közötti lélektani vetületei.

A második világháború utáni kelet-európai szocializmus a nemzeti kisebbségek beolvasztására határtalan távlatokat nyitott. Az ötvenes és hatvanas években egyelőre *a priori* tételezve volt, hogy a kisebbség a többségi néptől semmiben sem különbözik. A román félnek ekkor alapvető érdeke volt a győztes nagyhatalmak és a világ közvéleménye előtt bebizonyítani, hogy a demokráciára való téréssel tiszteletben tartja majd a területén élő nemzeti kisebbségek jogait. Szükség volt egy ilyen politika gyakorlására a magyarországi politikai vezetőség és közvélemény leszerelésére is — az erdélyi magyar lakosság helyzetére való hivatkozással — területi követelések közömbösítésére. A Romániához visszacsatolt Észak-Erdély tekintélyes számú magyar lakosságának a megnyerése is számottevő szempontnak bizonyult. Egy erősebb ellenállást csakis azzal a politikával lehetett elkerülni, mely megnyugtató perspektívát nyújt a szabad érvényesülésnek és minél inkább eltér a két világháború közötti politikától. Ám ez a politika — eltekintve közvetlen a háború utáni évektől — hallgatólagos volt és csak elvi síkon érvényesült: sem intézkedések, sem kijelentések nem történtek.

Az ötvenes évek kozmopolitizmusa, a proletár nemzetköziség rövidesen kiváltotta a többségi nép nacionalizmusát. Az *erőszakos asszimiláció* elmélete és gyakorlata elengedhetetlen feltételévé vált a szocialista Románia további fejlődésének. Ebben az időszakban minden kisebbségi megmozdulás, minden felszólalás « nemzeti elszigetelődésnek », « elavult nacionalizmusnak » számított. A nemzetiségellenes intézkedéseket a « kollektív bűnösség » tétele legalizálta. Az újfajta nacionalista doktrína semmiben sem különbözött a két világháború közti nacionalizmus jellegétől és minőségétől s a kisebbségi állapot csak annyiban változott, hogy hamis hátterek megrajzolásával (háborús bűnösség, fasizmus koholt vádja) megfosztották a kisebbséget a szólás és védekezés mindenfajta jogától.

Pedig a kisebbség léte megváltoztatását éppen a demokráciától remélte s amikor legalapvetőbb emberi jogai sem teljesültek, megrendült bizalmában. Visszatért az évtizedek keserű tapasztalatából fakadó *elbizonytalanodás* érzete. Újraéledt a két világháború közti időből jól ismert *másodrendűség* morbid tudata. S amit nemrégen még a saját bőrén tapasztalt, a nácizmus faji őrületét, az most új értelmet nyert a nemzetiségellenes történelmi hangulatkeltés primitív eltorzulásaiban. *Félelme* új tartalommal telítődött.

De részben *félelem* volt a többségi nép nacionalista eltorzulásainak is a meghatározója. Félelem egy újabb fordulattól, amely egy esetleges változást hoz majd a kisebbség és többség viszonyában. A félelem ugyanis — ha hatalmi eszközök állnak a semlegesítésére — könnyen válhat az *agresszió,* a patologikus eltorzulások forrásává.

A *nyelvnek,* mint az összetartozás rendszerének, döntő szerepe van a kisebbség életében. A nyelv határozza meg a hovatartozást, a nyelv a nemzeti öntudat végső menedéke. Minden intézkedés, amely az anyanyelv leszűkítésére, korlátozására irányul, a nemzeti öntudat megtörésének a szándékát hordja magában. A kisebbségi létnek arról a stádiumáról van szó, amikor a kisebbséget már megfosztották autonóm jogaitól, önálló kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai intézményeitől és szervezeteitől.

Saját kultúráját nem látja többé vonzónak a kisebbség, ha nem az anyanyelvén közvetítik. *Elbizonytalanodik* és a *társtalanság* érzése fogja el, ha például nem találja szülőföldjén a szülőföldhöz kötő anyanyelvi feliratokat, megrendül a bizalma, ha a színház, a sajtó, a rádió és a televízió nyelvében nem talál önmagára, saját nemzetiségi világára. A romániai nemzetiségi sajtó, televízió vagy rádió például olyan témakör és nyelv terjesztője (mozgalmi zsargon), amelynek aktív anyanyelvűsége Romániában belül nincsen. Megteremtenek, részben szentesítenek egy hibrid — és a nemzetiségek szempontjából szakadár — közéleti nyelvet: a nemzeti kisebbségi nyelvészek elbizonytalanodnak, a nyelv regionalizálódik, később elpusztul. Az anyanyelvi nevelés feladata a nemzetiségi irodalom és nyelvtan tanítására zsugorodik. Az alacsony példányszám miatt a nemzetiségi könyvkiadás jótékony hatásában csupán egy igen kis réteg részesül.[1]

[1] Az 1974-ben bevezetett papírkorlátozási rendszabályok értelmében 50.000-nél nem lehet magasabb egy könyv példányszáma; a nemzeti kisebbségi könyvkiadásnál a hivatalos — az illető nemzetiségi lakosság arányszámának megfelelő — kulcsszámot alkalmazzák, ami például a magyar nyelvű könyvkiadásnál 8-10 százalékul tesz ki. Elképzelhető, hogy a 4000-5000-res példányszám távolról sem elégíti ki az olvasóközönség igényeit.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Nem kétséges, hogy a teljes elszigetelés politikájával állunk szemben, ha az anyanyelv hibridizálódásának abban a — mondhatni végső — stádiumában az anyaországgal való kapcsolatokat is elvágni törekszik a nemzetiségpolitika.

2.

Romániában az ötvenes években nyert először értelmezést a Magyarországtól való elszigetelés politikája, tehát abban az időben, amikor az anyanyelvi oktatás egy részét megszüntették s a nemzeti kisebbségek kulturális intézményeit román intézményekké alakították át. Ettől az időtől kezdve a Magyarországgal való kapcsolat sohasem került semmilyen vonatkozásban napirendre. Az elszigetelés politikájának a megvalósítása több irányú: a Magyarországon megjelent könyvek és sajtótermékek behozatalának a tilalma, a magyarországi rádió és televízió adások gyöngítése vagy kikapcsolása, az 1974-ben hozott úgynevezett turistatörvény stb. És végső soron Erdély történelmének a valóságnak meg nem felelő átírása, meghamisítása. Vegyük csak példának az 1848/49-es forradalmi eseményeket. A román történetírás interpretációja szerint az erdélyi magyar lakosság 1848-as forradalmi tevékenysége külön és kívülálló az egyetemes magyar forradalomhoz viszonyítva; úgy viszonyul ehhez, mint a nem-magyar forradalmakhoz (Palermo, Párizs, Bécs stb.), vezető egyéniségei nem voltak egyben a magyarországi forradalom vezető egyéniségei, stb.; az erdélyi magvar lakosság 1848-as forradalmi aktivitása erősebb szálakkal kötődött Moldva és Havasalföld forradalmi mozgalmaihoz, mint a magyarországi forradalomhoz[2]. Nem szükséges különösebb érvelés annak bizonyítására, hogy történelemhamisítással állunk szemben.

A történelemhamisítással szemben megszűnt minden kritikai hang: a nacionalista eszme olyan román szerzők műveiben is eluralkodott, akik bizonyos önmérséklettel elemezték Erdély történelmét és a nemzetiségi problematikát. A történelemtanításból kimaradnak a humanizmus, reformáció, a felvilágosodás, a reformkor nagy vívmányai; a kisebbségi tanuló amit tanul, azt a román kultúra részeként fogja fel.

A magyarországi szellemi élettől és általában a magyarországi valóságtól való elszigetelési politika a romániai magyar lakosság tudatában spontánul *torz állapotot* hozott létre. A magyar lakosság tudatvilágában az anyaország valamilyen elérhetetlen álomképpé változott, mind történeti, mind jelenkori értelemben. Az elszigetelés és nemzeti elnyomás politikája erős idealizálási folyamatot indított meg, amely a mai Magyarország-képre is kihat, bár a magyarság közvéleménye igen élesen ítéli meg az anyaország közömbösségét sorsa iránt. Ez a folyamat sajátosan jön létre a különböző társadalmi csoportokban. Az értelmiségre inkább a múlt idők nemzeti hangsúlyú irodalma van befolyással, a falusi tömegeknél a vallásos színezetű érzelmek és képzetek mellett a régi idők hazafias énekei, szólamai stb. töltik be a nemzeti tudat funkcióját.

Erdély történetének nacionalista bemutatása és az úgynevezett « dákoromán elmélet » egy tőről fakad. A « dákoromán elmélet » ideológiai és tudatformáló szerepéről van szó. Mint ismeretes, ez a románok által lakott Erdély magyar megszállását és részbeni betelepítését állítja. Függetlenül a történelmi tárgyilagosságtól az elmélet funkciójában, egy bizonyos politika ideológiai szankcionálásában, nacionalista-reakciós jelleget öltött. A történelmi prioritásból ugyanis a jelenkori elsőbbséget következteti, a román nemzeti kizárólagosságot, a magyarság megnyilvánulásainak a visszafogását és elnyomását, a « történelmi érvekre » való hivatkozással. A « történelmi elsőbbség » argumentumának ilyennemű ideológiai használata a történelmi öltözetben próbál jogosultságot szolgáltatni és ilymód elfogadtatni az ismert gyakorlati politika intézkedéseit. Hogy ez a tétel reakciós és hamis, nyilvánvaló. Egyik népnek sincsenek történelmi okokból előjogai egy másik néppel szemben, méghogyha ez számszerűleg kisebbségben van is. Tudatformáló funkciójában ez az elmélet, természetesen a magyar nyelv és művelődés visszaszorításának általános keretében, az erdélyi magyarság nemzeti tudatának egy másik torz elemét hozta létre: az *idegenérzetet,* a *hontalanság* (« jövevényekké » való degradálás) és *elhagyottság* tömegérzületét. A román lakosságban pedig a hagyományos nacionalista, magyarellenes eszmék és magatartások újjászületését. E politika következtében keletkezett viszonyok mindinkább gyakorivá tették a nemzeti hovatartozásra vonatkozó választás alternatíváját. Az össztársadalmi megnyilvánulások nemzeti jellegének kizárólagossága ugyanis az egyénre nézve a nemzeti hovatartozás és emberi beteljesülés közötti választás-szituációt eredményezte. E két érték szembekerülése igen negatív kihatással van az egyén erkölcsi-politikai magatartására, és élesen rávilágít a nemzetiségi helyzet torz voltára egy nacionalista állam keretében. Hiszen torz az a beteljesülés, mely megtagadja kiindulópontját és nem ennek fejlesztésére irányul.

A történetírás előrekovácsolt ideológiájába szinte észrevétlenül illeszkednek az irodalompolitika elméleti és gyakorlati célkitűzései: egy olyan irodalom megteremtése, mely a kisebbség saját világát igyekszik idegen világgal helyettesíteni. Konkrétabban: a nemzetiségi nyelvű román kultúra létrehozása. Az irodalompolitika ennek meghatározóit a következőkben látja: a « romániai magyar irodalom » vagy « romániai német irodalom » kifejezést fel kell váltani a « romániai magyar nyelvű », illetve a « romániai német nyelvű irodalom » kifejezéssel, mintegy hangsúlyozva, hogy a nemzetiségi irodalom az egységes román kultúra tartozéka. Az irodalomnak továbbá az irodalompolitika elképzelései szerint kell tükröznie a nemzetiség és a román nép történetét, különös tekintettel erdélyi viszonylatban.

[2] *Hargita,* Csíkszeredai magyar nyelvű hetilap, 1973. április15, valamint a Bukarestben megjelenő *Falvak Dolgozó Népe,* 1973. április 11.

© Copyright Mikes International 2001-2008

3.

Már említettük, hogy a kisebbség és többség viszonyában a félelem, mint lélektani tényező, nem egyoldali megnyilvánulás: a többségi nép agresszív intézkedéseit például sok esetben a félelem határozza meg. A román politikai vezetőséget mindig kísértette a román nemzeti állam szétbontásának a traumája, a román nép politikai kereteinek a széthullása. Az egységes nemzeti állam felszámolására irányuló történelmi aktusnak nemcsak a bécsi döntést tartja, hanem Besszarábia és Észak-Bukovina szovjet bekebelezését is. A román felfogás szerint a besszarábiai és bukovinai nemzeti kisebbségeknek jelentős szerepe volt az annektálással kapcsolatban, tehát a román államra dezintegrálóan ható tényezőként szerepeltek. Kétségtelen, hogy az orosz és ukrán nemzetiségek állam és nemzetbomlasztó funkciójának a nézete nagymértékben befolyásolta a romániai magyarsággal szembeni politika alakulását, azt, hogy Erdélyben jelentős számú magyar lakosság él, a román nemzeti egység elleni veszélyes tényezőként fogták fel, s ennek a jelentősége az 1964 után lezajlott, úgynevezett Valev vita után méginkább növekedett. A moszkvai egyetem földrajzi értesítőjében megjelent szovjet közgazdász, E.B. Valev elképzelése szerint « létrejöttek az objektív feltételek a Duna alsó szakaszán kialakítandó államközi ipari komplexum megvalósítására »[3]. A Valev-terv szerint Románia délkeleti, Bulgária északkeleti és Besszarábia déli részét — gazdasági régiókra felosztva — egyetlen nagy ipari egységbe olvasztották volna. A román politikai vezetés e tervben a nemzeti egység politikai-gazdasági szétrombolását vélte felfedezni a szovjet nagyhatalmi érdekek javára, s ezért figyelmét újból Erdélyre és az ott élő nemzetiségekre irányította.

Következésképpen a hatvanas évek elején kidolgozott és működésben lévő nemzetiségi politika, melynek elvei az erdélyi magyarság képzelt bomlasztó funkciójának megelőzésére és a román nemzeti érdekek nacionalista kizárólagosságára épült, új ösztönzést és indokolást nyert. E politika célkitűzései a következőkben foglalhatók össze: a magyar — és általában nemzetiségi — lakosság asszimilációjának a meggyorsítása, a kisebbségek nemzeti tudatának pusztán az anyanyelvre való leszűkítése és minden más nemzeti tudatjegynek a román nemzeti tudatjegyekkel való helyettesítése; ugyanakkor egy — a valóságtól elforduló — torz nemzeti tudatot létrehozni, mely a magyar nép történetét, nemzeti kultúrájának értékeit, valamint az erdélyi magyarság történelmi és jelenkori kapcsolatait Magyarországgal teljesen a román nacionalista elképzelésekhez idomítva ítéli meg, ilymódon biztosítva, hogy történelmi funkciójában nem fog bomlasztóan hatni a román nemzeti egységgel szemben. Utóbbi célkitűzés az erdélyi magyar provincializmus (bezárkózás) felélesztésére és fejlesztésére törekedett. Ez a nemzeti hagyományokat kizárólag az erdélyi politikai, művészeti és művelődési történetbe helyezte román nacionalista értékelés szerint, kikapcsolván az Erdélyen kívül alkotott értékeket. Ugyanezzel a célkitűzéssel történt a székelység nem magyar származása tézisének hivatalos szorgalmazása (az 1977. évi népszámlálás), mely tulajdonképpen a két világháború közti nacionalista történetírás újraélesztése (Iorga-féle elmélet). Ebbe a konstellációba helyezendő a magyarországi szellemi élettől való elszigetelés politikája is.

E célkitűzés, nyilvánvalóan csak egyes elemeiben valósult meg, a gyakorlatban ellentétbe került az erdélyi magyarság nagyobb néptömegeivel és az értelmiségiek viszonylag fejlett nemzeti tudatával; a magyarországi szellemi élettől való teljes elszigetelést sem lehetett gyakorlatilag véghezvinni, ami persze nem jelentette azt, hogy ez a politika nem hatott torzítóan a romániai magyarságra.

A taktikai fogások határán túl részben félelem határozta meg közvetlen az 1968. évi csehszlovákiai események után gyakorolt nemzetiségi politika jellegét és minőséget is. Említettük, hogy az ötvenes években a hatvanas évek közepéig a nemzetiségi politika hallgatólagos volt: sem kijelentések, sem intézkedések nem történtek a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozóan. Az első kijelentések N. Ceauşescu pártfőtitkárrá választása (1965) és a csehszlovákiai események (1968) után hangzottak el: mindkét esetben szükség volt a nemzeti kisebbségek megnyerésére. A művelődéspolitika — legalábbis deklaratíve — egyelőre feladta asszimilációs törekvéseit. Nicolae Ceauşescu 1968 őszén így fogalmazta meg a romániai nemzeti kisebbségek sajátos művelődési értékeinek elismerését: « A magyar, német, szerb dolgozók tudományos, művészeti és kulturális alkotásai megőrizve a nemzeti sajátosság jegyeit, a román értelmiség alkotásaival együtt gazdagítják Románia szellemi tárházát »[4]. Valóban, az 1968-as évet közvetlen követő időkben a nemzeti kisebbségi művelődésügy figyelemreméltó eredményeket ért el. Csehszlovákia szovjet inváziója után a román politikai vezetőség felismerte a helyzet súlyosságát és változtatott taktikáján: a látszólagos engedmények időszaka következett. Egy sor olyan formai intézkedést hoztak, amelyek látszólag létező jogokról tanúskodnak, de gyakorlati jelentőségük nincs. Az engedményeket időnként visszavonták, aztán újra megadták, a külföld felé azonban csak az engedmények politikája érvényesült. Ismerve a romániai élet sajátosságát, miszerint a nyilvánosság előtt csupán olyan javaslatok, kívánalmak fejthetők ki, amelyek pozitív gyakorlati megvalósulása felől már döntöttek, és ha figyelembe vesszük, hogy nyilvánosságra hozataluk pillanatában a RKP főtitkára is jelen volt, arra következtethetünk, hogy a nemzetiségi kérdés kezelése az 1968-as események utáni « türelmes » fázisa után egyre « türelmetlenebb » fázisba lépett.

Miután ugyanis a szovjet invázió veszélye Romániára nézve elmúlt és miután bizonyos részlet- vagy látszatengedményekkel igyekeztek a nemzetiségek kívánalmait semlegesíteni, a román vezetőség hozzáfogott az új nemzetiségi

[3] E. B. Valev, *Vestnik Moskovskogo Universiteta,* Serija V., Geografija, No. 2/1964. 56-64. 1.
[4] *Előre,* bukaresti magyar nyelvű napilap, 1968. október 26.

© Copyright Mikes International 2001-2008

politika részletes kidolgozásához, amelynek körvonalai N. Ceauşescu pártfőtitkárnak a Magyar Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa 1971. március 14-i ülésén tartott beszédében fogalmazódtak meg: «... abból a tényből, hogy a nemzetnek még hosszú perspektívája van, következik, hogy a nemzetiség léte is hosszas perspektivájú ... A nemzetiségeknek meglesz a maguk világos és jól meghatározott helye és szerepe, s még hosszú időn át megőrzik a maguk sajátos egyéniségét, akárcsak a nemzetek »[5]. A nemzetiség létének a « hosszú idejű perspektívája » egyúttal a létezésnek is határt szab és a beolvasztás politikáját vetíti előre.

Az elvek ezentúl nem « elvszerűen » nyertek gyakorlati alkalmazást, hanem a mindenkori külpolitika (a Magyarországhoz, a Szovjetunióhoz és a Varsói Szerződéshez való viszony) és belpolitikai konjunktúra változásai szerint, mint például a nemzetiségi néptömegek és az értelmiségiek közvetlen politikai magatartása, közvélemény alakulása stb. Láthatjuk, hogy a politikum taktikai fogásai mellett a kisebbség és többség relációjából fakadó lélektani tényezők is érvényesülnek.

4.

Említettük, hogy az 1968-as csehszlovákiai események visszhangjának az elülése után a román politikai vezetés — végső konklúzióként — a nemzetiségi politika sematikus megoldására, az erőszakos asszimilációra határozta el magát. Az erőszakos asszimilációt nehéz észrevenni, különösen ha burkoltabb formában gyakorolják. Mindenekelőtt, egy fokozódó folyamattal állunk szemben, amelynek egyes fázisait számtalan -— rejtett vagy nyílt politikai-törvényalkotó fogások, taktikai-lélektani buktatók, sztereotip jelszórendszerek és látszatengedmények alkotják. Szenteljünk figyelmet a szinte naponta elhangzó jelszavaknak, sztereotip kijelentéseknek, mint « nemzetiségre való tekintet nélkül », « közös múlt ápolása », « kölcsönös megismerés », a « román nyelv és irodalom intenzív elsajátítása » stb. Nem kerülheti el körültekintésünket a « nemzetiségre való tekintet nélkül » *(indiferent de naţionalitate)* formula unos-untalan ismétlése. Első látásra a tételnek mintha kozmopolita kicsengése lenne, a « nemzetiségre való tekintet nélkül » mintha a nemzeti valóság elutasítására és az utópikus nemzetfeletti egyetemességre utalna. Azonban szó sem lehet ilyesmiről, mert ismeretes, hogy az 1964 utáni időszak a román nemzeti elv jegyében fogant nagy átértékelések időszaka volt: az új nacionalizmus elvi és gyakorlati kiépítése. A « nemzetiségre való tekintet nélkül » jelszónak tehát politikai fedezéke van. A nemzeti formában való fejlődés elismerése nem vonatkozott egyöntetűen a nemzetiségi és román lakosságra. Mint láttuk, a politikai vezetés a nemzeti kisebbségek anyagi és szellemi megnyilvánulásaira visszaszorítóan vagy egyenesen elnyomóan hatott. A szóban forgó jelszó a politikai koncepciónak és ténykedésnek ezt az állapotát volt hivatva elfedni.

A « nemzetiségre való tekintet nélkül » — a szó valódi értelmében — nem más, mint a formális demokrácia és egyenlőség elve egy szocialista vagy nem szocialista társadalom körülményei között; vagyis egy állam polgárai közötti jogviszonynak az egyenlőség elve alapján kell megvalósulnia. Ha azonban az állam hangsúlyozottan nemzeti-nacionalista politikát gyakorol, vagyis ha a gazdasági, politikai, tudományos és művelődési aktivitásban a nemzeti nyelv és kultúra kizárólagosságára törekszik, a demokratikusnak tűnő struktúra lehetőségei szükségszerűen csak a nemzeti (többségi) nép előtt áll nyitva, más nemzetbeliek előtt zárva van. Ha viszont feladják nemzeti mivoltukat, a társadalmi érvényesülés összes lehetőségei megnyílnak előttük. A « nemzetiségre való tekintet nélkül » princípiuma egy nemzeti jellegének kizárólagosságára igényt tartó államban, amelyben jelentős nemzeti kisebbségek is élnek, a formális egyenlőséget és az asszimilációs politikát szentesíti.

Nyilvánvaló, hogy egy több nemzetiségű államban szükséges egy érintkezési felület kialakítása. Ez távolról sem jelenti a kisebbség integrálódását a többségi nemzetbe, hanem a konzekvens kölcsönösség jegyében egyaránt feltételezi az ellenkező irányú mozzanatot is. Vagyis: a kisebbség saját anyagi-szellemi megnyilvánulásainak szüksége diktálja a többség nyelvének és kultúrájának a megismerését, ám saját nemzeti mivolta feladása nélkül. A kölcsönös megismerésnél amúgy is az arányok a mérvadóak: nem közömbös, hogy milyen mértékben sajátítja el a kisebbség a többség kultúráját és fordítva; az sem mindegy, hogy önként vállalkozik-e a kisebbség a többség kultúrájának az elsajátítására, — vagy kényszerítik. Ezt az érintkezési felületet ugyanis a román politika egy irányban értelmezte és gyakorolta.

A kisebbségi politika pszichológiájához tartozik olyan látszatintézmények létrehozása is, amelyek egyrészt azt a célt szolgálják, hogy nyugtatólag hassanak a kisebbségekre, vagyis azt a látszatot keltsék, hogy képviselve vannak a fontosabb állami szervekben, másrészt, hogy a külföldi propagandát hathatósabbá tegyék. Ám a lélektani hatás negatív oldalát figyelve, a csak üres formaként létező intézmények idővel az ellenkező érzést válthatják ki a kisebbségekből, azt tudniillik, hogy vezetői kiszolgálják a rendszert. A valóságban arról van szó, hogy magas állami tisztségekbe semmiféle érdemi döntéssel nem rendelkező kisebbségi személyeket helyeznek, amely — az említett lélektani hatáskeltés mellett — egyúttal az autonóm politikum elkendőzését és a mindenkori védelemtől való megfosztás célját is szolgálja. Ezzel tulajdonképpen beállt a paradox helyzet: a nemzeti kisebbségek fontos pozíciókba kerültek, de a nemzetiségellenes irányzat továbbra is érvényesül.

[5] *Előre,* 1971. március 14.

© Copyright Mikes International 2001-2008

5.

Gyakori taktikai eljárás s lélektanilag bevált módszer, olyan tevékenység (legtöbbször kulturális) engedélyezése és támogatása, amely elegendő a nemzetiségi feszültség levezetésére, de gyakorlatilag semmiben sem járul hozzá a kisebbség szellemi fejlődésének a kibontakozásához. Tipikus példája ennek a kisebbségre jellemző *folklorisztikus megnyilatkozás,* amely a néphagyományok és népművészetek szabad kultuszát idézi ugyan, de olyan formában, hogy a többségi nép kultúrája fejlesztéséhez is hozzájárulhasson, vagy éppen azt propagálja (pl. tánc-és énekegyüttesek külföldi fellépése). Egyfajta ártatlan szellemi önkielégülés, amely nem azonosítható a haladás tényeivel, a múlt szintjén marad, viszont elég ahhoz, hogy a kisebbségben a nemzeti hagyományok anyanyelven való ápolásának a tudatát keltse. A lélektani motivációnak eme buktatójában csak kevesen — legalábbis a szélesebb néprétegek nem — tulajdonítanak jelentőséget annak, hogy a folklórizmus végső fokon — introvertált jellegénél fogva — szellemi bezárkózássá, szellemi pusztulássá válhat. Olyanfajta provincializmus kitenyésztéséhez, mely elfeledteti a fejlődésben való részvétel valóságát.

A nacionalista áthangolás egyik fázisában megteremtődnek a többségi nép soraiban a tömeghangulati feltételek a kizárólagossági elv legalizálására: annak a lélektani légkörnek a létrehozása, amelyek a kisebbség nemzeti tudatának a megtörésében és a nemzetiségellenes hangulatkeltésben nyernek értelmezést. Az « őslakó többségi nép » és a « betelepedett kisebbség » minduntalan ismétlődő formulája a kisebbségi létből fakadó passzív reakciók egész sorát keltette életre.

Passzív reakciónak nevezzük magát a *passzivitást* és általában a *kilátástalanság* helyzetéből fakadó halogatását, feladását a dolgoknak, a várakozást valamely újabb fordulatra s a várakozás állapotában kitermelődő *szorongást.* A kilátástalanság és a magány érzetét fokozza, ha a kisebbségben tudatossá válik, hogy sajátos érdekeit nem kíséri az anyaország érdeklődése. Nyílván, hogy a passzív láncreakciók idővel a másodrendűség morbid tudatát érlelik ki, azt a fajta lelkiállapotot, amelynek logikus következménye az *önpusztítás* (alkoholizmus, öngyilkosság).

Nemcsak a napi sajtó, az irodalom — és amint láttuk a történetírás — is közreműködik Romániában a nemzetiségellenes tömeghangulat megteremtésében,[6] amely ha nem is mindig kifejezetten nemzetiségellenes, de nemzetiségellenes hangulatot vált ki a többségi nép nacionalisztikus apológiája következtében.

Az is a nacionalizmus egyik válfaja, ha semmiféle intézkedés nem történik a kisebbség és többségi nép közötti megfelelő viszonyok helyreállítása érdekében. Ha meg is szűntek Romániában többé-kevésbé azok a hivatalos megszorítások, amelyek tiltották a nemzetiségek nyelvének a használatát a termelésben és a közigazgatásban, nem szűnt meg az erkölcsi rosszallás, amelyben a román lakosság számottevő rétegei a nemzetiségi nyelven beszélőket részesítik. Az évtizedes nacionalista politika továbbélesztve a hagyományos nacionalizmus egyes elemeit is, nemzetiségellenes magatartást sulykolt be a román nép széles rétegeibe.

Lélektani megközelítésben figyelve a romániai eseményeket, nem kétséges, hogy a nacionalizmus eltúlzott megnyilvánulásai egyrészt a többségi nép félelméből erednek (esetleges politikai fordulat, önállósági kísérletek), másrészt az elkövetett agresszió legalizálásaként foghatók fel.

Mindez a kisebbségi periódus második vagy harmadik generációs vetületében megy végbe, amikor a történelmi emlékek, a kortárs és szemtanú elbeszélései egyre inkább elhalványodnak.

A nemzeti tudat alakulásában jelentős szerepet játszik a *vallásos elem* is. A történelmi fejlődés folytán, a nemzeti-nemzetiségi hovatartozás, a nemzeti megosztottság Romániában egyben vallási megosztottság is. A magyar hovatartozás, a nemzeti sajátosság például a református vagy katolikus felekezetekhez való tartozásban testesült meg. Ismeretes, hogy az erdélyi református és katolikus egyház Erdély Romániához való csatolása után egyik fő feladatának a nemzeti együvétartozás tudatának ápolását tűzte ki, ami az egyházak állami ellenőrzés alá kerülése után (1948) gyakorlatilag lehetetlenné vált. Sőt, miután az állam az egyházakat nemzeti jellegüktől megfosztotta s magát a vallás gyakorlását is korlátozta (templombajárás, vallásoktatás), jelentkeztek a vallás körén belül is az első torz elemek: a *szektákba* való tömörülés. Jóllehet az állami szervek mindent elkövetnek a szekták felszámolását illetőleg, a szektánsok száma egyre inkább növekszik[7].

6.

Mindebből kitűnik, hogy a vázolt jelenségek nem a nemzetiségi lakosság integrálódásáról a romániai társadalomban, hanem ellenkezőleg, a kiválást tükrözik. A *kívül és különállás érzete* a hivatalos politika és a román lakosság egy részének ellenséges beállítottságának állandó nyomására — mint a sokoldali ellenállás egyik válfaja — nagyobb társadalmi rétegek passzív ellenállásához vezettek. A passzív ellenállás átváltása az aktív ellenállásba — több alkalommal — csak egy kevésen múlott. (1956, 1968, a Király Károly-ügy stb.)

[6] Francisc Păcurariu, *Labyrint* című regénye. Ion Spalatelu történész *Szent Bertalan hosszú éjszakája* című pamfletje és mások.
[7] *România: An Amnesty International USA Publication, 29,* l.

© Copyright Mikes International 2001-2008

A szociális eltorzulások egyik válfaját váltotta ki a kisebbség kizárása az *urbanizáció-iparosodás folyamatából* (az erdélyi városokba való letelepülés tilalma, műszaki oktatás hiánya, szétszórás stb). Ha az évtizedeken át gyakorolt nemzetiségi politika nem is érte el mindenben eredeti célkitűzéseit, az eddig elmondottakból kitűnik, hogy nem maradt következmények nélkül. Anyagi vonatkozásban például az urbanizációból való kizárást jelentette, a hagyományos agrárfoglalkozások és életformák haladásellenes megmerevítését és a szülőföldtől való elvándorlást munkalehetőség után. Szellemi vonatkozásban, mint már szó esett róla, a nemzetiségi nyelv és nemzeti értékek fokozatos kiszorítása a gazdasági, politikai és művelődési életből, a többségi nyelv és nemzeti kritériumok javára. A normális, civilizatórikus fejlődéstől való elhajlás torz képét mutatja a kihalásra ítélt, mindinkább provinciális falusi-családi hagyományos életformáira szorítkozó kisebbségi társadalom. Az urbanizáció és iparosodás folyamatának kizárásából adódó társadalmi eltolódások pszichológiai következményei a kisebbségi életközösségre egyelőre felmérhetetlenek.

Nemcsak a gazdasági és szellemi fejlődés folyamatából való kizárás ténye, de már a *numerus clausus* elvének az érvényesítése is a másodrendűség tudatát ébreszti a kisebbségben. Diszkriminálok akkor is, ha a gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységben való részvételnél a hivatalosan — a nemzetiségi lakosság számarányának megfelelő megszabott kulcsszámot alkalmazom.

A romániai jelenségek utóbbi évtizedében a pártvezetőség fokozott jelentőséget tulajdonít a « szocialista nemzet » fogalmának, a « szocialista nemzetbe való integrálódásnak », az úgynevezett « *homogenizációnak* ». Első látásra e tétel mintha általános jogegyenlőséget szentesítene kisebbség és többség között: egyenlő esélyeket, egyenlő részvételt egyenlő alapon a romániai valóságban, a « szocializmus » és a « közös haza» felépítésében. E tétellel kapcsolatban elhangzott kijelentések is látszólag ilyesmire utalnak, ám a tények közelebbi vizsgálatánál kiderül, hogy az új motívumnak, a « homogenizálásnak » egészen más politikai jelentősége van. Induljunk ki N. Ceauşescu főtitkár 1968. október 21-én a RKP Központi Bizottsága előtt elhangzott jelentéséből « egyes szervezeti intézkedésekről, a dolgozó nép erkölcsi-politikai egységének, a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti testvériségének szocialista nemzetünk összeforrottságának további erősítésére »[8]. A jelentés címe is jelzi mennyire fontos volt 1968 őszén a román politikai vezetőség számára a belső stabilitás biztosítása és ennek a belső konszolidációnak elérésében milyen nyomós szerepet tulajdonítottak akkor már a nem román lakosság politikai-erkölcsi integrálódásának. Az integráció közege a « szocialista nemzet » fogalmában volt megjelölve. Ugyancsak fenti ülésen hangzott el, hogy a « nemzetiségek vegyenek intenzívebben részt hazánk egész gazdasági, politikai, kulturális életében és járuljanak hozzá egész népünk egységének az erősítéséhez a szocializmusért vívott harcban »[9].

Az integrációs politika szándéka már abból kitűnik, hogy sem a sajtóban, sem a pártdokumentumokban vagy beszédekben és más ideológiai állásfoglalásokban soha sincs szó a román szocialista nemzet és a szocialista nemzetiség egyenlőségéről, hanem a nemzetiség és a román nép egyenlőségét az egységesnek tartott román szocialista nemzeten belül hangoztatja. Nem kétséges, hogy a fogalom nacionalista-asszimilációs célkitűzéseket fedez. A román nemzet és a nemzetiségek egyenlőségéről beszélve, az ilymódon értelmezett, egyenlőséget a pártvezetőség sohasem viszi el az önálló nemzetiségi politikai képviselet kialakításának igényléséig.

* * *

Végösszegezésben azt lehet mondani, hogy a jelenlegi román nemzetiségi politika, elzárkózva a magyarországi valóságtól, az önálló nemzeti fejlődés feltételeit csak részben, felemás módon valósította meg, a valóságnak megfelelő fejlődést, a területi-, közigazgatási-, kulturális-, gazdasági autonómiát és a politikai önrendelkezést viszont elutasította. Vagyis — amint már erre utaltunk — egy torz fejlődést valósított meg. Mert torz azoknak az embereknek nemzeti fejlődése, akiknek saját nemzeti mivoltuk bár hivatalosan el van ismerve és életmegnyilvánulásaik is erre utalnak, de megélhetésük biztosítására idegen nemzeti vidékekre kénytelenek vándorolni és ezen környezet nyelvi-tudati feltételeihez alkalmazkodni, nem anyanyelvi iskolába járni, amelyekben gyakran saját nemzetiségükhöz tartozó tanárok román nyelven oktatják őket, akiknek történelmét és kultúráját meghamisítják a román nacionalizmus szempontjai szerint, engedélyezett anyanyelvi sajtójának és könyvkiadásának többségét a románból fordított anyagok teszik ki, akiknek nemzeti hovatartozásának bevallásához a többségi lakosság gyanakvásától egészen a nyílt agresszivitásig terjedő magatartása viszonyul, stb.

A kisebbség és többség közötti problémák valóságtól eltérő megoldása, a nemzeti individualitás ideológiai elismerésének a ténye és az ebből eredő szükségszerű konzekvenciák nem teljesítése között feszülő ellentétből előbb-utóbb az erőszakos asszimiláció útjára való térés marad. A kisebbség és többség viszonyának fő tartalma — a jelenlegi hivatalos felfogás szerint — a formális egyenlőségi elv alkalmazása, konkrétabban: az asszimilációs politika. A nemzetiség (kisebbség) kollektív létéről és érdekeiről egy szó sem esik, ellenkezőleg, a hivatalos megfogalmazásban az « összes dolgozók »-ról, vagyis egyénekről és nem « közösségekről » van szó, azon az alapon, hogy a « teljes jogegyenlőség biztosítása, nemzeti különbség nélkül » megy végbe.

[8] *Előre,* 1968. október 26.
[9] uo.

© Copyright Mikes International 2001-2008

Az asszimilációs doktrína tételei legszembeötlőbben az RKP 1973 évi országos konferenciáján fogalmazódtak meg: « Az Országos Konferencia abból az alapelvből indul ki, hogy a szocialista nemzet hosszú létének távlatai közepette még hosszú ideig megmaradnak a nemzetiségek különböző vonásai; ezzel egyidejűleg a közeledés történelmi folyamata megy végbe, ami a jövőben még hangsúlyozottabb lesz. Ezért megingathatatlanul kell munkálkodni az összes dolgozók teljes jogegyenlőségének a biztosításán, nemzetiségi különbség nélkül, annak érdekében, hogy mind társadalmi, mind nemzeti jelleggel egyre hangsúlyozottabban homogenizálódjék a társadalom az egységes, kommunista rendszer építésének az útján »[10].

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection one encounters several writings of Elemér Illyés, all published in the periodical *Catholic Review* (*Katolikus Szemle*). Mr. Illyés focuses his research on the past and present of Transylvania. The writings presented in this selection bear the following titles:

- Romanian Histography
- Hungarian Churches in Romania
- Romanian Cultural Revolution — and the National Minorities
- Romania and the Human Rights
- Romania — Minority Press and Minority Book Publishing
- Minorities and the International Legal Protection
- Romania — Legal Status of the Minorities
- Minority Status and the Hungarians in Romania

~ ~ ~ ~ ~ ~

[10] A konferencia tételeinek az analizálását lásd: *A Hét,* 1973. április 6.

© Copyright Mikes International 2001-2008